AHLÂK

ahlâk-i alâ'î

Kınalızâde Ali Efendi

Tercüman 1001 TEMEL ESER

Tercüman
1001 TEMEL ESEF

30

Yazan :
KINALIZÂDE ALİ EFENDİ

Baskıya hazırlayan
HÜSEYİN ALGÜL

AHLÂK-I ALÂÎ
«AHLÂK İLMİ»

Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren, ona yön veren konularda "Gerçek eserler" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

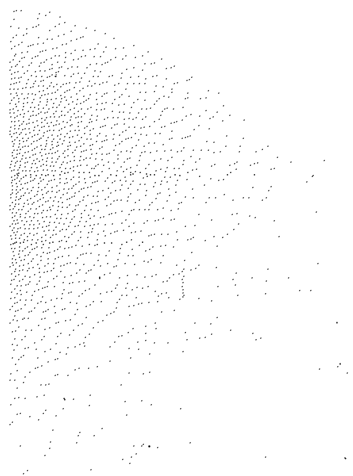
Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "1000 Temel Eser" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "Tercüman 1001 Temel Eser" dizisini yayınlamaya karar verdik. "1000 Temel Eser" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

ESER VE MÜELLİFLE İLGİLİ BİLGİ

Ecdadımızın yüzyıllar boyunca ilim ve medeniyetle kucaklaşan aşk dolu himmet ve gayretlerinin sonucu olarak, hazırlamış oldukları eserlerin tanınması ve tanıtılması vazifesinin tam bir uyanıklık içerisinde ele alındığını görmenin sevincini yaşamaktayız.

Çünkü, «İnsanlık için her verimli çalışmanın batı menşeli olduğu» saplantısı, aydınlarımızı ve gençlerimizi tehlikeli bir aşağılık duygusuna itmiştir. Türk münevverlerini ve Türk gençlerini, aşağılık duygularının karanlık kuyularından kurtarmak için, herhalde onlara Türk bilginlerinin ilim ve medeniyet âlemine yaptığı hizmetleri ihtiva eden eserlerini tanıtmak ve okutmak gerekecektir.

Nitekim hâlâ, kandırılmış bazı çevrelerde, ahlâk ilminde, felsefe, sosyoloji ve psikolojinin imkânları seferber edilerek, bizim ve insanlığın ruhî meselelerini konu edinen Türkçe yazılmış hiçbir ciddî eserin olmadığı zannedilmektedir.

Şöhreti şark'ı ve garb'ı kaplamış olan büyük Türk ahlâkçısı Kınalızâde Ali Efendinin «Ahlâk-ı Alâî»si bu konuda gaflete düşmüş olanları, kendi özüne döndürecek temel bir eserdir.

Eser bir mukaddime ile üç kitaptan (bölümden) meydana gelmektedir. Mukaddimede esas bölümlerde

yazılanların iyi anlaşılabilmesi için temel bilgiler verilmiştir. Üç kitaptan birincisi «Ahlâk ilmi», ikincisi «Tedbîru'l-menzil, Aile ahlâkı», üçüncüsü ise «Tedbîru'l-medîne, Devlet ahlâkı»dır. Birinci kitapta fazîlet ve rezîletlerin (iyi ve kötü huyların) kaynakları ile kötü huylardan kurtulmanın çareleri (ilâçları) gösterilmiştir. İkinci kitapta ev idaresi (terbiye ve eğitim meseleleri), üçüncü kitapta da Devlet idaresi işlenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında birinci kitap müstakil olarak defalarca basılmış olup, okullarda okutulan ahlâk derslerine esas tutulmuştur.

Biz de bugünkü toplumumuzu ve insanlığı, şiddetli bir kasırga gibi sarmış olan ahlâk buhranına, psikolojik tetkik ve tahlillerin sonunda ulaşılmış, fevkalâde müessir ilâçları takdim eden birinci kitapla, bunun iyi anlaşılabilmesi için gerekli temel bilgiler ihtiva eden mukaddimeyi okuyucularımıza sunuyoruz.

Eser erbabınca malûmdur. Baştan sona belîğ san'atlarla doludur. Tabiî ki, bugünkü dile hazırlarken eserin tenâsübünü, akıcılığını meydana getiren terkipleri kısmen çözmek gerekiyordu. Esasen gücümüzün üstünde ilmî ve edebî olan bu kitabı, içindeki bilgi hazinelerinin, Türk okuyucusuna duyurulması gerekli hususların, kalbimde vazgeçilmesi mümkün olmayan bir karar halini almasından doğan ısrarlı bir çalışma ile, bugünkü dile hazırlamaya muvaffak olduğumu itiraf etmeliyim. Bu münasebetle, kusurlarımın müsamaha ile karşılanacağını ümit ediyorum.

Yakın tarihlerde bu kitap hakkında yazılmış bazı makalelerde yer alan «çok malûmat sunmak isterken

konularda anlaşılmazlığa düşmüş» teşhisine katılmıyorum. Ve Profesör Mehmet Ali Ayni Bey'in «Türk Ahlâkçıları» adlı eserinde belirttiği gibi; o devirde entellektüel zümre arasında, ilim dili olarak kabul edilen Arapça ve Farsça ile değil de, Kınalızâde Ali Efendi'nin kendi milletinin dili olan Osmanlı Türkçesi ile bu kitâbını yazmış olmasının Türk dili bakımından büyük önem taşıdığı kanaatındayım. Nitekim müellif, Türkçe'nin de üstün bir ilim dili olduğunu, eserinin şark'ta ve garp'ta büyük bir şöhrete sahip olarak, bugüne kadar gelmesiyle ispat etmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah bu millete hizmet için düşünen ve yazanları bu topraklardan eksik etmesin!

Hüseyin ALGÜL

KINALIZÂDE ALİ EFENDİ

(1510 — 1572)

Doğumu :

Asıl adı Ala'ad-Din (Alaaddin) Ali b. Emrullah'tır. Babası, (1559) tarihinde vefat eden Emrullah Efendi'-dir. Bu zat, vefat ettiği zaman Anadolu'da «Kadı» idi. Dedesi (büyük babası) ise Abdülkadir Hâmidî Efendi'-dir. Rivâyete göre bu zat, Fatih Sultan Mehmed'in hocalarındandır.

Kınalızâde Ali Efendi (1510)da Isparta'da doğmuş olup, (1572) yılında Edirne'de vefat etmiştir. Kınalızâde diye anılmasının sebebi, bazı kaynaklarda, dedesinin sakalına kına sürmesi olarak gösterilmiştir.

Tahsili ve Hocaları :

Kınalızâde Ali Efendi, ilk tahsil hayatına yakınlarından olan Kadri Efendi'nin önünde diz çökerek başlamış ve onun verdiği terbiye ile büyümüştür. Sonra İstanbul'a gelerek (1531)de Mahmutpaşa medresesinde Malûl Emîr Efendi'den sonra, Davutpaşa medresesinde Müderris Sinan Efendi'den, Atik Ali Paşa'da Merhaba Efendi'den... Sonra da Sahn medresesinden Kara Salih Efendi'den ders almıştır.

Vazifeli Olarak Bulunduğu Yerler :

Tahsilini mükemmel bir surette tamamladıktan sonra meşhur Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi tarafın-

dan Edirne'de Hüsâmiye (Hüsâmeddin) medresesine tayin olundu. Sonra Bursa'da Hamzabey medresesine, Kütahya'da Rüstempaşa medresesine (Rüstem Paşa tarafından Kütahya'da yaptırılmış olup, Medrese-i Cedide diye anılan medrese)... Ve nihayet (1551)de İstanbul'a gelip çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sekiz yıl sonra Süleymaniye medresesine getirilmiştir.

Müderrislik vazifelerinden sonra Kmalızâde Ali Efendi (kaynaklarda «Ali Çelebi» olarak da ismine rastlanmaktadır) Şam, Kahire ve Bursa Kadılıklarında vazife yaptı. Nihayet (1570) senesinde İstanbul Kadılığına getirildi. (1571) senesinde Anadolu Kazaskerliğinde bulunmuş ve (1572) yılında Edirne'de «nikris» hastalığından ölmüştür. Allah rahmet eylesin!

Atâî, «Zeylü'ş-şakâyık»ında Kmalızâde Ali Efendi'nin ölümüne bir Mûsevi doktorun hazırladığı zehirli bir ilâcın sebep olduğunu bildirir.

Ölümü, o yılın Ramazan ayının altıncı gününde vuku bulmuştu. Cenazesi çok kalabalık oldu. Hemen hemen âlim ve fâzıl kişilerin hepsi bu halim - selim ve nezih kişinin cenazesinde hazır bulundular. Cenaze namazı Câmi-i Atîk musallasında kılınarak Edirne — İstanbul yolu kenarında «Vâki' Nâzır» adı ile meşhur, Müslüman mezarlığına defnolundu. «İrtihal eyledi kutbu'l-ulemâ» ve «Ölen Kmalızâde yûdi gür âb-ı hayatından» ile ölümüne tarih düşürülmüştür.

«Sicill-i Osmânî»de belirtildiğine göre, Kmalızâde Ali Efendi'nin kardeşi «Müslimî» Efendi de müderrislik ve kadılık vazifelerinde bulunmuş âlim, fâzıl bir zat idi.

Ayrıca, Kınalızâde Ali Efendi'nin evlâtları da müderrislik ve kadılık vazifelerinde bulunmuş, ilim sahibi kimselerdir. Oğullarından âlim, fâzıl ve şair bir zat olan Kınalızâde Hasan Çelebi meşhurdur. Hasan Çelebi'nin «Tezkiretu'ş-şuârâ» adlı eseri pek meşhurdur ve çok değerlidir.

İlmî Şahsiyeti :

Kaynakların ittifakla bildirdiklerine göre, Kınalızâde Ali Efendi ilimde deryâ idi. Oğlu Hasan Çelebi'nin «Tezkiretu'ş-şuârâ»sında bildirdiğine göre bu zat, «... Büyük fazîletler denizi, iyi hasletlerin kamusu, fazîlet ve kerem haberlerinin rivâyetlerinin mesnedi; ilim ve hikmet sırlarının parıltılarına muttalî olmuş, hakikat bahçelerinin şeref dolu bahçıvanı...»dır.

Arap dilinde, Farsça'da, edebiyatta, riyâzatta, tefsir ve hadîste emsâlsizdi. «Keşşaf» ve sair tefsirlerde müşkülleri olanlar halletmek için ona koşarlardı.

Üç dilde (Türkçe, Arapça ve Farsça) şiir yazabilecek kudrette idi ve her dilde şiirin kendine has şartlarını bilirdi. Şam'da ve Mısır'da vazifeli iken pek çok Arap âlimleriyle ilmî mübahaselerde bulunmuş ve hepsinden galip çıkmıştır. Arap uleması bu zatın kendi dillerinde erişmiş olduğu fesahat ve belâgat derecesi karşısında önünde diz çöküp bilgi edinmek cihetine yönelmişler, ondan her toplulukta sitayişle bahsetmişlerdir.

Hafızası çok kuvvetli idi. Pek çok Türkçe, Arapça, Farsça şiir ve haber (vak'a) ezberinde idi. Kur'an ve pek çok hadîs de ezberinde idi. Yazı sanatında usta idi, hitabette de müessiriyete sahipti.

Oğlu Hasan Çelebi'nin «Tezkiret-u'ş-şuârâ»smda babası hakkında anlattığı bir olay onun hafızası hakkında bize kâfi bilgi vermektedir :

Bir gün arkadaşları ile beraber Kınalızâde Ali Efendi bağlık - bahçelik bir yere dinlenmeye gitmişlerdi. Arkadaşlarından birinin yanında Câmî'nin «Baharistan»ı vardı. Arkadaşı, kitabı işaret ederek Ali Efendi'-ye: «Bu kitaptan bazı hikâyeler okudunuz mu?» diye sordu. Ali Efendi bu soruya: «Hepsi ezberimdedir» diye cevap verdi. Bu cevabı öteki arkadaşları da duymuştu. Kendisine yarı istihza ile: «Öyleyse oku bakalım!» denilince Ali Efendi kitaptaki şiir ve hikâyeleri sonuna kadar ezbere okudu. Arkadaşları buna pek şaşırdılar ve kendisine hayran kaldılar.

Bu zatın ihtisas sahibi olduğu önemli bir dal da fen ve hikmet idi. Atâî'nin «Zeylü'ş-şekayık»ında belirttiğine göre, Kınalızâde Ali Çelebi hikmette Ebû Ali İbn-i Sînâ değerindedir.

Burada hemen şuna işaret edelim ki, felsefeyi derin bir şekilde tetkik eden bu zat, kat'î surette bu dalda bazılarının düştüğü hataya düşmemiş ve kendi ifadesine göre, «hikmet-i Yunâniyi, hikmet-i Îmânîye» tercih edenlerden olmamıştır. Muâsır felsefe ile Yunan felsefesini, bilhassa Aristo'yu tetkik etmiş olan bu zat, yepyeni metodlarla Ahlâk ilmini, İslâmda esaslı bir ilim dalı seviyesine yükseltmiştir.

Eserleri :

Başlıca eserleri şunlardır :

1. Ahlâk-ı Alâî,
2. Tecrîd Haşiyesi,

3. Mevâkıf Haşiyesi,

4. Durer ve Gurer'e Haşiye,

5. Hidâye'nin Kitâbu'l-keraha'sma Haşiye,

6. Vakfa dair iki Risâle (Edirne'de Kadı iken Şah Efendi ile vakfa dair meşhur meselelerde muarazalarını içine alan Risâleler),

7. Kalemiyye Risâlesi,

8. Seyfiyye Risâlesi,

9. Tefsirde bazı bilginlerle yaptığı mübahaseleri içine alan Risâle,

10. Şiirlerini (üç dilde yazmıştır) içine alan «Dîvan»ı,

11. Tabakat-ı Hanefiyye (Îmam-ı Âzam'dan İbn-i Kemal'e kadar).

Bunlardan başka bazı tetkik ve risâleleri de vardır.

Kâmûsu'l-A'lâm'ın yazdığına göre, «Ali Çelebi» nâmiyle tanınmış Kınalızâde'den başka iki âlim daha vardır. Okuyucularımızın bir yanlışlığa düşmemesi için bunları da tanıtmak faydalı olacaktır :

Bu iki bilginden biri Vâsii Alîsî'dir. Pek çok eseri vardır. Meşhur «Hümâyunnâme» bu zatındır. (1499)da vefat etmiştir.

Diğeri, şairlerden Ümmüveledzâde Abdül-Azîz Efendi'nin oğlu olup, Halep Kadısı iken (1573)de vefat etmiştir. Türkçe ve Arapça şiirleri vardır.

Ahlâk-ı Alâî :

Kınalızâde Ali Efendi'nin şark'ta ve garp'ta şöhretinin yayılmasına sebep olan eseri, Türkçe olarak yazmış olduğu «Ahlâk-ı Alâî»dir.

Bu eser (1564) senesinde Şam'da vazifeli iken Suriye Beylerbeyi Ali Paşa namına telif edilmiş olup, ona nisbetle ismi «Ahlâk-ı Alâî» olarak konulmuştur. Yazmaları İstanbul ve Avrupa kütüphanelerinde mevcuttur. (1833) tarihinde Bulak'ta basılmıştır. Biz Bulak basması üzerinden bugünkü dile hazırladık. Eser kısmen garp dillerine de çevrilmiştir. Meselâ: Venedikli tercüman Giovanni Medun tarafından yapılan bir tercüme Bonn Üniversitesi kütüphanesindedir.

Eser, yüzyıllar boyunca Türkçe yazılan ahlâk kitaplarına kaynak olmuş, İmparatorluğun son zamanlarına kadar da liselerde ve medreselerde okutulan ahlâk derslerinin de temeli sayılmıştır.

Kınalızâde Ali Efendi bu eseri yazmak için batı'dan, bilhassa Aristo'yu; doğu'nun büyük bilginlerinden de Nasîru'd-Din Tûsî'nin «Ahlâk-ı Nâsırî»sini, Celâlüddîn Devvânî'nin «Ahlâk-ı Celâlî»sini, Hüseyin Vâız'ın «Ahlâk-ı Hüseynî»sini, İmam Gazâlî'nin «İhyâ, Eyyühe'l-Veled ..» gibi eserlerini tetkik ederek, bunlardan sık- sık nakiller yapmıştır. Ama sırf nakillerle kalmayıp, kendi ilmî kudretini de eserinde hissettirecek bir telif yapmayı başarmıştır.

Bu konuda en tatminkâr bilgiyi, yazar eserinin başında mukaddimeden önce kendisi vermektedir :

«Hikmet ve fazîlet sahibi kişilerce kesin olarak bilinen bir gerçek vardır. Ahlâk ilmi, tedbîru'l-menzil (Aile ahlâkı), Siyaset-i Medîne (Devlet ahlâkı) —ki, amelî hikmet bundan ibarettir— nin inceliklerine eremeyen hiç bir insan ruhu, hakikî olgunluğu elde edemez, saadet ve mârifete ulaşamaz.

Bilginlerin ve filozofların ileri gelenleri bu konuda pek değerli telifler meydana getirmişlerdir. Özellikle bunlardan kâmil, hâkim ve fâzıl filozof Nasîru'd-Din Muhammed Tûsî'nin —ki, yıkılan hikmet direklerini yenilemiş, hikmet ehlini şerhetmiştir— «Ahlâk-ı Nâsırî»si başta gelir. Bundan sonra, ilmî kaideleri kaleme almakla dinî akîdelerin taze tutulmasında önemli kitapları şerhetmekle meşhur ulemânın övülenlerinden olan Celâlüddîn Muhammed Devvânî'nin «Ahlâk-ı Celâlî»si, ahlâka dair ikinci önemli eserdir. Bu, «Ahlâk-ı Nâsırî» ile beraber ikinin ikincisidir. Bunlardan başka cihanın fasîhî, beliğ nüktedan, vâız Mevlâna Hüseyin Vaız'ın Mirza Muhsin İbn-i's-Sultan Hüseyin Baykara nâmına tasnif eylediği «Ahlâk-ı Muhsinî» gelir. Bunun üslûbu her ne kadar evvelkiler gibi hâkimâne tahkikat ve ilmî tetkikat üzerine kurulmuş değilse de, terkib ve mânaları açık, lâfız ve ibâreleri gayet tatlı ve kolaydır. Bu sebeple çoğunluğun kalbinde, önceki iki eserden daha çok tesir görmüş ve şöhret bulmuştur.

Bu üç kitap da Arapça idi. Kendi kendime şöyle düşünürdüm ve zaman zaman hatırıma gelirdi : «Ne olaydı hikmet-i ameliyeyi (ahlâkı) tamamen içine alan Türk dili ile bir kitap yazılmış olsaydı ve bu üç kitaptan sonra dördüncü sıraya katılsaydı?» Bunu gerçekleştirmek için bir taraftan gerekli ilim ve fennin tetkikini yaptım ve diğer taraftan esere başlamak için müsait bir zamanı bekledim. Nihayet zaman ve zeminin müsait olduğu mübarek bir yılda başladım. Neticede (elinizdeki) kitap meydana gelmiş oldu.»

Kınalızâde Ali Efendi bu eserinin meydana gelişini böylece anlattıktan sonra tekrar uzun bir şiir ile aynı

hususları dile getirmiştir. Yukarıdaki malûmatın tekrarı olacağından şiirin açıklamasını buraya almadık. Yalnız bu uzun şiirin son mısraı olan «Oldı Ahlâk-ı Alâî ahsen» ile kitabın tamamlanmasına tarih düşürüldüğüne işaret edelim ve bir de yazarın kitabı hakkındaki ümitlerini dile getiren şu cümlesini nakledelim :

«Allah'ın yardımı ile ümidim odur ki, bu kitabım kalblerde öncekilerden daha çok kabul görecek, olgunluk arayanlara yeni bir elbise giydirecektir.»

Yazar bu kısımda eserini Suriye Beylerbeyi Ali Paşa'ya ithaf ettiğini belirtmiş; adının ise «Alâ»dan türeyip sonuna nisbet yâsı «î» eklenerek «Alâî» olduğunu ifade etmiştir.

«Ahlâk-ı Alâî» hakkında bilgi verirken, müellifin eserinde şark'ın dört büyük bilgininden sık sık nakillere yer verdiğini söylemiştik. Herhalde sık sık bu isimlerle karşı karşıya gelen okuyucularımız bu bilginlerin hayatlarını ve ilmî şahsiyetlerini merak edeceklerdir.

İşte bunun için bu dört bilgin hakkında esere başlamadan kısa bilgi vermekte fayda mülâhaza etmekteyim.

NASÎRU'D-DİN TÛSÎ

Asıl adı Muhammed b. Fahruddin Muhammed Razî'dir. Büyük İslâm hâkimlerindendir. (1200)de Tûs'da doğmuştur. Ömrünü mütalâa ile geçirmiştir. Bir ara mahkûm edilmiş, fakat Hülâgû'nun istilâsından sonra serbest bırakılmıştır. Hülâgû'nun yanında sağladığı nüfuzla ondan büyük malî yardımlar almış; içinde üniver-

sitesi ve kütüphanesi de olan büyük bir rasathane yaptırmıştır.

Pek çok eserlerinden bazıları şunlardır :

1. Batlamyus'un bir eserini şerhetmiştir,
2. Mantığa dair «Tecrîd»i yazmıştır,
3. Tasavvufa dair «Evsâfü'l-Eşraf»ı yazmıştır.
4. Kelâma dair «Tahlîs»,
5. Ahlâka dair «Ahlâk-ı Nâsırî»,

Riyâziye ve Hey'ete dair:

6. Kitâbu'l-mutevassıtâd beyne'l-Hendesâtı ve'l-Hey'eti,
7. Mukaddime fi'l-Hey'e,
8. Ta'dîlu'l-mî'yâr fî ba'z-ı tenzîli'l-Efkâr.

Bunlardan başka İbn-i Sîna'nın «İşârât»ını şerh etmiş, «Kanun» adlı eserine haşîye yazmıştır.

HÜSEYİN VAIZ

Meşhur İran âlim ve şairlerinden olup, Sultan Hüseyin Baykara zamanında Heratta vaiz idi.

Başlıca eserleri şunlardır :

1. Mevâhibu'l-ledünniye (Tefsîr),
2. Lübbü'l-lübâb (Mevlâna'nın mesnevisini muhtasaran aktarmış),
3. Envâr-ı Suheylî (Beydeba'nın hikâyelerinin nakli),
4. Ravzatu'ş-şühedâ (Kerbelâ fâciasını anlatır),
5. Ahlâk-ı muhsinî,
6. Matlau'l-Envâr,
7. Letâifu't-Tavâif.

Bunlardan «Mevahibu'lledünniye» adlı eseri (1830) tarihinde dîvân-ı hümâyundan İsmail Farah Efendi tarafından «Tefsîr-i Mevâkıb» adıyla Türkçeye tercüme olunmuş, sonra da basılıp yayılmıştır.

İMAM GAZÂLÎ

Asıl adı «Huccetü'l-İslâm Zeynuddîn Ebû Hamid Muhammed b. Ahmed-Et Tûsî»dir.

Büyük İslâm bilgini ve Şâfiî fakîhlerindendir. (H. 450) tarihinde Horasan'da Tûs şehri civarında «Gazale» köyünde doğdu. Önce Tûs'da Ahmed Er-Razkânî'den sonra, Nisabur'da İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-meâlî El-Cüveynî'den ilim tahsil etti. Üstadı tarafından sağlığında telife teşvik olunmuş ve üstadı ile Nisabur'u terk ederek Nizâmü'l-mülk diyârına varmışlardır. Vezirin huzurunda âlimlerle yaptığı mübahaselerde galip geldiğinden (1091)de Bağdat'ta Nizâmiye medresesine müderris tayin olunmuştur. Dört yıl sonra bütün meşgu'liyetlerini terk ile bir müddet zühd ve takvâya dalmıştır. Sonra Hicaz'a giderek, Hac vazifesini ifâ etmiştir. Dönüşünde bir zaman Şam'da Camii Ümeyye'nin garp cihetindeki medresede ders vermiş, sonra ibâdetle vakit geçirmiştir. Bundan sonra İskenderiye'ye gitmiş. Oradan, Sultanın daveti üzerine Mağrib'e giderken, gemiye binmiş, fakat Sultanın vefat haberini alarak geri dönüp memleketine gitmiştir. Tûs'ta bir müddet tedris ve telifle uğraşmıştır. Daha birtakım değişik yerlerde çalışmalardan sonra, tekrar memleketine dönerek mensup olduğu Sûfî'ler tarikine mahsus bir hankah ve yanında bir medrese edinmiştir. Ömrünün geri kalan kısmını ibâdet, irşat ve tedrisle geçirmiştir. H. 505 tarihinde (55) yaşında vefat etmiştir.

Pek çok eseri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. İhyâ-ı Ulûmîddîn,
2. El-Basît,
3. El-Vasît,
4. El-Vecîz,
5. El-Hülâsa,
6. El-Müntahal,
7. Tehâfutu'l-Felâsife,
8. Muhıkku'n-Nazar,
9. Mî'yârul-İlm,
10. El-Makâsıd,
11. El-Maksadu'l-Usnâ fî Şerh-i Esmâu'l-Hüsnâ,
12. El-Munkızu Mineddalâl,
13. Hakîkatu'l-Kavleyn.

Gazâlî, tasavvuf ehlinden olup, felsefecileri Tehâfutu'l-Felâsife kitabında reddetmiştir. O sırada Endülüs'te muâsırı olan İbn-ir-Rüşd buna cevaben «Tehafüt Tehafütü'l-Felâsife Lil-Gazâlî» isimli bir eser yazmıştır.

CELÂLÜDDÎN DEVVÂNÎ

Asıl adı Muhammed Es'ad b. Sa'du'ddîn Es'ad'dır. İslâm âlim ve hâkimlerindendir. Timur'un torunlarından Sultan Ebû Sâid zamanında yaşamış ve (1502) tarihinde vefat etmiştir. Kazrun'a bağlı «Devvân» köyünde doğmuş olup, çoğunlukla ömrünü Şîraz'da geçirmiştir.

Pek çok eserlerinden en meşhurları şunlardır :

1. Ahlâk-ı Celâlî,
2. Şerh-u Heyâkili'nnûr,

3. İsbât-ı Vâcib,
4. Hâşiye-i Şemsiyye,
5. Envâr-ı Şâfiye,
6. Şerh-ı Akâid,
7. Şerh-ı Tecrîd.

Bunlardan «Ahlâk-ı Celâlî» isimli eseri büyük bir şöhret kazanmıştır. Bu eser İngilizceye tercüme edilmiştir.

Bu zat aynı zamanda şiirde de mâhir idi.

BU KISMIN BİBLİYOĞRAFYASI

1. Kmalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-şuârâ, s: 216,
2. Atâî: Zeyl-i Şekâyık, S: 164,
3. M. Süreyya, Sicill-i Osmânî, c: 3, s. 501,
4. Şemseddin Sâmî: Kâmûsu'l-A'lâm, c: 5, s: 3696,
5. Bursalı Mehmet Tahir; Osmanlı Müellifleri, c: 1, s: 401,
6. Profesör M. Ali Aynî, Türk Ahlâkçıları, c: 1,
7. İslâm Ansiklopedisi, c: 6, s: 709,
8. Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, (Faik Reşit Unat).

MUKADDİME

BİSMİLLÂHİRRAHMANİRRAHİM

Allah'ın sayısız lûtuf ve ihsânına tevekkül, şahsî kuvvet ve kudretimizin yokluğunu itiraf ederek, her sözde ve her anda O'nun kuvvet ve yardımına güvenerek gaye ve maksadımıza yönelelim. Maksat ve gayelerimizin hakikatini bilen Yüce Rabbımızdan yardım istiyoruz. O, herşeye gücü yetendir.

Bu kitap, hikmet-i ameliye'den (Pratik ahlâktan) üç bölümü içine alır. Her bölüm konusundan bellidir, bazı ön bilgilere dayalıdır. Bu sebeple, bu üç bölüme de şâmil bir mukaddime sunduk.

Şimdi şu bilinsin ki, bir maksada ulaşmak için harekete geçmek isteğe bağlıdır. Her isteğe bağlı iş de iki şeye dayanır. Nitekim bu, aklî ilimlerce de böyledir.

1. Bir şeyin mahiyetinin ne olduğu, ya tamamen, ya da kısmen bilinmelidir,

2. Bir şeyin faydası olduğunda, zihinde bir bilgi meydana gelmelidir.

Her ilmin prensipleri ve dayandığı ön bilgiler vardır. Bu, bilenlerle bellidir.

Biz bu ilmin (ahlâk ilminin) dayandığı temelleri, yerine göre, kısa veya geniş olarak mukaddimede belirttik.

MUKADDİME

I. Amelî Hikmet (pratik ahlâk) :

(Ahlâk İlmi, Aile ve Devlet Ahlâkı) nasıl birer ilimdir?

Bunların tarifleri nasıldır?

Önce şu bilinsin ki, ilmin tarifi ancak cins ve fasıllarıyla yapılabilir.

Amelî hikmetin cinsi mutlak hikmet (edebîn kendisi)dir ki, kemâl itibariyle amelî ve nazarî hikmete şâmildir. O halde amelî hikmeti tarif edelim ve muteber kısımlarına ayıralım ki, açıklığa kavuşup mahiyetini bilmek isteyenlere belli olsun!

Hikmetin meşhur bir tarifi şöyledir: Hikmet, haricî varlıkları ilk plânda ne halde ise, o hal üzere bilmektir. Bu tarif amelin kendine şâmil değildir. Yine bu tarif, genel olarak doğruya yakındır ve makbuldür. Fakat bazı fizoloflar hikmeti daha da umumîleştirerek şöyle tarif etmişlerdir :

Hikmet, insan nefsinde ilim ve amelin meydana gelmesi ve insan nefsinin bu iki yönden kemâl mertebesine ulaşmasıdır.

Nitekim Hoca Nâsırî Ahlâk-ı Nasırî'de hikmeti şöyle tarif etmiştir: «Hikmet, eşyayı lâyık ne ise öyle bilmektir; ef'âli lâyık ne ise öyle kılmaktır.» (1)

Bu birkaç tariften hikmeti tarifte beliren farklar meydana çıktı. Buna burada bir son vererek taksimine yönelelim :

---

(1) Hikmet, edeb ve ahlâkla ilgili kısa ve veciz sözdür.

Hikmetin tarifinde «haricî varlıkları bilmek» ifadesi geçmişti. (Haricî varlıklar) lâfzı ona isimdir. Ve temelde iki kısımdır :

1. Onun varlığında bizim güç ve irâdemizin asla müdahalesi yoktur. Yer, gök, şahıslar, insan ve hayvan gibi.

2. Varlığında bizim güç ve irademizin müdahalesi vardır ve bu müdahale olmayınca o meydana gelmez. Bizden meydana gelen fiiller, hareketler ve ameller gibi.

O halde hikmetle ilgili olan haricî varlıkların iki kısma ayrılması ile hikmet de ikiye ayrılır :

1. Bizim güç ve irâdemizin tesiri olmayan haricî varlıklardan bahseder. Buna (Nazarî Hikmet) denir. Zira bunu elde etmenin yolu tetkik ve incelemeye bağlıdır.

2. Bizim güç ve irademizin de tesiri muhakkak olan ve onlarsız meydana gelmeyen haricî varlıklardan bahseder ki, buna da (Amelî Hikmet) denir. Amelin nasıllığından bahsettiği için amele nisbet ederler.

O halde Amelî Hikmet bir ilimdir ki, bunda fertlerin fiil ve amellerinden ve insan nefsinden bahsolunur. Hangi amel salih ve makbuldür ki, onu elde etmek insan nefsinin hakikî saadeti elde etmesine sebeptir? Hangi amel fâsid ve çirkindir ki, ona sahip olanlar dünyada ve âhirette zararda olurlar?

Böylece birinci kısımdaki amellerle ruhunu süsleyip, ikinci kısımdaki çirkin huylardan kendisini temizlemek mümkün olsun. Onu (nefsini) tertemiz yapan kişi muhakkak umduğuna ermiştir. (Şems sûresi, âyet: 9) tezkiyesine ulaşmaya bu yolda hırs gösterip, «Onu (nef-

sini) alabildiğine (günahla) örten kişi ise elbette ziyana uğramıştır» (Şems: 10) yerilmesinden yüzünü çevirerek gayretlerini boşa götürmekten, mahrumiyetten kurtulsun!

Amelî Hikmetin (pratik ahlâkın) birbiri ardınca gelen faydası ve terakkiye götüren gayesi sadece mücerred ilim değildir. Belki amelle mükemmelleştirmek ve davranışları güzelleştirmektir. İlim ağacı amel meyvesini vermezse, itibar dairesinin dışında kalır.

Birinci kısmın faydası şudur: Varlıkları ve hakikatları tanımak, eşyanın mahiyetini ilimle bilmektir ki, şahsa dünyada kemâl, âhirette hakikî saadettir. Zira insan zekâsı bütün haricî varlıkları ve eşyanın mahiyetini doğru yollar ve açık delillerle bilir, sonra da idrâk safhasında kesin bir tasdik hâsıl olursa, o zaman Cenab-ı Hakk'ın sıfatları, doğru hükümler, mücerret akıllar, temiz ruhlar, gezegenler, bütün felekler, yürüyen ve sabit kalan yıldızlar, basit unsurlar; maden, nebat ve hayvan sınıflarını içine alan üç terkip, ruh ve cesetten meydana gelen insan hakkında düzenli bir fikre, yakın bir inanca sahip olarak, dünyada olgunlukların zirvesine, âhirette ise doğru inancın temin ettiği hakikî saadete ulaşır. Ayrıca bedenin gizli örtülerini yararak bu yolla varlığı hakkında sahip olacağı bilgi ona muazzam bir sevinç, büyük bir sürur verir. Bu mertebedeki kişiyi vasfetmeye dil ve kalem yetmez. Ârifleri beyan edenler onu açıklamaktan âciz kalırlar. Hak Tealâ'nın: «Bu, Allah'ın bir fazlıdır ki, dilediğine verir» âyeti bunu anlatır. Bu öyle aklî bir lezzettir ki, hekimler bunu ispat edip, cismanî lezzetlerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Mutlaka hikmetin nazarî ve amelî olmak üzere ikiye ayrıldığı belli oldu.

Şu da anlaşılsın ki, nazarî hikmet de üç kısımdır :

1. Hariçte ve zihinde cismanî bir maddeden uzak olan varlıklardır. Cenâbı Hak, mücerret akıl ve ruh gibi... cisimden, (heyûlâdan) maddeyle birleşmekten uzaktır. Bunlardan bahseden ilme ilâhî ilim (İlm-i A'lâ) denilir. Zira cismin maddesi sefil ve noksandır. Bahislerin en şereflisini içine aldığından bu ilme (ilâhî ve yüce) demek uygundur.

2. Zihinde maddeden uzak, fakat hariçte maddeye muhtaç olan varlıklardır. Küre, üçgen ve dörtgen gibi. Bunların hariçte muayyen maddesi vardır.

Bu gibi varlıklardan bahseden ilme «İlm-i Riyâzî» veya «İlm-i Evsât» derler. Zira eski filozoflar yeni yetişen çocuklara zihin riyâzatı (matematik) öğretmek suretiyle İlâhî Bilgiye yol bulmalarını sağlarlardı. «Bu ilmin meseleleri kesin ve kati delillere dayandığı için, şek ve zan giremez. Vehim ve şüphe ona ulaşamaz. Yeni hayata başlayan birinin kafasında, kesin ve kati hususlara bağlanıp inanmak bir alışkanlık halinde yerleşirse, Allah Bilgisi konusunda da şüphe ve vehme yer bırakmadan en doğru olanı istemeye yönelir» derlerdi.

Bu ilimde bahsolunan şeyler maddedendir ki, onun mayası noksanlıktır. Zihinde maddeden uzak olmakla yüce, hariçte maddeye muhtaç olmakla bir yönden düştüğü için vasat olup, bundan bahseden ilme «İlm-i Evsat» diye isim vermek doğrudur.

Riyâziye ilmi dört kısımdır :

a) Hey'et (Yıldızlarla ilgili hesap),

b) Hendese (Geometri),

c) Hesap (Cebir),

d) Musiki.

3. Zihinde ve hariçte maddeye muhtaç olandır. Bundan bahseden ilme «İlm-i Tabiî» veya «İlm-i Esfel» denir. Zira tabiat, hareket ve sükûnun başlangıcıdır. İşte bu ilim bundan bahseder. «İlm-i Esfel» denmesinin sebebi de, hariçte ve zihinde eksik olan maddeye muhtaç olmasıdır.

Nazarî hikmetin (Teorik Ahlâkın) kısımları burada bitti.

Bu kısımlardan sonra bu kitabımızda en çok yer işgal edecek olan Amelî hikmeti açıklamaya başlayalım :

Bizim gücümüz ve irâdemizin müdahalesi ile meydana gelen şeyler de üç kısımdır ve bu üç kısmın herbirinden bahseden ilimler vardır.

a) Bir başka şahıs mülâhaza olunmadığı apaçık olup, tek şahıs olarak bir kişiden meydana gelen fiil ve amellerdir. Bunlardan bahseden Amelî hikmete «İlm-i Ahlâk» derler. Zira bu ilimde her şahsın huyundan bahsolunur. Nasıl olmak gerek ki, iyi ve övünülecek bir huya sahip olunup, çirkin ve yerilen bir huydan kaçınılsın? Kişi tenhada ve yalnız bile olsa kendine hâkim, cömert, namuslu olup, hiddetli, cimri, namussuz olmamalı. Buna benzer huy ve kişisel davranışlardan bahseder.

b) Ev halkı ile olan fiil ve amellerinden bahseden ilimdir. Buna «İlm-u tedbîri'l-menzil» (Aile Ahlâkı) de-

nir. Herkes ev halkı, ailesi, çocukları, hizmetçileri, çalıştırdıkları ile ne şekilde alâka kurup toplanmalı, oturmalı ki, intizama kavuşup yükselsin!

c) Bütün şehir halkı ve bütün diyârın karışması itibariyle meydana gelen tavır, davranış ve fiillerdir ki, bundan bahseden ilme «İlmu tedbiri'l-medîne» (Devlet Ahlâkı) denir.

Buraya kadar söylediklerimiz ulemânın çoğunluğunun söylemiş olduğu şeylerdir.

Ama, muhakkık feylesof Hoca Nâsirî der ki; İnsan nevinden sâdır olan sâlih ameller (iyi işler) elbette bir temel noktadan ve bunu gerektiren bir sebepten doğar. O sebep de ya tab'îdir, ya vaz'îdir. Yani ya kişi bir isi kendiliğinden yapar, ya da o fiil (iş) ortaya konmuştur da kişi ona uyar. Birinci durumda anlayış ve tecrübe sehipleri, ferâset ve akıl sahiplerinin bu husustaki tutumları kişinin örnekleri olmalıdır.

İkinci kısımdaki vaz'î durumda ya bir topluluğun ittifakı olur ki, ona âdet - rusûm (Örf - Töre) derler. Bu, ya ilâhî inâyet ile kuvvet bulmuş bir şahsın ortaya koyması ile olur, Nebî Aleyhisselâm gibi. Ya da velî ve imamlar vasıtası ile olur. Bu kısma «Nevâmîs-i İlâhî» derler.

Bu da Amelî Hikmet gibi üç sınıftır :

1. Her şahsı ayrı ayrı ilgilendiren konu. Ki, buna ahkâm-ı ibadât (İbâdetle ilgili hükümler) denir.

2. Ev sahiplerini ilgilendiren konular. Ortaklıkları ve ilişkileri cihetinden buna «Münâkehât ve muâmelât» derler.

3. Memleketler, beldeler ve kulların çoğunun ortak davranışları ile ilişkileri itibariyle meydana çıkan konular. Buna da «Hudûd-u siyâsât» derler.

Bu ilimlere şerîat ehli «İlm-i fıkıh» demişlerdir. Çünkü bu tarz amellerin temelini bir vazı' (ortaya koyan) vazetmiştir.

AHLÂK İLMİNİN FAYDALARI

Amelî hikmeti elde etmenin faydaları çoktur. İnsan ilk önce yukarıda belirttiğimiz gibi, nazarî hikmetle hak itikada sahip olur. Kendini uygun ilimlerle süsler, bâtıl itikatlarla her türlü cehâletten sıyrıldıktan sonra amelî hikmeti de elde ederek, güzel ahlâk ile iyi huyları geniş ölçüde bilir. Âdi ve kötü huylardan sıyrılır, dünyada iyi ahlâk sahibi olup, dünya işlerini en güzel yollarla yapar. Âhirette de şerefli bir yere ulaşır, yüksek zatların arasına kavuşarak yüksek saadete ve engin sevâba nail olur. «Onlar, Hak meclisinde (ve) Kudret sahibi, mülkü çok yüce olan (Allah)ın yanındadırlar» (Kamer/55) «Gözün göremediği, kulağın işitemediği, beşer kalbinin hissedemediği» yüksek mertebelere ulaşır.

Hâsılı, insan nefsinin saadeti iki şey ile hâsıl ve hakikî saadet bu iki dereceye vâsıl olmakla mümkün olur :

1. Sahîh bir itikada sahip olmak için Hak ilminin tahsili. Bu, nazarî hikmet (Ahlâk ilmi) vasıtasıyla kazanılır.

2. Güzel ahlâk ve sâlih ameli elde edip, çirkin huyları atmak suretiyle elde edilendir. Bunu elde etmek de Amelî Hikmeti tahsil edip, sonra da ilmiyle

amel etmek suretiyle mümkün olur. Az önce dediğimiz saadet —ki, Allah'ın yakınlığına erer ve yücede olanlara karışır.— Bu, fazîletle mukadder olur. Hak ilminin süsünden mahrum kalıp, itikat mahalli olan kalb, bâtıl ile dolmuş, ya da âdi huylarla kirlenmişse, fazîlet sahibi kişilerin katına yükselmekten son derece uzaklaşılır. Böyle kişilerin kalbleri ulvî âlemin esintilerine kapalı, yükselme kapıları onlara açık değildir. Rahmet-i Rahman'ın derecelerniden «Deve iğnenin deliğinden geçinceye kadar...» uzaktırlar.

Teorik ahlâk ile meydana gelen doğru inanıştan mahrum olan ebedî hüsrandadır. Cehâlet ve sapıklık karanlığına dalmıştır. Kötülük ve küfrde sürekli olarak duracakların arasına katılmış olur.

Hak itikada sahip olup da âdi isteklerinin peşinde şerîata aykırı yollarda gitmiş ve çirkin alışkanlıklar kazanmışsa, saadet binası tamamen yıkılmaz. Hesapsız rahmet sahibi olan (Rahim ve vehhab) olan Haktan ebediyen mahrum olmaz. Belki o âdi huyların, alışkanlıkların ruhunun cevherinde işgal ettiği yer kadar azap görür. Sonra asıl varlığı olan iman cevheri ve marifet mayası sebebiyle Rahmet-i Rahman'ın vaadine erişir ve Hak Teâlâ onu cürüm ve isyanın yakıcı ateşinden kurtarıp rıdvân bahçelerindeki seçkinler arasına koyar.

Sahîh itikada sahip olup davranış ve amel bakımından güzel ahlâka bürünenler dünya ve âhirette sürekli olarak saadette kalacak olanlardır. **«Âlim ve ilmiyle âmil olanlar** (Bildiğini tatbik edenler) **hiçbir üzüntü ve keder çekmeyip Cennet bahçelerine girerler. Bu, ne büyük kazançtır!»**

Bunlardan anlaşıldı ki, Ahlâk ilmi, tıbb-i rûhânîdir (Ruhlara ait hastalıkların çârelerini gösteren doktorluk ilmidir). Nitekim doktorluk, cisme bağlı bir ilimdir. Zira insan nefsinin çirkin ahlâkı onun hastalıkları ve pis amelleri onun arızasıdır. Bu ilimle nefsin çirkin huylarını gidermek, iyi ahlâkını devam ettirmek mümkün olur. Tıp ilmi ile bedenin sıhhatini korumak ve hastalığını gidererek sıhhatini iade etmek mümkün olduğu gibi.

O halde Ahlâk ilminin faydası, önce nefis her huydan âri ise, bu ilimle güzel ahlâk kazanılır.

Çirkin ahlâk yerleşmişse, bu silinip güzel ahlâkla değiştirilir.

Eğer nefis. yaratılışında iyi ahlâk ve fazîlet üzerinde ise; bu güzel huylar devam ettirilir, tamamlanır ve geliştirilir.

Mesele bu noktaya gelmişken, burada huyun tebdili (değişmesi) konusunu incelememiz yerinde olacaktır.

Huy değişir mi?

Bir insanın kendi huyunu kesip atarak, başka bir huy elde etmesi mümkün müdür?

Bu hususta hükemâdan üç görüş zikredilir :

Birinci görüş: Huyun değiştirilmesi mümkün değildir. Kişinin benliğinde meydana gelen huy asla değişmez. Zira hulk (huy) doğuşla ilgilidir. Bu da haricî müdahalelerden müteessir olmaz ve yerinden sökülüp atılmaz.

İkinci görüş: Huy iki nevîdir: Birisi, tabiîdir. Yani asıl hilkatte (yaratılıştan) mevcuttur ki, bunun de-

ğiştirilmesi mümkün değildir. Diğeri ise, anlaşma ve alışkanlıklarla kazanılan huydur ki, bunun değiştirilmesi mümkündür.

Üçüncü görüş: Ahlâkın değişmesi mümkündür. Zira hiçbir huy tabiî değildir. Aksine haricî sebeplerle hâsıl olur. İslâm bilginlerinin hepsi ve filozofların çoğu bu yolu doğru bulup tercih etmişlerdir. Bu görüş, saydığımız üç görüşün en doğrusu, en üstünüdür. Peygamberlerin insanları din üzerine davetleri bu görüşe bağlı, tarîkat şeyhlerinin ve bilginlerin terbiye çalışmaları bu yol üzere câridir.

Bu mesele aslında başka bir meseleye dayanmaktadır. Bu da şu husustur: İnsan asıl hilkat ve mebde-i fıtratında (doğuşunda) neyin üzerinedir? Ne şekildedir? Ne durumdadır? Filozoflar bu meselede ihtilâf etmişlerdir. Bu sebepten «Huy değişir mi?» sorusuna verilen cevap da çeşitli olmuştur.

İNSANIN DOĞUŞUNDAKİ İLK DURUMU

Bazı filozoflar; yaratılış, tam hayır, sırf kemâl üzerinedir. Ama sonra şehvânî hislere uymak, dünyanın çirkin sayılan işlerine bağlanmak, saadet ve hayır elde etmeyi ihmal etmek şer ve kötülük yapanlara karışmakla, âdi ahlâkı kazanmakla yaratılışa aykırı, çirkin huyların sahibi olunur. Kişi bu durumda yaratılışına zıt hareket etmiş olur. Nitekim hadîs-i şerifte: «Her doğan İslâm, fıtratı üzerine doğar. Sonra ana - babası onu Hıristiyan veya mecûsî yapar» buyurulmuştur.

Bazı filozoflar da bunun aksi olan görüşü ileriye sürmüşlerdir. Bunlar derler ki; İnsan, yaratılışı itiba-

riyle hayır üzere değildir. Her ne kadar ruhun cevheri nûrânî ise de, kötülükle karıştığı için şerre meyyâldir. Lâkin bazısı hidâyet yollarına sevkeden bir hâdî (doğru yola sevkeden)nin yardımı ile yaratılışını değiştirerek hayır işlemeye doğru yol alır. Bu yola girebilmesi için de kişinin nefsindeki şer, kötülük ve zulmet[*] cevherinin nûrânî cevhere mutlaka üstün olmaması gereklidir.

Filozofların ekserisinin görüşü ise şu şekildedir: İnsan nefsi, yaratılışında ne sırf hayır, ne de sırf şer üzeredir? Bilâkis iki tarafa da istidâdı vardır. Eğer iyi ahlâka sevkedecek bir yardımcı mürşid bulursa ve Allah'ın razı olduğu ahlâkı kazanır ve güzel amelleri işlerse, mesut ve kemâl sahibi olur. Böyle yapmayıp da rezîl kişilerin yakını olup, müstehcen, çirkin amelleri işlerse; kötü ve düşük olur, hüsrana yuvarlanır.

Bu hususta meşhur ahlâk kitaplarımızdan «Ahlâk-ı Nâsırî»de yer alan şu açıklamayı da takdim edelim :

«Biz ayan beyan (açıkça) görürüz ki, bazı kimselerin tabiatı hayır iktiza eder. Bu kısım azdır. Bazılarınınki şer iktiza eder. Hiçbir veçhile hayır kabul etmez. Bu kısım, birinci gruptan daha çoktur. Bazılarının tabiatı ise, ikisine de yatkındır. Hayırlıların meclis ve sohbetinde olursa hayırlı, şerli insanların yakını olursa şerli kimse olur. Bu üçüncü kısım mutavassıttır» (orta derecededir).

BÜYÜK İSLÂM AHLÂKÇILARININ HUYUN DEĞİŞEBİLECEĞİNİ İZAH EDEN FİKİRLERİ

A. İmam Gazâli'nin görüşü:

Varlıklar ikiye ayrılır: Biri gökler, yıldızlar ve hayvanların iç ve dış beden yapıları gibi aslında ve gelişmesinde insanın isteği ile mevcut olmayan bir surette meydana gelip kemâle ermesi hususunda hiçbir iş kalmamış olan kısımdır. Diğeri ise noksan olarak vücut bulup, ileride şartı bulunursa kemâli kabul etmesi kendinde bir kuvvet yaratılmış olan kısımdır. Bu kısım bazan insanın ihtiyarına bağlı olur. Meselâ: Hurma çekirdeği; ne elma, ne de hurma ağacıdır. Ancak öyle bir şekilde yaratılmıştır ki, terbiye edilirse hurma ağacı olması mümkündür. Ve kendi kendine olmayıp bu kabiliyet ancak terbiye ile gelişir.

İşte çekirdek insanın ihtiyarıyla, müdahalesi ile müteessir olup, hattâ bazı halleri kabul etmediği halde bazısını kabul ettiği; yani elma ağacı olmadığı halde hurma ağacı olduğu gibi, gazap ve şehvetin dahi eserleri kalmayacak surette giderilmelerini kastedecek olursak, güc yetiremeyiz. Ama riyazât ve mücâhede ile engellerini giderebiliriz ve bununla emrolunmuşuz. Bu husus, kurtuluş ve saadetimize sebeptir.

Gazap ve şehvetin eseri kalmayacak surette giderilmesiyle emrolunsaydık, hakikatte buna gücümüz yetmezdi. Zira yaratıcının fi'lini yaratıkların değiştirmeye güçleri yetmez. Fakat biz gazap ve şehveti itidale sevketmekle emrolunduk, buna da muktediriz.

B. Râgıp Isfahânî'nin görüşü :

Râgıp Isfahânî huyun değişip değişmeyeceği hakkındaki görüşlerin bütününü incelemis ve iki tarafın da delillerini ortaya serdikten sonra şöyle demiştir:

«Ben şöyle görürüm ki, huyun değiştirilmesini kabul etmeyen taraf kuvvetin kendisine dikkat etmiştir. Kuvvetin aslına bakılınca o söz yani «huy değişmez» sözü doğrudur. Çünkü hurma çekirdeğinden insanın elma yetiştirmesi imkânı yoktur.

Tebdîli caiz gören, yani «ahlâk değişebilir» (huy tebdîl edilebilir) diyen taraf ise kuvvetteki istidadın vücûda gelmesi ve ihmâl ile bozulup boşa gitmesi imkânını nazar-ı itibara almıştır. Çünkü hurma çekirdeğinden terbiye ile bir hurma ağacı yetiştirilmesi mümkün olduğu gibi, ihmâl ile terkedilip çürütülmesi, mahvedilmesi de mümkündür. Bu anlayışla «huy değişir» hükmü de doğrudur. Şu hale göre iki taraf arasındaki ihtilâf, görüşlerin ayrı olması dolayısiyle doğmuştur. (*)

Bir düşünce ve izâhı :

«Kurdu terbiye etmeye uğraşmak nefse beyhûde azap vermektir» sözü daha çok, kötü huyların uzun zaman esiri olan kişilerden bunları söküp atmanın güçlüğünü anlatmak için söylenmişlerdir. Gerçekten de istîdatlar müsâvî olmadığı için huyun değişmesi hususunda, her insandan aynı sonuç alınamaz. Fakat terbiye yoluyla —uzun yıllar yer etse de— kişi birazcık olsun iyi ahlâka doğru adım atabilir.

(*) «Ahlâk-ı Hamide» isimli kitaptan alınmıştır.

Yukarıdaki sözü hareket noktası yaparak ahlâk ilminden kurt misâli kişiler için faydalanılamayacağından bahsedenlere karşı İslâm ahlâkçıları şöyle cevap vermişlerdir:

«Hangi şerîr olursa olsun, terbiye ve siyaset gördükçe fena huyunu tamamen bırakmasa bile, zarar ve şerrinin eksilip azalacağı âşikârdır. Şerrin azalacağı fayda değil midir ki, bu ilimle uğraşmak beyhûde sayılabilsin?»

C. Kınalızâde'ye göre Ahlâkın değişmesi ve Alhâk İlminin önemi :

Calinus'a göre bazı ahlâkın değişmesi mümkün, bazısı mümkün değildir.

Eski İslâm ahlâkçılarının çoğu ve araştırıcıların hepsi «Her huyun değişmesi mümkündür» demişlerdir. Zira hiçbir huy tabiî değildir ki, değişmesi mümkün olmasın! Eğer her huy tabiî olup değişmesi imkânsız olsaydı Peygamberlerin kurduğu, âlimler ve emîrlerin ona uyduğu prensipler bâtıl olurdu, abes olurdu. Âlimler, evlât ve çocukları öğretmek ve eğitmekte aynı görüştedir. Terbiyenin faydası belli ve hissedilir derecede açıktır. Ahlâkın değişebileceği öğle vaktinde güneşin parlaklığı gibi meydandadır.

Elbette câhillerde ve kötülerde bulunan, nefiste yerleşip kalmış bir huyun değişmesi zordur. Bu nevî ahlâkın değiştirilmesi şiddetli riyazât ve pek ciddî mücahedeye bağlıdır.

Ekserî câhil ve ilim yönünden noksan olanlar huyun değişmesini imkânsız görerek; huyu değiştirmek, rûhî olgunluğu kazanmak yolunda gayret sarfetmekten

uzak kalırlar, cehâlet ve sapıklık ağırlığının altında ezilirler.

Eğer huyun değişmesine imkânsız gözüyle bakılıp insan ruhunun terbiyesi ve kişilerin eğitilmesine tenbellik gösterilse ya da ihmal edilse, o zaman herkes kendi tabiatına yerleşmiş olan huyla başbaşa kalırdı. Halkın ekserisi noksanlık ve kötülüğün içinde fısk ve fesada esir olur, kimi de gazap ve inada müptelâ olurdu. Cemiyet, hırs ve açgözlülüğe düşüp, bir zümre kibre, bir zümre zillete (küçüklüğe) yuvarlanırdı.

Fakat Rahman ve Rahîm olan Allah istedi ki bazı nefisler bu tehlikelerden uzaklaşsın ve kendi katında makbûl olan has kullar zümresine yükselsin! Şüphesiz bunun için de terbiyeciler ve muallimler ihsan eyledi.

İlk terbiye edici: İlâhî prensipler, ilâhî bilgilerdir. Peygamberlerin sonuncusu olması dolayısiyle bütün dinleri nehyetmiş (hükümlerini ve geçerliklerini kaldırmış) olan İslâm dininin yüce Peygamberi Hazreti Muhammed (S.A.V.)in tebliğ ettiği din, hayır ve edebin cümlesini içine almıştır. O, bütün beşerî fikirlerin üstündedir, onlardan parlaktır.

İkinci terbiye edici: Selîm akıl sahipleridir. Özellikle temyiz ve tercih erbâbı olanlar için ahlâk ilminin bir bölümüdür.

Biz bu kitabımızda Allah Tealâ'nın yardımıyla önce yaşamış olan ve sonra gelen âlimlerin hikmet dolu fikirlerini, çalışmalarını nakledeceğiz.

Hâsılı; ekseri ulemânın görüşüne göre; «her huy değişebilir» Calinus'un sözüne göre ise; «bazı huylar değişebilir, bazıları değişmez.» Her durumda ahlâk ilmine ihtiyacı olduğu kesindir.

Zıra bazı huyların dahi değişebilir olması bu ilme ihtiyacın gerekliliğini anlatmaya yeter. Bazı huyların değişmesinin mümkün olamayacağının ileri sürülmesi, ahlâk ilmine muhtaç olunmayı engelleyemez. Nitekim tıp ilmine ihtiyaç duymak için her hastalığın tedâvisinin mümkün olması gerekmez. Zira bazı hastalıkların ilâç kabul etmediği ve tedâvi ile iyileşmeyeceğinde ittifak edilmiştir. Bununla beraber bu nevî hastalıklar dahi tıp ilminin konusuna girer ve tıp ilmine ihtiyaç gereklidir.

İşte bunun gibi ahlâk ilmine ihtiyaç duyulduğu muhakkaktır. Filozoflar ve bilginler bunu doğrulamışlardır. Bazı ahlâk, değişmese bile ona muhtaç olunmaya engel değildir. Zîra bazı ahlâkın değişmeye imkân oluşu bu ihtiyacı belirtmeye ve kabul etmeye yeter.

Gerçekten de bir cevhile kötülük üzerine olan bazı kişiler görülür ki, bunlara ahlâk ilminin, hikmetin ve marifetin bütün inceliklerinden uzun yıllar bahsedilse, bir zerre öğrenmez. Ebû Âlî İbn-i Sîna bu hale «son dereceye varan pislik» diye isim vermiş ve şöyle demiştir: «İlk şekil en parlak sonuç vericidir. Lâkin pislikte (pis huyda) son dereceye varan kişi neticeyi çıkartmaktan aciz kalıp isteğine ulaşamaz....»

Bunlar çoğunlukta bulunmayan hallerdir ve bazı ahlâkın değişebilir olması yukarıda söylediğimiz gibi ahlâk ilmine duyulan ihtiyacı ifade etmeye yeter. Allahu Tealâ en iyi bilendir.

Amelî hikmet (pratik ahlâk) üç bölümdür.. Burada konularını belirteceğiz.

İlk önce bilinsin ki, bugün var olan ilimlerden her ilim dalının pekçok meseleleri ve konuları vardır. Çok

işi olan herşeye bir cihet gerek ki, onun vasıtasıyla bir şey olup sınırını elde edebilmek ve içindeki var olanı anlayabilmek mümkün olsun.

Amelî hikmet de çeşitli işler ve pekçok meseleleri içine almaktadır. Ona da bir cihet gerek. O cihet de müteaddit meselelerinin bir konudan bahsettiğidir. Zira meselelerden bir gurup bir ilim olup diğer bir gurup başka bir ilimdir. Yine bu guruplardan biri bir konudan, diğeri ayrı bir konudan bahseder. Yani ilimler birbirinden mesele ve konularına göre ayrılırlar. Şu cümle bunun için söylenmiştir: «İlimlerin birbirinden ayırdedilmesi, mevzularının ayırdedilmesine bağlıdır.»

Meselâ tıp ilmi insan, sıhhat ve hastalık cihetinden, insan vücûdundan bahseder. Hey'et ilmi de yıldızlardan ve gök cisimlerinden bahseder. Şüphesiz bu ilimlerden her biri kendi sınırı çerçevesinde müstakil bir dal olup diğerine karışmaz.

Bir ilmin konusunu öğrenen insan, yani bir ilmin neden bahsettiğini bilen insan, o ilmin elde edilmesinde uyanıklık ve dikkat üzeredir. Meselâ: Ahlâk ilmini, insan ruhundan bahsetmesi cihetiyle tasavvur eylese, bu hususta tam bir basîret üzere olur. Hattâ her meseleyi anlar ve düşünür. Eğer insan, ahlâkından bahsediyorsa elde etmek istediği ilim olduğunu bilir, öğrenmeye koyulur. Şayet bunun aksi ise, istediğinin dışında olduğunu anlar ve öğrenmekten döner.... Bu husus daha çok genişletilebilir. Yalnız bu risalede bunu etraflıca ele almaya imkân yoktur. Biz burada ruhun kemâli için yönelme mahallî olan amelî hikmetin konusunu açıklayalım. Tâ ki kitabımızı okuyup hitabı

mızı işitenler tam bir basîretle muttasıf olarak; anlattıklarımızı berrak bir şekilde anlasınlar.

Alim filozof Nasır-ı Tûsî der ki: «Bu ilim insan ruhu nasıl bir huy edinsin ki, ondan meydana gelecek davranışlar güzel ve övülmüş olsun, bunu öğretir. O halde bu ilmin konusu isteğe bağlı olarak iyi, ya da kötü işlerin meydana gelmesi bakımından insan ruhudur. Buna göre evvelâ «insan ruhu nedir? Olgunluğa kavuşması neyle mümkündür? Kuvvetleri nelerdir? Bilmek gerek ki, insan bunları tam bir hayır istikametinde kullanarak isteğine kavuşur. Olgunluk derecelerine ve saadet mertebelerine kavuşmaya engel olacak şeyleri de bilmek gerek ki, bu da fazîlete kavuşmak için lüzumludur. Bunu bilmek, çirkin ahlâkı ve pis işleri, davranışları ruhtan temizleyebilmek içindir. Bir temizlemedir, boşaltmadır. Birincisi ise süslemedir. Yani güzel ahlâk ve iyi işlerle ruhu süslemektir.

O halde hayır ve saadet arayanın iyi ahlâk ve faydalı işleri bilmesi, çirkin ahlâkı ve kötü işleri öğrenmesi gerek ki, ruh aynası temizlikle cilâlansın, pis işlerden uzaklaşsın. «Şerri tanıdım, ondan korunmak için. Zira şerri hayırdan ayırdedemeyen kişi onun kucağına düşer.»

İnsan ruhunu tanımak, açık ve gizli kuvvetleri nelerdir? Bunu açıklamak için; kemâl ve noksan, saadet ve şekaveti nedir ve nelerdedir? Meydana çıkarmak için üç makam irad olundu ve her makamda nice önemli ve faydalı bilgiler verildi:

Birinci makam : İnsan nefsi —ki, nefs-i natıka di ve tabir olunur— bunun beyanındadır. Filozofların

nefs-i natıka dediklerine Din lisanında «ruh» derler. «Sana —ruhu— sorarlar. De ki: «Ruh, Rabbimin emri, (cümlesi)ndendir» (İsra/85)

Âyet-i kerîmesinin şerefli işareti ruhun hakikatini beyan ve mahiyetinin ne idiğini keşf ve açıklamayı kasdetmek mümin olana reva ve kulluk edebine lâyık değildir. Binaenaleyh hakiki mutasavvıflar ve şerîat ulemâsından nice değerli imamlar, ruhun hakikati konusunda söz söylemekten kaçınmışlardır. Lâkin muhtemeldir ki, Kur'an-ı Azîm ve Furkân-ı Kerîm'deki beyan buyurulan, ruhun hakikatidir. Ama bazı haricî görüntüleri ve açığa çıkan eserleriyle tanımlanmaya yasaklık yoktur.

Şüphesiz bilginlerin çoğunluğu ve filozofların hepsi yeni başlayan (talebelere) öğretmek ve kemâl arayanlara anlatmak için ruhu tarif ederek şöyle dediler: «İnsan ruhu, cisimden gayri ve cismanîlik dışında bir cevher-i basittir. Bizzat makûlâtı idrâk ve beden-i mahsusta âletler ve kuvvetler sebebiyle tedbir ve tasarruf eder.» Bu tarif, bütün filozofların, ekseri tarikat şeyhlerinin ve bilginlerin seçkinlerinden bazılarının sözüdür. Aslında bundan başka ruhun mahiyet ve hakikatine dair çok söz söylenmiştir. Lâkin biz burada meseleyi kısaca okuyucularımıza öğretmeyi gaye edindiğimiz için, en seçkin olan bu tariften başkasını zikretmedik. Hazreti Şeyh-i Kâmil Şihabüddin Ömer Sühreverdî (K.S.) «Avârifu'l-maarif» adlı kitabında zikr buyurmuşlardır. Bu konuda daha geniş bilgi edinmek isteyenler bu zatın kitabına müracaat etsinler. Ama biz yukarıda yaptığımız tarifi altı yönden izah edeceğiz ki, saadet sermayesinin en önemlisi olan ve

ibadetin mukaddimesi olan âlemlerin Rabbını tanımak mümkün olsun.

1. Ruhun varlığının isbatı.
2. Ruhun cevher olmasını beyan,
3. Basît nefs olduğunu açıklamak.
4. Ruhun cisim ve cismanî olmadığını beyan.
5. Ruhun bizzat idrâk edici aletlerle tasarruf ettiğini belirtmek.
6. Ruhun duyularla hissedilemeyeceğini aydınlatmak.

1. Ruhun varlığının isbatı : Malûm olsun ki, ruhun varlığı doğruluğu ilk bakışta anlaşılan bir şeydir. Zira eşyanın görünmesi kendi zâtî hakikatidir. Ki, bir an ve bir saat gizli, ya da bilinmez olması diye bir şey yoktur. Gerek uykuda, gerek uyanık, gerek sarhoş, gerekse aklı başında olsun, bütün tavır ve hallerde insan ruhu kendi zatını şuur ve bilmek istemekten hali değildir. İnsan zatını tanımak hususunda delîl getirmeye muhtaç olmaz. Zira bir şey ile, ruhun bedene olan alâkasına zayıflatıcı bir zarar vermek mümkün değildir. Ama «ruh mücerret midir, madde midir, cevher midir, araz mıdır?» gibi soruların cevabını ve sair hususların delîle muhtaç ve isbata dayalı olması caizdir. Bunların çoğu sahîh vicdanla ve selîm bir zevkle tanınır. Lâkin tenbih ve tavzih, bilginler yanında sahîh bir yoldur. Biz de buna göre geri kalan cihetleri açıkladık.

2. Ruhun cevher oluşu : Malûm olsun ki, her mümkün olan varlık iki kısma dayanır. **Biri:** Cevher **Diğeri:** Araz'dır. Eğer var oluşunda bir başka şeye muhtaç olmayıp kendisiyle var ise **cevher**'dir. Eğer biz-

zat var olmayıp, varlığında bir başka şeye muhtaçsa **araz**'dır.

Cevher **cisim** (beden) gibidir ki, kendisiyle var ve varlığından bir başka şeye muhtaç ve tâbî değildir. Araz da bedenin rengi gibidir ki, kendisiyle var olmayıp belki beden ile vardır. Hattâ beden olmasa mücerred rengin bizzat var olması akıldan uzaktır.

Cevher de iki kısımdır: Biri, **mücerred;** ikincisi, **maddîdir. Mücerred;** Kendisine hissî işaretler kabil olmaz, tefrik ve bazı parçalarına ayırmak mümkün olmaz, Akıllar ve ruhlar gibi. **Maddî Cevher,** Hissî işaretlere kabil olup tefrik ve taksimi kabil ve mümkün olandır. Cisim gibi.

Filozoflar, ruhun cevher oluşunu isbat ederken nice deliller getirmişlerdir. Hoca Nasır-ı Tûsî ahlâk kitabında çoğunu yazdı. Biz burada en kısasını nakledelim.

İnsan ruhu akla uygun hareket ve faaliyetleri meydana getirmeye kabiliyetlidir. Ruh, insanda meydana gelen dış şekilleri hasıl etmekten halî değildir.

Buna göre ruh, her türlü dış şekil ve suretleri meydana getirmek için konmuş bir cevherdir.

Bu itibarla ruhun araz olması mümkün değildir. Zira araz olmak bu manaya zıttır. Ama bu delîl, söz götürür. Çünkü filozoflar, arazı arazla izah ettiler ve buna hareketle sür'ati delîl olarak gösterdiler. Hareket ve sür'at arazdır. Sür'at hareket sayesinde vardır, dediler.

O halde ruh ve ruhun meydana getirdiği şekiller arazdır. Ruh arazının şekil ve davranış arazını meyda-

na getirmesi niçin caiz olmasın? diyerek ruhun araz olabileceğini ileri sürdüler.

Binaenaleyh ruhun cehver oluşunda bu delîle değil diğer dellilere itimat olunsun!

3. **Ruhun basit oluşu:** Bu makamda «basit»den murat; parçalarına bölünmeye, bazı kısımlarına ayrılmaya, kabil olmamasıdır. Bunun aksi «mürekkep»tir ki, parçalarına bölünebilir, bölünmelerini birbirinden ayırmak mümkün olabilir.

Bu başlangıçtan sonra şunu söyleyeyim ki, insan ruhu basît'tir, yani cüzlere, bazı parçalara bölünmesi yoktur ve taksime kabil değildir. Delîlí şudur: Bazı şeyler vardır ki, basit olduğunda hiç şüphe yoktur. Vahdet (bir oluş) gibi. Meselâ Ruh onu kavrar ve zekânın akledişi makûl bir surettir kî, aklın zatında hal olmakla olur. Öyleyse eğer ruh kısımlarına ayrılır olsaydı, onda başka bir şey bölünmez nitelikte olamazdı. Zira mahallin bölünmesinden halin dahi bölünmesi lâzım gelir. Madem ki, vahdet-i müteakkıla olan hal bölünmez niteliktedir, o halde elbette mahallin de bölünmez olması lâzımdır ki o da ruhtur.

4. **Ruhun cisim ve cismanî olmadığı:** İlkönce bilinsin ki, cisim o cevhere derler ki, üç cihetle yani uzunluk, genişlik ve derinlikte ayrılmayı kabul eder. Cismanîden gaye de şudur: Ya ruh cisimde, ya da cisimlerin esas maddesinde hal olur. O halde bütün arazlar cisimdedir. Cismî suret de esas maddede vardır ve kendisi cisimdir. Bazan, cisim ve arazların hepsine cisimlilik derler.

İsteğimiz bu ki, insan ruhu cisim ve cismanî değildir. Cisim ve cismânî'yi öğrenince bunu kabul ediyo-

ruz. Zira her cisim ve cismânî kısımlarına bölünebilir. Ruhun ise bölünmez olduğu üçüncü ciheti anlatırken meydana çıkmıştı. Böylece ruhun cisim ve cismânî olmadığı da meydana çıkmış oldu.

5. Ruhun bizzat idrâk edici ve âletlerle tasarruf eylediğidir: Daha önce geçmişti. Ruh kendisini idrâk eyler, belki idrâk ettiğini dahi idrâk eyler. Ruhun kendisini âletle idrâk eylemesi caiz olmaz. Zira eşya ile ruh arasında, ona halel getiren bir âlet koymak mümkün olmaz. Filozofların «akıl, ve ma'kul mütehaddiddir» demeleri bu manâdadır. Yani «ruhun kendisini idrâk etmesi vasıta ile değildir» demektir. Ama ruhun âletlerle tasarruf edici olduğu açıktır. Meselâ: Görme âleti ile görülecek şeyleri, işitme âleti ile işitilecek şeyleri idrâk eyler. Buna kıyaslanarak örnekler çoğaltılabilir. Bu, amelî bir tasarruftur ki, kuvvet-i müdrikeden zahir olur. O da şudur: İdrâkten sonra vücût organlarını harekete geçirir. Bu harekete geçirme suretiyle bedenden çeşitli işler meydana gelir. Bu da tahrîkî tasarruftur ki, kuvvet-i muharrikeden meydana çıkar. Bu şekilde meydana gelen davranışlara ef'âl-i ihtiyârî (isteğe bağlı işler) derler.

6. Ruhun hislerle duygulanamayacağı : Çünkü yukarıda ruhun cisim ve cismânî olmadığı malûm olmuştu. O halde hislerle duygulanamayacağı da apaçıktır. Zira duygularla hissedilebilen ya cisimdir ya da cismânîdir. Ruh ise cisim ve cismânî olmaktan uzaktır, böylece hissolunmak dairesinden de uzaktır.

İkinci Makam: (Ruhun Bedene göre durumu)

Ruhun tarifini ve tarifinin şartlarını faydaları düşünülerek beşer takatının ona ulaşabildiiğ miktarca

anlattık. Bundan sonra ruhun varlığının bedenin helâkî ile helâk ve cesed çadırının çökmesiyle bâtıl olmayıp belki bedenden ayrıldıktan sonra da daim ve bâkî olduğunu, ebediyen var olanlar zümresinden olduğunu beyan edelim. Bizim bu kitapta anlatmak istediklerimizin anlaşılmasında bunun pek büyük bir değeri olacaktır. Ayrıca bu anlatacaklarımız hikmet ve şerîatle yüce bir asl ve mühim bir esastır. Zira uhrevî saadetin sübutu buna mebnî, ruhânî haşrin meyveleri bu ağaçtan çıkmaktadır. Filozoflardan buna aykırı görüş ileriye süren olmamıştır. Ancak tabiatçı filozoflardan çirkin ve hidayetten mahrum bir fırka —ki bunlar hikmet ve felsefenin hakîkatine yol bulamamışlardır— vardır ki, bunlara «haşaşiyyûn» da derler. Zira insan âlemin hülâsası ve Allah'ın yeryüzündeki en büyük halîfesidir. Bu vasfa sahibolan insanı bu fırka bir bitki, bir nebat gibi beka ve lika devletinin büyük saadetine ulaşmak şerefinden mahrum bıraktılar, böyle düşündüler. Bu görüşün sahibi olan zümre muteber filozoflar arasında sefil bir zümre olarak tanındılar ve felsefeleri de zayıflıkla meşhurdur.

Malûm olsun ki, bedenin bölümleri birbirine zıt unsurlardan terekküp etmiştir. Allahu Tealâ, muhtelif şeyleri toparlayarak, zıt şeyleri nazmederek bedenî farklı bölümlerden birleştirdi. Ona hayvanî nefis verdi ve huya bağlı hararetle şereflendirdi. Ruha kemâli elde etmesi için düzenli âletler verdi ve saadet yollarını katetmesi için birleştirdi. Bu birleşen bedenin ebedî ve sürekli yaşaması mümkün değildir. Belki bilâhare terkip düğümü çözülerek, taplanma bağı tamamen gidecektir.

Ama ceset diyarının harabeye dönüşmesinden sultan olan ruha zeval gelmez, ona yok oluş konmaz. Belki çadır bozulur, beden gemisinin tayfaları dağılır, lâkin reis olan ruh kenardadır.

Evet ruh mücerrettir. Mücerrette beka kubbesinden başka elbise olmaz. Hoca Nasîr-i Tûsî ruhun yok olmayıp beka ve devamına delîl getirdi. Ama biz sözü uzatmaktan çekinerek nakletmedik. Hülâsa-i kelâm ve hasıl-ı meram şudur ki; fenaya kabil ve yok olmaya ihtimali olan her varlığın bir mahâlde hal olması gerektir. Suretler ve araz gibi. Meselâ: Cismin ârazları ve rengi, kokusu gibi yok olur. Heyûlâda hulûl etmiş olan cismî suretler de yok olur. Zira görürüz. Bir cismin rengi gidip renksiz kalır. Bir mahalden bir suret gidip bir başka suret gelir. Ama heyûlâ gibi hal olmayıp mücerret mahâl olan, yahut mürretler gibi ne hal ne de mahâl olan varlıklara sonradan yokluk gelmez, yani bunlar yok olmazlar.

İnsan ruhuna gelince bu ne surettir ne araz'dır, aksine mücerrettir. O halde bunun yok olması akla aykırıdır, devam ve bekası kesindir.

Üçüncü Makam:

İnsan ruhunun kuvvetlerini beyan ve sair hayvanların kuvvetlerinden ayırdetmeyi açıklamak hakkındadır.

Şu bilinmelidir ki, ruh filozoflarca üç şeye denir:

1. Nebâtî ruh
2. Hayvânî ruh
3. İnsânî ruh.

Her nekadar bizim bu kitapta gayemiz insan ruhunu anlatmak ise de, nebâtî ve hayvânî ruhu da tanı-

talım ki, filozofların terimlerine okuyucularım vakıf olsun. İnsan ruhu üzerinde ayrıca fazlasıyla duracağız.

1. **Nebâtî ruh:** Çoğalma, büyüme kabiliyeti olan her cisimde vardır. Bitki, hayvan ve insan gibi. Bütün bunlarda vardır. Câmid olup da çoğalma özelliği olmayan varlıklarda nebâtî ruh yoktur. basit unsurlar, denilen ateş, su, hava, toprak; madenler ve tam olmayan mürekkepler gibi. Cisimde olan bazı özel haller, gıdalanma ve büyüme ki, bunların gerekleri nebâtî ruha müstenit ve nebâtî ruh onlara başlangıç ve sebeptir.

Gıdalanma: Gıda maddesinin kendi suretinden çıkıp gıda haline geçmesi, yani beden tarafından yenilip cismin suretine girerek ondan bir bölüm olmasıdır. Gıdalanmanın nebât, hayvan ve insanda var olması gerekir. Meselâ: Bitkilerde bunların gıdaları olan toprak ve su bölümleri bitki damarlarından gıda halinde geçerek onun suretine girer ve onun bir bölümü olur. Bunun gibi hayvan ve insanda da durum buna benzer. Yenilen gıda mideye, oradan karaciğere, barsaklara oradan da organlara vararak hazım tamam olur.

Büyüme ve Gelişme: Nebât, hayvan ve insanın uzunluk genişlik ve derinliğine tabiî bir tenasup üzere artması ve büyümesidir. Bu büyüme kuvveti ömrün sonuna kadar sürüp gitmez. Avamın **«büyümek»** dediği bu işin muayyen bir miktarı vardır. O zamana ulaşınca büyüme kuvveti durur. Hekimler bu durmaya **«Sinn-i vukuf»** derler. Bu, insanda yirmidördüncü yaştır. Bundan sonra büyüme olmaz. Ama kilo almak ve dinç olmak büyümeye girmez. Zira en, boy ve derinlikte olmaz. İnsan ne kadar kilo alsa sinn-i vukuftan sonra bo-

yu bir santim artmaz. Bu sebepten kilo almak büyük sayılmaz. Gıdalanmak ömrün sonuna kadar devam eder. Zira nebât, hayvan ve bitkinin gıdasız devamı akla aykırıdır. Büyüyen cisimde sabit olan bu ruh onun bir nevî suretidir. Zira hekimler şu görüşü ileri sürdüler: Her türlü cismin kendine has sureti vardır ki, onunla diğer nevilerden ayrılır. Özellik ve eserlerine bu suret sebeptir. İşte büyüyen cisimde kendine has eser ve gerekli özelliklerin başlangıcı ve sebebi olan **«sûret-i nev'iyye»**ye **«nebâtî ruh»** derler.

2. **Hayvânî ruh:** Her hayvanda, nâtık ve gayr-i natık vardır. Hayvan olmadığı halde büyüyücü olan nebâtta yoktur. Hayat, güzellik ve hareket gibi hayvana ait ve gerekli özelliklere sebeptir. Ve hayvanlara has sûretdir.

3. **İnsan ruhu:** İnsan nev'ine mahsus olup, insan nev'i, diğer hayvan nev'ilerinden bu ruhla ayrılır. Hayvan ve nebât nev'ilerinde bulunmayan akıl sahibi olmak, konuşmak ve gülmek gibi özelliklerin hepsinin sebebi bu ruhtur. Bu ruhların pek çok kuvvetleri vardır ve bu kuvvetler çok çeşitli işlerin meydana gelmesine sebep olurlar. Bunlardan nebâtî ruhun dört kuvveti vardır:

a) **Kuvvet-i gâdiye.** (Gıda alma kuvveti)
b) **Kuvvet-i nâmiye.** (Büyüme kuvveti)
c) **Kuvvet-i müvellide** (Çoğalma kuvveti)
d) **Kuvvet-i musavvire.** (Şekil veren kuvvet)

Bunlardan ilk iki kuvvet, yani kuvvet-i gâdiye ile kuvvet-i nâmiye şahsın bekâsı için lâzımdır. Bunlar olmasa şahıs bâki olup isteklerinin kemâline ulaşması

mümkün olmaz. Ama üçüncü ve dördüncü kuvvetler, yani **müvellide** ile **musavvire** kuvvetleri şahsın bekâsı için lâzım değil, nev'înin devamı ve bekâsı için lâzımdır. Zira müvellide ve musavvire olmasa şahıs fânî olmaz, lâkin şahsın halefi kalmaz. Yani kendisinden sonra kendi nev'înden bir şahıs meydana gelmez. Ve bu hal nev'in yok olmasına sebep olur.

Saydığımız bu dört kuvvete **«kuvvây-ı mahdûme» (hizmet edilen kuvvetler)** denir. Zira her birisine dört kuvvet dahi hizmet eder. Bunlara da **«kuvvây-ı hâdime (hizmet edici kuvvetler)** denir. Bunlar da:

aa) Kuvvet-i câzibe (Çekici kuvvet)

bb) Kuvvet-i mâsike (Tutucu kuvvet)

cc) Kuvvet-i hâzıme (Hazmettirici kuvvet)

dd) Kuvvet-i dâfia'dır. (Atıcı, defedici kuvvet)

Araştırıcı filozof Nasîr-i Tûsî bu konuda bu kadar açıklama ile yetindi.

Ama Tabii ilimlerle ve tıp ilmiyle meşgûl olmayanlar bu kuvvetlerin manâsını ve yaptığı işlerin nasıllığını tamamiyle bilemiyecekleri için; ayrıca bu kitabımızı okuyanlara faydası tam olsun diye kısaca açıklamalarda bulunacağız.

Evvelâ şu bilinsin ki, hayvan olsun, nebât olsun insan olsun her büyüyen cisim gıdaya muhtaçtır. Yani cisimden her an eriyip giden şeyin yerine bedel olacak şeye muhtaçtır. Özellikle **hararet'i gâraziyesi yani** kalbi içındeki pis kanın harareti (ki, onsuz hayvan olmak mümkün değildir) devamlı olarak bedenin bölümlerini eritip gitmektedir. Eğer bu eriyip gidenin ye-

rine bedel gelmezse hayatı söner, bedenin canlılık direkleri yıkılır, mîzac eserleri yokolur. Buna göre, bedene giren gıdanın bedenden bir bölüm olması gerekir. Halbuki ilk sûreti üzere bakî iken gıdanın bedenden bir bölüm olması da mümkün değildir. Belki, lâzımdır ki, bedenin kuvvetleri gıda üzerinde tasarruf edip onu bedenden (cüz-î bedel) kılmak için ilk sûretinden çıkarıp bedenin sûretine koyarak, bedenden her an eriyip giden şeye karşı bedel eylesin. Beden bu mertebeye varınca bedenin nice kuvvetleri tarafından gıdayı, kendisinden bir bölüm edinceye kadar nice işler vardır. Konunun imkân verdiği kadarmı anlatalım ki: «Gerek âfakta, gerek kendi nefislerinizde âyetlerimizi yakında onlara göstereceğiz» (Fussılet/53) işareti uyarınca basîret sahiplerine belli olsun!

Gıda bedene girip boğazdan mideye geçince orada bulunan bir kuvvet onu ister ve kendine çeker. Bu kuvvet doktorlara göre bedenin bütün bölümlerinde, bütün organlarında vardır. Gıdayı mideye oradan karaciğer'e ve ince bağırsaklara, oradan bütün organlara çeken kuvvete **«Kuvvet-i câzibe»** derler. Gıdanın bu yerlerde yani mîde, karaciğer ve organlarda bir miktar eğlenmesi lâzımdır ki, hazım ettirici kuvvet, hazım işini yapsın. Zira hazım olmayan bedene (cüz-î bedel) olarak giren gıda çıkıp gitmez, öyle ise her organda hazmı gerçekleştirmek için gıdayı tutucu kuvvet gerek. İşte bu kuvvete «Kuvvet-i mâsika» derler. Bu, gıdayı tutarken bir kuvvet daha lâzımdır ki, onu hazmettirerek ilk sûretinden çıkarsın. İşte bu kuvvet gıdayı bedenin bir bölümü olabilecek münasip işi yapar. Buna **Kuvvet-i hâzıme = hazmettirici kuvvet»** denir. Yaptığı işe de **«hazım»** denir. Şu da bilinmesi lâzımdır ki, gıda-

nın her bölümü hazmolunup bedenden cüz olmağa uygun gelmez. Belki lâtif olanın hazmolup, galîz ve kesîf olanın bedenin dışına çıkması gerekir ki, bedene zararı dokunmasın. İşte bu fazlalıkları dışarıya defeden, çıkaran kuvvete de **«Kuvvet-i dâfia»** derler.

Hekimler tabiat ilminde ve doktorlar tıp kitaplarında bu kuvvetlerin ayrı ayrı varlığına ve karşılıklı görevlerinin olduğuna dair deliller getirmişlerdir. Ama bizim kitabımızın konusu bu olmadığı için bu delilleri buraya almadık. Öğrenmek isteyenler tabiat ilmine, tıp ilmine ve o sahada yazılmış kitaplara başvursunlar.

Uyarma: Hazmın dört mertebesi vardır. Her mertebe bir yerde olur ve her mertebenin bir fazlası vardır. Hazım sonundaki fazlalığı **«defedici kuvvet»** dışarıya atar. Böylece bedeni zarardan kurtarmış olur. Hekimler derler ki, ilk hazım yeri ağızdır. Zira mideye gıda buradan ulaşır ve gıda ağza girip çiğnenmeye başlanınca genel olarak hazmın başlangıcı meydana çıkmış olur. Bir zaman sonra ağızda başlayan hazım midede sona erer. Bu hazmın fazlası büyük abdesttir ki, makada ulaşır ve dışarıya atılır.

Hazmın ikinci mertebesi karaciğerde olur. Zira midede meydana gelen hazmın lâtîf kısmı damarlara girer ve karaciğere çekilir. İnce ve daracık damarların bir tarafı midenin nihayetinde, diğer tarafı da karaciğerin çukur kısmındadır. Gıda damarlarla mideden buraya gelince burada ikinci bir hazım başlar. Bu mertebedeki hazımda dört karışım meydana gelir. Bu dört karışım sonunda bedenin hayatını sürdürmesi için gerekli olan sonuçlar ortaya çıkar. Gıdalar beden

organlarının sanatkârane görev yapmaları sonunda başarıya ulaşır ve bedeni ayakta tutarlar.

Kuvvet-i müvellide: Öyle bir kuvvettir ki, cisimden bazı bölümlerini ayırıp onun mislinin başka bir şahısta teşekkülüne ortam hazırlar. Meselâ nebâtî cismi ele alalım: Kuvvet-i müvellide nebatın cisminden bazı bölümlerini alıp tohum eyler. Bu tohumdan onun bir misli meydana gelir. Eğer kuvvet-i müvellide olmasaydı tohum meydana gelmezdi. Bu kuvvetin hayvandaki maddesi menîdir, bunu sair bölümlerden ayırır meydana getirir.

Kuvvet i musavirre: Zikrolunan bölümleri bir başka şahsın maddesi olmaya hazırlar. Yeşermeye kabil, sürülmüş bir tarlaya atılan tohum ve hayvanın nutfesinin (tohum) rahme düşmesindeki durum gibi... Bu esnada bu kuvvet sebebiyle onlara sûret verilir ve mustakil şahıs meydana gelir. zikredilen maddenin feyz bulup gelişmesine sebep, bu kuvvettir. Bu kuvvet bulunmasaydı sûret (şekil) meydana gelmezdi.

Hayvânî ruhun kuvvetlerinden hayvânî kuvvetler ikidir:

1. **Kuvvet-i müdrike.** (Kavrayan kuvvet)
2. **Kuvvet-i muharrike.** (Hareket ettiren kuvvet)

Hayvanda meydana gelen idrâke sebep olan kuvvete **«kuvvet-i müdrike»** denir ki, bu da iki sınıftır: Zira bu kuvvetin âleti olan hasse iki nev'îdir:

a. **Zâhiri hisler.** (Dış duyular)

b. **Bâtınî hisler.** (İç duyular)

Buna göre kuvvet'i müdrike iki sınıf olmuş olur:

Birinci sınıf: Zahirî hisler, (Dış duyumlar)dır. Bunlar da beş tanedir:

1) Kuvvet-i mülâmese (Dokunma kuvveti): Bu kuvvet bedenin dış cildinin her tarafına konulmuştur. Bu kuvvet sebebiyle ruh sıcaklık, soğukluk, ıslaklık ve kuruluk gibi şeyleri idrâk eyler. Ancak bunun da şartı zikredilen şeylerin bedene dokunmasıdır. Meselâ: Soğukluk halinin taşıyıcısı olan kar ve buz bedene dokunursa o anda ruh onun soğukluk halini idrâk eder. Eğer bu kuvvet olmasaydı idrâk edemezdi. Bu kuvvet her ne kadar bedenin bütün dışında varsa da el ve avuçta ve bilhassa şahadet parmağının ucunda pek çoktur.

2) Kuvvet-i şâmme (Koklama kuvveti): Hayvanın genizinden hemen önceki dimağdır. Kadınların meme uçlarına benzer iki yumruca ettir. Bu kuvvet oralara yerleştirilmiştir. Kokuları, ruh bu kuvvetle idrâk eder.

3) Kuvvet-i zâika (Tatma kuvveti): Dile konulmuş bir kuvvet olup yiyeceğin tatlılık, acılık veya ekşiliği bu kuvvetle bilinir.

4) Kuvvet-i sâmia (İşitme kuvveti): Bu kuvvet kulak deliğinin dibinde yaygın olan bir cisme verilmiştir. Sesler bununla idrâk olunur.

5) Kuvvet-i bâsıra (Görme kuvveti): «İnsânü'l-ayn ve merdüm-î çeşm» denilen gözün karasına konulmuştur. Bütün görülecek şeyler bununla idrâk olunur.

İkinci Sınıf: Bâtınî hisler, (İç duyumlar)dır. Bu da beştir:

1) Hiss-i müşterek (müşterek duygu): Dimağın başlangıcına konulmuş bir kuvvettir. Zâhirî beş duyu

ile idrâk olunan güzel sûretler onda toplanır. Ruh bu sebeple idrâk eder. Hekimler bunu, içine beş ırmak akıp dökülen bir havuza benzetirler.

2) Hayâl: Müşterek histe toplanıp idrâk olunan sûretler, idrâk olunan diğer şeyler duyulardan kaybolduktan sonra bu kuvvet hıfzeder. Meselâ: Bir şahsa baksan onu görürsün (tabiî ki karşında ise) ve sûreti, hiss-i müşterektir. Ama karşından kaybolduktan sonra sûreti müşterek histen gider hayâlde kalır. O halde hayâl hiss-i müşterekin koruyucusu ve bekçisidir. Eğer hayâl olmasaydı, insan, arkadaşlarını hattâ en yakın akrabalarını bile tanıyamaz olurdu ve her karşılaştığında tanımak için «Sen kimsin?» diye sorması gerekirdi.

3) Kuvvet-i vâhime: Hissedilen şeylerden olmayan, lâkin hissedilen şeylerden alınmış ve hissedilen şeylere müteallik olan cüz'î mânâları idrâk eder. Meselâ: Düşmanlık ve dostluk gibi. Bunlar hissedilen şeylerden değildir. Fakat dost ve düşman hissedilen şeyler arasındadır. Bu manâ bu hissedilen şeylerden alınır. Eğer bu kuvvet olmasaydı, koyun kurtta düşmanlık idrâk edip ondan kaçınmaz, kuzusunda da bir dostluk idrâk edip gönlü ona meyletmezdi.

4) Kuvvet-i hâfıza: Kuvvet-i vâhimenîn idrâk ettiği şeyleri koruyan kuvvettir. Nitekim hayâl kuvveti de hissi müşterekin idrâk ettiği şeyleri koruyordu.

5) Kuvvet-i mutesarrife: Hissedilen sûretler ve cüz'î manâlar arasında tasarruf ve tedbir edip terkîp ve tahlîl eder. Yani bir sûretî diğerine bitiştirir, birini diğerinden ayırır. Meselâ: Yakuttan bir dağ, gümüş-

ten bir servi tahayyül ettirir. Şâirlerdeki garip hayâller de bu kuvvetin tasarrufundandır.

Kuvvet-i muharrike de iki nev'idir:

1) Şehevî kuvvet: Bu kuvvet sebebiyle ruh kendine uygun gelen istekleri çeker ve elde eder. O halde ruhun bir şeyi çekme hareketine başlangıç bu kuvvettir. Bunun için buna **«muharrike = harekete getirici kuvvet»** derler.

2) Gazap kuvveti: Bu kuvvet sebebiyle insan kendine uygun düşmeyen, çirkin ve menfûr şeyleri defeder, uzaklaştırır. O halde çirkin şeylerin def'inde meydana gelen hareketin sebebi bu kuvvettir.

Kuvvet-i muharrike elbette kuvvet-i müdrikeye muhtaçtır ve ondan yardım ister. Zira ruh kendine uygun gelen iyi şeyleri idrâk etmeli ki, bunu çekip elde etmeye meyledip istemeye, bu da organların harekete geçmesine sebep olsun. Böylece iş ortaya çıksın. Ruhun kendine aykırı, çirkin menfûr şeylerden kaçınması da aynı kurala bağlıdır. Yani ilkönce ruh bir şeyin nefreti gerektirecek çirkinlikte olduğunu idrâk edecek, bundan nefret meydana gelecek, nefretten defetmeye istek doğacak, sonra da istek organları harekete geçirecek ve çirkin şey atılacak, defedilecektir.

İnsan ruhunun kuvvetleri ve mürekkeb unsurlardan **«mebâlid-i selâse»** denilen nebât, hayvan ve en şerefli bileşik olan insanlar dört unsurdan meydana gelir. Dört unsur onlara maddedir. Bu sebepten dört unsura **«ümmehat = analar, esaslar»** derler.

İşte bu bileşiklerin her birisi itidâl bulmayınca **«mizaç = huy, tabiat»**ı elde edemez. Zira huy, itidâlden

doğar, ve itidâl ne kadar çok olursa huy da o kadar mükemmel ve şerefli olur. Meselâ: Hayvanın itidâli nebâtın itidâlinden fazladır. Buna göre elbette hayvanın mîzacı nebâtın mîzâcından mükemmeldir. İnsanın itidâli ise hepsinden daha üstündür. Şüphesiz ki mîzacı da en şerefli ve en mükemmeldir. Bedenin maddesi olan insanlık maddesi itidâl üzere alınan gıdalardan doğup dört hazım mertebesinden sonra olgunluğa erer. İnsan ruhu şüphesiz ki en şereflidir.

İnsan ruhunun daha önce tarifini yapmıştık. Şimdi de insana mahsus olan kuvvetleri açıklayalım:

İnsan ruhuna mahsus iki kuvvet vardır ki bu, sair hayvanlarda yoktur. Ve bu iki kuvvet sebebiyle insanın hayvanlardan üstünlüğü anlaşılır. Bunlardan:

1. **Kuvvet-i âlime** (Bilme ve öğrenme kuvveti)
2. **Kuvvet-i âmile** (Yapma — icrâ kuvveti)

Kuvvet-i âlime de iki kısımdır:

a) Teorik ahlâk yönünden âlim olan kuvvet.

b) Pratik ahlâk yönünden âlim olan kuvvettir.

Teorik ahlâk yönünden âlim olan kuvvetin eseri ve yaptığı iş, akılla bilinen şeylerin varlık ve bölümlerini idrâk etmektir.

Pratik ahlâk yönünden âlim olan kuvvetin eseri ve yaptığı iş ise, güzel ahlâkı ve iyi amelleri (âmâl-i saliha) çirkin ahlâk ve kötü işlerden (âmâl-i zemîme) ayırdedip, hangi işleri yapmanın olgunluk ve saadet sebebi, hangi işleri yapmanın da noksanlık ve isyan sebebi olduğunu idrâk etmektir.

Birincisine **«akl-ı ilmi»** ikincisine **«akl-ı amelî»** derler.

YAPMA VE HAREKET KUVVETİ — Öyle bir kuvvettir ki, vücut âzâ ve organlarının harekete geçmesine ve bir şeyin iş halinde dışarıya çıkmasına sebep olur. Bu kuvvet işini yaparken birinci kuvvete muhtaçtır.

Bu kuvvete mecâzî olarak akıl denilebilir. Zîrâ bu kuvvet idrâki icabettirici değil, hareketi gerektiricidir. Lâkin aklın gerekli kıldığı şey üzere olduğu için mecâzen akıl adı verilebilir.

İmâm Gazali ve bazı mutasavvıflar, bu zikredilen kuvvetlere melâike demişlerdir. Hak Teâlâ yüksek lûtfuyla onu mükemmel yaradılışta olan insanın ruhuna boyun eğdirdi, secde yaptırdı. Küçük kıyamet denilen ruh bedenden ayrılıncaya kadar bunlar devamlı olarak insanların hizmetindedir. Buna işâret eden hadîs-i şerif ve haber çoktur.

Akıl yönünden delili ise şudur: Durmaksızın, düşünmeksizin, tereddüt etmeksizin ve zorlamaksızın bazan bu kuvvet dediğimiz şeylerden öyle hikmetli işler meydana çıkar ki, filozofların en büyükleri, basîret sahibi niceleri onun azıcığını bile yapmaktan âciz kalırlar. Bu bahis çok derindir.

Biz yine ahlâkçıların usulüne dönerek, konuyu işleyelim. Bu söylenilen kuvvetlerin içinde bazıları vardır ki, eserleri onlardan şuur, fikir yürütmek, seçmek ve istemekle meydana gelir. Ve insanın olgunluğa kavuşup, saadet mertebelerini kazanması bunlarla olur.

Bazı kuvvetler de vardır ki, eserleri mücerret tabiatın gerektirdiği şekilde ve ıztırar (zorunluluk) ile olur.

Bu kuvvetler insana bir nevî kemâl olarak verilmiştir. Çalışmakla bunun kemâli artmaz.

Biz kitabımızda tatbikî ahlâkı anlatacağız. Yani birinci kısmı. Yoksa gayemiz ikinci kısım değildir. Zira gayemiz kemâl ve saadete sebep olan şeylerden bahsetmektir.

Seçmek, dilemek ve fikir yürütmekle eserleri meydana gelen kuvvet 4'tür. İkisi «Hayvanî kuvvet»'ten, kuvvet-i müdrîke ve kuvvet-i muharrikedir. Diğer ikisi de «İnsanî kuvvet»'ten, kuvvet-i âlime ve kuvvet-i âmiledir.

Kuvvet-i âlime'ye «Nutk» da derler. Kuvvet-i âmilenin bir bölümü «Şehevî kuvvet», bir bölümü de «Gazap kuvveti»'dir. Nitekim bu hususu geçmiş konularda belirtmiştik.

Şehevî kuvvet, menfaatlerin kazanılması, yiyecek, içecek ve evlenmek gibi şeyleri içine alır. Bu uzvun menbâı ciğerdir ki, gıdalanma orada olup bütün âzâlara ondan geçer. Gazap kuvveti ise zararlı, korkutucu şeyleri defetmek, tehlike doğurtmak, zulüm isteği, büyüklenmek gibi şeyler bununla olur. Bunun da kaynağı yürektir ki, hayat kaynağıdır, hayvanî ruhun kaynağıdır.

Bazan kuvvet-i âmile ile bu iki kuvvetten «Nefs» ile tâbir olunup, «Nefs-i melekî, nefs-i behîmî ve nefs-i seb'î» diye bahsolunur.

MUKADDİMENİN SONU

Gayeye ulaşmak için mühim ve lâzım bazı meselelerden bahsolunacaktır.

Birincisi, insanın, âlemdeki varlıkların en mükemmeli ve en şereflisi olduğunu açıklamaktır.

Malûm olsun ki, tabiî cisimler cisim olmak noktasından hepsi müsavîdir, mertebeleri eşittir. Rütbe ve fazilette bir cismin diğer cisme üstünlüğü yoktur. Zira bütün cisimleri bir tarif içine almaktadır. Her ne kadar basit dört unsurun nevî suretleriyle ve fasıllarıyla birbirine zıtlık var sa da bir ihtilâf fazilet mertebelerinde çok fark sayılmaz. Ama unsurlar arasında birleşme ve kaynaşmadan sonra meydana gelen şey (Terkib) normale yakınlığına göre feyz bulunca, aralarında farklılık ve üstünlük de meydana gelir. Tabiat ilminde sabit olduğu gibi bu birleşme ve kaynaşmalardan doğacak şeylerde (Bileşiklerde) her ne kadar tam olgunluk mümkün değilse de, olğunluğa ne kadar yakın olursa, o kadar yüksek ve şerefli olur ve olğunluğa yakınlıktan dolayı kendisinden aşağı olanlardan daha üstün olur. Zira kemal çoğaldıkça, vicdânî mizaç geçici olup terkip olunan şey, vahdet sıfatından nasip alır. Hakikî vâhit olan Allah Teâlâ hazretlerine intisabı ve o uluya alâkası çok olup, kâmil bir suretle istidatlarına göre feyz-i tam ve varlığı umumî olan feyz bulur.

O halde malûm ola ki, unsur sayılan cisimler iki kısımdır:

1. Basit
2. Mürekkeb.

Basit dörttür:

a. Ateştir. Kurutucu sıcaklıktır. Tabiî kütlesi itibariyle diğerlerinin üstündedir, güneş ve ayın dibindedir. Zîra tam hafiftir. Hafiflik yüksekliği gerektirir.

b. Havadır. Islak (nemli) sıcaklıktır. Kütlesi ateşin altındadır. Zîra ona yaklaşık derecede hafiftir.

c. Sudur. Islak (nemli) soğukluktur, kütlesi havanın altındadır Yaklaşık derecede ağırdır.

d. Topraktır ki, kurutucu soğukluktür. Kütlesi hepsinin altındadır. Zîra mutlak ağırdır. Ağırlık en aşağıda olmayı gerektirir.

Mürekkeb de iki kısımdır:

Zîrâ feyz bulan mürekkeb, suretinin terkîbini ya uzun zaman koruyabilir veya koruyamaz. Uzun zaman terkîbini koruyamayana «Tam olmayan mürekkebler» derler. Kar, bulut ve bunların benzerleri gibi. Terkîbini uzun zaman koruyanlara ise «Tam olan mürekkebler» derler. Bu da üç cinstir:

1) Maden
2) Nebat (Bitkiler)
3) Hayvan.

Bunlara daha önce de geçtiği gibi «Mevâlid-i selîse» derler. Ve hayvan cinsinin insan nev'î en faziletli ve en şereflidir. O halde fazîlet mertebeleri dört olur.

1. Maden
2. Nebat
3. Hayvan
4. İnsan.

Bunlardan her cinsin nev'îlerinde dahî aralarında farklı üstünlük vardır. Yani bazı cinsin nev'ileri diğerinden daha üstündür. Ve her cinsin nev'îilerinin üstün olanları kendinden daha üstün olan cinsin nev'ilerinin aşağısına yakındır. Bunun örnekleri: Madenler içinde mercan denilen mücevherdir. Her ne kadar madenler arasında kabul edilirse de, büyüme ve gelişme özelliği vardır. Hattâ müşahede edilmiştir ki, maden olmaktan

ileri gidip, büyüme, çoğalma özelliğine sahip nebat âleminin ufkuna girmiştir.

Bitkiler arasında bu hâl ile muttasıftan hurma ağacıdır. İrâdî his ve hareketin eserleri onda mevcuttur. Bu ağaçlardan kimi erkek, kimi dişidir. Erkek dişiye doğru meyledici ve harekete hazırdır. Erkekten tohum ve nutfe gibi bir şey dişiye ulaşmayınca dişide meyve meydana gelmez. Bilenlerden nakledildiğine göre, bazı hurma ağaçları bizzat kendileri diğer bir tip ağacı seçerek ona meyieder ve tohum yoluyla meyveye sebep olur. Bu bir aşk eseridir ki, hayvanlarda yaygındır, meşhurdur. Hurma ağacının başında beyaz bir şey vardır ki ona «Çeman» derler. Bu, hayvanlarda bulunan yüreğin yerini tutar. Tabiatındaki hararetin menbaıdır. Ona bir felâket gelirse, ya da suda boğulup giderse, bu durumda hurma ağacı helâk olur.

İşte bu mertebedeki nebat âleminin nihayeti hayvan âleminin başlangıcıdır. Hayvanların en aşağı derecede olanı «İsfencat» (Deniz anası) denilen beyaz bir şeydir ki denizde bulunur, toplanma ve yayılma durumunu gösterir. Bundan yukarı derecede doğurucu hayvanlar yer alır. Yaz günlerinde birleşme olmadan özel şartlarla hayat bulup hareket gösterirler. Zâhirî hislere sahip olup, gıdasını istekte çok sür'atli hareket ederler. Bunlara bit, pire ve bunun gibi hayvanları örnek verebiliriz. Bunların nebattan üstünlüğü his ve hareket sahibi olup, gıdalarını aramalarıdır. Bunların üstündeki hayvanlar da vardır ki, zarardan sakınmak için gazap kuvvetleri vardır. Ve her birine âfetlerden sâlim olup, olgun bir duruma ulaşması için münasip âlet ve-

rilmiştir. Korunmak için bir süngü ve mızrak yerini tutar. Geyiklerin başlarındaki boynuzlar gibi. Bazısında kılıç ve hançerin yerini tutar. Vahşî hayvan ve kuşlarda olan çengel ve pençe gibi. Bazısının korunma silâhı gürz gibidir. At ve katırın ayakları (tekmeleri) buna örnektir. Bazısı ok gibidir. Bazı memleketlerde bulunan bir çeşit canavar buna örnek olarak gösterilir. Bu hayvan, derisinden çıkan oku düşman tarafına fırlatırmış!

Bazı hayvanlar vardır ki, bu silâhları kullanmaya gücü yetmez. Bunlara zarar ve âfetten korunmaları için başka çeşit silâhlar verilmiştir. Sür'atle uçmak, koşmak ve sağa sola eğilip sür'atle yok olmak gibi. Bu silâhlar kuşlardan bazılarında, ceylânlarda ve deniz içindeki balıklarda mevcuttur. Hile ise silâh olarak tilkiye verilmiştir.

Eğer iyice düşünülürse anlaşılır ki, hayvan ve kuşların her cinsine, her nev'îne kendi nev'îlerinin devamı için gerekli olan yaşama sebeplerini herşeyin yapıcısı ve yaratıcı Allah Teâlâ tastamam vermiştir. Varlıklarını sürdürmek, tehlikelerden uzak durmak için enteresan duygular ilham etmiştir ki, akıl ve dil bunu açıklamaktan âciz kalmaktadır. Nitekim arının altıgen (altı köşeli) olarak yaptığı evlerin köşe ve derinlik ölçüleri birbirinin aynıdır, değişmez. Evini altıgen olarak yapmanın hikmeti şudur: Daire her ne kadar altıgenden daha geniş ise de, eğer arı evini daire şeklinde yapıp üstüste yığıp toplasaydı, birçok daireler yanyana, üstüste konurken aralarında sürekli boşluk kalırdı ve yer kaybı olurdu. Halbuki yanyana ve üstüste konulan altıgenlerin aralarında hiç boşluk kalmaz ve yer kaybı ol-

maz. Eğer dörtgen (dört köşeli) olsaydı, dörtgenler toplanınca aralarında boşluk kalmazdı. Ama dörtgen altıgenden daha dardır, az şeyi içine alır. Hem geniş olmak, hem de toplanınca aralarında boşluk kalmamak, ancak altıgende düşünülebilir. Başka bir şekilde tasavvur olunamaz. Bu inceliği hisseden, bu ölçü içinde evini yapan arıya matematik — geometri bilginleri hayret etmişler, onun san'atkârâne işleyişini ifadeden âciz kalmışlardır. İlimden yoksun bir hayvan bu inceliği nasıl mülâhaza eyler? Anlaşılıyor ki, bu hayvancağıza bu inceliği, san'atkârlığı ilham eden, her şeyin düzenleyicisi ulu Allah'tır. Alemdeki çeşit çeşit varlıklara mümkün olan olgunlaşmayı lûtfetmiş, lûtfettiği şeyler de arzu ettiği gayeye uygun ve ezelî iradesine muvafık olarak dünya hayatında meydana gelmiştir.

«Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ muhakkak ki, kullarına doğru yolu göstermiş, ahvâlini de nizam altına sokmuştur. Bu arada arıya da altıgen ev yapmayı öğretmiştir. Çünkü altıgen evler arı için en mükemmeli ve en muhtevâlısıdır.»

Hayvanların en mükemmel ve yükseği, insanlık âleminin ufkuna en yakın ve onların aşağıda olanı at, maymun ve fildir. Kuşlardan da papağandır. Bu nev'îlerden özellikle maymun ve filin zekâsı bellidir. Bunlar dışındakiler insan âleminin ufkunun en aşağısıdır. Dört bir tarafı dağlarda çevrili bir sahrada kalan bir topluluk gibi ki, sağa gitse dağ, sola gitse dağ ve her taraf tepeler, dağlar. Mizaçları hâm ve çiğ kalıp, insan nev'îne lâyık olan seviyeye ulaşamazlar. Kutuplarda yaşayanlar ve bazı ormanlık bölgelerde normal seviye ol-

madığı için ilkel hayat yaşayanlar da buna örnek olarak gösterilebilir. (*)

Buradaki tabiî şartlara bağlı farklılık ve üstünlük, insanlar arasındaki zarurî seçme ve istek dışında kendiliğinden doğan farklılıktır. Bu mertebeden sonraki farklılık kemâl ve fazileti elde etmek için çalışılıp kazanıldıktan sonra ortaya çıkandır.

Bazı fertlerin birbirinden farklılığı ve üstünlüğü, kuvvetli anlayış, tahmin, hayret verici san'at gibi hallerle olur. Bazısının üstünlüğü bundan daha büyük mertebededir. Bunlar da selîm aklı kullanmak, doğru bir görüşle amel etmek suretiyle, ilmin inceliklerine ve fennin hakikatlerine vâkıf olup, derin ve önemli meseleleri, ilk feyzin kaynağı Allahın yardımı ile kabiliyetli olan aklına, tam olan zihnine yerleştirirler. Bundan daha ulu fazîleti ve daha mükemmelliği olanlarda, ilâhî ilham ve yardım ile velîlik dairesine girerek, Allaha yakın mertebesine ulaşırlar, noksanlıkla dolu ruhlarını ve istekle dolu dünyevî arzularını disiplin altına alıp doğru bir yola giren, kemâl makamına ve yüce olan Allaha yakınlık dairesine erişenlerdir. Bütün bunlardan ve bütün insanlardan en üstün, en faziletli ve en mükemmel tabakayı meydana getiren yüce kişiler enbiyâ ve esfiyâdır. Zira peygamberler, kendilerine vahy gelmiş Cebrâil Aleyhisselâmın kendilerine gönderilmesi şerefine ulaşmışlar, Allah Teâlâ'nın ismini yüceltmek ve Tevhîd (İslâm) dâvasını insanlara öğret-

---

(*) Bu örnekler müellif tarafından 5 asır öncesinin dünya medeniyeti göz önünde bulundurularak verilmiş örneklerdir. Bugün için yeni ve değişik örnekler de bulunabilir.

mişler, Allahın şerîatlerini tebliğ etmek gibi pek önemli bir vazifeyi îfâ etmişlerdir. Rabbımızın kanunu (dini) ile delîl ve emîn ünvanını taşıyarak hidayet sayfalarını açıp yaymış, sapıklığı kaldırmak için çalışmışlar ve âlemlere rahmet olmuşlardır. Bu makam, çokluğun üstünlüğünü yıkıp, birliğin elde edilmesinin, hakikatlerin hakikatinin tecellîsinin: «(Ancak) azamet ve ikrâm sahibi olan rabbinin zâtı bakî kalacaktır» (Rahmân/27) makamıdır.

Akıllı, anlayış ve ferâset sahibi olanlar, bu söylediklerimizden anlarlar ki, insan yaratıklar arasında en fazîletlidir, en şereflidir. İnsan deyince akla bütün varlıkların en başında en mükemmel ve en fazîletli bir varlık gelir. Bu, apaçık bir hakîkattir.

İnsanın müşerref olduğu hususiyet ve meziyet, tevhîd erbâbından olan şeyhlere, ve zek ehlinden olan âriflere göre, meleklere ve diğer yakın meleklere verilmemiştir.

Yüksek makamlara sülûk ederek büyük değerlere vâsıl olanlar sarahatle belirttiler ki, insaniyet makamı melekiyyet makamından daha yücedir.

İlâhiyatçı, felsefesi ve bazı kelâmcılara göre, durum bunun aksidir. Yani, melekiyyet rütbesi, daha yüksektir. İnsanların en yüce mertebede olanı onların mertebe yönünden en aşağıda olanlarına ulaşır.

Yine asıl konuya dönelim: Nübüvvet makamı ve enbiyâ mertebeleri de dört mertebedir denildi:

1. Nübüvvet makâmı ve Enbiyâ-ı Kirâm tabakası.
2. Risâlet makâmı ve büyük resuller tabakası

3. Resullerden büyük ve şiddetli olaylara göğüs germiş olanlar tabakası. Bazı bilginlere göre bu mertebeye giren peygamberler dörttür:

a. Nuh (A.S.)
b. Hüd (A.S.)
c. İbrahim (A.S.)
d. Hazreti Muhammed Mustafâ (S.A.V.)

Bazı bilginlere göre ise bu mertebedeki peygamberler beştir:

a. Nuh
b. İbrahim
c. Mûsa
d. İsa
e. Hazreti Muhammed Mustafâ (S.A.V.)

Bazı âlimler ulû-l azm peygamberlerin adedlerini bir beyitte toplamışlardı. Ben de bunu şöyle dile getirmiştim:

«Ulû'l azm Nuhun ve'l-halilu'bn-i Azer
Ve Mûsa ve İsâ ve habîbu Muhammed
Salatun salevatun min melik-i muheymin
Alâ ervahıhim fî külli yevmin tucedded» (*)

«Mâkâm-ı hatmiyyet ve menzilet i Cenâb-ı Hâtem-i Aleyhisselâtu'l-etemmu'l-Ekrem = Son peygamber olma makamıdır ki, mübârek omuzundaki nübüvvet mührüdür. Vahy ve risâlet onunla sona erdi ve kapandı.

Her türlü kemâl sıfatlarıyla muttasıf ve noksan sıfatlardan berî olan, herşeyi yaratan Allah'ın selâmı

(*) Nuh Azar oğlu Halil, Musa, İsa peygamberler ve sevkili (peygamberimiz) Muhammed (AS) Ulu'l azm peygamgamberlerdir. Her şeyi koruyup kontrol eden ve hükmü altına alan Allah'ın salât ve selâmı her yeni gün de onların üzerine olsun.

sabah akşam, gece gündüz her zaman onun üzerine olsun.

Anlaşıldı ki, kâinattaki mertebeler arasında insanın mertebesi orta yerdedir. Hayır kazanarak en üst zirvelere ulaşır, hevâ ve hevesinin tabiatına uyarak en aşağı mertebelere düşer.

Zîrâ mücerret ruh ile beden duyulabilen unsurlardan meydana gelmiştir. Elbette ki iki taraf olan melekiyet ve hayvaniyetten her biri onda mündemiçtir, düzenli olarak vardır. Eğer insan melekiyyet yönünü tamamlayıp tashih ederek ve onu hayvaniyyet yönüne üstün tutarsa melekten daha üstün ve sırf mücerretten daha mükemmel olur. Zirâ böyle yapan insan, kendisinin melekiyet yönünü geliştirmeye engel ve hayvaniyet yönüne çeken ve iten bir durum ortada varken (bütün güçlükleri aşarak, hayvaniyet cihetinin isteklerini gemliyerek) bu işi başarmıştır.

Ama bunun aksi olursa yani bir insan hayvaniyet tarafının istekleri peşinde koşar ve bu tarafı melekiyet tarafına üstün tutar, galip getirirse, sırf hayvandan daha sefîl olur. «Onlar dört ayaklı hayvanlar gibidir. Hattâ daha sapıktırlar». (A'raf/179) âyetinin işaret ettiği kişiler arasına girer, zîrâ hayvan akıl kuvvetinden ve melekiyet hassasından uzaktır. Bu sebeple hayvan sırf şehvet ve arzusunun içinde kalırsa mazurdur. Ama insan bu mazarete sahip değildir. Onun elinde ona yetecek kadar bir akıl ışığı vardır. Buna rağmen şehvet ve sapıklık ateşinde yanmasında insanı mazur gösterecek hiçbir yön yoktur, olamaz da.

Şu da bilinsin ki, hayvanların yaşama sebepleri yiyecek ve içecekleri, giyecek ve izdivaçları.. evet bunların hepsi tabiîdir. Gıdaları birleştirilip pişirme ihti-

yacından uzaktır. Birtakım bitkiler ve etler onların yiyecekleri, elbise olarak yünler, kıllar ilk yaratılışlarında vardır, izdivaçları da nikâh akdi olmaksızın sâbittir. Silâhları terkiplerinde vardır. Alış veriş kayıtlarından uzaktırlar.

İnsanda ise durum bunun aksinedir. İnsan yiyecek ve içecek olmak üzere bütün gıdalarını, giyeceklerini, silâhlarını ve bütün lüzumlu şeyleri fikir yürüterek, düşünerek kazanır. Ekip dikmeyince gıda elde edemez. Bükmeden, dokumadan ve dikmeden elbise sahibi olamaz. Silâha bile birçok sanat kademelerinden sonra sahip olabilir.

Yine bunun gibi mânevî yönden hayvanların olgunlukları, yaradılışlarında verilmiş olup, bu hususta çalışıp kazanmaya meydan yoktur. Ama insanın olgunluk ve şerefi, hayır ve saadeti, fikir ve çalışma yoluyla kazanmaya dayanmaktadır. İnsan bu konuda azim ve gayretle çalışmaya muhtaçtır. Yeter derecede saadet ve şekavet kilidi verilmiştir. Akıl ve fikrini iyi yolda kullanır, saadet yolunu tercih eder, doğru olan caddeye (Sırat-ı müstakîm) girerse, marifet ve fazîlet cihetine koşarsa, güzel ahlâkı elde edip, iyi hareketin zirvesine tırmanırsa ve olgunluğu plândan, iş olarak meydana dökülür, ufuktan ufka yükselirse Hak Teâlâ'ya yakın olan yüksek zümre arasına katılır. Eğer huyunun dizginini hevâ ve hevesinin eline verirse, ilk mertebedeki hayvaniyette kalır. Günden güne alçalarak en aşağıya yuvarlanır. Sonunda rezîl ve rüsvây olur.

Çünkü asıl yaratılışında iki tarafa da kabiliyetlidir. O halde ona bir öğretmen, bir terbiyeci lâzımdır. Da-

vetçi ve hidâyet yollarını gösterici olanlar için mühimdir ki, bazıları taltif ve teşvik vasıtalarıyla doğru yolu bulurlar.

Bazıları da kınanacak duruma getirmek ve korkutulmakla doğru yollara girerler.

Bu suretle belki —bundan Allaha sığınırız— isyan ve helâke doğru hareket etmeyi durdurur, iyi yollara karşı çıkmaktan sakınır ve hayra koşarlar, çalışmayı teşvik ederler.

İnsan ruhunun kemâl ve noksanı hangi şeydir? Hayır ve şer ve şekâvetten gaye nedir?

Her ne kadar insan ruhunun kemâl ve saadetinin ne olduğuna işaret edilmişse de, biz ehemmiyetine binaen burada geniş olarak bu konuya tekrar yer verdik.

Malûm olsun ki varlıklardan her şeyin kendisine ait bir özelliği vardır ki, ondan başka bir eşya o özellikte ona ortak olamaz. «Hassa-i mahsûsâ» denilen bu özellikten başka hususlarda ortak olmak mümkün olabilir, meselâ kılıcın her eşyadan farklı kendine ait özelliği, büyük cisimleri kesme işinde kesme olayını kabullenmesidir. Atın bir özelliği binicisine itaatkâr olmasıdır. Bu özelliklerde kılıç ve ata başka bir şey ortak olamaz. Her ne kadar kesmekte kılıca bıçak, binmekte ata merkep ortaktır. Ama kılıçtan beklenilen özellik meydana gelmezse, onu bir demir parçasına eşit tutarlar. Eğer attan kendine mahsus olan özellik sadır olmazsa, onu temyiz gücüne sahip olamayan merkeple bir sayarlar.

İnsan da birtakım vasıflarda ve işlerde hayvanlara hattâ nebatlara ve cansız varlıklara ortaktır. Lâkin insanda kendisine ait bir özellik vardır ki, o özellikte hayvanlardan bir fert, bitki ve cansız varlık-

lardan bir şey ona ortak değildir. İnsanı sair bütün varlıklardan ayıran bu özellik «Nutk = Konuşma»'dır. «Nutk»'dan gayemiz harflerin telâffuzu ve lâfızların kelime halinde söylenmesinden ibaret olan zahirî konuşma değildir. Nitekim (nutk-ı zâhir)'siz, yani kelimeleri bir araya dizip söylemekten ibaret olan konuşması olmayan kişiler de insandırlar. Meselâ: Doğuştan dilsiz veya herhangi bir şekilde konuşmayı kaybetmiş, kısacası konuşması olmayan kişilerde insanlık tahakkuk eder. Bunun aksi de vardır. «Nutk-ı zâhir» yani konuşmak tahakkuk eder de insanlık tahakkuk etmez, insan olamaz. Meselâ: Papağan konuşabilir, ama insan olamamıştır.

Bunun için insanın kendine ait özelliği olarak belirttiğimiz «Nutk»'dan gayemiz, akılla bilinen şeyleri anlayan, kuvvete ve fikir yürütüp tedbir düşünmeye iktidarı olan, güzel ahlâk ve işleri, kötü ve çirkin olanlarından ayırdetmeye güç sahibi olmaktır. Bu özellik insanda -Allahı- tanıyıp, kemâl sıfatlarını kavramaya, varlık silsilesinde olan mücerret akılları, temiz ruhları, gezegenleri, yıldızları, tek ve birleşik unsurları ufuklar ve ruhlarda dercedilmiş olan apaçık âyetleri ve parlak delilleri bilmeye velise olur. Nazarî kuvvetle bu kısmı tahsîl eder. Amelî kuvvet cihetinden razı olunmuş ahlâk ve övülmüş işleri, çirkin ahlâk ve pis işlerden farkedip, saadeti kazanmak ve fazîleti elde etmek için Allahın verdiği «Nutk» hassasını kullanır. Zira Hak Teâlâ insanı, fazîleti kazanıp her türlü âdî ve çirkin huv ve işlerden kaçınması için yaratıp, onu (Kûn feyekûn) (Allah Teâlâ bir şeye ol dedi mi, hemen o şey oluverir) âleminin hülâsası yapmış, icadlarının, yarattıklarının özü kılmıştır.

Bu sebeptendir ki, insanın melekler üzerine üstünlüğü Âdem (A.S.)'in ilmi ile olduğu gösterildi. «Ben cinleri de, insanları da (başka bir hikmetle değil) ancak bana kulluk etsinler diye yarattım» (Zâriyat/56) âyetindeki «Bana kulluk etsin» cümlesini «Beni tanısınlar» şeklinde tefsir eden âlimler olmuştur.

İnsanda bazı vasıf ve işler de vardır ki, bunlarda insan sâir varlıklara ve hayvanlara ortak kılındı. Şehevânî kuvvet gibi ki, onunla fânî ve yok olucu lezzetler elde edilir. Gazap kuvveti gibi ki, musallat olma, kahr ve intikam gibi hususlar bununla olur. Bunlar insan ruhu için olgunluk değildir. Zira bu vasıfların her birinde insan ruhuna hayvanî özellikler ortak, belki de galip olur. Meselâ: Galebe çalan kuvvet yeme içme kısmındansa, insana bunda merkep galip ve üstündür. Cima' kuvvetinde domuz, vücut ve ten kuvvetinde manda ve fil, öldürme ve cesurlukta arslan ve kaplan, insandaki bu nev'î kuvvetlere üstündür. O halde hayvanların ortak, hattâ üstün olduğu bu nev'î kuvvetleri kemâl edinmeyi akıllı kişi nasıl ister? Gayret et ki, insanın kendine mahsus kemâlini tahsil edip, kendisi için takdîr edilmiş saadetini tamamlayasın. Ruhun cevheri ile ilim kuvveti cihetinden, fazîletler ile süslenmiş amel kuvveti cihetinden, çirkin şeylerden uzakta kalasın. «Ruhuna yönel ve onun fazîletlerini tamamlamaya çalış! Zira sen cisminle değil, ruhunla insansın.»

Bazı sapık fırkalar, reddedilmiş itikatları ile şeriâtın gösterdiği yollardan ayrılıp sapıtmış, tabiatlarındaki çirkefin peşine takılarak, zındıklar ve herşeyi mübah sayanların arasına katılmışlardır. İnsanın hakikî saadetini inkâr ile peygamberlerin beyan buyurdukları teklifleri ve şerîâtları abes itikat etmişlerdir.

«İnsanın dünyaya gelmesinden gaye, dünyada gam ve dertten uzak, yemek, içmek ve cima' yolunda zevk ve iştiha ile mesrur ve şen gönüllü olmaktır» diyerek ilâhî teklifata boyun eğmekten çekinmişler, kibir göstermişlerdir. İbadet ve mücahede ile kendilerini halis altın gibi değerlendirenleri alaya ve maskaralığa alarak, böylelerine istihzâ kokan eğlenceli isimler koymuşlardır. İbadet ve mücahede ehlini bu nev'î alaylara, âfet ve helâka yuvarlananlardan Allah Teâlâya sığınırız. Bu iğrenç fırkanın bir kısmı üstelik yalan yanlış marifet ve tasavvuftan da dem vururlar. Hâşâ ve kellâ! Tasavvuf bunlardan uzak ve marifetten nice merhale ayrılmıştır.

Sözün kısası şudur: Varlıkların, hülâsası olan ve Cenâb-ı Allahın fazîletli ve değerli kılmasıyla mükerrem ve üstün olan insan için bunlar şöyle diyorlar: «İnsanın kemal ve saadette hayvanlar ile beraber icadından gaye sırf yeme — içme isteğinden ibarettir.» Bu görüşün sahiplerinin bâtıl bir yolda olduğu, delîle dayanmaktan uzaktır.

Bunlardan başka felsefe yolunda yürüyenlerden bir grup da, bedenin haşrı ve cisimlerin âhirete dönüşü konusunda yukarıdakilere yakın bir hatâya düştüler:

«Ahirette, Cennette cismânî olarak ve mükâfat olarak yemek, içmek, kuş etleri, bal ve süt nehirleri, hûrilerle.. olunca bu durumda hayvanlar mertebesine inilmiş ve hakikî saadet olan rûhânî marifet ve aklî zevklerden gaflete düşülmüş olmayı gerektirir. Böyle olursa enbiyâ, esfiyâ ve fazîletli kişiler, insanların aşağı derecesiyle, belki hayvan grubunun meşgalesi ile ye-

tinip, değerli cevherleri ihmal etmiş olurlar. Özellikle cismânî lezzetler, elem geçmeyince ortaya çıkmaz. Bedenî isteklerin her biri ilk önce bir mekruh olmayınca mevcut olmaz. Meselâ: Yeme, içme lezzeti. Açlık ve susuzluk olmayınca olmaz. Rahatlama isteği de yorgunluktan önce olmaz. Cima' lezzeti için de durum aynıdır. Cennet ise elem şâibesinden sâfîdir. O halde cismânî lezzet Cennete zıttır.»

Filozoflardan çoğunun mezhebi budur ve Yunan filozoflarından da bunu ileriye sürenler olmuştur. Hattâ Ebû Ali İbni Sînâ bile her ne kadar «Şifâ ve Necat» adlı kitabında cismânî haşrı ispat eylemişse de, «Miad» risalesinde bunu red için zannına göre nice delîl getirmiştir. Buna benzer düsüncelere saplananlar görülmüştür.

Aklı başında, uyanık olanlar ise akîdelerinin esaslarını enbiyânın gösterdiği yollar üzerine düzelterek îmâna bağlı hükümleri, Yunana bağlı hikmet ve felsefe üzerine takdîm ve tercih ettiler. Yukarıdaki belirtilen şüphelerden arındılar, enbiyânın şerîat binasını ilga etmediler. Zîrâ Yunan felsefesinin esası nefs ve hevânın tesirinden uzakta değildir, bünyesi itibariyle maddîdir. Halbuki îmân esasları Allahın Resulünün tebliğidir.

Bütün Hak ehli katında can bahçesinde îmân ağacı bitmiş. açmıştır. Bedenlerin haşri, cisimlerin tekrar dirilişi sahihtir, sabittir.

Ayrıca yeniden dirilişin sırf bedene ait oluşu ve birtakım cismânî lezzetlerin verileceğine hasredilmesi yanlış bir görüştür. Bu husus makbul olan mezhebe ve kuvvetli olan görüşe uymaz. Bu hususta sahih itikad ve sarih hakikat tekrar dirilişin iki vasıflı olmasıdır:

1. Cismânî (Bedenî)
2. Rûhânî (Rûhî).

Bunların her birinde ebedî lezzet ve elemler vardır. Ruh, bedenden ayrılınca berzah (ölümle haşr arasında olan zaman) âlemine gider. Burada, ilâhî kudretin sona ermeyen eserlerinden biri olarak uzun zaman kalır. Daha sonra bekaya münasip beden ve likâya hazır cesede iade olunca rûhânî ve cismânî lezzeti bir araya getirmeye kadir ve iki türlü saadet neşesinin onda tahakkukuna istidadı zâhir olur. Bununla beraber esfiyâ hissî lezzetler cihetine ve cismânî iştihalar tarafına itibar etmeyip gayret ve himmetlerini büyük saadete, büyük heyecana —ki dil söylemekten, kalem yazmaktan âcizdir— müheymîn olan Hak Teâlânın celâl ve cemâlini müşahedeye yönelirler. Nitekim hikâye olunur ki, sâlihlerden bir kimse uykusunda (rüyada) Cennet bahçelerinden bir bahçeye girer. İnsanlık kederinden arınmış olarak Cennet odasında oturmuş iki melek iki tarafından Cennet sofrasının lokmalarını alıp ağzına korlar. Ansızın bakar, görür ki, arşın altında bir şahıs ayakta ve gözleri açık olarak hayran hayran duruyor. Hayrete düşüp: «Bu azîz şahıs kimdir?» diye sorar. Cevap verirler: «Bu, Hakka mest olmuş olan Bayezîd-i Bestâmî'dir ki, diğer bazıları gibi Cennet yemeklerine bakıcı olmayıp Hakkın ezelî cemâlinin tecellîsinin istiğrak ve müşahedesindedir.» Bu, o Bâyeziddir ki, makam ve halinden şöyle haber vermiştir: «Bir bardaktan sonra bir bardak dolusu sevgi daha içtim. Ne içilecek şey bitti ve ne de ben kandım (doydum)?.»

Bu fakire, Şeyh Seyyid Ali b. Meymûnî El-Mağribî'den nakledildu: Derlermiş ki: Cennet ikidir. Biri:

Rûhânî marifetler cenneti. Biri de: Cismânî ameller cenneti. Arifin bu oluşta marifet cennetine girmesi câizdir. Ama ameller cennetine girilmez. Oraya ancak âhiret oluşunda (yeniden dirilişte) girilebilir.

Bir hususu da aydınlatmak icabeder: Daha önce de belirttiğimiz gibi bilhassa Yunan felsefesinin menfî tesirlerinden kurtulamayanlar diyorlardı ki: «Cismânî lezzetler kendisinden önce bir elem gelmeyince gerçekleşmez. O halde elemlerden sâfî olan cennette cismânî lezzetin varlığı düşünülemez.»

Bu bozuk iddia reddedilmiştir. Zîrâ ahiretteki cismânî lezzetler, dünyadaki cismânî lezzetler nev'inden değildir ki, buna ait olan özellik onda da olsun? Aksine âhiretteki cismânî lezzetler, hakikatte dünyadaki cismânî lezzetlere zıttır.

Hak Teâlâ âhirette olan cismânî lezzetlerin —ki, varlıkları kendine hâstır— dünyada nümunesini yaratmıştır. Bunun hikmeti, kulun çalışmasında rağbete sebep olması içindir.

Anlaşıldı ki, dünyevî lezzetlerden önce elemin gelmesi lâzımdır. Yanız âhiretteki cismânî lezzetler bundan münezzehtir ve aslında dünyevî cisimlerle uhrevî cisimler birbirinden farklıdır. Orada mükâfatı kabul ile ihtiyaca mâlik olmak müşterektir. Dünyadaki gibi ayrı değildir. Mutasavvıflar şu görüşü ileriye sürdüler ki, bir cismin mâlik olunacak iki şeye birden mâlik olması uhrevî cisimlere muhâl değildir.

Cesedin tekrar dirilmesini inkâr eden kötü itikat sahiplerinin bir şüpheleri de şudur: Diyorlar ki, «Cismânî kuvvetlerin sonu gelmeyecek fiil ve hareketlere başlangıç olması muhaldir ve cismânî terkiplerin uzun

müddet var olduktan sonra inhilâle gitmeleri, yok olmaları gereklidir ve cismin yanmasının devamı ve yine kendisiyle yanıcı olmakla bâkî olmak suretiyle toplanması apaçık bâtıldır. Zira, yanmak bölümlerin ayrılmasına, terkip halindekilerin çözülmesine sebeptir. Bunda tereddüt etmek akıl sınırının dışında olup, sırf safsatadır.»

Bu şüphelerin cevabını da öncekine verilen cevaba göre verebiliriz. Zirâ dedikleri hükümlerin eserleri dünyada olan terkiplere ve cisimlere mahsustur. Ahiret âlemindeki cisimlerin hükümleri dünyadakilerin hükümlerine zıt olduğu ve aklın melekût âleminin hükümlerini idrâktan uzaklaştırılmış olduğu kemâl ehlinin ifadeleriyle delillendirilmiştir. Ahiret âlemine bu âlemin (dünya âleminin) özelliklerini ispat etmekte re'y (görüş ileri sürmek) geçerli ilim kaidelerine aykırıdır ve «görülen üzerine görülmeyeni kıyas etmek» usulcülerin ölçülerine uymayan fasit bir kıyastır.

Filozofların büyükleri, fazîlet sahibi tasavvuf şeyhlerinden bazıları ile bazı bilginler: «Alem-i misâl = misâl âlemi» diye adlandırılan bir âlemin varlığından bahsettiler. Buna dair başlıca şunları söylediler:

«Maddî cisimler âlemi ile mücerret ruhlar âlemi arasında bir başka âlem daha vardır ki, kesif cisimler âleminden lâtif ve lâtif olan ruhlar âleminden kesiftir. Bölümlere ve kısımlara ayrılmakta cisimlere ortak, heyulâ ve suretten mücerret olmakla ruhlar âlemine müsâvidir. Bu âlemde maksut olan her şeyin bir misâli, âlem-i misâlde vardır. Ya surette birleşik olmakla (meselâ suyun misâl âlemindeki misâli yine sudur) ya

da surette muhalif olmakla (nitekim ilmin misali âlem-i misâlde yeşil (renk)'lerdir. İyi ahlâk ve salih amellerin misâli bahçeler, çiçeklikler, yiyip-içenlere lezzet veren nehirler ve meyvelerdir. Çirkin ahlâk ve fasit amellerin misâli, zulûmat, karanlıklar, akrep ve yılanlar ve yıkananları boğan sulardır. Rüya âleminde görülen olaylar ve insanların uykularında gördükleri bu âlemdendir.»

Sulûk erbabı bu âlemi iki kısma ayırarak şöyle anlayıp, anlatmışlardır:

1. Misâl âleminin meydana gelmesi ve ruhlarını kötülüklerden arındıranların ona kavuşması ve girmesi hayâl kuvvetine muhtaçtır, bu kuvvete dayanmaktadır. Buna «Mukayyed misâl = kayıtlara bağlı misâl» derler.

2. Yahut da buna girmek ve bu âlemi elde etmek için hayâl âletinin ve batınî his kuvvetinin müdahalesi yoktur. Buna da «Misâl-i mutlak = mutlak (kayıttan ârî) misâl» derler.

Bazı esfiyâ kullar riyazat ve mücahede kuvveti ile bu âlemin yilâyet ve iklimlerine girmiş ve oradaki enteresan olayları müşahede etmiş olduklarını naklettiler ve dediler ki: «Bu âlemde iki şehir vardır. Birinin adı Cablisa, birinin adı da Cablika'dır. Bu şehirlerdeki yaratıkları saymaktan sayı ve rakamlar âciz kalmışlardır. Garip, acîp ve enteresan olaylarını anlamak akıl ve idrâkin dışındadır. Bu âlemin acaip olaylarını müşahedeye ancak keşf ehli olan esfiyâ kullar hazırdır. Kerâmet ve harikalar ve evliyanın tasarrufatı bu âlemin esrarındandır. Bu ümmet arasında var olmuş olan din bü-

yükleri (Allah Teâlâ'nın rahmeti hepsinin üzerine olsun) bu âlemin ispatına işaret edip, sırlarını tasrîh etmişlerdir. Hattâ insanların en bilginlerinden Hazreti İbn-i Abbas'tan şöyle dediği rivâyet edilir: «Bu âlemde var olan herşeyin, içinde bir benzerinin var olduğu başka bir âlem vardır. Hattâ orada benim gibi bir İbn-i Abbas vardır.»

Keşf, tasarruf, safvet ve tasavvuf erbâbı şu görüştedir: «Ruhun ölümle (küçük kıyâmet) bedenden ayrı düştüğü zamanla büyük kıyamette tekrar bedene iadesi arası olan berzah da misâl âleminin sırlarındandır. Ruh bedenden ayrıldığı zaman ruhta olan îmân, marifet, iyi ahlâk ve salih ameller, nurlar, bahçeler, çiçeklikler, köşkler, hizmetçi ve hûrîler olarak sanki saçılmış birer inci olurlar. Her amel kendine münasip bir surette meydana çıkar. Bunun gibi ruhta mevcut olan şey cehîl ve dalâlet, çirkin ahlâk ve pis ameller ise, bunlar da yakıcı ateş, karanlıklar, akrep ve yılanlar suretinde boy gösterirler. Salih olan ruh cennet ve içindekileri üzerinde toplayıcıdır, iğrenç ruhta ise ateş yılan ve akrepler meydana gelicidir.»

Şimdi bu anlattıklarımızdan gaye:

Madem ki ruh henüz bu dünyadadır, bunu hissedemez. Beden alâkaları ve hissedilen suretler bunların idrâkine mânîdir Ne zaman ki, ruh bedenden ayrılır, engel ortadan kalkmış olur. Kendisi de gizli olan, görünmez varlıklara karışır ve misâl âlemindeki halleri münâsip suretlerde his ve müşahede eder.

Temsilî olarak bir kişinin bu âleme daldığını düşünürsek, görmüş olduğu olayların dehşetinden bîhûş

olacağı meydana çıkar. İyilerin nimette oluşuna o kadar dalar ki, konuşması tutulur, azaptakilerin fecî durumuna o kadar dalar ve ürperir ki, âdeta konuşması tutulur.

Yüksek fazîlet sahibi bilginlerden Sa'dettin Teftezânî bu misal âleminin isbatını «Şerh-i makâsıd» adlı kitabında naklettikten sonra şöyle der: «Vaktâ ki bu dâva yüce bir istektir. Lâkin bunu ileriye sürenlerin getirdikleri deliller zayıf olduğu için muhakkıklar buna iltifat etmediler.» Bu zâtın «muhakkıklar» dediğinden gaye «Erbâb-ı nazar» (mütalâa erbabı)'dır ki, aklî bahislerde aklın mürşitliğine uymuşlar, cehâlet ve zulûmatı defetmekte akıl ışığı ve mütalâa ile yol gösterme cihetini tutmuşlardır.

Ama akıl erbabına lâyık olan şudur ki, eğer keşf ve vicdan nûru ile bu âleme ulaşmazsa hiç değilse onu imkân ve ihtimal mevkiinde bırakması ve ibtâl ve nefy zâviyesine sürmemesidir. Nitekim fikir ve mütalâa erbabının önde gelenlerinden Ebû Ali İbn-i Sînâ demiştir ki:

«Bir fikri iddiâ edenin iddiâsını, delil getirmek seni ondan men ve defetmesin! Onu ihtimal mevkiine kov. Zîrâ delilsiz bir şeyin nefy ve ibtali görüşüne sahibolmak ayıp ve noksan olmakta delil uyarınca hiçbir vecih olmaksızın muhalefet etmek gibidir.»

Şeyhlerin eşrâfından Şihâbü'd-Dîn Sühreverdi, rûhânî nurları ispat etmekte filozofların ileri gelenlerinden nakiller yaptıktan sonra der ki: «Nasıl yıldızlarda ve gezegenlerdeki hareketlerin varlığı cismânî gözetleme ile olur ki, İrcîs ve Batlamyos gibi matematikçi-

lerin açtığı yoldan hareketle, bunlar anlaşılabiliyor. Rûhânî nurların varlığı da rûhânî gözetleme ile olur. Eski İran, Mezopotamya ve Yunan filozofları (Empadokles, Hermes, Pisagor, Sokrat, Eflâtun gibileri) keşf nûru ve tasfiye ile ayne'l-yakîn bu âlemi görmüşlerdir. İtikad taliplileri ne kadar bunları taklit etseler, yine onların gözünden uzakta olurlar.»

Velhâsıl, dalâlet erbâbından söylenen binlerce adet şüpheleri temel yapıp da peygamberlerin şarîâtlarını, filozofların kaidelerinin, âriflerin zevk ve işâretlerinin nakz ve reddine yol bulmak revâ ve câiz değildir.

Tekrar diriliş, cesed ve ruhların haşrına dair bu miktar söz ile yetinelim. Yine asıl söze ve esas konuya dönelim: O da insanın kemâl ve noksanının ne olduğuna dair geniş bilgi idi.

Kısaca Belirtelim ki, insanda üç kuvvet vardır. Bu, onun zatına yerleştirilmiştir. Bu kuvvetler şeref ve noksanda birbirinden farklıdır:

1. En aşağısı: Behimî kuvvettir ki, buna «nefs-î behîmî» derler.

2. Ortası. Kuvvet-î sebiyyedir ki, buna «nefs-î seb'î» derler.

3. En üstünü: Kuvvet-î melekîyedir ki, «nefs-î melekî» derler.

İnsan nefs-î ednâ ile hayvanlara ortak ve yakın ve melâikeden ayrı ve zıt; nefs-î a'lâ ile meleklere ortak, hayvanlara muhaliftir. İhtiyar, istek ipi elinin içinde ve iktidarındadır. Eğer en aşağı dereceye uyarsa, hayvan mahallinde mekân tutmuş olur. Eğer en yüce dereceye uyar ve aşağı dereceye uymaktan kaçınırsa hayvanlıktan çıkarak melekiyyet zirvesine uçar. Kur'-

an-ı azîmde bu nefislere işaret edilmiş «nefs-i emmâre, Levvâme ve mutmainne»den bahsedilmiştir.

Nefs-î Emmâre: Daimâ kötülüğü, fuhşu, şehvet ve hevâ peşinde koşmayı teşvik eder ve bunda ısrar eder.

Nefs-î Levvâme: Bazân isteklerinin peşinde gidip sonra pişmanlık duyarak kendini kınar.

Nefs-î Mutmaînne: Nefsânî ve şeytânî tahriklerden necat ve hâlas bulmuştur. Bu gurupta olanlar hayır ve salâh üzere karar kılmış ve imtînan bulmuşlardır. Bunlar güzel ahlâkı elde etmeye ve salih amelleri işlemeye devamlıdırlar.

Filozoflar derler ki, bunlardan biri hattizâtında edep sahibidir Bu nefs-î melekîdir. Birisi her ne kadar hattizâtında edep sahibi değilse de edeplendirilmeye kabiliyeti vardır ki, bu nefs-î seb'îdir. Birisi de ne hattızâtında edep sahibidir, ne de edeblendirilmeye kabiliyetlidir? Bu da nefs-î behîmîdir. Ve nefs-î behîmînin yaratılışından gaye bedenin bekâsıdır. Zira ruhun kemâli elde etme yolundaki bineğidir. Nefs-î seb'î'nin yaratılışındaki hikmet behîmî nefs-î kırmak içindir. Zira behîmî nefs ile meydana çıkan zararlar bununla giderilir.

Bu üç nefsi bazı filozoflar bir halka içindeki bir melek, bir köpek ve bir domuzun bir araya gelmesine benzetmişlerdir. Bazı filozoflar da şöyle temsîl etmişlerdir: Bir kimse bir hayvana binip yanına bir köpek alarak ava gitmiş olsun: Tasarrufu adam eline alır, hem bindiği hem de yanına aldığı köpeğe akıl gereğince davranır, bu suretle onları sevkederse ve herbirine münasip olan kuvvetini verip istirahat şartını gözetirse üçü birden aynı gayede birleşirler Köpek

avı çevirir... Fazlalıklardan yer, hayvan dahi biraz zahmet çekerse de zamanı gelince gıdasını alır, insan da arzu ettiği bir avı elde etmiş olur. Sıhhat ve emniyet içinde oturduğu meskenine dönmüş olur. Hüküm ve tasarruf hayvanın elinde olursa uzaktan su gördüğü ya da yeşillik hayâl ettiği yere koşar. Varır ki, su zannettiği seraptır yeşillik zannettiği de topraktır. Hem avdan olmuşlardır, hem de fuzûlî yorulup gerçek su ile yeşilliği de kaçırmışlardır. Hüküm ve tasarruf köpeğin elinde olursa, gördüğü gölgeyi av sanıp ya sarp kayalıklara, ya diken içindeki helâk edici vadiye atılır, hem kendini hem binekteki biniciyi helâke sürükler.

Böylece mukaddîmede söz bu dereceye vâsıl ve gelecek bahislerin kendine istinâden anlatılacağı ilim hâsıl oldu. Şimdiden sonra kitabın maksatlarına yönelelim. Üç kitaptan birincisine başlıyoruz.

BİRİNCİ KİTAP
AHLAK İLMİ

Birinci kitap: Ahlâk ilminin îzahını ve terimlerinin açıklamasını içine almaktadır. Buradaki ahlâk ilmi, mukaddîmede geçen amelî hikmetten kısım olan ahlâk ilmidir. İnsanın iş ve ahlâkından bahseder: Hangisi övülmüş ve razı olunmuş ahlâk ve ameldir ki, insan onu alsın! Hangisi çirkin ve reddedilmiş ahlâk ve ameldir ki, insan ondan kaçınsın! Bu ilmin söz konusu ettiği amel (iş)den maksat her şahsın kendi dairesindeki halleridir. Ev halkından yahut memleket halkından olan kişilerle meydana gelen ilişki ve karışmalarını «ilmü tedbiri'l-menzil ve ilmü siyâsetî'l-medine» adlı iki ilim anlatır, Ahlâk ilmi müfret (tekil) diğer iki ilim ise mürekkeb (birleşik) hükmündedir. Nasıl ki tabiî olarak müfret mürekkeb üzerine takdim edilirse, ahlâk ilmi de diğer iki ilim üzerine takdim olundu.

Ahlâk ilmi çeşitli konular üzerine tertîp olunmuştur.

Hulk (huy)un kısımlarına ayırılması ile fazîlet ve rezîletlerin cinslerinin ne idiğinin açıklanmasıdır.

Hulk (huy): Bir melekedir ki, onun sebebiyle nefis'ten fiiller (işler) kolaylıkla meydana gelir. Fikir ve düşünceye muhtaç olmaz.

Açıklaması: Meleke, sabit nefsânî hayata derler. Zîra nefsin keyfiyeti iki kısımdır:

1. Hal
2. Meleke.

Zîra utanmak ve gülmek gibi hemen geçen ve yerleşmemiş olursa ona «hal» derler. Eğer yavaş kaybo-

lan ve yerleşmiş, kökleşmiş olursa cömertlik ve cesurluk gibi, buna «meleke» derler.

Huyun tarifinde ilkönce «meleke» zikrolundu. Buna göre eğer nefsânî keyfiyet meleke olmazsa, yani yerleşmiş olmayıp sür'atle yok olucu ise o, huy olmaz. Huyun tarifinde bundan sonra «...Onun sebebiyle nefisten fiiller kolaylıkla sâdır olur» ifâdesi zikrolunmuştu. Bunun sebebi de şudur: Nefsânî keyfiyet meleke olsa, ama onun sebebiyle nefisten fiiller sâdır olmasa, buna huy demezler. Yine bunun gibi fiillerin sâdır olmasına sebep olsa, ama olmayıp; güçlükle, fikır ve düşünmekle meydana gelmeye sebep olsa yine huy olmaz. Ama zikredilen kayıtları üzerinde toplayıp, yani fiillerin melekesi onun sebebiyle ve kolay bir düşünme ile sâdır olsa, ona huy derler. Bunlara misâl verelim:

Meselâ: Bir kimseden nâdiren bolca vermek ve iyilik etmek meydana gelse buna (cömertlik huyu) denilmez. Zîra bu hâlde meleke yoktur. Yine bir kimsede cömertlik adet dahi olsa, ama nefse bunu yapmak hemen geliveren bir cebr, zorlama ve zahmetle olsa, yine cömertlik huyu mevcut değildir. Zîra arzu ile vermek, bağışlamak kolaylıkla sâdır olmamıştır. Ama bir kimseye daima kolaylıkla mal vermek yerleşse, şöyle ki, vermeye kudreti muhakkak olup engeller ortadan kalkınca vermesi, kararı alınmış olsa, onda cömertlik huyu meydana gelmiştir, tahakkuk etmiştir.

Huyun taksimi: Huy'un ne idiği ve mahiyetinin ne olduğu böylece anlaşılmış oldu. Şimdi de tarifinden kısımlara ayrılmasına yönelelim:

Selefim fazîletleri şöyle söylediler: Bir huy şu üç şeye sebep olmanın dışında kalamaz:

1. Ya tam olan şeye sebep olur.
2. Ya noksan olan şeye sebep olur
3. Yahut da ne tam, ne de noksan olan şeye sebep olur.

Birinci kısma «Fazîlet ve iyi huy» derler. Cömertlik cesurluk ve yumuşaklık gibi.

İkinci kısma «Rezîlet ve çirkin huy» derler. Korkaklık ve hafiflik gibi.

Üçüncü kısma ne fazîlet ve ne de rezîlet derler. Terzilik gibi.

Biz bu kitapta üçüncü kısımdan bahsetmeyeceğiz. Birinci kısımdan bahsedeceğiz ki, çalışıp elde edilsin. İkinci kısımdan da bahsedeceğiz kî, anlaşılsın da kaçınılsın!

Bu taksimde, huy'un ilk kısımlandırmaya göre belirdiği «fazîlet ve rezîlet» terimleri ortaya çıkmaktadır. Ama aslında huy'un kısım ve nev'î'leri çoktur. Onları da kısımlarına ayırmak gerekir ki, zikredilen kısım ve nev'î'ler anlaşılmış olsun!

Mukaddîmede geçmişti. İnsan ruhunun iki kuvveti vardır: Birisi: Kuvvet-i müdrîke'dir. Ruh onunla aklî idrâklere kadir olur. İkincisi: Kuvvet-i muharrîkedir. Nefisten bunun sebebiyle beden hareketleri meydana gelir. Bu iki kuvvetin herbiri iki şubeye ayrılır: Kuvvet-i müdrîkenin bir şubesi «nazarî kuvvet» diğeri «ameli kuvvet»tir.

Kuvvet-î muharrîke de iki bölüme ayrılır. Biri: İstekleri harekete getiren kuvvet. Diğeri: «Kuvvet-î muharrîke-î seb'î»dir.

Bu dört kuvvet insan bedeninde birçok işlerin meydana gelmesine sebep olur. Eğer bu kuvvetlerden meydana gelen işler sahîh akla uygun ve güzel bir ve-

cîh üzere ve itidâl sınırında meydana gelîrse, bu nev'î işlere sebep olan huya «fazîlet» denir. İtidâlden çıkarak, ya ifrat ya da tefrît dairesine meyledip, bu nev'î işlerin meydana gelmesine sebep olan huya da «rezîlet» denir.

Nazarî kuvvet güzel huyla bezenmiş olup itidâl üzere işler meydana gelirse buna «hikmet», eğer amelî kuvvet süslenmiş olup bundan itidâl üzere amel meydana gelirse buna «adalet», eğer istekleri harekete getirici guvvet güzel ahlâk ile süslenip terbiye edilmiş olup da mutedil işlerin meydana çıkmasına sebep ve kaynak olursa bu huya «şecaat» derler.

Fazîletlerin asılları şu dört huydur:

1. Hikmet
2. Adalet
3. İffet
4. Şecaat.

Bu dört fazilet itidâldir. Her birinin ifrat ve tefrît olmak üzere iki tarafı vardır ki, bu iki taraf da rezîlettir.

Meselâ: Nazarî kuvvetin itidâli: Hikmet, ifratı: Cerbeze, tefrîti: Belâdettir. İtidâlin dışındaki iki tataraf rezîlettir.

Amelî kuvvetin itidâli adalet, ifratı ve tefrîti yoktur. Bunun bir zıddı vardır ki, ona «Cevr = zulüm» derler.

Şehvet kuvvetinin itidâli iffettir. ifratı «fucûr» tefrîti «humûd». Bu ikisi rezîlettir.

Gazap kuvvetinin itidâli şecaattir. İfrâtı «tehevvür» tefrîti, korkaklıktır.

Bu kısımlandırmayı Hoca Nâsîr-i «Ahlâk-ı Nâsırî» kitabında belirtmiştir. İmâm-ı Rabbânî mürşidü'l-kül,

Huccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed El Gazâlî Hazretleri de «İhyâ-i Ulûm»'unda bu uslûp üzere kısımlara ayırmıştır.

Bununla beraber dediler ki: «Adalet denilen huy, hikmet, iffet ve şecaatın birleşmesinden meydana gelir. Zîra bu üç huyun birleşip kaynaşmasından bir hal ortaya çıkar ki, bu, fazîletlerin kemâli ve tamamı olup buna adalet derler.» Bunların sözü burada bitti.

Lâkin âşikardır ki, adaleti o üç huydan meydana gelmiş olarak kabûl edince, adalet huyunu, huyun kısımlarından müstakîl bir kısım ve o üç kısma mukâbil saymak mümkün olmaz. Zîra meşhur bir kâidedir ki kısımlandırmada kayıt ve sınır muteberdir. Üç kısmı toplayıp bir kısım diye itibâr etmek lâyık değildir. Meselâ: Kelimeyi isim, fiil ve harfe edip «kelimenin kısımlarının toplamı dörttür» demek câîz değildir.

O halde en iyi yol fazîletleri ve güzel ahlâkı üç kısma ayırıp aşağıdaki şekilde taksim etmektir

İNSANDA MEVCUT OLAN ÜÇ KUVVET

İnsanda üç kuvvet vardır ki, buna üç nefîs dahi tâbir edilir.

1. Temyiz ve idrâk kuvvetinin mebde-i olan nefs-i melekî'dir.

2. Makam, üstünlük, tasallût, intikâm ve gazab kuvvetlerinin mebdeîdir ki, buna nefs-i seb'î denir.

3. İştiha veren lezzetlere sürkleyen; yeme, içme ve cinsiyet gibi hususlara meyletmeye vasıta olan nefs-î behîmîdir.

Fazîletin asılları da bu üç kuvvete göre üçtür. Zira eğer kuvvet-i melekî tam itidâl üzere kullanılır, ifrât ve tefrît meyl etmezse o hulk, hikmettir. Bunun ifrâtına Cerbeze derler. Meselâ: Aklî kuvveti hîle, tezvîrât, güldürücülük ve maskaralık gibi işlerde kullanmak. Tefrîti belâdettir ki, hakîkatları idrâkten ve aklın alma sahası olan ma'kûlâtı temyizden âcîz kalmaktır. Övülmüş fiilleri, çirkin işlerden farketmeye güç yetirememek de buna girer.

Nefs-î seb'î eğer itidâl üzerine olursa hasıl olan hulk şecaattir. İfratı olursa tehevvür olur ki, insanın kendisini faydasız tehlikeye atması, mukavemeti imkân haddinden ve kuvvet dairesinden dışarı olan düşmanla karşılaşma ve vuruşmaya başlayarak, kendisini ya helâke ya da zarara sürüklemektir. Tefrîti cebn'dir ki, aklen sabır ve sebâtın gerekli olduğu, karşılaşma ve vuruşmanın (övülmüş) olduğu yerlerde çirkin bir feryat kopararak, sözünde durmayıp, korkarak kaçanlar zümresine dahil olmaktır.

Nefs-î behîm"nin itidâli iffettir ki, şer'in ve aklın tecviz edip iyi gördüğü arzular dairesinde bulunmaktır. İfrâtı fücûrdur ki, din ve akıl dairesini tecâvüz edip haram ve mekruh kılman şeyleri almak fuhuş ve kötülükten lezzet almaktır. Tefrîti humut'dur ki, mübâh olan arzuları tamamen terkedip, ya bedenin helâkine ya da neslin inkırazına sebep olup «Evleniniz ki, nesliniz artsın!..» şeklindeki hadîse muhalîf olmaktır.

Allahın yardımı ile bu üç fazîlet bir şahısta toplanırsa, o şahıs âdil olur. Bu üçün tamamına adalet derler. Bunun zıttı zulüm'dür. Ayrıca bu üç fazîletin

şubeleri vardır. Âlemde her ne fazîlet varsa bu üçünden birine girer.

BU FAZÎLETLERÎN ALTINDAKİ NEV'ÎLER

Hikmet, şecaat, iffet, adalet fazîletlerinin içindeki fazîlet nev'îleri çoktur. Selefin görüşlerine uygun şekilde bazılarını şöylece sıralayalım:

Hikmetin yedidir:

1. Zekâ
2. Sür'at-i fehm (çabuk anlama)
3. Safay-ı zihn (zihin duruluğu)
4. Suhûlet-i taâllüm (kolay öğrenme)
5. Hüsn-ü taakkûl (doğru düşünme)
6. Tahaffuz (Belleme)
7. Tezekkür (düşünme)

1 Zekâ: Bir melekedir ki, onun sebebiyle ön bilgilerden neticeye ulaşmak kolay olur.

2. Sür'at-i fehm: Bir melekedir ki, gerekli olan şeylerden harekette sür'at-i intikâl olur ve lüzumlu kılınana ulaşılır. Zekâ, fikirde ve düşünmede olur. Bu ise bunun dışında olur. Bununla, ulaşılması istenen hüküm isabetli bir sonuç olur. Bunun tersine düşülmez

3. Safây-ı Zihn: Bir melekedir ki, onunla nefs ızdırapsız ve zahmetsiz olarak isteklere ulaşmaya hazır olur.

4. Suhûlet-i taâllüm: Bir melekedir ki, onunla nefse tezlik, çubukluk hasıl olur. Hâtıra gelen çeşitli hususlar, bunun fonksiyonuna mânî olamayıp, genel olarak istenilen cihete yönelip elde eder.

5. Hüsn-i taâkkûl: Bir melekedir ki, onunla istekleri elde etmek ve aramakta her maddeye münasip olan had ve miktarı korur, riayet eyler. Şöyle ki, ne vacip olan şeyi terk ve ihmâl eder, ne de yeri ve gereği olmayanı alıp kullanır

6. Tahaffuz: Bir melekedir ki, onunla nefs düşünüp elde ettiği aklî ve değişken suretleri gerektiği gibi hıfzeyler.

7. Tezekkür: Bir melekedir ki, onunla nefs hıfzettiği nesneleri her ne zamanda istense ve istese hatırlar.

ŞECAAT İÇİNDE OLAN NEV'İLER

Şecaat nev'ileri onbir tanedir:

1. Kibr-ü nefs (Vekâr ve olgunluk)
2. Necdet (Hadiseleri göğüsleme)
3. Ulüvv-ü himmet (gayret ve ideâl yüceliği)
4. Sebât (Azim)
5. Hilm (yumuşak huyluluk)
6. Sükûn (ölçülü olmak)
7. Şehâmet (kendini iyiliğe ve hayra adamak)
8. Tahammül (güçlüklere karşı sabır göstermek)
9. Tevâzu (alçak gönüllülük)
10. Hamiyyet (fedâkârlık)
11. Rikkât (insanlık)

1. Kibr-u nefs: Zenginlik ve fakirlik, kolaylık ve güçlük, övülmek veya zemne uğramak, red ve kabûl, kolay ve zor işlerin tahammülüne güçlü hadislerin âniden ters dönmesi ve korku verici bir tehdit halini alması, onun himmetine ve göyretine eksiklik getirme-

yen bir fazîlettir. Bu makam büyük ve pek değerli bir makamdır. Bu huy çok şerefli bir huydur. Bu seciyeye ancak hevâ ve geçici heveslerin esâretinden kurtulmuş, ebedî saâdetin anahtarlarına tutunmuş pak, ihlâslı âşk ve muhabbet ehli ulaşabilir.

2. Necdet: Bu fazîlet sayesinde kişi, kendisine dehşet veren her türlü korku ve endişe verici hallerde sabır, sebât ve tahammüle kâdir olur. Korkuya ve feryada düşmez, şaşırıp ürpererek muvaffakiyet meydanından kaçmaz.

3. Ulüvvühimmet: Bu fazîlet sayesinde kişi şahsını yükselterek ülvî gayelere koşar. Dinine, canına, milletine faydalı olacak mefkûre ve ideâl sahibi olur. Böyle bir insan bu cihanın yüksek makam ile aldatıcı fayda ve geçici üzüntülerinden müteessir olmaz. Sahibolduğu mevki ve makama razı, liyâkatı dahilinde olmayan verlere göz dikmez. Mes'uliyet duygusuna sahiptir. Merttir. Böyle bir huya sahibolan kişinin herkes peşinden gider. Onu rehber bilir. Netice olarak yüksek himmet sahibi kimseler her yerde tebcîl ve takdire lâyık olur.

4. Sebât: Öyle bir huydur ki, bununla insan, kemâle götüren prensip, bilgi ve davranışlara sahibolabilmek için şuurlu bir azim ve gayretle her güçlüğe tahammül etmeyi öğrenir. Nefsini bu yolda terbiye eden insan, hayırlı bir gayeye ulaşmak için vardığı karardan dönmez. Hiçbir zevk, hiçbir basit heyecan, ya da menfaat, sebât sahibini isabetle çıktığı yoldan geri çeviremez. Âmir olsun, memur olsun, esnaf olsun, talebe olsun sebât sahibi bir insanın verdiği karar,

etrafındakiler üzerinde emniyet telkin eder. İnsan, ruhunu bu meziyet yolunda terbiye etmeye çalışmalıdır.

5. Hilm: Gadabın bir hışım gibi insan nefsine hücum ettiği zaman, cezalandırmaya ve intikâm almaya gücü yettiği halde, bu fikirden vazgeçip itidâle dönmektir. İntikâm almak kuvvetli zamana has olduğundan, âcizken halîm görünüp de kuvvetlenince şiddetli ve gazaplı görünen kişilere halim kimseler denilemez. Bununla beraber hilm-i hımârî denilen hakkını müdafaadan da âcîz kalmaz, dinimizde câîz görülen bir tutum değildir. Çünkü gadap kalp kanının galeyanı zamanında nefiste vücuda gelen değişiklikten doğan özel bir durumdur ki, haksız yere yapılırsa bu bir hatâdır, nedamete sebep olur. Ama vahy-i ilâhînin, sâdık haberin ve akl-ı selîmin imkân verdiği gadap ise memduhtur, övülen bir harekettir. Bilhassa mukaddesatın, dînî ve millî mefkûrelerin müdâfaası uğrunda omuzlanan vakûrâne mücadele ve mücahede hilm denilen fazîlete zıt düşmez.

Şu katîdir ki, toplumu sevk ve idâre mevkiinde bulunan kadroların bu fazîleti çok iyi bilmeleri ve nefslerini bu yolda terbiye etmeleri, mevkilerinin bir îcabıdır. Şunu da unutmamak gerekir ki, hilmde itidâlî muhafazaya dikkat etmek çok ehemmiyetli bir noktadır. Çünkü bunun ifrâtı hiddet, gazap ve azgınlık olduğu gibi, tefrîti de zillet ve meskenettir.

6. Sükûn: Husûmet ve muharebelerde islâm şeriâtının çizdiği sınıra riayetle, millet ve dini himayeye şuurla gayretli olmak, bunu hafife almamaktır. Bunun da ne büyük bir fazîlet olduğu âşikârdır.

7. Şahâmet: Şerefli işleri kazanmak ve yüce mertebeleri tahsîle titizlik gösterip, nefsin iyilikle anılmaya ve bol ecir kazanmaya muvaffak olmasıdır.

8. Tahammül: Nefsin, fazîletleri elde etmesi ve övülmüş hasletleri kazanması için, kuvvet âzaları olan beden âletlerinin bütününü bunları tahsîle seferber etmesidir. Bu fazîlete sahip olan zat, vücudunu faydalı işler uğrunda harcar da Allah Teâlâ tarafından karşısına bir belâ isabet ederse, bundan şikâyetçi olmaz. Dostların yükünü çekmek ve beşerîyyet îcabı meydana gelen hataları affetmek de, tahammül erbâbının şan ve nişanındandır. Böyle kimselerin dostu çok, düşmanı az, gönlü rahat, ömrü uzun olur. Tahammülsüz, içi dar adamların durumu ise bunun aksinedir.

9. Tevâzu: Nefsin mevkî, makam ve malca kendinden ednâ (aşağıda) olan kimselere karşı kendisine bir üstünlük, bir mezîyyet iddia etmemesidir. Çünkü insanın kendisinde her ne fazîlet, her ne türlü üstünlük varsa Hak'kın vergisidir. Bu haslet, Cenabı Hak'kın büyüklüğünü ve kendisinin küçüklüğünü idrâkin neticesi kulda doğar. Vicdanı ve fikri güzelleştiren en önemli fazîletlerdendir .Bizim en büyük örneğimiz ve rehberimiz olan Resûl-i Ekrem (S.A.V.) efendimiz bu konuda da bize nümûne-î imtisâldir. Birgün Allah Resûlü'nün huzuruna bir şahıs girmiş ve O'nun Peygamberlik heybetinden dizleri titremeye başlayınca kemâl-i tevazularından dolayı şöyle buyurmuştur:

«Ey insan istirahat üzele ol! Korkma! Ben Padişah değilim. Ben ancak Kureyş kabilesinden bir hatunun oğluyum.»

Her fazîlette olduğu gibi, bunun da itidâline riayet edip ifrât ve terîtinden, bir de istismarından kaçınmak

lâzımdır, İfrâtı tekebbürdür (büyüklenmektir). Tefrîdi de tezellü'l-ü nefs'tir. Yani her şeyi kabûle, her ciheti —tefrík etmeksizin— dinlemeye yeltenerek, vakârını zedelemektir. Bir faydayı celb ve bir zararı def' için tavâzu tâbirini âlet etmek istirmardır ve hakîkî fazîlet sayılmaz.

10. Hamiyyet: Dînî ve millî gayeleri kutsal bilip, nefsin haysiyetini korumak hususunda gayretli davranmaktır. Bu hususta tembellik yapmamak... Hamiyyetli olan bir insan şahsî dînî ve millî haysiyetini korumak için titizlik gösterir. Bu faziletten mahrum olan insan şahsî haysiyetini, belki dînî ve millî haysiyetini de fedâ eder.

11. Rikkat: Sâir insanlarda meydana gelen, elem ve mihnetten müteessir olarak, merhamete gelmek, ona iyilik etmek ve imdadına koşmaktır. Rikkat'in fikir ve fillere zarar getirecek derecede olan ifratdan ve tefrîtinden kaçınmak lâzımdır.

İFFETİN NEV'İLERİ :

İffetin nev'ileri onikidir:

1. Haya (Ar ve namus)
2. Rıfk (İncelik)
3. Hedv (Ahlâklılık)
4. Müsâlemet (Barışıklılık)
5. Deat (Arzuları dizginlemek)
6. Sábır (Kötülüğe ve belâlara tahammül)
7. Kanaat (Nimetlere şükretmek)
8. Vakâr (Ölçü ve olgunluk)
9. Verâ' (Samîmi kulluk)
10. İntizam (Disiplinli yaşamak)

11. Hürriyet (Meşrû serbest hareket)
12. Sehâvet (Cömertlik)

1. Hayâ: Utanma, hicab, âr, namus manâlarına gelir. Edebe zıt olan olaylar meydana gelince, kalbin hassasiyet kazanması ve ızdırap duymasıdır. Bu halin eseri derhâl haya sahibi olan kişinin yüzünde görülür. Çünkü bu çirkin olaydan dolayı hayâ fazîletine bürünmüş kişinin nefsi bundan müteessir olur.

Haya, kişiye fazîlet yollarını, maddî ve manevî terakkî yollarını gösterir. Edep ve hayâdan mahrum olan insan her türlü iğrenç işlere girişir... Yaptığı çirkin işlerden üzüntü duymayan insanı ahlâk ve fazîlet yollarına sevketmek zordur. Cemiyetlerin tekâmülü, milletlerin terâkkisi, utanmak hissinin canlı bir şekilde aralarında yaygın olmasıyla yakından alâkalıdır.

Hayânın îmandan olduğunu belirten Resûl-i Ekrem (S.A.V) «Utanmadıktan sonra istediğini yap» buyurarak, hayânın ne derece çirkinlikleri frenleyici, hayâsızlığın ise ne kadar kötü yollara sürükleyici birer unsur olduğunu belirtmişlerdir. Hazreti Ali «Haya elbisesini giyinen kimsenin, halk, aybını göremez» der. Demek ki hayâ ayıpları örttüğü gibi, bunu şiâr edinenlere herkes tarafından bir hürmet de telkin eder.

2. Rıfk: Nefsin, sonucu güzel olan bir şeye itaatkâr ve boyun eğer olmasıdır. Bu, yüksek bir fazîlettir ki, sahibini yumuşak olmaya, nezaket sahibi ve güleryüzlü olmaya sevkeder. Kişi bu fazîlet sayesinde Allah'ın izni ile nice zor görünen işleri başarır. Bunun

zıddı olan sertlik sahibi, kaba ve katı yürekli kişiler ise, en kolay işleri, sertliklerinden dolayı, çıkmaza sürüklerler ve başaramazlar. Çünkü Hadîs-i şerifte Allahımızın (C.C.) rıfk sâhibi kimseleri himaye ettiği, rıfktan mahrum olanın hayırdan da mahrum olduğu belirtilmiştir.

Rıfk, sahibini bütün isteklerine kavuşturur, belâlardan emîn eyler. Dostlarını artırır, düşmanlarının iğrenç emellerini suya düşürür. Kızgınlıkları teskîn eder, sinirleri yatıştırır. Sertlik ise gadabı artırmaktan, düşmanları kışkırtmaktan başka bir işe yaramaz.

3. Hedy: Nefsin, güzel ahlâk ile kendini süslemeye rağbet göstermesi demektir. Güzel ahlâkın insan için ne kadar faydalı ve lüzumlu olduğu meydanda olunca, nefsin bunu elde etmek hususunda istekli ve çalışkan olmasının değeri kendiliğinden meydana çıkar. Helhalde iyi insan olmak isteyen, herkes, güzel ahlâk sahibi olmakta hırslı olmalı, onu korumak yanında dikkatli ve uyanık olmalıdır Bunun aksi olan ahlâk-ı hamîdiye karşı isteksizlik ve tembellik ise herhalde insan için çok büyük bir gaflettir.

4. Müsâlemet: Nefsin görüş ve iş anlaşmazlığında uyuşma yönünü seçip herkesle sulh ve salâh üzere olması demektir. Saadetin temeli sulhtur. Kişi bunun sayesinde emniyet ve huzur içinde olur, mes'ut bir hayat yaşar. Bir milletin fertleri arasında müsâlemet fikri gelişmişse, aralarında sevgi ve kardeşlik bağları da kuvvetlenir. Bunun aksi olan milletlerin fertleri arasında düşmanlık çoğalır. Sevgi bağları çözülür. Dış düşmanların hücumundan en çok zarar gören milletler de aralarında sevgi bağları kopmuş fertlerden meydana

gelmiş olan ülkelerdir. Dahilî dostlukları kuvvetli olan fertler, yurtlarını dış düşmanların fesat ve düşmanlığından kolayca koruma yollarında birleşebilirler.

5. Deat: Nefiste şehvetin hareket zamanında, bir sükûnetin hâsıl olup isteklerin dizginlerini kendi elinde bulundurmaktadır. Şehvet harekete geçince nefs sâkin olup ihtiyar yani seçme irâdesini şuurla elinde tutabiliyorsa sahibini hayra götürür. İhtiyar'ı elinde tutamayan nefs sahibi insan ise mutlak ziyana sürüklenir.

6. Sabır: Nefsin rastgele isteklerine meyletmeyip, hevaya (faydasız şeylere) mukavemet edip, kendisini faydasız şeylere karşı müdafaaya kâdir olmasıdır. Bu gerçekleşirse insan; kendisini zillete ve süflî hallere sürükleyecek çirkin amelleri işlemez.

Sabır iki nev'îdir: Birincisi: mâsiyet ve günâhlara karşı sabırdır. Yâni kötülüğü emredici olan nefs, kişiyi günâh işlemeye teşvik ettiği zaman, bu kötü davete katılmamak için gösterilen sabırdır. Doğru yoldan çıkmamak için birinci nev'îdeki sabrın önemi pek büyüktür. İkincisi ise müsîbet ve belâlara karşı sabırlı olmaktır. Nefse belâ, mihnet ve bunun gibi bir güçlük geldiği zaman, çirkin bir isyana gitmeyip, tahammül etmektir. Çoğunlukla avam arasmda sabır ve manâda kullanılır. İki nev'îde makbûldür, övülmüştür. insan için gereklidir.

Yalnız bunun halk arasında zillet ve meskenete katlanmak şeklinde yayılmış olması üzücüdür. Ezilmeye, haksızlıklara, cehalete tahammül göstermek ger-

çek sabır değildir. Gerçek sabır, haksızlıkları yenmek için mücadele yolunda, düşmana galip gelmek için techîzatı hazırlama yolunda, cehaleti yenmek için ilim yolunda ahlâksızlığı yenmek için edep ve güzel ahlâk yolunda karşımıza çıkan güçlüklere tahammül etmektir. Yoksa ilim yolunda hiçbir fedâkârlık göstermeden cehâletin eserlerine, düşmana galip gelmek için hazırlanma yolunda hiçbir gayret göstermeden mağlûbiyetin doğuracağı fecî sonuca razı olmak hakiki sabır olamaz.

Gerçek sabır Kur'an'da yetmişten fazla âyetde ve Allah Resûlü'nün birçok hadisinde övülmüştür. Edipierin, filozofların ve tasavvuf ehlinin sabrın fazîletine ait söylemiş oldukları hikmetli sözler pek çoktur.

7. Kanaat: Nefsin yeme, içme ve giyimde zaruret miktarınca yapmakla yetinmesi, hırs ve tamâa düşmemesidir. Ama bu miktarla yetinme şuurlu bir razı oluşla olacak. Fânî lezzetlere haddinden ziyâde dalmamak, temiz niyetiyle olacak. Mal biriktirmek, para toplamak için az yiyip, az içmek kanâat değildir. Bu hal kötü huylardandır, rezâildendir. Aklen ve şer'an kötülenmiştir.

Peygamberimiz (S.A.V.) de hadislerinde kanâatın tükenmez bir hazine olduğunu, hırs ve tamam ise fakirlik getireceğini belirtmişlerdir. Kendinden yukarı mevkilere göz dikerek, kedere boğulmak beyhûde yorgunluktur. Akıllı olan kendi derecesinden aşağılara bakarak haline kanâatle şükür eder. Yalnız şunu hemen söyleyelim ki, kanâatla miskinlik ve tembellik birbirine karıştırılmasın. Kanâat, fakirliğe düşünce tembel tembel yatıp, hiçbir kazanma yoluna çaba harca-

mamak demek değildir. Bu hal tevekkülü, himmet ve gayreti kanâat suretinde görenlerin düşmüş olduğu bir yanlışlıktır. Asıl kanâat, insânî takâti meşru yollarda harcadıktan sonra eline geçene razı olup, başkalarının kısmetine göz dikmemek eline geçeni de israf ile har vurup harman savurmamaktır. İşte bu türlü kanâat insanı azîz eder, yükseltir. Bunun zıddı olan isrâf, hırs ve tamâ' da zelîl eder, alçaltır.

8. Vakar: Nefsin isteklerini elde etme yolunda kararlı olduğu zaman teennî ile, yani yavaş yavaş çalışıp sür'at ve aceleden kaçınmaktır ki, bu yolda acelecilik münâsip değildir. Yalnız bu âheste âheste davranmanın bir şartı var. O da fırsatı kaçırmak ve o işte başarısızlığa düşmek endişesi olmamaktır. Aynı zamanda vakar, ağırbaşlılık demek oluyor ki, bu hal kişiyi dikkatli, temkînli davranmaya sürükleyerek, onun kadrini yüceltir. Vakarın işareti, insanların huzuruna çıktığı zaman da, yalnız kaldığı zaman da müsâvî bir hal üzere kalabilmektir.

Vakar, bir büyüklenme hali değildir. Aksine ilimden ve hilmden doğan bir fazîlettir. Bunun aksi olan «hıffet» kişiyi küçük düşürür. Acelecilik, çağrılsın çağrılmasın her yere girip çıkmak, lüzumsuz sorular sormak, gereği yokken cevaplar verip bilgiçlik taslamak, beden ve elbiselerini öğünç vasıtası yapmak gibi davranışlar vakarın zıddıdır. Şunu da hemen ilâve edelim ki, toplantılarda mütevâzî davranmak, yeri gelince güleryüz takınmak vakara aykırı düşmez.

9. Vera': Aklen ve şer'an övülen, Allahın razı olduğu güzel amellere tutunmak ve bunlara devam etmektir. Bu yolda azmîni kaybetmemek, tembelliğe düş-

memektir. Salih amellerin kişiyi ne derece yükselteceği düşünülürse bunlara tutunup, devamlı işlemek için gösterilen şuurlu bir hareketin fazîleti meydana çıkar. Salih amelleri aramakta tembellik göstermek, zamanla çirkin işleri yapmayı doğuracağından, bu hal kişinin aleyhinedir.

10. İntizam: Nefsin, gerekli işler ve selâmet getiren faydalı davranışlarda münasip bir tedbir ve uygun bir tertip üzere bulunmasıdır. Buna benzer şekilde *şöyle de söyleyebiliriz:* İntizam: İşleri lâyıkı üzere takdir ve tasvip, maslahata göre tertip ve icrâdır.

İnsan ev işlerinde, çoluk çocuğunun rahatını sağlamakta, toplumla olan ilişkilerinde, şahsî hallerinde: *Kılık kıyafetinde intizamlı olmalıdır.* Bu sahalarda intizamlı olamayan kişilerden faydalı iş beklemek, çorak tarladan verim ummaya benzer ki, bu bir seraptır. Kişinin ev halkına davranışları yönünden örnek, olması, topluma faydalı olması, çevresindekilerde «güvenilir kişi» intibaını bırakabilmesi için muntazam bir yaşayışı olması gereklidir.

11. Hürriyet: Nefsin güzel bir yoldan kazanılmış olan mal ve mülkü iyi yollara sarfetmeye kâdir olup, pis yollardan kazanıp kötü yollarda harcamaktan kaçınmasıdır. Buna güç yetiren insan hürriyete sahiptir. Bunun aksi olan yani nefsini heva ve hevesinin peşine takıp, bunları gerçek hayra kullanmaya kâdir olamadığı için gerçek hürriyetine de sahip olamaz

12 Sahâvet: Nefse, malı bezl, infâk ve harcamakta kolaylık olmasıdır. Lâyık ve gerekli olan miktarı münâsip olan yere sarfetmekte nefsin zahmet çekmemesi sehâvettir. Şu gizli kalmasın ki, şeriât'e akıl nazarında seha ile vasıflanan kimselerin itibarı pek bü-

yüktür. Sahî'lerin methine dair âyetler çok, hâdisler boldur. Sehâ'nın methi başlıbaşına bir kitap olarak incelenebilir. Şimdilik bir sehâ altında mevcut sekiz fazîletin kısaca tariflerini yapalım. Sırası gelince bu fazîletin daha geniş bir açıklamasını yapmaya çalışacağız.

Sehâda sekiz nev'î fazîlet vardır:

1. Kerem (Çok cümertlik)
2. İsâr (Başkasını kendine tercih etmek)
3. Afv (Bağışlama)
4. Mürüvvet (İleri insanlık)
5. Neyl (Yardım elini uzatmak)
6. Musâvât (Yakınlarına yardım)
7 Semahât (Cömertlikle fedâkârlık)
8. Müsamahât (Kendi malını başkasının faydasına terketmek)

1. Kerem: Menfâati umumî ve faydası tam olan işlerde maslahata göre çok malı kolaylıkla vermektir. Diğer bir ifadeye göre kıymetli şeyleri nefis hoşnutluğu ile vermek demektir. Kerem fıtraten yüksek yaratılışta olan kişilere has bir meziyettir.

2. İsâr: Mal ve mülke ve buna götüren sebeplere kendi muhtaç iken başkasının ihtiyacını görüp ona harcamak, kendisi ise sabredip tahammül göstermektir. Bu, çok büyük bir fazîlettir. Bu fazîletin eşsiz bir örneğini Medîne'li yerliler «Ensâr» îmanları uğrunda mal ve mülklerini feda ederek Allah rızası için Mekke.den Medîne'ye hicret eden muhacirlere göstermişlerdir. Bunu, Cenabı Hak Kur'an-ı Kerîm'inde Haşr sûresinin dokuzuncu âyetinde belirtir: «...Kendilerinde fakr-u ihtiyaç olsa bile (onları) öz canlarından daha üstün tutarlar.»

3. Afv: Cezalandırmaya ve intikam almaya gücü var iken terketmek demektir. Bunun zıddı intikamdır ki, acı çıkarmak demektir. Yani kendisine karşı işlenilen fena bir muameleden dolayı kalbinde beliren yarayı dindirmek için yine ona karşı fenâ bir muamele ile cevap vermektir. Dinimizce övülmüş olan affetmektir. Affın zevki intikamın zevkinden daha güzeldir. Allah Resûlü afv fazîletini benimseyen kişinin Allahımızın şerefini yükselteceğini beyan eder. Bir kimseye karşı kalpte beliren zarar verme arzusuna da «kin» denir ki, bu da kötü bir huydur.

4. Mürüvvet: Başkalarına çok ihsan etmekle, kalpleri yaralı, ellerinden tutulması gereken kişilere yardımla nefsi süslemek ve insanlara bir faydayı ulaştırmak hususunda dikkatli ve tertipli olmaktır. Açıkca yapılmasından utanılacak bir şeyi yalnızken de yapmamak mürüvvet duygusunun eserindendir. Kendisine yapılan bir iyiliği unutmayıp fırsatını bulunca karşılığında iyilik yapmaya çalışmak da mürüvvet eseridir. Bunun aksi «nâmertlik»tir. Nâmert insan fırsat olduğu halde kendisine muhtaç olanlara iyilik etmez. Ve muhtaçların sıkıntılarına seyirci kalır.

5. Neyl: Dost ve ahbaplara, yaşamak için zarurî ve mühim olan ihtiyaçlarına karşı yardım elini uzatıp, mal ve kazanma yollarında onlara yardımcı olmak demektir. Dost ve ahbapları devamlı himaye ve gözetmek anlamına gelen bu fazîlete sahibolmak şüphesiz ki, pek büyük bir meziyettir.

6. Muvâsât: Sadık dostlarını, akrabasını ve kardeşlerini gözetip taltif etmek, sahibolduğu ilâhî nimetlerden onları da hissedar kılıp, faydalandırmaktır ki, pek büyük bir fazîlet, meziyet ve şereftir.

7. Semahat: Harcanması lâzım ve vâcip olmayan şeyleri hüsnü rıza ve kalp temizliği içinde bezletmektir.

8. Müsamahat: Terki lâzım ve gerekli olmayan şeyleri başkasının faydalanması ve memnun kalması için, gönüllü olarak, kendi isteğiyle terketmektir.

«ADALET'İN NEV'İLERİ :

Adalet içinde oniki nev'î fazîlet vardır:

1. Sadakat (Saf dostluk)
2. Ülfet (Karşılıklı onlaşma ve sevişme)
3. Vefa (Hakka bağlılık)
4. Şefkat (Başkalarının dertlerini paylaşmak)
5. Sıla-i rahm (Yakınları ile ilgilenmek)
6. Mükâfat (İyiliğe fazlasiyle karşılık vermek)
7. Hüsn-i şirket (Müşterek işlerde iyi davranmak)
8. Hüsn-i kadâ (Herkese karşı dürüst davranmak)
9. Teveddüd (Yakın ve dostlarının sevgisini kazanmak)
10. Teslîm (Herşeyi ile ilâhî irâdeye dayanmak)
11. Tevekkül (Allah'a güvenmek)
12. İbadet (Kulluk etmek)

1. Sadakat: Garazdan, menfaatlerden sıyrılmış, saf ve halîs dostluktur. İnsanlar arasında meşhur olan sadakat; daima din, devlet ve milletine; dostlarına, akraba ve komşularına sözle ve işle hayır ulaştırma arzusudur. Ahlâkçılar bunu toprağa ekilmiş bir tohuma benzetirler ki, o toprak altında ne kadar kalsa, eğer Allah tarafından bir âfet gelmezse, muhakkak yeşerir. Sadakat da böyledir... Bu fazîlete sahip olan kişiler mutlaka bunun semeresini görürler.

2. Ülfet: Bir tâifenin dînî ve dünyevî işlere bakışlarının, görüş ve fikirlerinin, itikâtlarının mutabık ve uyuşma halinde olması sonucu, birbirlerine karşı beslemiş oldukları samimi muhabbet ve sohbettir. İmam Gazâlî hazretleri ülfete dört sebep göstermektedir:

a. Dış görünüşündeki iyilik ve güzellik, iç âlemindeki iyi ahlâk, yüksek akıl, büyük ilim veya şerefli olmakla, temel olarak iyi ve güzel olan, övülmüş vasıfları güzel bularak, sadece görmek ve müşahede ile, tad almak zımnında şahsa olan muhabbet. Bu Sûretle başka bir istifade gayesi olmayan ülfet ve sohbet. Veya bu vasıflardan hiçbiri olmaksızın, insan takatının anlamaktan âcîz olduğu ince sebeplerden bir münasebet veya gizli bir benzerlik sebebiyle bir kimsenin yaratılıştan benzerine yakınlık göstermek sûretiyle, aralarında meydana gelen ülfet ve sohbettir. Nitekim ruhlar âleminde tanışan ruhların dünya hayatında birbirleriyle ülfet edebileceklerini, tanışmayan ruhların ise ihtilâf edeceklerini Peygamberimiz (S.A.V.) bildirmişlerdir.

Malik İbn-î Dînar hazretleri diyor ki:

«Diğerinde olan vasıflardan birinde iştirak etmedikçe iki kimse arasında ülfet mümkün değildir İnsanlar, kuşlar kibidir. Aralarında bir münasebet olmadıkça, iki ayrı nev'î kuş bir arada uçmaz. Bir karga ile bir güvercinin ülfet ve ünsîyetlerini görünce şaşmışlar. Yürümeye başlayınca ikisinin de topalladığını görmüşler ve ülfet sebebinin müşterek topallık olduğunu anlamışlar.»

b. Şahsa olan muhabbet dünyevî bir maksada ulaşmaya sebep olması itibariyledir. İlmî ve fennî pa-

ra kazanmak için öğrenmekte olan öğrencinin öğretmene olan sevgisi gibi.

c. Şahsa olan muhabbet uhrevî bir maksada ulaşmaya vasıta olması itibariyledir. İlmini aynı zamanda âhirette mutluluğa vesile olması için öğrenen talebenın hocasına olan sevgisi gibi.

d. Ne ilim ve amelinden, ne de şöhret ve servetinden hiçbir istifade maksadı olmaksızın, hâlisane Allah için olan muhabbet ve bu sûretle hasıl olan ülfettir ki, en yüksek ülfet derecesini işgâl eder.

Dördüncü derecedeki insanda beş vasıf mutlaka aranır!

Birinci Vasıf: Akıl. Zîra ahmağın sohbetinden hayır umulmaz.

İkinci Vasıf: Güzel ahlâk: Çünkü nice akıllar vardır ki, güzel ahlâkla ahlâklanmadığı için gazap, şehvet, cimrilik ve korkaklık gibi kötü huyların peşinden gitmesi sonunda kötü ahlâk sahibi olmuştur. Kötü huy sahibinin sohbetinden ise hiçbir hayır umulmaz.

Üçüncü Vasıf: Fâsık olmamak: Günahta ısrar eden kimsede Allah korkusu kalmaz. Böyle kişi halden hale girer. Şahsiyetini kaybeder. Böylelerinden sadakat beklenmez ve hiçbir hayır gözetilmez.

Dördüncü Vasıf: İtikâd: Sağlam bir itikâdı olmayanın ülfet ve sohbetinden hayır gelmez.

Beşinci Vasıf: Hârîs olmamak: Dünyaya hırsla ve açgözlülükle bağlanan kimse menfaati için her kötülüğü yapabileceğinden böylelerinden sakınmak lâzımdır.

Paygamberimiz (A.S.) «Mü'min ülfet eder ve ülfet olunur. Ülfet etmeyen, ülfet olunmayan kimsede ise hayır yoktur..» buyurmuştur.

Ülfet olunup sohbetinde bulunulan bir insanda akla ve dîne aykırı olan tutumlar belirirse, onuma ilişkiyi hemen kesmeyip, onu doğru yola sevketmek için uğraşmak lâzımdır. Şu kadar var ki, alçaklık ve hıyaneti defalarca beliren kimselerle ülfet ve arkadaşlık câîz değildir.

Câferussâdık hazretleri beş türlü kimse ile ülfet ve sohbetten uzaklaşmayı tavsiye etmişlerdir:

1) Yalancıdır ki, serap gibidir. Uzağı yaklaştırır. Yakını uzaklaştırır. İnsanı daima aldatır.

2) Ahmaktır ki, menfaat sağlamak kastı ile zarar verir.

)3 Cimridir ki, elinin sıkılığından dolayı ihtiyaç zamanında ülfeti keser.

4) Korkaktır ki, şiddet (tehlike) zamanında insanı bırakıp kaçar.

5) Fâsıktır ki, hırs ve tamaı yüzünden ahbabını satar.

Abbâsî halifelerinden Me'mun diyor ki, dost üç kısımdır:

a) Gıda gibidir ki, insan bundan müstağnî kalamaz. Her zaman buna muhtaçtır.

b) Devâ gibidir ki, bazan ihtiyaç olur, bazan lüzum görülmez.

c) Ülfet ve yakınlığından hiçbir fayda görülmeyen ahbâbtır ki insan böyleleri ile ülfeti istemezse de, hastalık gibi olduğundan, insana arasıra mübtelâ ve musallat olur.

Ülfetin zıddı uzlet, nefret ve inzivadır ki, hiç kimse ile görüşmemek demektir. İslâm dînine göre bu, insana uygun bir davranış değildir.

3. Vefa: Dîn, akıl ve örf yönünden kötü görülmeyen hususlarda herkesin hakkını korumaya dikkat etmektir. Bu sayede insanlar arasında itidâle dayalı verimli işler gelişir, yardım kapısı açık olur. Vefakâr insanlar sözlerinde dururlar. Orta halli yardımseverlikten asla vazgeçmezler. Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu mal ve mülkten muhtaçlara yardımı bir vefa duygusu olarak kesmezler.

4. Şefkât: Çevresindeki insanlara hoş olmayan bir olay, (belâ, müsîbet, hastalık, iflâs v.b.g.) isabet ettiği zaman, bundan müteessir olup bunların, elemleriyle elemlenmek ve onlara yardımcı olmaktır. Bunun aksi merhametten uzak olmaktır ki, pek fena bir huydur.

Evlâdının, çoluk çocuğunun, yakınlarının ve komşularının terbiyeli yetişmesini arzu edip, onları helâke sürükleyecek çirkin davranışlardan, kötü amellerden koruma isteği de şefkat fazîletinden doğan bir nevîdir. Ana ve babaların «aman yavrum yorulmasın, evlâdım üzülmesin, rahat etsin!» diyerek, çocuklarını terbiyeden ve ciddî işler üzerinde çalışmaktan uzak kalışları, aslında şefkât eseri olmayıp, bir ihanettir.

Merhamet etmeyene, merhamet edilmeyeceğini belirten yüce Peygamber efendimizin İslâm dînini büyük bir marhamet eseri olarak, bütün insanlığa yaymak için her türlü fedakârlığa katlanması, bizim için büyük bir numûnedir. Yine Resûl-i Ekrem'in bilhassa bütün müslümanlarla birlikte zayıfları, fakirleri, yetimleri, kimsesizleri, çocukları koruyup gözetmesi, ondaki büyük merhametin eserleridir ve kıyamete kadar her asırdaki müslümanlara büyük misâldir.

Merhametsiz insan bencil, menfaatperest olacağından, emanet tevdi edilemez. Böylelerinin görüşü de kişiye gerekli faydayı sağlayamaz.

5. Sıla-i Rahm: Akraba ve yakınlarını gözetmeye büyük çaba harcamaktır. Aralarından düşkün olanlara mâlî yardımda bulunmak. Mâlî durumu iyi olanların zaman zaman ziyaretine giderek hal—hatır sorup gönüllerini almaktır. Sıla-i Rahm İslâmdaki din kardeşliğinin temellerinden bidir, büyük bir fazîlettir, yüksek bir mezîyettir. Bunun dairesinin yalnız aile ve akrabalarla sınırlanmayıp, bütün müslümanlara şâmil tutulduğunu İslâm ahlâkçılarının görüşlerinden anlıyoruz. Yeri gelince bu fazîleti daha geniş ele alıp, anlatacağız.

6. Mükâfat: Nefse; başkasından ihsan, iyilik, yardım gelince karşılığında daha çok in'am ve ihsan etmeyi alışkanlık haline getirmek. Yani görülen iyiliğe misliyle veya fazlasıyla mukabele etmektir. Bu müslümanların îman kardeşliğini kuvvetlendiren büyük bir fazîlettir.

7. Hüsnî Şirket: Başkalarıyla olan muamelelerde (alış veriş gibi) ve kendisine arzedilen meselelerde dürüstlükten ayrılmayıp, insaf ile hareket ederek itidâlden uzaklaşmamak demektir. Böyle olan kimseden alış veriş yapanlar, buna herhangi bir ihtiyacını arzedenler veya bu zatla ortaklık kuranlar, kendisinden muhakkak fayda görürler.

8. Hüsnî Kada: Dîn kardeşlerin ve sair insan nevine, en güzel bir sûrette davranarak, onların haklarını gözetmek, sonra da kimseyi minnet altında bırakmamak ve bu dürüst davranışlardan da hiçbir pişmanlık duymamaktır.

9. Teveddüd· Akran ve emsâlden ve sair zevattan fazîlet sahibi olanların hüsnü teveccüh ve dostluklarını kazanmaya çalışmaktır. Teveddüd'ün ifade ettiği muhabbet sıdk üzere olan bir muhabbettir.

10. Teslîm: Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarını, Allah Resûlünün sözlerini, sûreta beşer tabiatına muhalif bile olsa, kalp rızası ile kabul etmektir. Yani Allah ve Resûlünün belirttiği teklîfata muhalefet eylememektir.

Tevekkül: İnsanın gücü dışındaki, ilâhî takdîre bağlı olmayan işlerle ilgili güçlükleri ortadan kaldırdıktan sonra netîceyi Allaha havale ederek O'na sığınmak ve güvenmektir. Zîra böyle bir anda feryat işe yaramaz.

Tevekkülün üç mertebesi vardır:

Birinci mertebe: Cenabı Hak'kın inayetine itimat üzere olmak.

İkinci mertebe: Her hal ve durumda Allah'tan başkasını yardımcı olmaktan uzak tutup, yalnız Allah Teâlâ'yı yardımcı bilmek.

Üçüncü mertebe: Her işte Hak'kın rızasından ayrılmamaktır. Üçüncü mertebeye ulaşan kimseler, Cenab-ı Hak'tan bir talepte bulunurken, dövünüp çarpınmazlar. Çünkü Cenabı Hak, sonsuz merhametiyle böyle kullarının dertlerini giderir.

Demekki tevekkülün birinci mertebesi (itimat), ikinci mertebesi (inkıyad), üçüncü mertebesi ise (teslîm ve rıza)dır.

Şunu hemen hatırlatmalıyız ki, çalışmayı ve tedbîri terk ile tevekküle yapışmak hakikî tevekkül değildir. Böyle yapan kişi tevekkülün şartlarına uymadığı

için bu fazilete tutunmamış sayılır ve menzil-i maksûduna ulaşamaz. Çünkü Allah Teâlâ bu âlemde her şeyi bir sebebe bağlamıştır. Bu ilâhî yola uymak her kula düşen bir vazifedir. Fakat sebeplere sarıldıktan sonra gayeye erişmeyi Allah Teâlâ'ya havale etmek yerine, kendi tedbîrine güvenmek, insanı sapıklığa sürükleyen bir büyüklenmedir. Böyle bir kişi bir gün mutlaka düzenini kaybetmeye ve helâke mahkûm olur.

12. İbadet: Bizi sonsuz kerem hazînesinden lûtfîle yarattıktan sonra açık ve gizli sayısız nimetleri, sayısız ihsanları önümüze serpen, vücut mülkümüzü mâmur kılan yüce Rabbımıza itâat ve onun dînine hizmetde gayretli olmak demektir. Bu cümleden olarak Peygamberlere salevatla, evliya ve esfiyaya teslîmatla yaklaşıp, Allahın emir ve yasak olarak yüklediği hükümlere boyun eğmek ve ibadet teriminin şümûlüne girmektedir. Zîra insanları Hak'ın dergâhına yaklaştıran vasıtalar pehgamberler, melekler, velîler, dostlar ve iyilerdir. Bunları iyi tanımalı ve Hak'km emirleri önünde titremelidir. Bu fazîletin en gelişmiş şekli takvadır ki, aklı başında, mü'min bir mükellefin en önemli vasfı ve en güzel fazîleti takvadır.

Takva: En yüksek ve en çok övülmüş bir ahlâkî fazîlettir. Yüce Rabbimiz Kur'an-ı Kerim'in başından sonuna kadar takva ile süslenmiş ve övülmüş bulunan, yüksek zatları metheder. Rabbımız Selâmet yıldızının, Âhiret saadetinin ve hidayet yolunun takva ehline inayet buyurulduğunu göstermiştir. Takva elbisesinden mahrum olanlar Âhiret saadetinden ve ebedî nîmetlerinden mahrum kalırlar.

Takvanın üç mertebesi vardır:

Birincisi: Ebedî azaba sebep olan şirk ve küfrden sakınmak.

İkincisi: Saadete vesîle olan ilâhî emîr ve farzları işleyip yerine getirmek ve günâhlardan, hattâ küçük günâhlardan bile sakınmaktır.

Üçüncüsü: Kalbi meşgûl eden işlerin hepsini ve dünyayı kalpten silip—süpürüp, tamamîyle Hak Teâlâ'nın muhabbetine yönelmektir. İşte bu hakîkî takvadır.

Hz. Ali (R.A.)'a: «Bir de (Hacc seferinize yetecek miktarda) azıklanın. Mukakkak ki, azığın en hayırlısı (dilenmekten, insanlara yük olmaktan) kaçınmaktır.» (Bakara / 197) ayetini sorunca: Allah'a hamdü sena ve Rasûlüne de gerektiği şekilde rahmet ve selâmet diledikten sonra takvanın neden ibaret bulunduğunun beyanı hakkında şu meşhur sözleri söylemişti:

— Allah Teâlâ hazretleri varlıkları yokluktan varlık sahasına getirip, onların vakitlerini takdîr eylediği zaman, yaratılmışların kulluğundan ganî ve isyanlarından emîn idi. Asinin isyanı Hak Teâlâ'ya zarar ve noksanlık getirmez, itâat edenin itâati de hiçbir fayda sağlamaz. Mahlûkatın geçimlerini ezelde taksîm edip dünyada münasip makamlarına koydu. İşte bu yaratıklar arasında en büyük fazîlet sahipleri takva fazîletleriyle mümtaz olan fazîlet erbabıdır ki, onların mantık ve kelâmları salevât, hayır, düâ ve teslîmatdır. Elbiseleri israf ve pintiliğe varmayan bir adalet üzeredir. Yürümeleri vakûr, tevazu ve temkîn üzeredir. Bakılması haram olan şeylerden gözlerini korur, kulaklarını faydalı ilmî dinlemeye verirler. Kendilerini son derece belâya arz ederlerdi ki, eğer Allah Teâlâ ezelde ecellerini yazmamış olsaydı, ceza görmek korkusundan

sevaba olan şevklerinden dolayı, bir anda ruhlarının cesetlerinde karar kılmasını istemezlerdi. Allah Teâlâ'nın yüce emirleri onların yanında gayet büyük, dünya ise onların nazarında gayet küçük görülür. Bunlar cenneti ve nimetlerini, gözle görenler gibi görürler, manevî tatla zevk alırlar. Bunun gibi, cehennem ve azabın şiddetini görenlerden bulunup, orada azap içinde bulunduklarını takdir ederek isyan ve muhalefetten sakınırlar. Kalpleri hazîn ve herkes şerlerinden emindir. Cesetleri nahîf ve zayıf, halka ihtiyaçları hafif ve nefisleri rezilliklerden uzak ve hafiftir. İslâm Dînine olan büyük yardımları, dünya hayatında az bir müddet içinde göstermiş oldukları sabr-ı cemîlden dolayı büyük ecirlere nail olurlar. Rahîm olan Rabbin nimetlerine vâsıl olurlar. Dünya onları arar ve takip eder. Bunlar ise dünya sevgisini kalpten siler. Dünya onları ister ve onlara arz-ı endâm eder. Bunlar ise dünyayı tekdir ve tahkîr eder. Dünya onları satın alır. Bunlar dünyayı büsbütün salıverir. Geceleri ayaklarını saf tutup tecvîd üzere Kur'an okumakla nefislerinde huzur ve hüzünler peyda ederler. Müjde ayetlerine gelince şevklerinden nesiflerinde hâsıl olan doğuşlar üzerine dikkatlerini toplayıp, âyeti kurutuluş yoluna delîl ve alâmet sayarlar. Tahzîr ve inzar (sakındırma ve korkutma) âyetlerine gelince, can kulağı ile işitip, Cehennemin heybetli sadâsını kulağına koyarak, dehşetli ve heybetli sadâlarını düşünürler. Bel ve başlarını eğip yerlere kadar eğilerek Allahı yüceltirler ve ona hamd derler. Ellerini dizleri üzerine koyup, yere döşenerek, nefislerinin kurtulması için rica ve niyâz ederler. Amma gündüzleri sakınma, ahlâklı ve iyiler zümresinden olup, garip âlemde yalnız kalırlar. Onlara bakanlar san-

ki hasta sanırlar. Halbuki onlar, dâimî bir âfiyete ve ebedî mutluluk getiren bir hayata mazhar olmuşlardır. Amellerinin azma razı olmazlar. Çoğunu da hiç görmezler. Nefislerini kınayıp, amellerinin hata ve vebâlinden dolayı daima korku üzere bulunurlar. Hariçten biri onları methettiği zaman, bunun zehir ve âfetinden korkup şöyle derler:

— Başkasından kendimi daha iyi bilirim. Rabbim Teâlâ Hazretleri beni benden daha iyi bilir. Ya Rabbî! Hakkımda söylenilen sözler ile ben acîz kulunu muâhaze eyleme! Ve zanneylediklerinden daha yüce ve kendi huzurunda yüksek rütbe ihsan eyle! Ya Rabbî! Sen, gayıpları bilen ve ayıpları örten yegâne Rabsın. Onların bilmedikleri günâhlarımdan beni pak, afv ve mağfiret eyle! Bu vâsıfları üzerinde toplayan kimseleri aynı zamanda dindarlıkta metânetli, îmanı kuvvetli ve tasdikde görür gibi bulursun. İlme hırslı, ahlâklı, zenginliğinde elindekine kanaatkâr, ibadetinde huşû üzere, fakirliğe karşı tahammüllü, belâya karşı sabırlı, helâl yoldan aramaya tâ'lip, rüşd ve hidâyete neşesi çok, tama' ve hırsından dolayı mihneti çok meşakkâti fazla olan güzel âmelleri işleyici bulursun. Takvâ sahibi, en büyük himmet ve gayretle nîmetlerin şükrünü îfâ etmekte olduğu halde, korku ile akşamlayıp, bunu düşünerek, sabahı bulur. Gafletin utancından sakınarak, geceleri fazîlet ve rahmetin, kendine isabetiyle ferah içinde sabahlar Nefsi çirkin işleri yapmak isterse buna muvafakat etmez. Geçici olmayıp kendisi ile beraber kàbre girecek olan seçkîn işler, salih ameller, onun şuurla koşup yaptığı amellerdir. Bâkî kalmayan işlerin hepsi nefsinin çirkin görüp nefret ettiği davranışlardır. Ahlâkı ilme karıştırır, sözle ameli birleştirir

Yine sen onları şu vaziyette görürsün:

— Emel ve arzusu az, kalbi huşû içinde, nefsi az şeye kanaatkâr, yiyip içmesi az, işi kolay ve külfetten uzak, şehveti ölmüş, kin, gazap ve hiddeti kırılmış; cinsî arzu, yiyecek ve içecek gibi cismî lezzetleri hayvânî şehvetleri ezilmiştir. Yine takvâ sahiplerinin zikr ve fikri çok, söz ve işi doğru, işlerinde hayır ve felâh umulur, şirk ve küfre düşmekten emîndir. Gafillerin arasında bile bulunsa zikredicilerden yazılır, Allahı zikredenler arasında bulunsa, gafillerden ayrılır. Kendisine zulmedeni affeder, menedene lûtf ile karşılık verir. Ülfet ve sohbeti kesene vuslat ve dostluk eyler.

Onlar kötülüklerden uzak, sözleri yumuşak, menedilene yanaşmaz. İyiliğin yanında hazırdır. Heyeti vakur, başına gelen çirkin şeylere karşı sabırlı, şiddetli hallerde işe şükür duygusu ile doludur. Kendisine buğz edene zulüm etmez. Muhabbet eyleyene âsî olmaz, hakkı olmayan şeyi istemez. Üzerine hak olan borcu inkâr etmez. Şahitliğe çağrılmadan hakkı ikrar ve ve itiraf eyler Koruduğu şeyi kaybetmez. Kimseye lâkap takmaz. Kimsenin aybını açığa vuran sözlerle çağırmaz. Komşularına zarar etmez. Belâya uğrayanlara karşı sevinmez. Beş vakit namazı adâb ve erkânıyla îfâsına ve diğer emanetleri hıyanet olmadan güzelce edasına riayet eder. Bâtıl sözler söylemez, tembelliğe düşmez. Susarsa susması kendisine gam ve ağırlık vermez. Söylerse sözü kısa keser, gülerse sesini yükseltmez. Bulunduğu hale kanaatkâr olup, gayz ve gazabı kendisine hafiflik vermez. Hevâsı aklına galip gelmez. Cimriliği cömertliğine kahr ve galebe etmez. Faydalı meseleleri öğretmek için insanların arasına karışır. Se-

iâmette kalmak için süküta yapışır. Kimseye muhtaç olmamak için san'at ve ticarete tutunur. Âmelleri ve hayırlı işleri beğenilmek ve öğülmek için işlemez. İşlediği hayrı kimseye açıklayıp yaymaz. Kendisine zulmedenden, Cenabı Hak intikám alıncaya kadar, sabreder. Kendisi intikam almaya kalkışmaz. İnsanların rahatını ister, İman ehlinin huzuru için nefsine güçlükleri yükler. Halktan uzak olması zühd ve nezahet için, yakın bulunması mülâyemet şefkat ve rahmet ibraz etmek için olup; kibir ve azâmetini göstermek veya hîle eylemek için değildir. (*)

REZİLETLERİN CİNSLERİ VE ASILLARI

Rezîletlerin cinsi de dörttür. Zîra bunlar fazîletlerın zıtlarıdır. Hikmet'in zıddı cehâlet, şecaatın zıddı korkaklık, iffetin zıddı iffetsizlik, adaletin zıddı zulûmdur. Her fazîletin zıddı sonsuzdur. Çünkü her fazîlet ya vasat veya itidâldir ki, buna ifrât ve tefrît asla dahil değildir. Halbuki itidâl haddinden bir tarafa meyledici olan nice mertebeler olabilir? Tıpkı bir dairenin merkezi gibi. O, bir noktadır. Halbuki sayısız noktalara uzanabilir. Çok geniş veya dar olsa da dairede itidâli temsil eden merkezî nokta birdir.

Bır noktadan diğer bir noktaya ulaşan doğru çizginin birden başka olması mümkün değildir. Ve bu çizgi, o iki nokta arasında farazî mümkün olan hatların

---

(*) Hz. Ali'nin takvâ ve Muttakîler hakkındaki bu sözleri «Hallü'r Kuyûb Fi Şifâi'l Kullub» isimli eserden alınmıştır. (A.A.)

en kısasıdır. Halbuki o iki nokta arasında doğru olmayan (karışık eğri—büğrü) çizgiler sayısızdır. Bundan anlaşılıyor ki, hak din ve hak yol birdir ve doğru olan odur. Ama dalâlet çeşitli isteklerin zıtlığı paralelinde sayısızdır.

«Bizi doğru yola ilet» (Fatiha/6)

Buradaki «doğru yol» itidâl olan yoldur. Bu yolu îman, ahlâk ve âmel neşesi içinde kazanan kişi, Âhiret neşesini elde eder. Ahlâk ve âmelde itidâle riayetin bir örneği «sırat»tır. Kıldan ince, kılınçtan keskin olarak vasıflandırılmış olan sırat ki, ayakları cehennem üzerine uzatılmış. Kim ki bu dünyada iken ahlâk ve âmele itıdâl üzere riayet etmişse, sür'atle esen rüzgâr ve bir anda parıldayan şimşek hızıyla bunu aşar. İtidâl haddinden ifrat veya tefrîte yönelenler, sıratı geçemezler. Demek ki, insanın tahsil ettiği bir huy, iktisab ettiği bir âmel, kendisinin peşini, tesir yönünden bu dünyada bırakmadığı gibi Âhirette de bırakmayacak.

Vasat iki manâya kullanılır:

Birinicisi: Hakîkî vasat: İki şeye de uzaklığı aynı olan noktaya denir. Merkez noktası gibi ki, dairenin çemberinin iki yanına da uzaklığı aynı seviyededir. Bu, hakikî itidâldir ki, ahlâkta ve amelde bu türlü vasatın tahakkukuna filozoflar imkân görmezler.

İkincisi: İzâfî vasat: Buna «nev'î itidâl», «şahsî itidâl» ve «arzu'l-mîzac» derler. İşte ahlâk ilminde muteber olan bu vasattır. Bundan dolayı fazîlet her şehsa göre muhtelif olur. Duruma ve vakte göre de değişir. Bir kimse için fazîlet sayılan bir huyun diğerince fazîlet sayılmaması mümkündür. Bir zamanda geçerli sayılan bir huy, bir başka zamanda muteber sayılmayabilir.

O halde anlaşılır ki fazîlet, vasat ve itidâldir. Rezîlet de itîdâlden çıkıp iki yöne (ifrat ve tefrît) sapmaktır. «İşlerin en hayırlısı en mutedil olanıdır» sözü buna işaret etmektedir. Her fazîlete mukabil iki rezîlet olunca; fazîletlerin cinsleri dört iken rezîletlerin cisleri sekiz olmuş olur. Bu sekizden ikisi hikmet fazîletinin iki tarafıdır. Birisi ifratıdır. Buna «cerbeze» ve «sefeh» derler.

Cerbeze ve Sefeh: Akıl kuvvetinin lâyık olmayan yerlere, lâyık olmayan makamlarda harcanması ve bozulmasıdır. Hileli yerlerde, hileye, iftiraya, yalana boş sözlere âlet olunması gibi.

Hikmetin tefritine «blâdet» denir ki, akıl kuvvetinin tembel bırakılmasından dolayı ilim ve âmelde kullanılması terkedilerek hakikat ve hikmetin incelikleri ihmâl edilir. Böylece insanın amelî hikmeti, yani ahlâkı bundan ziyan görür. Hakîkatin ilmi ile yapılması uygun olan âmeller birbirine karışır. İşte insandaki hikmet fazîletinin zıddı olan belâdet böyledir.

Şecaatın ifradı tehevvürdür. Tehevvür, selim akıl sahiplerince makbûl olmayan işlere, olaylara hücum etmek sûretiyle azasını, nefsini boş yere kaybetmeye sebep olmaktır. Tefridi cebndir. Selîm akıl sahiplerince korkmak câîz olmayan konularda korkmak, yersiz korkulara kapılmaktır.

İffetin ifradı fücûr ve şereh'tir. Hissî, geçici lezzet ve iştihalarda itidâl noktasını tecavüz edip şer'an ve aklen câiz olmayan mertebelere girmektir. Tefriti ise «hümud»dur ki, şer'an ve aklen mübah sayılan ve ruhsat verilen lezzetlerden tamamen yüz çevirmektir. Bu

durum, ya bedenin zararına veya neslin kesilmesine sebep olur.

Adaletin ifrâdı zulümdür. Zulüm, şer'an yasak olduğu halde, bir kimsenin hakkına tecavüz edip, ya ırz, ya mal ya da nefsine zarar vermektir. Tefrîti «ınzılâm»dır ki, bir kimsenin kendisi hakkında vâkî olan her çeşit zulme boyun eğmek ve onu kabul etmek sûretiyle nefsine reziletin bulaşmasına, himmet ve gayretinin azalması ile, bu sefalete razı olmasıdır. Bazı ahlâk uleması adaletin ifradına da tefrîtine de «cevr» dediler. Onlara göre zulüm de ınzılâm da, yani başkasının hakkına tecavüz de, hakkına tecavüz edilince boyun eğmek de «cevr»dir.

Allah Teâlâ'nın haram kıldığı her şeyi insan yaparsa, ya nefsine, ya da başkasına zulmetmiş olur. Zulüm çok defa mal mülk sahibi olan zenginden, ınzılâm da fakirden sadır olur. Adalete riayet eyleyen ise fakirde ve zenginde mutavassıt olur.

Anlaşıldı ki itidâlin sınırı fazîlet olup, bunun ifrât ve tefrîti rezîlettir. Ama rezîlet altındaki nev'îlerin bazıları davranış ve mânâ olarak tesbit edildiği halde, belli bir isminin olmadığı vakidir. Ve birkaç rezîletin yani fazîletin ifrâd ve tefrîtinin bilinmesi ile bundan faydalanılarak sairlerinin çıkarılabileceği aşikârdır. Birkaç misâl vermek sûretiyle bunu anlatalım:

Meselâ: Hikmet fazîletin altındaki nev'ileri, yediye hasrederek, şöyle saymıştık: Zekâ, Sür'at-i Fehm, Safay-ı Zihn, Suhuleti- Taallüm, Hüsn-ü Taakkül, Tahaffuz ve tezekkür.

Bunlardan biricinsi olan zekânın ifradı habs, tefrîdi belâdettir. Ve belâdetten kast yaratılıştan gelen

değil, kötü yolu seçmek, vakti boşa harcamaktan doğandır ki, bu hal ilimle, çalışmakla giderilebilir.

Sür'at-i fehm'in ifradı sür'at-i tahayyüldür ki, hükümleri tam anlamadan, bütün hal ve mânâlara nüfuz etmeden çarçabuk hareket edildiği için hatalı hükme düşmeye sebep olur. Tefrîdi haddinden ziyade bat'u fehm ve taahhür-ü idrâktir. Yani bir şeyi anlamakta çok geç kalmak, idrâkte gecikmek ve bunun zamanla bir alışkanlık halini almasıdır.

Safay-ı zihn-de vasat itidâldir. Bunun ifradı haddinden ziyade iltihab ve birden parıldamaktır ki, istenilen şeylerin tesbitine engel olur. Tefrîdi zulmet'tir ki, nefiste neticeleri çıkartmakta tehîre sebep olur

Vasat bir fazîlet de suhûlet-i taallümdür. İfradı, taallümde aşırı sür'attir ki, öğrenilmesi gerekli bilgileri tesbit etmeye mecâl bırakmaz. Tefrîdi, taassuptur ki, öğrenmede güçlük doğurur.

Hüsnü taakkûl vasattır. İfradı, aklı ve fikri gerekli olmayan ve lâyık olmayan yerlere sarfetmektir. Tefrîdi istenilen şeyleri düşünüp kazanmaktan tamamen el çekmektir.

Tahaffuz'un ifrâdı, gerekli ve iyi olmayan şeyleri hıfzetmek, öğrenmektir. Faydasız, upuzun hikâyeler, maskaralık için zihni zorlamak ve bu yönde ezberlemek gibi. Tefriti: Bellenilmesi gerekli olan bilgilere karşı tembellik gösterip, faydalı şeyleri tesbitten uzaklaşmaktır.

Tezekkür de, hikmet'in altındaki vasat olan fazîletlerden biridir. İfrâdı, bellenilen bilgileri gerekli ol-

mayan yerlerde söyleyerek boşuna vakit kaybetmek ve beden azalarını lüzumsuz yere yormaktır. Tefrîdi: Gözetilmesi, söylenmesi gerekli ve iyi olan şeyleri terk ve ihmâl sonunda unutmaktır.

Böylece hikmet altındaki yedi fazîlet nev'înin ifrât ve tefritinden doğan ondört rezîleti saymış olduk. Görüldü ki, bazılarına bir tek kelime ile isim verildi. Bazılarına ise tek kelime ile isim verilmedi. Ama tasavvur olundu, düşünüldü ve rezîlet nev'înin ne türlü bir davranış olduğu anlaşıldı. Şecaat altında daha önce saydığımız onbir fazîletten ifrât ve tefrît olarak yirmi iki rezîlet doğduğunu; iffet fazîletinin altındaki vasat nev'îleri olan oniki faziletten yirmidört rezîletin doğduğunu; yine adalet altındaki oniki fezîletin ifrât ve tefrîdi olarak yirmidört rezîletin meydana çıktığını, yukarıdaki ifrât ve tefrit örneklerînden faydalanarak düşünebilir, çıkarabiliriz.

Bazı rezîletlerin muayyen bir ismi olabilir. Meselâ: Vekahat gibi ki, hayanın tefrîtidir. Harak ise hayanın ifrâtıdır. İsraf, sehanın ifradı, Buhl ise tefrîtidir. Tekebbür, tevazuun ifrâdı, tezellül ise tefrîtidir.

Bazı rezîletlere ise belli bir isim konmaz. Ama mânâ ve mahiyet malûm olunca maksat hasıl olur.

Bir Uyarma:

Yine şuna da işaret etmeliyiz ki, bazen fazîlet olan şey mevcut bir işe bağlanır. Bu takdirde bunun ifratı farkolunmayıp rezîlet olduğunun bilinmesi güçleşir. Zira meydana gelen işde fazîlet kendisine izafetle fazîlet hüviyetini kazanmıştı. Ne kadar çoğalırsa; bu takdirde, fazilet de daha artmış zannolunur. Halbuki hal böyle değildir. Bilâkis meydana gelen iş hadden ziyade olunca fazîlet rezîlete döner. Tefrîdinin ise rezîlet

oluşu gayet açıktır. İfradı tarafından rezîlet olduğunun anlaşılmasındaki güçlük bunda yoktur. Buna canlı bir örnek olarak şecaat ve sehaveti gösterebiliriz ki, bunlar emr-i vücûdiye izafetle fazîlettirler... Yani münasip ve makûl bir sebep, münâsip bir yer ve uygun bir zaman kollanmak sûretiyle gösterilen cesaret, şecaat fazîletine döner. Aynı şartlarla harcanılan mal ve para sehavet hüviyetini kazanır. Bunların ifrâdı olan tehevvür ve israf, amelî hikmetten, ahlâk ilminden gafîl olan çoğu insanlara göre fazîlet zannolunur. Böyle cahil kişiler, müsrif kimseleri en büyük cömertlikle, varyere—yokyere canını tehlikeye atan mütehevvirleri sonsuz derecede şecaatla tarif ve tavsîf ederler. Ama korkaklık ve cimrilikten her mertebeyi cahiller bile faziletten ayırıp bunların rezîlet olduğunu anlarlar.

Eğer fazîlet mevcûd olmayan bir îşe izafet olunursa, yukarıdaki ortaya çıkan durumun tam aksi olur. Yani bu durumda ifrâdı açıkca bilinir de, tefrîtini fazîletten ayırdetmek güçleşir. Buna da en açık misâl tavâzudur. Kibrin yokluğuna izafetle fazîlet olur. Tefrîti olan tezellülün tevazudan farkı güç olur. Hattâ bazı insanlar zelîl olan dilenciyi, celîl olan mütevazıdan fark edemezler. Zîra kibrin yokluğu onda da çoktur. Bunun için zelîlde tevazu fazîletinin çok çok arttığı zannolunur.

FAZÎLETLERE BENZEYEN REZÎLETLER

Fazîletler ve Rezîletler, asılları olan cinsleri ve bu cinsler altındaki nev'ileriyle meydana çıktı. Bazı rezîletler vardır ki, fazîletlere benzerler. Yukarıda buna dair bir tenbihte bulunmuştuk.

Basîretten mahrum nice kimseler vardır ki, yanlış ve eksik ölçeğe sahibolduklarından dolayı fazîlet pazarındaki cevherlerden halis altını sahtesinden ayırdedemezler. Değerli bir cevherin kıymetine gerekli teşhisi koyamazlar. Rezîletleri fazîlet, âdî huyları güzel ahlâk zannederler. Bunun için ahlâk ilmini bilen kimselerin huyların arasındaki çirkin olanlarını da bilmesi, fazîletten ayırdetmekte ihtisas sahibi olması lâzımdır. Aşağılatıcı şeyleri yükseltici huylardan ayırabilmelidir.

Hikmet faziletinin benzeri:

Bazı insanlar aklî ilimlerin pirensipleri ve fenne daîr ıstılahların bir kısmını insanların ağzından ve kitap sahifelerinden alıp münakaşa yoluyla ulemâ meclislerine girerler. Meclis ve mahfillerde ferasetten ve manevî nûrdan nasipsiz olanlar son derece öyle kişileri garip bir hayretle: «Filân kimsenin aklı mükemmel, bilgisi hesapsız ve her konudan haberdardır, her meseleyi, ayırdedip, tayin etmeye kabiliyyeti vardır» derler. Halbuki muhtemeldir ki, o kimse hakîkî ilmin meselelerinin tahkîkîne ulaşamaz. İzahları kalbe itminân vermez. İlîm ve marîfetin meydana getirdiği yakın gerçeği aksettirmez. Bu sebepten fazîletin hülâsasını büyük bilginlerin tahkîkatına şüphe getirmek, hakikatin esaslarını lekelemek durumuna düşerler.

Hikmet fazîleti nefsânî bir iştir. Eser ve neticeleri hislerden gizlidir. Bunun için insanların çoğu bu konuda temyizden âcîzdir. Bundan dolayı bu zamandaki ilmin ortakları çoğunlukla kemâl ve fazîlet elbisesinden soyunmuş, cehalet ve rezîlet ile hastadır. Ne himmet kuşları semanın tabakalarında uçucu, ne de dilleri hikmet dairesinde dönücüdür.

İffet fazîletinin benzeri:

İhlâs sahiplerinin kıyafetine bürünüp, çirkin âmellerle zâhidlerin mertebelerinde görünmek isteyen kimselerin yaptıkları gibi. Bunlar nefsin îsteklerinden ve tabiî lezzetlerden kaçınırlar. Tâ ki tahrû ve zühd ile meşhur ve halk arasında velâyet ve kerametle anılsınlar. Bu fiillerle Emirlerin, Sultan ve Vaizlerin, itibar sahiplerinin sermayedarların yanında sözü geçerli, şefaati makbûl olsun diye... Bunların yanında mükâfata konmak, zenginlerin adak ve sadakalarına mâlik olmak için... Bedenleri sûreta riyazatla solgun... Ama nefs-i emmâreleri avam arasında kendisine el etek öptürmek, nam ve şöhrete ulaşmak sûretiyle canlı ve semizdir. Böyleleri Allah katında kaybetmiş ve hain, insanlar yanında ise güvenilir ve emin olurlar.

Bazıları da ağır ve ucuz yiyecekleri itiyat edinip kendilerini leziz yiyeceklerden uzak tutarlar. Yine bazıları malının çoğalması için az bir gıda ile yetınıp zahidlik taslarlar. Kanâatkâr ve afîf olduklarını îma ederler. Bu gibilerin hepsi iffet fazîletinden soyunmuşlardır. Kendi kendilerini zahid ve afîf zannetmeleri fâsit ve bâtıldır.

Sefa fazîletinin benzeri:

Bazı düşükler ve fâsıklar malın azalması zahmetine mübtelâ olmadığından dolayı kendisine kalmış zengin bir mîrası gereksiz yerlere infâk ve sarfederler. Aklen ve naklen iyi görülmeyen yerlere bezl ve îsar ederler. Bazıları böylelerini mürüvvetli ve cömert sanırlar. Halbuki böylelerinde cömertlikten ve mürüvvetten hiçbir eser yoktur. Hükema demişlerdir ki: «Mal toplamak yüksek bir dağın üstüne taş çıkarmak gibidir. Harcamak ise ağır taşı yüksek dağdan aşağıya indir-

mek gibidir. Apaçıktır ki, ağır taşı dağın üstüne çıkarmak için bütün kuvveti zorlamak lâzımdır. Ama o taşı aşağıya indirmek için bir çocuğun kuvveti bile yeter.» Nice kimse malsız kalınca olgunluğunu kaybeder. Nice kimse fakirlik mihneti ile küfür nikbetine yuvarlanır. Malı iyi bir yolla kazanıp toplamak zordur. Helâle sarfedip kanaat dairesinde hareket etmek nadirdir. Belki pek zordur. Zîra helâl yürüyorsa, haram sel gibi akıyor. O halde malı sarfetmekte selâvet memduh, israf ise meznundur. Hakîkatte sahî (cömert) o kimsedir ki, malı harcamaktan gayesi kendisini buhl (cimrilik)den kurtarıp, cömertliği kazanmak olup; dünyevî bir maksat ve çirkin bir istekle bağlı olmamalı.

Şecaat fazîletinin benzeri:

Öyle kimseler vardır ki, şecaat fazîletinden maksatları nefsinin cevherini şecaat fazîletiyle süsleyip, korkaklık ve tehevvürden uzaklaşmak değil; tehlikelere karşı atılmaktan korku verici durumlarda cesaret göstermekten gayeleri mal tahsîl edip, parasını çoğaltmak, mansıb ve makamında terakki etmektir. Hattâ insanlardan bazı reziller vardır ki, haram malı elde etmek için müslümanların yollarını keserler, büyük baş hayvanları ve koyun sürülerini yağmalayıp, evlere hücum ederler bu sahalarda çeşitli tehlikelere atılırlar, da bunlardan birisi yakalanıp suale çekilirse, çeşitli eziyete tahammül etmek sûretiyle arkadaşlarını ele vermemeyi meziyet ve şecaat hayâl ederler. Halbuki bu türlü şerli kişilerde nasıl şecaat olur?

Şecaat ancak şu türlü kişide bulunur: Atılganlığı, cesareti aklın yolunda cârî, isteği basit şeylerden sıy-

rılıp hayır cihatine sârî, nefsin cevherini yüksek şecaatle süslemek ve Allah Teâlâ'nın katında zatının saadet mertebesini yükseltmektir.

Fazîletin bir üslûbu, kendisini doğuran şartları vardır. Meselâ: Bir kimse tam silâhlanıp, güçlü kuvvetli bir şekilde hazır iken zayıf ve silâhsız bir kimse ile cenk edip ona galip gelmeyi kastederse, bu ortam fazilet üslûbunu doğurmaz. Seçi kimse ve hakîki üslûp o kimsedir ki şecaate dayalı fiiller ondan sarih akıl ve sahîh fikrin davetiyle, tesbit ettiği lüzumla sadır olur. Şecaat sıfatından gayesi çirkin bir dünyevî istek olmayıp, ruhunun cevherinde şecaat fazîletini dikmek rezîlet olan korkaklık ve tehevvürden uzaklaşmaktır. Bu tarzda cesur olan kimsenin kabîh (çirkin) bir işten sakınması, ömrün bitmesinden, hayatın sona ermesinden daha önemli olur. Böylesinin yanında güzel bir ölüm pis bir hayattan daha üstündür. İyi bir isim ve iyi bir övgü üzerine öldürülmesi alçakca yaşamaktan daha fazîletlidir. Özellikle dîni himaye ve dîni vikaye için nefsini bezl ve ruhunu isar etmiş feda etmiş ola!

Aklı başında olan kişi bilir ki kaçmak hayata sebep, tahammül ve kararlı olmak da ölüme sebep değildir. İnsanın ecel-i müsemma ve takdir edilmiş olan vadeden evvel ya da sona kalması mümkün değildir. Lâyıktır ki firar helâk, sebat ise zafer ve şeref getire! Muâviyeden naklolunur: Cenk saflarında firara niyetlenmiştim. Şâirin şu mısralarını hatırladım da bundan vazgeçtim: «Cenkte yararlı olduğum himmetim, ağır paha ile satınaldığım medh ve sena, beni bırakmadı ki firar edeyim? Nefs cenkte muzdarîb olursa ona derim ki: Sabreyle! Yerinde karar kıl! Ya zafer bulup

övülesin. Ya da helâk olup istarahat bulasın.» Ve bana zafer yüzünü gösterdi.

Firar eden kişi acaba mutlu bir hayat sürecek mi? Şu birkaç günlük ömürde meclislerde, mahfillerde, emsâl arasında kınanmak ve ayıplanmak sûretiyle ezilip duracak. Şu halde böyle kimselerin sabra, sebata gayret edip himmet ve gayretlerini şecaatla bilemeleri lâzım. Ecel değişmez. Kazaya razı olmak, Allah'tan gelene teslîm olmak ve ona tevekkül etmek şecaat sahibinin şiarındandır.

Anlaşıldı ki, insan mücerret tehlikelere atılmakla şecaat sahibi olmaz. Bazıları dağları, taşları, deryaların dalgalarını aşmakla münâsip mahâl ve şecaat ortamı doğmadığından nefislerini telef ederler. Böylelerinin birtakım tehlikelere atılışı kendilerinin cesur, bahadır ve kahraman olmayışlarını gizlemek ve kendi gibi sefihlerin «Sen şu işi yapamazsın» dediklerini reddetmek içindir. Bunun gibilerin gayesi, çirkin birtakım dünyevî maksatlardır. Bunlar zahmet havanına faydasız inerler, faz'let olan şecaat mahâllinden uzaktadırlar. Mal toplamak, ganimete konmak gibi hırslarla hareket ederler. Ve günün birinde bir düşman saldısı onun bu yalancı şecaatini elinden alıverir. Haddizatında bunlar şiddetli bir korkaklık hastalığına yakalanmışlardır. Şöyle yalancı bir vehme kapılırlar! Mübtelâ oldukları elemden ölüm ile kurtulabilirler. Gayet cahil olduklarından habersizlerdir ki, bu sûretle şiddetli elemlere, en zor mihnetlere düşüyorlar.

Adalet fazîletinin benzeri:

Bunun benzeri iffet fazîletinin benzeri gibidir. Çünkü hakîkî adaletten nasipsiz riyakâr kişiler halk arasında kendilerini adalet, salâh erbabı ve ehl-i takvâ

elbisesine bürünüp, sitayişle bahsettirirler. Hakîki adalet nefsin kuvvetlerinin itidâl üzere mazbut yalnız ve topluluk arasındaki davranışları akl ve şer' üzere olmakla merbuttur. Zahir batma muvafık, yalnızlık kalabalığa mutabık olmayınca itidâldeyim zanneden hastadır, bu tarzda saadetten bahseden şekavete düşer.

Buraya kadar fazîletlere benzeyen rezîletlerden bahsettik. Ayrıca şunu belirtmeliyiz ki, bu benzeyiş sûret yönündendir. Mânâ olarak aslında zıttırlar. Bu fazîlet cinslerinden başka fazîlet nev'îlerinin de pek çok görünüş bakımından benzerleri vardır ki, tetkîke muhtaçtır. Yukarıdaki misâllerden faydalanılarak hakîkî fazîletle buna benzeyip de aslında zıt olan huyları ayırdetmek mümkün olur.

ADALET:

Adalet en şerefli fazîlettir. En büyük haslettir. Zîra adalet eşiklikten ibarettir. Eşitlik de beraberliktir. Hakîkatte bir şeyin diğer bir şeyle sayı ve özellikte yahut da bir başka sıfatta birlik olmasıdır. O halde eşitliğin temeli birliktir. Birlik ise sıfatların en şereflisi, hallerin en mükemmelidir. Zîra birlik, birliğin aslına dönüp Hazreti Allaha bağlanmak ve yakınlıktır. Âlemdeki çokluk arasında hasıl olan her birlik hakîkî birliğin bir nur ve gölgesidir. Nisbetler içinde bile müsavat nisbetinden daha şereflisi yoktur. Bunun için adalet fazîletinden daha üstün bir haslet yoktur. Ahlâk ilminde bu açıklanmıştır. Bu makama işaret çoktur. Biz burada herkesin anlayabileceği bir şekilde adaleti anlatacağız:

Adalet, vasattır. Her nesne ki vasattan çıkıp bir ta-

rafa (ifrat veta tefrît) dönerse, ona adalet isminin verilmesi galattır. Hatadır. Buna göre vasat olan fazîleti bir de vasattan çıkan yönleri bilmek gerek ki, hakîkî (zulüm)den kurtulmak mümkün olsun!

Şu bilinmelidir ki, hükema yanında adalet üç şeyden olur:

Birincisi: Malların taksîmi: Iki kişi arasında bir mal taksîmi yapılacağı zaman eşit olarak bölmeli. Birinin hakkına tecavüz etmemeli, diğerinin hakkını yememeli. Vasat olan itidâli koruyup bundan sapmamalı.

Ikincisi: Muâmelâtda adelet: Alış veriş, icare, rehin gibi.

Üçüncüsü: Tedîbata müteallık hususlarda adalet: Hadler, siyasetler, kısaslar. Bunların her birinde tenasübe riâyet olunca adalet hasıl olur. Bir kimseye hakkını çiğneyerek zulmeden kişiye mislîyle muamele gerek. Adalette vasat mertebesi fazîlet olup icrasında hiçbir tarafa meyletmeden vasatı korumak gerek. Bu mertebeye «Allah Teâlâ'nın terazisi» derler. Her işte bu mertebeye akıl yoluyla ulaşmak mümkün olmadığından, Hak Celle ve Âlâ hazretleri kullarına rahmet ve beldeleri himaye için bir mîzan inzâl buyurdu ki, bu İlâhî yoldur. Bu mîzan en mükemmel ölçüdür. Bundan sonra ikinci mîzan sözü geçerli olan hakîmdir. İkinci mîzana ihtiyaç şu yüzdendir.

İnsan nev'î yaradılıştan medenî tabiatlıdır. Tabiatı uyarınca sâir insanlarla karışmak, işlerinin yürümesinde bazılarına yardım etmek ve bazılarından yardım görmek ihtiyacını duyar. Onlarla ülfet ve muaşeret etmek zorundadır. Hayvanlarda bu zaruret yoktur. Bilhassa birbirine yabancı hayvanlarda toplum ve yardımlaşmaya yiyecek ve içeceklerinde ihtiyaçları yoktur. Zi-

ra gıdaları çok kere basittir. Toplamak, sıraya koymak ve pişirmeye gelmez. Elbiseleri yün ve kıldır, kendileriyle beraber yaratılmıştır.

Silâh gibi m ü d a f a a âletleri ya kendileriyle yaratılmıştır, ya da ilâhî ilhama göre meydana gelir. Yani bunları hayvanların çalışmak suretiyle kazanıp tahsil etmeye ihtiyaçları yoktur. Ama insan lâtif bir mizaca sahip olduğu için basit gıdayla yaşaması mümkün olmaz. Temiz gıdaları toplamak, tertip etmek, pişirmek gibi sıralamaya muhtaçtır. Silâh ve elbise ve sâir ihtiyaçlar için gerekli âletlere, yani san'ata muhtaçtır. Bunun için insan çalışmalı ve fikrini yürütmelidir. Bir insan bütün san'atlara kâdir olamaz ve tek başına hayat şartlarını kazanamaz. Meselâ bir elbiseye sahip olmak için bile çeşitli kademeleri bilmesi lâzım. Yüncülük, dokumacılık, dikmek vs.. Diğer san'atları da buna kıyaslamak lâzım. O halde insan bir cemiyet, bir bütün halinde bulunmalı, her biri bir san'at edinmeli ve cemiyetin yaşamasını devam için herkes üzerine düşen vazifeyi yapmalıdır. Anlaşıldı ki, medenî bir toplum halinde yaşamaya muhtaçtır. İnsan yaradılıştan medenîdir sözünün mânâsı budur.

Bu şekilde toplum hayatında ise zorbalık, hak yemek, zulmetmek gibi birtakım olaylar olacaktır. Zira her nefis iştiha duyduğu ve menfaat gördüğü şeyi elde etmek isteyecektir. Diğer nefisler de bir nefsin iştiyakla yöneldiği faydayı kazanmaya yönelecektir ve bazısı buna zulmetmek, onu defetmek gibi kötü davranışlara yönelecektir. Cebren ve zulüm yoluyla başkasının hakkını almak suretiyle zalim olan kişiler toplumda görülecektir. Hakkını aldırmak istemeyen de müdafaasını yapınca birtakım kuvvetlerin çarpıştığı komleks bir

ortam toplumu rahatsız edecektir. O halde otoriter bir hâkim lâzımdır ki, zulmü defedip, haksızlığı önlesin, üzüntüleri dindirsin. Aralarındaki cebir ve zulmü iki tarafa da razı olacakları haklarını vererek gidersin. Taraflardan her biri maksadına nâil olsun.

Adaletin korunması için toplumda üç şey lâzımdır:

1. Nâmus-u Rabbânî
2. Hâkîm-i İnsânî
3. Dînâri Mîzânî

Yunan filozofları üçüne birden «Namus» derler. Filozoflar derler ki, namus; ilk olarak şer-i ilâhîdir. Bu en büyüktür. İkinci namus otoriter devlet başkanı ve adaletli hâkimdir. *Üçüncü namus, paradır ki, ikinci namusun,* yani adaletli hâkimin fermanındadır. İkinci namusun hidâyete ulaşabilmesi için birinciye uyması gereklidir. Kur'an-ı Kerîm'de bu mânâya işaret vâkî olmuştur. «...İnsanların adaleti ayakta tutmaları için, beraberlerinde de kitâbı ve mizânı indirdik. Bir de kendisinde hem çetin bir sertlik, hem insanlar için menfaatler bulunan demiri indirdik.» (Hadîd/25) Burada «Kitap» ilâhî hükümlere işarettir. Çıkış kaynağı ilâhî kitaptır. Tenzîl-i sübhânîdir. «Mizan» dünyadaki alıp vermelerin bir adalet ölçüsüyle yapılması gerektiğine işarettir ki, mizan bu ölçüyü meydana getirir.

«Hadîd» ise adaleti tahakkuk ettirecek otoriter devlet başkanına işaret eder. Nâmus-ı evvele yani şer-i ilâhîye itaatkâr olmayan kâfir ve münâfıktır. Nâmus-ı sâniye, yani adaletli devlet başkanı ile hâkime itaatkâr olmayan isyankârdır. Nâmus-ı sâlise itaatkâr olmayan hain ve hırsızdır.

TENBİH:

Adalet, evvelâ şahsın zatına, sıfatına, kuvvet ve uzuvlarına taallûk eder. İkinci olarak ehline (Çoluğuna, çocuğuna, ailesine) kendî maiyetinde çalışanlara, ortaklarına, akrabasına, gözetimi altında bulunanlara taallûk eder.

O halde adaletle mutasıf olan bir şahıs ilk önce kendisi ve sıfatında kuvvet ve âzâsında adalete riayet etmelidir. Her kuvvetin niçin yaratıldığını, her uzvun hangi hareket için halkedildiğini bilip, o yolda kullanması gerekir. Bunları Allahın yarattığı istikametten değiştirip, aklen ve şer'an yasaklanmış yerlerde kullanmaması lâzımdır. Bedenî ve rûhî kuvvetleri mabudumuzun rızasını celbedecek, ve fazîleti kazanacak yolda sarfetmeli. Hakkın rızasına uymayan ve rezîleti celbeden yerlerde sarfetmemeli.

Eğer ailesi, çocukları, yakınları ve beraberinde çalışanlar var ise, Allahın emir ve yasakları ve münevver aklın uyarınca amel etmeli. Allah ve Resulünün emir ve tavsiyelerine uyarak, çevresindekilere isar, afv, ihsan ve sair müstahap görülen, makbul olan ve akıl ehlinin razı olacağı güzel huylarla muamele etmeli. Eğer bazı insanlar ve beldeler üzerine hâkim ve mütevellî ise Allahın emrini unutmayıp, âdil devlet başkanlarının siyasetini gütmeli. Böyle hareket eden kimseler dünyada Allahın adalet emrini gerçekleştiren kişiler olurlar, âhirette ise «Adaleti gerçekleştirenler için nurdan minberler vardır» müjdesi ile kıyamet şiddetinden emin olan kimseler olurlar. Böyle kimselerin hükmü altındaki toplumlar mes'ut bir hayat sürerler. Bunların

âdil davranışlarının tesirleri insanlar, hayvanlar, yiyecek ve içecekler üzerinde bile açıkça sezilir.

Allahımıza sığınırız ki, bazı hâkimler ve devlet adamları bunun tam aksinedir. Yürekleri şefkat eserlerinden, güzel ahlâkın parıltılarından zerresi, kalplerinde de fazîlet ve adalet kazancından hiçbiri yoktur. Envâ-i çeşit kötülüğe baş koymuş, haram kılman ve hakkı olmayan mal gasbma yönelmiş, dili ve eli cevr-ü cefâ üzere kurulmuş, haksız yere kan döktürür, mazlumlara ezâ oklarını yollar. Yemesi içmesi de bu minvâl üzeredir. «Onların yemesi içmesi yetimlerin gözlerinden akan nem ve sudur. Onların bağının yemişi gözyaşıdır» Bir beyitte de bu tarz zâlimler şöyle anlatılmış: «Emirlerin bağının meyvelerini kim sular? Çünkü onlar fukaranın göz yaşlarıdır.» Böylelerinin göz ve kulağı ulemanın, hükemânm nasıhat sadedinde okuduğu, şu âyette tasvir edilen zümredendir: «Ona, Allahtan kork izzet-i nefsi câhilâne kibri (daha ziyade) günah işlemeye götürür. İşte öylesine cehennem yetişir» (Bakara/206).

Bu türlü hükmediciler ve devlet adamları şeytanın dostlarıdır. Şer'an ve aklen merduttur. Taşlanmıştır. Çünkü kalplerinde çevresini merhametle gözetmeyen bu kişiler Rahman'ın rahmetinden uzaktırlar. «Merhamet etmeyene merhamet edilmez». Bunlar isyankârdırlar, fazîlet süsünden, hakikî saadetten mahrumdurlar. O halde böylelerine devlet sahibi, saadet sahibi demek hakikatte fasittir. Bu türlü devlet adamları dünyanın fânî fakat ateşlenen isteklerinden beş on yıl belki faydalanıp mesut bir hayat sürdüklerini zannederler. Halbuki hakikî adalet, ilâhî adalet onu ansızın yakalar,

«Onun söyler olduğuna biz mirasçı olacağız ve o, bize tek başına gelecektir» (Meryem/80), hükmünce azleder, perişan eder. Rabbın dîvânına, en doğru hükmedenin huzuruna varır. Varınca da muhakkak amelinin cezasını bulur. Kendisi zelîl olur, hakaret görür. Kendisinin zulmüne yardımcı olanlar da sonsuz bir karanlığa boğulurlar. Rahmanın rahmeti adalet sahiplerine vaadolunmuştur.

ADALETİN KISIMLARI:

Aristotalis adaleti üç kısma ayırmış ve her kısmı şu şekilde târif etmiştir:

Birinci kısım: Hak Teâlâ'ya kulluk borcunu yerine getirmektir. Kerîm olan ulu Allah her varlığı özel bir şekilde yaratmış ve hepsinin yaşamasını sağlayacak hayat şartlarını vermiştir. Hadsiz nimetler ihsan etmiştir. Şu halde Hakka kulluk borcunun ödenmesi gerekir. Nimet-i ilâhîye karşı şükür ve hizmet yollarına atılmak icabeder. Cenabı Hakka karşı olan kulluk borcumuzu ödemekte sürekli bir mücadeleye girişmek adaletin bir gereğidir.

İkinci kısım: İnsanlarla, çevresiyle ve komşularıyla olan ilişkilerini meydana getiren hakları gözetmek. Devlet büyüklerine, emirlere, milletin büyüklerine, âlimlere saygı, emanetleri yerine getirmek, muamelâtta ölçülü olmak ve sözlerde durmak gibi hususları gözetmek.

Üçüncü kısım: Ebedî âleme intikal etmiş olan geçmişlerin haklarını gözetmektir. Borçlarının ödenmesi, vasiyetlerin yerine getirilmesi, vakfedilmiş olan cemi-

yet yararına binaların tamirleri gibi hususlara dikkat etmektir.

Hoca Nâsîr-i Hâkim kitabında bunları naklettikten sonra şöyle der: Adaletin şartı, para alış verişinde olsun, diğer beşerî ilişkilerde olsun, karşılıklı saygı, sevgi ve hürmette hâsılı her hususta insafı elden bırakmamaktır. Bir ata bir ihsan görürse kişi karşılığında mal ile mukabelede bulunmak veya beden ile yardımına koşmalıdır. Böyle yapmak imkânı yoksa karşısındaki kişiye saygı duymalı, onu övmelidir. Teşekkür etmelidir. Kişi imkân buldukça çevresine ve yakınlarına iyilikte bulunmalıdır. Hali vakti yerinde olduğu halde başkalarına yardımdan uzaklaşmak, çirkin bir gaflettir. Bu gafletin sonucu pişmanlık ve nedâmettir, perişân olmaktır. İlk olarak şunu hatırlatmak lâzım: İn'am edicilerin ve ihsan edicilerin en yücesi olan Hz. Allah vücudumuzu bütün hayırların başlangıcı olan bir hayır elbisesiyle süsledi. İkinci olarak himmet mayamızı dünyada övülecek, âhirette azık olacak marifet ile yükseltti. Üçüncü ve dördüncü olarak sayılmayacak kadar çok ihsan ve i'tâsı ile bizleri donattı. Sağlam uzuvlar, sıhhatli beden, kuvvet, nefsin danışmanı olan temiz bir akıl, aile, yakınlar, yaşama vasıtaları mal mülk elbiseler, kitaplar, ilim, binekler, yiyecek ve içecekler, yardımcılar hizmetçiler gibi.. nimetleri ihsan buyurdu. Ne yazık ki bütün bu ihsanlar karşılığında bize düşen hizmetleri, bize in'am edilen şeyler karşılığında borcumuz olan tâat ve kulluğu tam olarak yerine getirmiyoruz. Halbuki Mevlâ-yı Celîl'in nimetine karşı şükürde kusur ve tembellik, kulluk borcunun ödenmesinde ihmalkâr davranmak açık bir zulümdür. Nerede kaldı ki, nimetine karşı Hakkı inkâr ve zâtına şirk isnad oluna! Üstelik

bunda ısrar oluna! Böyle bir zulme düşmekten Allaha sığınırız. Bir padişah düşününüz ki, bir sipahiye hazinesinden aylık bağlıyor. Hayatını kazandıracak bir hizmete getiriyor. Bu sipahiye düşen nedir? Meclislerde padişahı övmek, onun ömrü için dualarda bulunmak. Şiddet günlerinde, harplerde de gerekirse nefsini bezledip hayatını vermek. Bu türlü bir davranışı şahsına düşen bir vazife bilir. Böyle yapmazsa halk arasında kınanır. Belki cezayı hak eder. Acaba hakikî in'am edici ve mutlak ihsan edici olan ulu Allaha şükür etmek gerekmez mi? Bütün varlıkları nimetlerine garkeden yaratıcı nasıl unutulur?

Anlaşıldı ki, Hak Teâlâ'ya şükür, hizmet, tâat ve kulluk her mükellef (aklı başında, müslüman ve ergin olanlar) üzerine vacip ve lâzımdır. O halde tâat ve ibadet ne suretle yapılmalı ve kaç nev'îdir?

Eski ahlâkçılardan Hoca Nasîr-i Tûsî bu hususta şu görüşleri nakleder:

Filozoflardan bazıları şöyle derler: Beşer nev'îne lâzım olan, Allaha hizmet hususunda, tefekkür ve tedebbürdür. Böylelikle Hakkı marifet ona hâsıl olur ve tevhîdde taklitten kurtulup tahkike vâsıl olur.

Bazıları da şöyle dediler: İnsana lâzım olan hizmet, hemen Hak Teâlâ'nın rubûbiyyetini ikrar, ihsanım bilip, kudreti yettikçe sitâyiş ve senâ etmeğe himmet göstermektir.

Bazıları, «Kula lâzım olan hizmet, namaz ve oruç, bedenî ve malî ibadetler, yakınlara yardımda bulunmak, düşkünlere sadaka vermektir» dediler.

Bir grup şöyle dedi: İnsana gereken hizmet şudur: Hak Teâlâ'ya ihsanla yaklaşmak. Kişi kendi nefsine ihsan eder, yâni nefsini temizleyip marifet ilimleriyle

ruhunu nurlandırır veya başkasına ihsan eder, yani hikmet, irşad ve hidayet yollarını insanlara gösterip, aynı zamanda onlara, malî yardımlarda bulunarak adaleti gerçekleştirmek yolunu tutar.

Diğer bir grup da şöyle beyân etti: İnsanlar muhteliftir, tabaka tabakadır. Bu yüzden her tabakanın hepsine aynı bir vecibe olmayıp tabakalara göre vecîbeler vardır. Aristotalis bu görüşleri filozoflardan nakletmiş, yalnız birini tercih etmemiştir.

Ama sonra gelen filozoflardan naklolundu ki, Hak Teâlâ'ya hizmet ve ibadet üç nev'îdir.

Birincisi: Bedenle ilgili olandır. Namaz, oruç gibi.

İkincisi: Nefislerle ilgili olandır. Sahîh itikat, Hak Teâlâyı tevhîd ve marifet gibi. Varlık âlemindeki ilâhî âyetleri tefekkür, Allahın ihsanını tezekkür gibi.

Üçüncüsü: Halk ile ilişkilerinde insaf ve adalet üzere olmak. Emânetleri yerine getirmek, topluma nasihat etmek, dîni ve milletin namusunu korumak. Düşmanlarla cihad ederek Allahın hükümlerini, dinini müdafaa etmektir.

En doğru ve hahikate en yakın görüş budur ki, ibadet üç şeyden ibarettir:

1. Hak itikad (Doğru inanış)
2 Sahîh söz (Doğru söz)
3. Sahîh amel (Makbul amel).

Her birinin vakti ve zamanına göre tahsili vardır. Peygamberler ve onların vârisleri olan âlimler bunu beyân etmişlerdir. Halka lâzım olan bunlara boyun eğmek ve itaat etmektir. Tâ ki Allahın emri korunmuş ve yolu ayakta durmuş olsun.

Ben de derim ki, her mükellefe lâzım olan hizmetler, tâatlar, sahîh itikat, hak söz, sahih amel en

parlak yoldur. Şeriat uleması ve tarikat şeyhleri Hz. Muhammed'in dinine uymuşlardır. Her mükellef kula lâzım olan, îman ve ameldir. İman da iki şeyden ibarettir. Kalb ile tasdik, dil ile ikrar. Yani mükellef, son peygamber Hz. Muhammed'in Hak tarafından getirdiklerine, başından sonuna kadar, usul, marifet ve itikattan her ne buyurduysa, hepsini tasdik, kabul ve teslim edip, diliyle de kalben tasdikine muvafık ikrar ve itiraf eder. Bu iki nokta itikat hususunda her mükellefe vaciptir. Bunlardan birini ihmal veya ihlâl eden âhirette sürekli azaptan necat bulamaz ve Hak katındaki derecelerden uzak kalır. Meğer ki lisanla ikrar etmekte özrü ola. Meselâ lisanı (dili) olmazsa veya düşman tarafından öldürülme ile karşı karşıya gelirse. Ama kalb ile tasdik her türlü şart altında lâzım ve vaciptir. Çünkü yukarıdaki şartlarla dilin ikrar kolaylığı düşer. Ama kalbin tasdik kolaylığını düşürecek hiçbir özür tasavvur olunamaz. Ama âzâların ameli, namaz ve orucun rükünleri ve sâir emredilmiş olan ibadetler, ehli sünnet ve'lcemaat katında, imanın aslına dahil değildir. Hattâ mükellef vacip ameller ve farz ibadetlerin bazısını, hattâ hepsini terketse, ama kalb ile tasdik ve dil ile ikrardan ibaret olan îmana bağlı ise, ibadetleri terkinden dolayı îmandan çıkmış sayılmaz. Seleften bazılarının görüşüne göre ise salih amel îmanın aslına girer. Onlara göre îman, kalb ile tasdik, dil ile ikrar ve amel ile erkândan ibarettir. Bundan gaye kâmil îmandır ki, hakikatte Hak Teâlâ'nın rızasına uygun îmanın meydana gelmesi için amel de lâzımdır. Bu makamda ulema tarafından geniş bilgiler verilmiş ve kısımlara ayırma yapılmıştır.

Meselâ, taksim olunur ki, mükellefe vacip olan ameller ve fiiller iki kısımdır:

Birincisi: Kalble ilgili ameller

İkincisi: Kalıpla (bedenle) ilgili ameller

Bunlardan her birisi de iki kısımdır:

Birincisi: İmanın aslının gerçekleşmesinde muteberdir.

İkincisi: İmanın kemal bulmasında muteberdir.

İmanın aslının gerçekleşmesinde muteber olan kalbî amel Hak Teâlâ'yı kemal sıfatlarıyla muttasıf ve noksan sıfatlardan münezzeh olarak tanımak, tekrar dirilmeye, peygamberlere, âhirete ve sâir imanda muteber olan akîdelere inanmaktır. İmanın kemal bulmasında muteber olan kalbî amel ise, Cenâb-ı Hakkın nimetlerini, peygamberlik müessesesini derinden tefekkür, iyi ahlâk ve güzel vasıflara muttasıf olmaktır.

Kalıpla ilgili amellere gelince, bunun birinci bölümünden kastedilen şey, imanın aslında muteber olan lisan ile ikrardır. İmanın olgunlaşmasında muteber olan ise namaz, oruç ve sâir hayırlar, iyiliklerdir.

Bir taksim de şöyle yapılmıştır: Mükellefe lâzım olan iki kısımdır:

Birincisi: Ef'al (Fiil ve işler)

İkincisi: Fiillerin terkine ilişkin olan emir ve yasak. Namaz, zekât, Kur'an okuma emri gibi. Zina, şarap, ve içkinin terki gibi. Kişiyi ilgilendiren mutlak emir de iki kısımdır:

Birincisi: Eğer kişiyi ilgilendiren emir îcâbî ise ona vâciptir.

İçâbî emir: Mükellefin terketmesi sonunda ceza ve azabı hak edeceği bir emirdir. Eğer emir bezelî olursa

menduptur. Bezelî emir: Mükellefin yaparsa sevap kazanacağı yapmazsa cezayı hak etmeyeceği bir emirdir.

Kişiyi ilgilendiren yasaklanmış fiil dahi iki kısımdır:

Birincisi: Eğer yasak, aşırı olursa haram, terki de vacip ve lâzım olur.

Nehy-i tahrîmî: Mükellef o yasağı işlerse azaba müstahak olacağı bir yasaktır.

İkincisi: Eğer nehiy, tenzihî olursa o fiil mekruh olur.

Nehy-i tenzîhi: Mükellef o yasağı işlemezse sevap kazanacağı, ama işlerse de cezaya düşmeyeceği bir nehiydir.

Ama bir fiilin işlenmesine bir emir, terkine de bir yasak asla yoksa, o fiil mübahtır. Bu duruma göre mükellefin fiili beş kısım olmuş olur: Vacip, mendup, haram, mekruh, mübah.

Şöyle kısımlara ayırma da yapılmıştır:

Mükellefe lâzım olan iki kısımdır:

Birincisi: İkinciye şarttır, o da îmandır.

İkincisi: Meşrûttur (şarta bağlıdır) ve üç kısımdır.

1. Bedenî ibadet: Namaz gibi.
2. Lisânî ibadet: Kur'an okumak ve zikretmek gibi
3. Mâlî ibadet: Zekât ve sadaka gibi.

Bu üç kısma «Ettehiyyatü Lillâhî vessalevâtü vettayyibatü..» kelimesinde işaret buyurulmuştur. «Tahiyyat» kavli ibadet (lisânî), «Salevât» bedenî ibadet, «Tayyibât» da mâlî ibadete işarettir.

Yine şu şekilde bir taksim yapılmıştır: Mükellefe lâzım olan fiiller iki kısımdır:

Birincisi: Kendisi ile Hak Teâlâ arasında olan hakları edâ etmektir.

İkincisi: Kendisi ile halk arasında olan hakları yerine getirmektir.

Bu iki kısıma hatemü'l—Enbiyâ (A.S.) efendimiz şu sözüyle işâret buyurmuşlardır: «Allahın emrine tâzim ve Allahın yarattığına şefkat.» Bu lâfız peygamberlerin sonuncusu olan yüce resule ait pek derin anlamları bünyesinde toplamış olan veciz bir kelâmdır.

Hoca Nâsirî nakleder ki: Adalet diğer fazîletler gibi değildir. Zira sair faziletlerin iki tarafı vardır. İkisi de rezîlettir. Bu husus daha önce geçmişti. Ama adaletin iki tarafı da bir rezîlettir ki, o da zulümdür. Ama bu görüş münakaşalıdır. Zira daha önce geçtiği gibi, adaletin bir tarafı zulüm, bir tarafı da (zulüme razı olmak (inzılâm)'dır. Zulüm ve inzılâm anlam bakımından birbirinin zıttıdır. Bana göre kişinin kendi nefsine cevridir. Bu takdirde de her rezîlet cevr olur. Ve bütün faziletlerin her iki tarafı zulüm olmuş olur.

Uyarma: Hoca Nasirî der ki; nefsin heyeti yani huy ise, bilgiye ve kudrete mugayirdir. Meselâ: Adaleti ele alalım: Bu bir huydur ki, fiillerin itidâlini bilmek, onu işlemek ve ona gücü yeter olmak değildir. Adaletli olmayan bir kişiden bir gaye için adalet sadır olsa, bu adalet olmaz. Bilmek, işlemek ve gücü yetmek birleşti, fakat adalet doğmadı. Bunun gibi çok kimseler bilirler, işlemeğe kudretleri vardır. Zira kudret sıfatının iki tarafa da ilişkisi aynı derecededir. Bununla beraber onlarda adalet yoktur. Sâir huylarda da hüküm budur. Bu anlamı bütün fazîletler ve huylarda düşünmek lâzımdır ki, ahlâk ilminin inceliklerindendir.

Ben derim ki, daha önce hulk'un (huyun) ne olduğu beyân olunduğu için bu tenbihe ihtiyaç kalmaz

İkinci uyarma: Bu arada iki sual sordular: Biri kuvvetli, biri hafif. Zayıf olan sual şudur. Adalet ihtiyârî bir iştir. Akıllı insan onu saadet kazanmak için tahsil eyler. O halde zıddı olan zulüm de ihtiyârî olup, onu da kötülük için tahsil etmek gerek.

Bir kimsenin isteğiyle şekavet kazanmak için rezilet kesbeylemesi gayet uzak bir şeydir. Bu sualin cevabında üstâd Ebû Ali b. Miskeveny'den şöyle bir mütalâa nakledilir: Nefsin muhalif kuvvetleri vardır. Bazısı bazısının gereğine aykırıdır. Mümkündür ki, bu kuvvet galip gelip, gereğini sahibine güzel gösterir, aklı gereğince kullanmaya kadir olamaz. O kuvvetin sureti kırılıp şirreti gidince kişi aklma döner, sahîh fikre döner, işinin ve fiilinin çirkinliğine vâkıf olur.
Fakîr derim ki:

Akıllı kimseler bir fiilin çirkinliğine vâkıf ve rezîlet idiğini bilirse ve yine ihtiyarları ile aklın gerektirdiği sonuçlarından saparsa, çirkin ve rezîlet olan bir fiile yuvarlandıkları zorunlu olarak apaçıktır. Kesinlikle belli olan bir şeye itiraz ise, makûl ve zarurî olarak, meydana gelen şeylerden şüphedir ki, ulema katında makbul değildir. Bu icmâlî bir cevaptır. Sual mevzuunun galatını tâyin, mugalatayı hâl, fesat mahallini tâyin demek olan tafsilî cevap ise Hoca Nasirî'nin cevabıdır.

Kuvvetli sual ve itiraz ise şudur: Adalet müsavattır. Adaletin her tarafı cevr ve rezîlet olunca, adaletin ifratı olan tafaddul, teberrû ve ihsan dairesinin de rezîlet olması gerekir. Cevap: Tafaddul, adaletten hariç bir taraf değildir. Belki adaletin ihtiyâtî mertebesidir. Meselâ infakta vasat zannolunandan vasat olmayıp buhl tarafına geçibilir diye ihtiyat olunup vasattan bir mik-

tar fazla infak olunur ki sehavet denilen fazilet tahakkuk etsin. Tafaddul işte bu mertebedir. Ama ifrata gidip müstahak olmayanlara infak dolayısiyle müstahaklara zarar ihtimali olursa, bu tafaddul değil belki çirkin bir huy olan ısraf olur. Her fazîletin bir ihtiyâtî mertebesi vardır. Yalnız aynı üslûp üzere değildir. Meselâ sehanın ihtiyatı ziyade tarafına meyl etmekle olur. Ama iffet ki, fücurla humûd arasında vasattır. Bunun ihtiyâtı noksan tarafa meyletmekle olur. Fakîr derim ki; bu nüktenin inceliği şudur: Fazîletlerin her cânibi rezilettir. Bazı faziletlerin ise bir tarafı rezîlet olmakta, diğer taraftan daha çok olur. O halde bazı fazîletlerin ifrâtı, rezîlet olmakla tefritinden şiddetli, bazısının tefriti ifratından daha çoktur. Meselâ: Sehavetin bir tarafı ısraf bir tarafı buhl (cimrilik)'dir. İkisi de rezîlettir. Ama tefritî olan buhl rezîlet olmakta ısrafa galiptir. Yine bunun gibi şecaatin ifratı tehevvür, tefriti, cebn, rezîlet ve ayıp olmakta tehevvürden daha şiddetlidir. Ama iffette bunun aksinedir. İfratı olan fücur, rezîlet olmakta tefriti olan humûd'a galiptir. Ve humûd rezîlet olmakta fücûr gibi değildir. Kaziye bu olunca bakmak lâzım: Rezîlet olmakta hangi taraf kuvvetli ise o tarafın aksine meyl etmek gerek ki, ihtiyata riayet olunmuş ola... Allah daha iyi bilen ve daha iyi hükmedendir.

FAZİLET VE SAADETİN KAZANILMASI İÇİN YOL NEDİR?

Kemâle ulaştıran sebepler iki nev'îdir:

Birincisi: Tabiat.

İkincisi: San'at.

Birinciye misâl nutfe (kel suyu)'dur ki, muhtelif suretlerde hareket eder. Kemâline ulaşır. Bu hayvaniyet

mertebesidir. Bunda san'atın müdahalesi yoktur. İkinciye misâl ağaç parçalarıdır ki, marangoz onu san'atı ile çeşitli suretlere çevirir. Nihâyet meselâ onu üzerinde oturulacak bir sandalye yapabilir. Böylece kemâle eriştirir. Tabiat var olmakta san'attan öncedir ve mertebesi büyüktür. Zira tabiatın dayandığı yer Hak Teâlâ'nın kudretidir. Bunda şahsî tedbirlerin bir müdahalesi yoktur. San'at bunun aksinedir. Bunda şahsî irâdenin ve beşerî tedbirlerin müdahalesi vardır. Onsuz olmaz. O halde tabiatın san'at üzerine şeref ve rütbesinin büyüklüğü kesindir. Tabiat san'atın ustası ve öğretmeni sayılır. San'at da tabiatın talebesi yerindedir. Bu nükte hikmette şu kararla kendini gösterir: Mümkün olan herşeyin kemâli başlangıcına yeterince benzer. Yani san'atın kemâli tabiatına benzemesidir. Diğer bir ifadeyle san'atın tabiata benzemesi onun kemâlidir ki, sebeplerin takdimi, tehir, tedric ve tertibi gerektiği gibi olup, herşey yerli yerinde vâkî olur. Hattâ bazı san'atta tabiattan dahi meziyet hâsıl olmak câizdir. Meselâ: Kuş yumurtası ki, kuş üzerinde bir zaman oturur. Sînesinin harareti yumurtaya istidat verir. Hayvaniyet sûretine feyz bulur ve kudreti ilâhî ile hayvan vücuda gelir. San'at bu mahalde tabiata benzeyip ondan öğrenir. Bu suretle san'atın tabiata meziyeti dahi meydana gelir. Zîra çok yumrutadan bir kerede çok yavru doğar. Tabiat tarîkinde bu çokluk olmaz.

Bu mukaddimeden sonra belirtelim ki ahlâkı güzelleştirmek ve fazileti kazanmak, san'at işidir. İnsanın kendi tedbiri ile olur. Bu arada da üstad ve muallim olan tabiata uymak gerek.

İnsanda en müessir kuvvet gıda kuvvetidir. Bir çocuk yeni doğduğu zaman ilâhî ilhamla annesinden süt

emmeye koyulur. Biraz büyüyünce gıdayı, ağlamak ve feryatla ister. Zamanla terakkî edip gazap kuvveti teşekkül edince zararlara kendi göğüs gerer. Faydalarını şahsen celb için gerekirse başkaları ile mücadele eder. Tek başına buna kadir olmazsa kendisine yardım edecek şefkatli kimseleri seçer ve onlardan yardım görür, yardımlarına koşar. Gün be gün bu kuvvetleri kullanır ve tamamlayarak insan nefsine has olan temyiz kuvvetini kazanır. Bu kuvvetin ilk eseri hayâdır. Bu kuvvet güzeli, çirkini, iyiyi, kötüyü ayırdettiğinden dolayıdır ki, çirkin tasavvur ettiği şeyin kendinden meydana gelmesini düşünüp üzülür. İşte hayâ bu inkisardır. Bu temyiz kuvveti gün be gün artar. İnayetinin bekası tarafına olup, bedeninden kendisi gibi diğer şahıs olmanın *sebeplerine yönelir. Nikâha, evlenmeye yönelir.* Nesil hasıl olur. Bu, şehvet kuvvetinin mertebeleridir. Gazap kuvveti dahi kemâle ulaşır. Kişi kendisin bu kuvvetle koruyup, başkasına muhtaç olmamaya çalışır, bunu sağladıktan sonra yakınlarının ve çevresinin yardımlarına da koşar. İşte bunlar da gazap kuvvetinin mertebeleridir. İnsana hâs olan nutk ve temyiz kuvvetine gelince, önce bölümlerin ve şahısların idrâkini ve hıfzını tahsil eyler. Bunda maharet sahibi olduktan sonra, ma'kulât denen bütünler ve tabiatları düşünmeye kadir olur. İnsan ve hayvan tabiatları gibi. Zira bölümleri ve şahısları idrâk edip, bölümler ve şahıslar arasındaki ortaklıkları ve ayrılıkları ayırdeder. Kendisiyle birleşen ve ayrılan noktaları bildiği için, küllî tabiatların sûretlerine feyz almağa kabiliyet kazanır. Bilmeğe başlar. Bilgin olur. Meselâ: İnsan bölümlerinin sâir hayvanlarla müşterek olan ve ayrılan taraflarını anlar. Hareket etmekte ve mutlak hislerde bütün hayvan ve

insan fertleri müşterektir. Hayvan fertleri hareket ve hisle bitkilerden ayrılırlar. Ama büyüyücü ve çoğalmak özelliğiyle bütün bitkiler ve hayvanlar müşterektir. Buna kıyaslandırarak varlıklar arasında ortak ve ayrı noktaları bilince insan ve hayvan tabiatlarını istidadı nisbetinde idrâk eder. Bu tabiatlara «Makûlât-ı evvel» derler. Zira ilk düşünme ve akletme mertebesi budur. Bundan önce olan akletme değil, ihsastır. Akletme mertebesi ile akıl sahibi olan insana tabiattan sâdır olan kemalât son bulur. Bundan sonra sıra tedbir ve san'at sebebiyle olan kemalâta ulaşmaya gelmiştir. Eğer bu kemalât da elde edilirse bekâ-yı hakikî ve saadet-i ebedî kazanılır. Bilindiği gibi tabiat sebebiyle insaniyet meydana gelmişti. Fazilet isteyen kimsenin san'atla yöneldiği kemâle ulaşmak hususunda tabiata uyması lâzımdır. Tabiattan istifade olunan idareyi, tertibi, kuvvetlerin ıslâh ve süslenmesinde kullanmaya dikkat etmeli. Kişi çocukluğunda hikmet kanunları üzere büyütülmüş, ahlâken güzelleştirilmişse, ona ne mutlu! Böyleleri ebedî saadetin temelleri olan güzel ahlâkı elde etmeye ve fazîlet kollarına sülûk etmeye kalben en yakın kişilerdir. Eğer çocuklukta fazîlet üzerine sağlam bir temel atılmış değilse, yine ümitsizliğe düşmeyip gayret meydanına atılmak, fazîlet için gerekli tedbiri almak gerekir. Bu sahada ihmalin yeri yoktur. İhmal ebedî ızdırabı doğurur. Kişiyi isyandan isyana sürükler. Böyle kişilerin ahlâk-ı hâmîdeyi elde etmek için acele davranması lâzımdır. Zira eğer hemen ele alınmazsa sonraları tedbirler zorlaşır, ilâçlar tesirlerini kaybederler. Sonra kendisini fazîlete olan hasretinden parça parça etse de fayda vermez. Fırsat geçince kâr vakti elden çıkar.

Malûm olsun ki, «Seni (çocukluğunda) gaip olmuş bulup da yolunu doğrultmadım mı» (Duhâ/7) sözüyle kemalleri fıtrî, fazîletleri vehbî, kazanılmış davranışlara muhtaç olmayan, beşerî talimattan müstağnî hidayete sevketme yolunun yüce kafilesinden başka hiçbir ferde fazilet kendiliğinden gelmez ve hiçbir kişiye çalışma, öğrenme, kazanma ve amel etmeden fazîlete sahip olmuş yoktur. Hiçbir insan iyiyi, doğruyu, ahlâk güzelliğini elde etmek için çalışmanın dışında kalamaz. Şu kadar var ki, doğuştan insanın getirdiği istidatlar muhtelih olduğu için, güzel ahlâkı kazanma şartları da çeşitli olur. Kimisi kabiliyetine göre az zamanda, kimisi de çok zamanda ve zahmetli bir şekilde fazîleti elde eder. Bazıları ise bu yolda muradına kavuşması için tam bir çalışma ve gayret içinde olması gerekir. Meselâ: Yazı yazmak san'atı çalışmakla kazanılabilir. Çalışmadan bu san'atta sözü geçer olmak akla aykırıdır. Fazîlet de böyledir. Eli, ayağı, gözü, kulağı ve kalbi o yöne itip çalışmadan fazîlete bir meleke halinde sahip olunamaz. Böylece san'atın tabiata uyması gerektiği anlaşılmış oldu.

Malûm olsun ki, ahlâkı güzelleştirmekte en önemli vasıta ahlâk ilmidir. Bu ilme tıbb-ı rûhânî (Ruh doktorluğu) ilmi demişlerdir. Zira doktor insan bedeninin, beşerin cisminin sağlığını korumak ve bozulan sıhhatini getirmek için gayret eder. Ahlâk ilmini elde eden kişinin gayreti de bunun gibidir. İnsan ruhundaki mevcut fazîletleri bâkî kılmak, elde edilmemiş fazîletleri kazanmak. Doktorluk ilmi, tıbbî tedbirlerde ve ilâçlarda tabiî fiillerden faydalanmaya, ona uymaya çalışır. Fen bilginlerince bu bellidir. Ruh doktorluğu içinde durum aynıdır. Gerektir ki, vasıtaları sıralamak ve ahlâkı gü-

zelleştirmek yolunda adaletli davranmak ve tabiatı üstad olarak kabul edip ona uymak gerekir. Ruhen sıhhat isteyen kişi ruhun şu üç kuvvetine bir tertip üzere bakmalıdır: İlkönce şehvet kuvvetinin fazîleti olan iffete, ikinci olarak gazap kuvvetinin fazîleti olan şecaata, üçüncü olarak temyîz ve idrâk kuvvetinin fazîleti olan hikmete yönelmelidir. Eğer bunların herbirine sahipse, yani iffetli, fecî ve hikmet sahibi ise, Hak Teâlâ'nın bu vergisine karşı müteşekkir olarak devamlı bir şükür içinde olmalı. Bu fazîletleri devamlı olarak korumanın çârelerini düşünmelidir. Eğer bunlara sahip değilse, her birini tertip üzere kazanır. Ruhunun eksik olan faziletlerini tamamlamaya çalışır. İlkönce şehvet kuvvetini terbiyeye yönelir. Bu sahada vasat ve itidal ile sıfatlanmaya çalışarak iffeti kazanır ve onu korumaya yönelir. Eğer itidalden sapmış durumda ise vasata dönmek için gayret eder. İkinci olarak, gazap kuvvetine bakar. Eğer tehevvür ve korkaklıktan vasatı bulmuş ise, şecaat denen şerefli fazîleti kazanmış olur. Bu iki fazîleti kazandıktan ve ruhunun cevherini bütün noksanlıklardan temizleyip, kemâle tebdîl ettikten sonra, hikmet fazîletine yönelir. Cerbeze ve belâdetten uzaklaşır. Bunun için de kâinata bakışın ölçülerini kazandıran ilme koşar. Düşünme ve isabeti sağlamlaştıran mantık ilmini elde eder. Sonra meselelerin sebep ve sonuçlarını, delilleriyle yakînen ispatlayan riyaziye (matematik) ilimlerini kazanır. Bu, insana her meselede zan ve ihtimale razı olmayıp kat'iyyet ve yakîn mertebesine alışmayı sağlar. Böylece bundan sonra eşyanın hakikatlerinin, dış varlıkların hallerinin keşfi ile varlığını süsler. Bu sahada cehil ve noksandan kaçar. Tabiat ve ilâhiyyat ilimlerini

tahsil eyleyerek meseleleri yeterince idrâk kabiliyetîne ulaşır ki, bu mertebe Hakkın yardımı ile ulaşılacak bir mertebedir. Bu üç fazîletin (şecaat, iffet, hikmet) elde edilmesi beyân edildi. Bu üçü kazanılınca bunlardan doğacak en büyük fazîlet de adalettir. Böylece fazîletleri kazandıktan sonra yaşayışını, şahsî ve toplumsal vazifelerini adalet üzere yapan kişi, hakikî olgunluğa, ebedî saadete ulaşır ve «İşiyle beliren kâmil insan» «Sağlam hâkim», «Kâmil filozof» gibi isimler verilir. Bu mertebeye çıkan kişiler, bundan sonra isterlerse bu temel fazîletlerin süsü olabilecek diğer faziletleri de kazanılar. Bunlar da iki kısımdır:

1. Bedenî faziletler.
2. Medenî fazîletler.

Bedenî fazîletler, bedenin hallerini inceleyen ilimle elde dilir. Bu öyle bir tıbdır ki, üç semeresi vardır:

Birincisi: Hastalığı gidermek.

İkincisi: Sıhhati korumak.

Üçüncüsü: Bedeni süsleyecek davranışları kazanmak.

Astronomi ilmi de bunun içine girer ki, bazı hâdiseleri tanımanın başlangıcını kazandırır.

Medenî fazîletler din ve devlet ahvalinin nizama konması, mülk ve millet işlerinin sevk ve idaresini belirleyen ilimlerdir. Din ilimleri; fıkıh, kelâm ve ahbar, siyer-i enbiyâ, kıssalar, tarih günlük hâdiseler. Edebî ilimler: Lûgat, sarf ve nahv, mâânî, beyan, bedi'. Toplum hayatındaki ilişkilerin, alışverişlerin çözümünde önemli ilim olan hesap ilmi.. gibi. Bu ilimler ve bunların sağladığı çözüm yolları ile toplum yönetilir.

FAZİLETLERİN DEVAMINI SAĞLAYAN RUHUN SIHHATİNİ KORUMAK..

Şu açıkça bilinmeli ki, ruhun bir meleke olarak kazandığı faziletleri, insanın korumak için çalışması en önemli bir vazifesidir. Her an saadet veren fazîletlerin devamına gayret lâzımdır. Bedenin sıhhatini korumak nasıl önemliyse, ruhun sıhhatini korumak da önemlidir. Hattâ bu daha önemlidir.

Ruhun fazîletlerini devam ettirmekte en önemli nokta şudur: Fazîletli olmak ve sahip olduğu iyi ahlâkı korumak isteyen kişi kendisi gibi fazîleti kazanmış, aşağılatıcı ayıplardan arınmış kimselerle ilişki kurmalı, böyleleriyle dostluk ve arkadaşlık kurarak meclis ve sohbetlerinde bulunmalı. Çirkin huylara sahip, aşağılatıcı ayıplarla dolu, fazîleti kazanmamış kimselerden yakıcı ateşten kaçar gibi kaçmalıdır. Çünkü arkadaşlarının huylarını kapmak insan ruhunun özelliğindendir. İnsanın tabiatında, sohbetinde bulunduğu kişilerin huylarını kapma özelliği çok kuvvetlidir: Derler ki, «Kişiyi kendisinden değil, arkadaşından sor.»

Bu hususta mânidâr bir beyit söylenmiştir:
Kime karîn olur âdem nigâh kıl o karîne
Dilersen adamın ahvaline delîl ve karine (*)

Şerli insanlarla arkadaşlık etmekten nasıl kaçınmak lâzımsa, sadece onları dinlemekten de kaçınmalı.

(*) Kişinin durumunu anlamak için delil ararsan; yakını olan kişiye (arkadaşına) bak.

Bilhassa fuhş olacak sözleri söyleyen, maskaralık yapan, sarhoş olmuş olan, müslümanlarla alay eden, bunların ayıplarını sayıp döken kimseleri dinlememek lâzımdır. Fazîleti isteyen, rezîletten kaçanlar için bu şarttır. Zira böyle şerli kişilerden dinlenilen bazı sözler insanda öyle kötü fikirler bırakır ki, bunları gidermek için uzun bir zamanın geçmesi gerekir ve dinlenilen kötü fikirli sözler iyi kişileri haram olan yollarda yaşamaya sürükler. Hattâ kötü fikirli kimselerden dinlenilen bu sözler, propagandalar o kadar şiddetli olur ki, basiretli bilginlerle, iyi yolda yürüyen bazı kimselerin bile doğru yoldan kaymalarına sebep olur. Kalbin çoğunlukla hücumuna uğrayan hissî bakışların menfî tesirinden kurtulmak lâzımdır. Fıkıh kitaplarında belirtilen «Sarhoş nağmeleri dinlemek mekruhtur» hükmünün hikmeti budur. Kişiyi süflîyata, âdiliğe, rezîletlere teşvik eden ses *ve nağmelerin dinlenilmesinin* İslâm şeriatında yasaklanmasının sebeb-i hikmeti de —Allahu aslem— budur. Zîra gerçekten süflî duyguların tahriki için söylenen sözler, şiirler ve şarkılar şehvetin harama doğru yol almasına sebep olabilir. İnsanda şehvetin var olduğu bir gerçektir. O halde süflî duygularla harama sürüklenmek tehlikesi her zaman vardır ve şehvet duygusu her zaman gözetilmeye muhtaçtır. Nefsin kötü yola düşmesi kolay, halbuki nefse bir fazîletin kazandırılması aksine güçtür. Bu da düşünülürse yukarıdaki hükmün önemi kendiliğinden meydana çıkar. Kötülüğe düşmek bir taşın yüksekten aşağıya atılması kadar kolaydır. Fazîletin kazanılması ise, ağır bir taşı yüksek bir dağa çıkarmak kadar zordur. Büyük bir kuvvet, sağlam bir azim ve sebat ister.

Bir kisme lüzumsuz yere ve zamansız bir şekilde insanların arasına karışmamalı, bir tertip gözetmeden rastgele her topluluğa girip çıkmak iyi sonuç vermez. Bu bakımdan «Uzleti seçen azîz olur» denmiştir. Evet, «Aziz olmak için uzleti seçmek lâzım ama, ne var ki insanlar daima birbirlerine muhtaçtır.» O halde kişi fazîlet sahibi, aklı başında, terbiyeli, yüzünde ahlâk nurları parıldayan ve ayıplardan arınmış, Allahtan korkan kimselerle ilişki kurmalı, böylelerinin sohbetinde bulunmalı. Bunun aksi olan kimselerden kaçınmalıdır. Şu söz bu konuda çok mânâlıdır: «Bir kimseye sohbet lâzımsa, öyle kimselerle sohbet etsin ki, bu sohbet onu hatâ, gaflet ve gurur evi olan dünyadan âhiret tarafına çağırsın!.»

Ahlâk ve fazîletli kimselerle sohbette vasat mertebeye «Beşaşet» denir. Rezîlet olan ifrat ve tefritinden kaçınmak lâzımdır. İfratı, çok gülmek, lüzumsuz ve devamlı şaka yapmak gibi durumlardır ki, sohbetin gayesini saptırır, gaflet doğurur. Tefritine de «Abûset» derler ki, sert çehreli olmak, kimseyle ilişki kurmamak, güleryüzlü olmamak demektir ki, bu da kötü bir durumdur. Mizah ve Lâtife dediğimiz şeyde de normali aşmamak lâzımdır. İfratı hezl ve maskaralığa varır. Zarara sebep olur. Tefriti, «Abûsu'l vech) (Asık suratlılık» demektir ki, dost, ahbab ve yakınlarla sohbetten kaçıp, yalnızlığı seçmek ve çoğu defa büyüklenmek gibi zararlı sonuçları doğurur.

Ruhun sıhhatini korumada en büyük sebeplerden biri de şudur: Devamlı olarak nefsine güzel amelleri yüklemek, taşımak, güzel işleri tahsil ve ikmal edip bu hususta asla ihmalci ve tembel davranmamaktır.

Tıpkı doktorların, vücudun gelişmesi için bazı uzuvlara yapacağı hareketi gösterdikten sonra, ekzersiz tavsiye etmeleri gibi ki, bu sürekli hareketler o uzuvları mutlaka geliştiriyor. Sıhhate zararlı kilo artışlarını, şişkinliklerini önlüyor. Mukavemeti artırıyor. Eskiler buna «riyâzât-ı bedeniyye» derlerdi. Bunu terkeden, yani doktorun öğüt verdiği alıştırmaları, hareketleri tekrarlamayanlar; gam, asap bozunluğu, azîm kırıklığı, zayıflık gibi belâlarla karşılaşırlar. Çünkü vücut binasının direkleri tembellik ve ihmâlcilik sonunda çökmüştür.

Rûhî ekzersizler, alıştırma ve telkinler de tıpka beden bigidir. Bunun terk ve ihmâli, tembellik, rûhî zayıflık, iradesizlik gibi acı durumları doğurur. Kişiye gam, keder ve belâ getirir. Anlayış, duygululuk, hassasiyet ve istidatlar kaybolur. Tembellik sebebiyle kişi saadet vasıtalarını ihmâl sonunda mesut bir hayatın direklerini yıkmış olur. Neticede öyle bir hale düşer ki, dünya denilen şu âlemde insanlık şerefini ayakta tutan pirensiplerden soyunup, hayvânî bir yaşayışa yönelmiş olur. Dikkatli ve uyanık olmalı... Fazîleti elde etmek için fırsatı kaçırmamalı, zamanı geçirmemeli. Yoksa fırsatlar kaçırıldıktan sonra fazîlete hasretle içte duyulacak pişmanlık hiçbir fayda sağlamaz.

Fazîlet ve ilim sahibi kimseler ise, yapmış oldukları âmellerle, kabiliyetlerle gururlanmamalı, büyüklenmemeli, kendini beğenmişlik yapmamalıdır. Çünkü bunlar ne kadar gizli bile yapılsa, yine de başarı ve necat, saadet ve ikbale engeldir. Hiçbir insan utanma bahanesi ile ilmi, öğrenmeyi terketmemelidir. Zîra cehalet her zaman çirkin, ilim ise iyi bir haslettir. Hattâ

kişi öğrendiklerini zaman—zaman tekrarlayarak unutmamaya çalışmalıdır. İlmin hazinelerini, unutmak hastalığı ile faydasız hale getirilmemelidir. Zîra «ilmin âfeti unutmaktır» denilmiştir.

Geçici arzuların peşinde sürüklenip gidenler birtakım isteklerine kavuşmak için ne kadar zorlukları göze alırlar, gündüz durmaz, geceleri uykusuz kalırlar, gereğinde yemez içmez ve isteklerine ulaşınca onu kormak için de büyük bir gayret gösterirler. Hakiki saadet ve fazîlet yolunda kemâle ulaşmak isteyenler, bazı fedakârlıkları göze almazlarsa mes'ut bir hayatı, din ve dünya hayatında mutluluğu kaybederler, hüsrana düşerler, pişman olurlar.

Mânevî mertebelere doğru yükselmek isteyenler halkın takdir edemeyip Hak'kın övdüğü zühd denilen büyük haslete tutunmalıdırlar. Zühd, dünya hayatında yaşama sebeplerinden ve fânî lezzetlerden faydalanma hususunda zarûrî miktarla yetinip fuzûlî hırsla dolu müreffeh ve şatafatlı yaşamaya iltifat göstermemektir. Zühd Enbiya ve Evliya adetidir. Hakîkî saadetin sermayesi, makamların pîri zühd ve kanâattır. Zühde tutunmayan Âhiret yolcusuna saadet hasıl olmaz. Zühd elbisesi ile giyinmeyen fazîlet isteklisi, bir makama vâsıl olmaz. Resûl-i Ekrem'in bildirdiğine göre dünyada zühdî hayat süreni Allah sever. İnsanların ellerindekine göz dikmeden asalak bir hayattan uzaklaşanı da insanlar sever. Yine Resûli Ekrem (S.A.V.) İbn-i Ömer hazretlerine şöyle nasihat etmişlerdi: «Dünyada bir garip gibi ol!..» Bu nasihatı alan Sahâbînin ne türlü zühdî hayat yaşadığı âlemde meşhur ve âlimler arasında malûmdur. Bu zatın ölünceye kadar arpa ek-

meğinden bile doyuncaya kadar yemediği bilinmektedir. Fakirliği zarûrî değil ihtiyârî idi. Malını, mülkünü muhtaçlara ihsan ve îsâr ederek, kendisi sade bir hayatı tercih eylemişti. Hulefâ-i raşidîn, sahâbe-i kiram, tabiîn hep bu türlü zühdü kendilerine şiâr edinmişlerdi.

Vakıa, Resûlüllahın ashâbmdan, ümmetin evliyasından, mal mülk edinen, zengin olanlar olmuştur. Ne var ki, mal ve mülke olan muhabbetleri kalplerînde karar kılmamıştı, himmetleri bunun sevgisine tutulmamıştı. Bunlar mallarını Allah yolunda çalışmaya vasıta kılmışlardır. Belâ oklarının hücumu ve bütün hataların başı dünya sevgisidir. Yoksa dünyanın varlığı değildir. Eskiler, bunu şöyle anlatırlar. «Bütün hataların başı dünya sevgisidir. Dünyanın kendisi değildir.» Nice insanlar vardır ki, dünya hırsı onları esîr etmiştir.

Sahâbe-i Kiram'dan mal ve mülkünün çokluğuyla tanınan Abdurrahman İbn-i Avf hazretleri vefat ettiği zaman, hatunlarına seksener bin dinar miras bırakmıştı. Lâkin, hayatı boyunca kalbi dünya hırsından âri idi. Dünya sevgisinden âzâde olması öyle mertebeye varmıştı ki, şu olay bunu pek güzel anlatır. Bir keresinde Ömer Fârûk (R.A.),ın huzuruna gelerek: «Ey mü'minlerin Emiri! Şam tarafından bir kervanım gelmektedir. Seksen develik bu kervanın her bir devesinde binlerce dinarlık yükler var. Hepsini Allah rızası için sadaka eyledim, alın, zabtedin» demişti. Hazreti Ömer bunun sebebini sorunca şu cevabı verdi:

— «Bu gece teheccüd namazını kılarken hatırıma «Acaba kervan nereye geldi ve durumu nasıldır?» diye geldi. Cenabı Hak'ka olan teveccühümü örten ve te-

heccüd namazında kalbime vesvese doğurtan bir malın mülkiyetim altına girmekten çıkarılması gerektir.»

Fazîlet arayanlar bu büyük zatların örnek yaşayışlarını öğrenip, onlara uymalı ve mal mülk sebebiyle dünyaya bağlanıp gurura kapılmaktan kesinlikle kaçınmalı. Bilhassa şehvet ve gazabını tahrik yoluna gitmemeli, kendisini şehvet yolunda uçurumlara sürükleyecek, süflî heyecanların uşağı olmaktan kurtarmalı. Yüksek idealleri, fazîletleri gaye edinmek suretiyle şehvet ve gazabını bastırabilmeli fazileti öğrenerek olaylar karşısında sağlam bir ölçüye sahibolmalı. Ve davranışlarını bu ölçüye göre ayarlayıp, bunu bir meleke, bir huy haline getirmeli.

Buna rağmen kendisini haram işlemekten alıkoyamamışsa, her günâh işleyişinde nefsine büyük ibadetler yükleyerek terbiye yoluna gitmeli. Meselâ: Dinimizce haram kılınan bir şeyi işleyince çok namaz, günlerce oruç tutmayı adayarak nefsine ceza vermeli, onu takibetmeli ki, nefis bundan sonra şer'an ve aklen yasak bir şeye rağbet etmesin! Bu manâda himmet ve mücâhede erbabından nakledilen hikâyeler çoktur. Gaflet sebebiyle bir lokma haram yediği için bir yıl oruç tutanlar... Bir gece teheccüd namazına tembellik sebebiyle pek çok gün ve geceler namaz kılanlar... Bazı örneklerdir. Hattâ ulu kişiler mübâh olan şeylere bile haddinden fazla, hattâ zaruretten fazla daldıkları zaman, kendilerini affetmeyip, bu nev'î tedbirlere başvurarak nefislerini terbiye etmişlerdir.

Yerinde olmayarak gazaplanan kişi ise bundan dolayı nefsine, ya bazı sefihlerin eziyet ve hafifliklerine sabretmek ya da korunması matlup ve hancanma-

sı makbûl olmayan malı dağıtmak süretiyle ceza verebilir ki vakitsiz olarak gazaplanmasın.

Eğer nefis, ihmâlciliğe ve tembelliğe düşmüşse, güzel âmellere çokça tutunması gerekir. Zikir, nafile ibadetle terbiye yoluna gitmek lâzımdır. Eğer bir kimsenin işlediği suç küçük günâhlardan ise, bundan da şiddetle kaçınmalı ki, insan küçük günâhları işlerse, büyük günâhlara da cesaret etmek ihtimâli vardır.

İnsan kendi ayıbını ve eksikliklerini tanımalıdır. Bilindiği gibi insanın kendi nefsine ve sevdiklerine karşı muhabbeti pek büyüktür. Bu münasebetle ayıplarını bile meziyyet zanneder. Şu halde ayıbını bilmek için kişi gerekli çalışmayı yapmalıdır. Düşmanından da ayıbını takîbeder... Kendi dışındaki kişilerde ayıpları bilmek sûretiyle bunlardan kendisinde de olup olmadığını bilir. İnsan bir bilgin ve sâdık dost edinerek, ondan ayıplarını sorar. Onlar her ne kadar ayıbının olmadığını söyleyerek, onu övseler de, ısrar etmeli, eksiklerini öğrenmelidir. Sâdık dostu ayıbını söyleyince içten ve dıştan sevinip, hiçbir üzüntü alâmeti göstermemeli. Çünkü halk arasında meşhurdur ki, ayıbı söylenen insan kızarsa, üzülürse söylenene düşmanlık etmesinden korkulur. Ve bu huyda olan kişinin ayıbını hiçbir insan cesaretle söyleyemez. İskender'den şöyle bir olay nakledilir:

Danışma kuruluna kadar yükseltilen, has dostlarından birine İskender bir gün şunu söyler:

— Sana devlet kademelerinde büyük değer verilip, derecen yükseltilmiş, has dostlarım arasına gelmişsindir. Buna rağmen senden lâyıkıyla bir hizmet görmüş değilim.

Adam buna «Padişahım belirtsin ki, kusurumu anlayayım» der. İskender şu cevabı verir:

— Sen beni hep yükseltmiş, bende hiçbir kusur görmemişsindir. Ve şimdiye kadar hiçbir hatamı söylemedin.

Bunu dinleyen dost «Yüce Padişahımız iyilikler ve fazîletlerle süslü ve bütün ayıplardan uzaktır» deyince İskender bu sözü asla kabûl etmediğini şöyle belirtir:

— «Benim nefsimin ayıptan uzak olmadığı muhakkaktır. Bunu inkâr edense ahmaktır. Sen de hakikatte bende hiçbir ayıp görmüyorsan ahmaksın, câhilsin! Eğer bilip de gizliyorsan, inkâr ediyorsan münâfık ve fitnecisin. Her iki halde de nedîm-i has ve ehl-i ihlâs olmaya lâyık değilsin.»

Bundan sonra o kişiyi sohbetinden kovmuş ve makamından indirmiştir.

İnsan ayıplarını şerli kişilere bakarak giderebilir.. Bu gidermek, onların işlediği işlerden kaçınmakla olur. «Ben edebi, edepsizlerden öğrendim» diyen filozof devam ediyor! «Zîra her iş ki onlardan sadır olur Akılda onun çirkinliği meydana çıkardı. Ben bunu hatırımda tutup, işlemezdim, bundan kaçınırdım.» Filozoflardan bazıları demişlerdir ki, fazîlet arayan kişiler, tanıdıklarında bir ayna gibi kendi davranışlarını görmeli. İyilerine devam etmeli, çirkinlerini terketmeli.

Fazîlet arayanların dikkat etmesi gereken bir nokta da katiyen büyüklenmekten kaçınmak olmalıdır. Bilhassa kendisi övüldüğü zaman gururlanmamalı. Hattâ mümkünse kendisini öven kimseyi bundan menetmeli. Zîra medh ve senâ fazîlet yolcusuna büyük za-

rarlar doğurur. Fazîlet makamlarında yükselmeye engel olur. Zîra bu övgüleri dinleyen «nefs-i emmâre» kendisinde olmayan fazîletlere de malîk olduğunu ve bu sahada en yüksek dereceye ulaştığını sanır. Nîceleri bu şekilde fazîleti aramaktan vazgeçmiştir. Nice ilim yolcuları cahillerin övgüleriyle aldanıp acaip telifata girişmişler, ölçüsüz ve manâsız şiirlerle maskaralara, şerli kişilere güzellemeler ve methiyeler yazarak, ilimde kemâle ulaşmaktan sapmışlardır.

Hakîkaten insan, kendisini methedenin söylediği sözlere lâyık olsa, fazîletlere sahibolsa bile, yine de bu şekilde kendini methedenlere razı olmaz, fazîlet sahibi için bir tehlikedir. Allah Resulû, ashâb'dan karşısındakini metheden birine «Kardeşinin boynunu kestin» buyurmuşlardır. Bu konuda şu hadîs-i Şerif de çok meşhurdur: «Basîret gözünüzü açınız da methedilenlerin yüzüne toprak saçınız!» Bazı bilginler hadiste «toprak saçmak»tan gaye methedeni bundan menetmektir, bazıları ise bu sözün hakîkati murattır, demişlerdir.

Methedilen kişi uzun zaman bunu hatırlayarak heyecanlanır, iftihar duyar ve gurura kapılır. Kalbinde gevşeme olup, fazîleti muhafazada dikkatsizlik ve ihmâl doğar... Bir mecliste bir adamı fazlasıyla methetmişlerdi. Başını kaldırıp şöyle söyledi: «Ben kendimi bilirim» Fakir bu konuda şu beyti yazmıştır;

Derûnumu bilirim ben meâyıbla dolu
Ne faide suhan-ı methat-i höş âmed gû.

(Ben içimin ne ayıplarla dolu olduğunu biliyorum. Güzel sözlerle övgünün ne faydası var.)

RÛHÎ HASTALIKLARIN İLÂÇLARI

Daha önce belirtildiği gibi doktorluk ilminin iki gayesi vardır:

Birincisi: Sıhhati korumak.

İkincisi: Hastalığın giderilmesi, hastalığa sebep olan şeylerin izalesi.

Sıhhati korumak misliyle olur. Yani önceki sahibolunan sıhhate sahibolmak ve onu devam ettirmekle... Hastalığın giderilmesi ise zıddı ile, ilâç uygulamak sûretiyle olur. Ruh doktorluğunda da bu kaide uygulanır. Ve bu şekilde hastalığın çareleri bulunur.

Hastalıklara ilâç vermekte takîbedilecek yol şudur:

Önce hastalığın kaç cinsi vardır? Her cinsin sebep ve illeti nedir? İşareti nedir? Bilinmeli. Hastalığın ilâcı nedir? Ve hastalık sebebi ne ile gider? Belli olmalı. Böylece hastanın hastalığı bu cinslerden hangisi olduğu, işaretleriyle teşhîs olunduktan sonra, sebebi de malûm olmuş olur. Ve derhâl çare olarak bulunan ilâcı tatbike geçilir. Hastalık ve sebebi ortadan kalkmış olur. Aslında hastalık mîzacın sapmış olmasından doğuyor. Mîzacı saptığı noktadan itidâle döndürmek onun ilâcıdır. Tabiî bu kendiliğinden olmaz. Birtakım çareleri ve tedbirleri düşünmekle olur. Daha önce belirtildiği gibi insan nefsinin üç kuvveti vardır.

Birincisi: Temyiz kuvveti, ki bununla düşünür ve bakışlarını belirtir.

İkincisi: Şehevânî kuvvet ki, kişi onunla faydayı celbeder.

Üçüncüsü: Gazap kuvvetidir ki, zarar verici şeyleri giderir.

Mîzacın sapması ise îki nev'îdir:
Birincisi: Kemmiyyet cihetinden sapma.
İkincisi: Keyfiyet cihetinden sapma.

Keyfiyet cihetinden sapma bir nev'îdir. Kemmiyet yönünden sapma ise iki nev'îdir. Zîra kemmiyet yönünden sapmak itidâlden ya fazla, ya da eksik olmakla olur.

Şu halde her kuvvetin üç nev'î olur: İkisi kemmiyet yüzünden ki, ifrâdı, kemmiyyet çokluğu tefrîti ise kemmiyyet noksanlığındandır. Üçüncüsü de keyfiyet cihetinden sapmadır. Şimdi her huvvetin bu üç türlü hastalığın herbirinin sebeplerini ve ilâçlarını, Allah Teâlâ'nın yardımı ile beyan edelim. Her ne kadar tabib olarak fakir kendîsi muhtelif hastalıklarla hasta ve çeşitli elemlerle rûhen muzdarip olup, hastanın hastaya tedavîsi nadir îse de ümitten uzak değildir ki bu konuda yazacağımız şeylerle ya kendisine, ya başkasına ilâç ve mîzaçta itidâl meydana gele» Büyük sevap ve güzel övgü nasîb olup, Rahman olan Allah'ın rahmetine muvafık kılına! Muvaffakiyet Allah Teâlâ'dandır. Sırat-ı müstakîme hidayet de ondandır

Temyîz kuvvetinin ifradı îki kısımdır: Zîra bu kuvvetin ifrâdı, ya teorik ahlâkda, ya da pratik ahlâkda olur. Teorik ahlâk ifrât, akılda haddini tecavüz edip, münakaşa ve yazışmalarda mübalağa etmektir. Çoğu kişiler bu hali tetkîk sanarak, şüphelere düşüp, zayıf konularla tahkîk metodundan ve sağlam yoldan uzak kalırlar. Kuvvet-i nazariyyenin ifrâdının bir nev'î de mücerret konularda duygularıyla hükmetmektir ki, bu, şeytana itâat, vehm, akıl ve anlayış kıtlığından doğar. Mücessime ve müşebbihenin hataları bu nev'îdendir. Bu,

Hoca Nasîrî'nin sözüdür. Seyyid Şerif Cürcanî hazretleri (müdakkik üstad) Şerh-ı Mevâkıf isimli kitabında şunu zikreder: Kuvvet-i nazariyyede ne kadar ifrât olsa, rezîlet olmaz. Bilâkis ne kadar kuvvetli ve şiddetli olursa o kadar efdâldir. Rezîlet ve mezmum olan kuvvet-i ameliyyeye taallûk eden idrâk ve temyizdedir. Ve buna cerbeze derler. Allah Teâlâ daha iyi bilir.

Tatbîkî ahlâk'a gelince bundaki ifrât cüz'î işlerde olursa buna cerbeze ve hubs derler. İddialarında acaip fikirler, tezvîratı, garip hileleri savunmak, cerbeze ve hubs kısmmdandır. Bunun bir de külli işlerde olan ifrâdı vardır.

Temyîz kuvvetinin tefrîti de iki kısımdır:

Birisi: Nazarî hikmet bölümünde olandır. Buna belâdet dahi denir ki, bakış ve fikri eksik olmaktır.

Diğeri: Amelî hikmet bölümünde olandır. Belâhet derler. Kişinin kemâli elde etmesine engel olan bilgileri öğrenmek için bütün gayretlerini harcamaktır.

Nazarî ahlâk bölümünde ifrât, cedel, safsata gibi ilimde yeter dereceden sapıp, sözde derinlere inerek, sapıtmaktır. Hikmet-i ameliyyeden olan kehanet ve buna benzer amellere himmet ve gayret göstermek gibi. Özellikle burada ilmin elde edilişinin gayesi mücerret ilim olmaktan çıkar, ilmini birtakım aşağılık, dünyevî hedeflerine âlet olarak kullanmaya dönüşür.

Gazab kuvvetinin hastalıkları da üç nev'îdir:

Def kuvveti şeklinde beliren bu kuvvetin ifrâdı; zararlı haşerat ve yırtıcı hayvanlar gibi aşırı gayz, kin

ve intikamcı olmaktır. Aklın dînin hududunu çiğneyip, canlı insan ve hayvanları öldürmek, ya da onlara eziyet etmek şeklinde belirir.

Gazap kuvvetinin tefrîti ise gayretsiz. hamiyetsiz ve korkak olmak sûretiyle, işlerinin idaresinde sulhu koruyamayıp, yıkılmaya doğru gitmektir.

Gazabından cansız varlıklara vurup dövmek gibi gazap kuvvetinin redaet-i keyfiyet ile akıl üzerine hareket etmemek demek olan bir yola girmesidir ki cansız varlık bu dayaktan bir üzüntü duymaz. Ama dövenin kendi uzvu bundan rahatsız olur. Bazı kimseleden bu nev'î şeyler sadır olur. Yerinde olmadan kızmak ve çıkış yapmak da bu guruptandır.

Gazap zamanında ve yerinde olmazsa dürüst siyaset ve faydalı terbiye hâsıl olmaz.

Kuvvet-i şeheviyyenin hastalığı da üç nev'îdir:

Birincisi: İfrâtıdır. Yemek, içmek ve lezzet veren şeylerde hırslı olup, aklın, şer'in ve edebin insan ruhuna sunduğu mertebenin dışına çıkıp, itidâlden harice meyletmektir.

İkincisi: Bunun tefrîtidir: Yeterince kazanmak ve helâl kılınan şeyleri elde etmek tembellik gösterip, neslin bekası Muhammed ümmetinin çoğalmasını sebepsiz olarak benimsemektir.

Şehvet kuvvetinin keyfiyet-i redâeti ki, yeme ve içilmesi ve korunması aklen ve şer'an mübâh olmayan yerlerde icray-ı faaliyet etmektir. Meselâ: Toprak ve kömür yemek gibi...

Bu anlattıklarımız insan ruhunda beliren hastalık cinslerinin en belirli olanlarıdır. Bunların herbirinin altında yüzlerce karışık ruhsal bunalımlar olabilir.

Ama bu belirli olanların sebepleri bilinir, ilâçları verilirse, diğerleri de temelden halledilmiş olur.

Bazı helâk edici rûhî hastalıklar vardır ki, bunlar bütün sair bunalımları doğurur: Hayret, cehl, aşırı gazab, hışım, kin, hased, aşk; emel; betalet; tembellik gibi... Çünkü bunlar şahsen helâk edici hastalıklardan olmakla beraber, sair tehlikeli rûhî hastalıkları da doğururlar. Bunların insan ruhuna zararları pek fazladır. O halde bunları tanımalı, sebeplerini bilip gidermeli, ilâçlarını tatbikde ihmâl etmemeli. İnşallah bunların herbirinin çarelerini beyan edeceğiz.

Malûm olsun ki, ruh ile beden arasında sıkı bir alâka vardır. Hattâ bazı bilginler ve hekimler ruhu, hissedilen beden zannettiler. Ve mücerret ruhun isbatına kadir olamadılar. Hakikaten mücerret ruhta meydana gelen bir şey bedene geçer ve bedende meydana gelen her halin infiâli mücerret ruhta cârî olur. Meselâ: Ruha gazap hali gelince onun eseri ateş ve kırmızılık, hemen bedende görülür. Ruha aşk hali gelip müessir olursa sararmak ve maşuku görünce elinde olmadan bedende meydana gelen değişiklik buna misâldir. Bunun aksi de varittir. Uzuvlarda hastalık ve kuvvet düşüklüğü olursa, rûhî idrâklerde karışıklık olur. Bedendeki bu kal düzelirse ruha ferah ve sürur gelir.

O halde rûhî hastalıklara ilâç bulmak isteyen kimse ilk önce bunun sebebini bilmelidir. Eğer hastalık bedene ârız olan açlık, ağrı, sızı v.b.g. rahatsızlıktan ise tıbbî tedbirlerle ve bakım ile bunu gidermeye çalışır. Beden sıhhata kavuşunca ruhsal hastalık da ilâcını bulmuş olur. Eğer hastalık rûhî ise, alışkanlıklara

alâkalı ise, o zaman ahlâk kitaplarına bakarak bunalıma gerekli olan ilâcı arar, bulur ve şifaya kavuşur.

Doktorlukta dört genel tedavi şekli vardır:

1. Vitanimi bol, gıda almakla.
2. İlâç kullanmakla.
3. Haddini aşmaksızın bazı zehirli maddelerden faydalanılarak.
4. Bazı yerleri kesmek yoluyla.

Ruhsal hastalıklada uygulanacak tedavî yolları da bunun gibi dört nev'îdir:

1. Güzel âmel ve faydalı davranışlarla rûha kuvvet vermek. Yine çirkin davranışları terkederek aynı gayeye yönelmek. Nitekim bedenin tedavisinde gıdalı yiyeceklerle vücuda kuvvet gelir ve hastalığı atmaya gücü yeter.

2. Kötü huy ve çirkin ahlâk sebebiyle rûha gelen hastalığın ızdırabını şuurlu bir şekilde düşünüp, kendisini azarlamak, pişmanlık duymak yolu. Bunu yapmakla âdî huylardan kaçınmak, alışkanlığı kazanılabilir. Nitekim beden hastalıklarında ilâç kullanmakla rahatsızlık gider ve bedenî ızdırablar dinerdi. Ruha yöneltilen azarlama ve çirkin huylardan duyulan şiddetli pişmanlık ilâçla tedavî gibidir.

3. Ruhta gayet sağlam yer tutmuş bir âdî huyu gidermek için, onun zıddı işlenerek, yapılan tedavîdir. Meselâ: Bir kimsede cimrilik bir huy halinde yerleşmiş ve giderilmesi de gayet zorsa, bu kimse cimriliğin zıddı olan israfa gider. Zamanla vasat ve itidâl olan cömertlik özelliğini kazanır, rezîletten soyunup, fazîleti kazanmış olur. Nitekim bazı beden hastalıklarında doktorlar hastaya mikropları öldürmek için, belli bir ölçüde zehir verirler. Ruh hastalığında da rezîlet ze-

hirin yerini tutmaktadır. Ama bu uygulamada bedende zehirin tahribata sebep olacak kadarından, ruhta da rezîletin (meselâ yukarıda örnekteki israf) bir yer işgâl etmesinden sakınmak lâzımdır. Çünkü fazla kaçırılınca fayda yerine bunun zarar doğuracağı apaçıktır.

4. Çirkin huy, ruh ülkesinde uzun zaman kalmış ve yıkılmaz bir kale gibi olup, yukarıda sayılan üç yolla tedavî edilememişse, nefse zor ibadetler, güç ameller yüklemeli Meselâ: Çirkin huydan kurtulmak gayesi ile altından kalkamayacağı adaklar ve bozulması mümkün olmayan ahidler yapmalı, ki ruhu ibadetlerin nurundan ışık alsın, ahid ve adaklar sebebiyle kötü huydan kurtulsun. Beden rahatsızlıklarında uzuvlardaki ızdıraba, iltihaba, çekilmez ağrılara sebep olan kanın, birikintinin yarıp akıtılması yoluyla şifânın sağlanması gibi. Böylece uzayacak hastalık diner, daha önceki tedavî yollarıyla ilâç vermek mümkün olmayan durumlarda uygulanır.

Aklı başında olan, edep yolunu seçmiş olan kişiler rezîletleri, cinsleri olan ruh hastalıkları ile, fazîletin cinsleri olan ruha şevk veren güzel huyları belledikten sonra kendilerinde doğacak ruhî bir hastalığa münasip ilâçlardan birini tatbik ederler.

Doktorluk (Beden doktorluğu) kitaplarında her ilâcın ayrı ayrı ve her hastalığın fert fert anlatıldığı gibi bizde ruhî hastalıkları ayrı ayrı sebepleri ve ilâçlarıyla anlatacağız. Rûhî hastalıkların bölümlerinden olan üç kuvvetle ilgili ruhsal hastalıkları beyan etmekle sair bölümlere de mukayese ile ilâç bulma imkânını hazırlayalım:

Temyîz kuvveti ile ilgili rûhî hastalıklar pekçoktur. Ama bunlardan en tehlikelisi üç tanedir:

1. Hayret (Kararsızlık)
2. Cehl-i basît (Bilir görünmek)
3. Cehl-i mürekkeb (Bilmediğini bilmemek)

Birinci nev'î ifrât, yani kemmiyet fazlalığından. İkinci nev'î tefrît, yani kemmiyet noksanlığından. Üçüncü nev'î ise redâet-i keyfiyet kısmındandır.

Hayret hastalığının ilâcı: Hassas ve ince meselelerde, iki delil karşılıklı olarak ortaya çıkınca, yakîn hakîkati bulamamak, basîret gözünü açamadığı için hayret ve şüphe noktasında kalmak. Böyle bir fikrî çıkmazdan kurtulmak için önce apaçık bir hükmü ele almak lâzım. Ele alınan kazıye iki yoldan da apaçık bir hakîkattir. Akıl kesinlikle ve kolayca bunun doğruluğunu anlar. Bunu uzunca tefekkür ettikten sonra diğer meselerde hakikati anlamak için lâzım olan ön bilgilere sahibolur, ortaya çıkan meselenin ayrıntılarını idrâke gayret eder. Bu ön bilgilerin vicdanında hak olduğuna yakîn bir kanaat besleyip mantık kaidelerini, fikir ölçülerini göz önüne alıp, son derece büyük bir ihtiyatla derinliğine tetkîk ederek, hakkı batıldan ayırdeder, sırf hakkı tayin eder ve doğrular.

Cehl-i basît'in ilâcı: Cehl-i basît, bilgi sahibi olmadığı bir konuda kendini bilir göstermemektir. Bu durum, başlangıçta kötü değildir. Çünkü cehl-i basît olmayınca ilme, öğrenmeye teşebbüs etmek mümkün değildir. Ama bu noktada kalıp cehl-i, ilme vasıta yapmamak kötüdür.

İlâcı: Kişi, insan ve hayvanlara bakmalı, her nev'în birbirinden ayrılık ve üstünlük noktalarını öğrenmeli. Öğrenince anlayacak ki, ilim şerefi, düşünme ve konuş-

ma cevheri insanın hayvanlara olan üstünlüğüdür. Her hünerin başı ilimdir. İlim olmasaydı insan şerefini sürdüremezdi. Bu zinetle süslenmeyen bu şerefi kabule kendini hazırlamayan insan, vahşî hayvanlar safında sayılır. Belki bunlardan makamca daha aşağı mertebededir.Buna delil şudur: İlim meclisi kurulup, bilginler yazar, anlatır ve beyan eder; fazıllar hakîkate ulaşmak, ulaştırmak için delîl ve bürhanlarını ileriye sürerler. Hasılı; her biri kalpleri dirilten faydalı hazinelerin bilgi nev'ilerini, hatıra gelmiş gizli, parlak düşüncelerini konuşma meydanına atarlar, meramını anlatırlar. Bu ilim ve hikmet meclisinde âlîm ve fazılların sesleri, sedaları gök kubbeye ulaşsa bile, hatalar içinde yüzen câhil, tıpkı konuşma ve fikir beyan etme özelliğinden mahrum olan hayvanlar gibi, düşünme ve beyan etme özelliğinden mahrum kalır. O halde câhiller arasında dönüp dolaşan lâflar, hayvanların bağırmalarına benzer. Bunlara insan demek, duvara resmedilmiş veya taştan, tunçtan yontulmuş bir şekle insan demek kabilindendir. Hakîki insanlık bunlardan uzak, böyleleri için insan deyimi ise mecazdan sayılmıştır. Kaldı ki hayvanlar fıtraten sahibolduğu kabiliyetlerini Allah Teâlâ'nın ilhamı sebebiyle hayatlarını kazanmakta kullanırlar ve tembellik yapmazlar. Câhil insan ise, aksine kabiliyetlerini kaybetmiş olup, sahibolduğu kuvvet ve âletleri kullanmakta aklın işaretinden ve maslahat caddesinden dönmüştür. Şahikaların zirvesi olan «Biz, hakikat, insanı en güzel biçimde yarattık.» (Tîn/4) sırrından yuvarlanıp, iradesini kötüye kullanmak sebebiyle «Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik» (Tîn/5) hitabına inmiştir. Aristotalis der ki: Körle-Gören bir insan karanlık bir çukura düşseler, görmeyenin hali gö-

ren yanında özürlü olabilir. Fakat görenin de görmeyene göre mazur sayılması ne kadar uzak bir mertebedir?

Yazmakta kudret sahibi olduğunu iddia eden kişi Farsça'da «Dânem nuvişten» Türkçe'de «yazabilirim» der. Dikmek sanatına dair bildiğini îdda eden kimse Farsça'da «Dânem dûht» Türkçe'de «Dikebilirim» der. Bunun manâsı şudur: İnsanın bütün kemâlâtı ve sanayie karşı vakî olan kudretinin esası ilim ve marîfete râcidir. Bu nükte Türk ve Fars dilinin inceliklerindendir.

İlmin şeref ve fazîletine dair olan parlak âyetler ve hadisler; büyüklerin, âlim ve fazılların sözleri o kadar çoktur ki, bu kitabın sayfalarına sığmaz. O halde ey insan! Kabiliyyetini ilim ve hikmetle değerlendir. Tabiatını ilim ve marifet cilâsı ile süsle. Böyle yaparsan ne mutlu, tekrar ne mutlu sana! Henüz yer, zaman, kuvvet ve âletler müsâit iken, ilim ve kemâle doğru hareketle cehalet çukurundan, dalâlet girdabından kurtulmak için varını yoğunu seferber et. Böylece cehalet deryasından selâmet sâhiline ulaşır, sapıklık girdabından helâke sürüklenmekten kurtulursun.

Cehl-i mürekkebin ilâcı:

Cehl-i mürekkep ne demektir? Bir şeyi bilmeyip, ama bilmediğini bilmeyerek onu biliyorum zannetmektir. Burada iki tane «Cehl=Bilmemek» vardır. Biri: bilmemek, diğeri: bilmediğini de bilmemektir. Bundan dolayı buna cehl-i mürekkep denmiştir. Bir insan ki, bilmiyor, bilmediğini de bilmiyor. Bu sürekli olarak câhil kalmaya mahkûmdur. Nitekim bazı vücut hastalıkları ki —vücutta müstahkem yer tutmuş ve müzminleşmiştir— Doktorlar bunları tedavî etmekten âciz-

dirler. Gidermek için hangi çareye başvuracaklarını şaşırırlar. Ruh doktorları da bu güç derdin, bu müzminleşmiş hastalığın (cehl-i mürekkep) ilâcında acze düşmüşler ve şaşırıp kalmışlardır. Çünkü nefis kendisinin cahilliğine ihtimâl vermeyip, âlim olduğuna inanırsa, ilim öğrenmek ve cehaletten uzaklaşmak için çalışması mümkün müdür? Bu rûhî hastalıkla hasta olan fakat hasta olduğunu itiraf etmeyen bir insan ilim yoluna nasıl girer? Cehl-i giderme çabasıyla nasıl yorulur? Nitekim Hazreti İsa'dan nakledilir, buyurmuşlar ki: «Allah'ın yardımıyla sağıra ve dilsize ilâç bulmaya muvaffak oldum. Ama ahmak kişiye ilâç bulmaktan âciz kaldım.»

Bütün bunlara rağmen biz burada böyle kişilere ilâç olmakta fayda sağlayabilecek ihtimâlde olan bir çareyi belirteceğiz: Böyle kişiler daha çok riyaziye'ye dahil ilimlerle iştigâl etmeli. Zîra matematik gibi ilimlerin konularında dayandığı temeller ve deliller kesindir. Nefis bu alıştırmalarla meşgûl olunca zanla yetinmeyip gerçek sonuca ulaşma alışkanlığını kazanır. Sonra hakîkat derecesine ulaşamadığı sair konulara dönünce; matematikte kesin sonuçlara ulaşma alışkanlığını kazandığı için, bunlarda da cehaletini anlar, uyanır; bilgilerinde kusur ve hafızasında eksiklik, tahayyül ederek cehl-i basît dairesine döner. Bundan sonra da ilm-i yakîn tarafına şevk ve istek uyanır.

Gazab kuvveti ile ilgili hastalıklar çoktur. En tehlikeli olanlar ise üç tanedir:

1. Gazab
2. Korkaklık
3. Korku

Birincisi gazab kuvvetinin ifratıdır. Yani kemmiyet çokluğudur. İkincisi tefrîti, yani kemmiyet noksanlığıdır. Üçüncüsü keyfiyet yönünden kötülüğüdür.

Gazabın ilâcı:

Gazab nedir? Rûhî bir haldir ki, bununla kalbin içinde huya bağlı bir hararet olan ruhun cevheri bedenin dışına hareket eder, kalbin kanı coşup galeyana gelir. Bedenin dış görünüşünde kırmızı bir sıcaklık belirir. Hele bu hal yüzde tamamen meydana çıkar. Boyundaki damarlara kan hücum ederek ağırlaşır.

Gazabın sebebi, nefsin elem duyduğu kimseden intikam almaya kastetmesidir. Bu istek nefiste belirince bedene de geçer ve gazab huyuna ait bir hararet galeyana gelir. Bu dalgalanmadan buhar ve karartıcı bir duman yükselir. Dimağı ve cereyan etmekte olan damarları bir perde kaplar. Bunun doğurduğu karanlıktan aklın nuru kapanır, parıldayışı ve sıhhatli bir şekilde işleyişi durur. Akıl aynası kirlenir, kuvvet-i nazariyyenin doğuracağı fiiller zayıflaşır. Hekimler insanın bu halini şuna benzetirler: Karanlık ve uzun bir mağara, büyük bir ateş, her tarafı dolduran bir dumanla dopdolu. Bu haldeki ateşin alevlerini söndürmek gayet zordur. İfrât derecede gazaplanmış bir insanı öğütle, tatlı sözle, nasîhatle durdurmaya çalışmak, mağaradaki ateşe bir yerden biraz su alıp söndürmeye çalışmak gibidir. Ki azıcık su yükselen ateşin alevlerini belki biraz daha yükseltir.

İnsanların mizacı gazab kuvvetini kabul etme istidadı bakımından muhteliftir, zıt görünüşlüdür. Bazı mîzaçların gazab kuvvetini kabule istidadı barut ve kibrîtin parlayıp alev almaya olan istidadı gibidir. Nasıl ki kibrit ve baruta birer kıvılcım dokunmakla alev-

lenip parıldarlar. Böyle bir mîzaca sahibolan kişi intikamı gerektiren bir kelime duyup, bir duruma şahit oldumu bundan büyük ızdırap ve elem duyar, gazab ateşiyle tutuşur. İç ve his aynası kararır. Nasihatla, tatlı sözle değil bağlamakla bile bundan vazgeçirmek zor, hattâ imkânsız bir duruma gelir. Bazılarının gazabı kabul etmeye istidadı yağ gibidir. Her ne kadar ateş isabet etse de, tavanın içinden yükselen sesler çıkar.Lâkin kibrit ve barutta olduğu gibi bir kıvılcımdan dakikada ateşten bir dağ yükseltmez. Kimin mîzacı çabuk yanan ve çabuk sönen kuru odun gibidir. Bu mertebe ikinciden uzaktır. Bir kısım insanın mîzacı ise yaş oduna benzer ki, çabuk yanmaz, zor tutuşur ve basit bir çaba ile söner. En arzu edilen bu mertebedir. Akıllı, bilim sahibi, vakûr, selîm kişiler buna örnektir.

Gazabın bütün sebepleri toplanmayınca alevi parıldamaz. Gazabın sebepleri ortadan kalkınca kişi suhikmet yoluna ulaşmak gibi nefsi gazabın zincirinden ve bu huyun kendine has hararetinin ölmüşlüğünden olmaya. Aksine ruhu güzellikle süslemek, aklın mürşitliğini kabul edip, şer'i mübînin emirlerine uymak, kûnet bulur. Şu şartla ki bu hal hamiyet eksikliğinden, kurtarmak gayesi ile hareket ede. Fazîlet olan ve rezîletten uzak olan yol budur.

İnsanın gazab halleri şu tabakalarda belirir:

1. Gazabı geç gelir, çabuk geçer.
2. Gazabı tez gelir, tez geçer.
3. Geç gelir, geç geçer.
4. Tez gelir, geç geçer.

Bu kısımların en fazîletlisi gazabı geç gelip tez geçendir. En kötüsü de tez gelip geç geçendir. Zîra gazabın azı makbûl çoğu kötüdür.

İmam Gazalî Hazretleri der ki: Bir hükümdar, idaresi altındaki kişiler hakkında gazab halinde hüküm vermekten kaçınmalıdır. Zîra gazab insanı huyundan çıkarır. Böyle bir durumda verdiği hüküm zulüm ve siyaseti cevr olabilir. Hazreti Muhammed (S.A.V.) de Hadis-i şerîflerinde hakimin gazablı iken hüküm vermemesini tavsiye etmiştir. Çünkü gazab cinnet ve sarhoşluk nev'îlerinden biridir. Mecnunun akd ve hükmü, sarhoşun görüşü nasıl fasitse, bu da aynıdır. Gazablı kişinin ilîm mahalli olan kalbi ile fikir menzili olan dimağını, gazabın alevleri kaplar. Böyle bir dimağ ve kalpten fazîlet ve adalete dayalı hüküm nasıl çıksın?

Gazaba gelmiş bir kişinin yüzü kızarır. Damarları gerilir. Asâbı bozulur, sesi acaip şekilde yükselir. Doğru olmayan hareketler sudûr eder. Bunu gören insan gazabın ne derece akıldan uzak ve nasıl mecnunların işlerine benzer çirkin davranışlara sebep olduğunu anlar.

Gazabın rûhî ve bedenî zararları pek çoktur. Gazab hattâ bazı zamanlarda ansızın ölüme bile sebep olabilir. Zîra kalbin harareti gazabın ateşiyle parıldayıp, gazaba gerekli olan beden hareketlerinin harareti buna bitişince, tabiatındaki harareti de iyice tutuşturur. Tutuşan bu hararet gazab halinde bedenin dışına yönelir. Lâkin merkezinde yetecek kadar ruhun kalması gerekir. Bazı mîzaçlarda huya bağlı hararet az olur. Böylelerinde gazab şiddetli olup, garizî (huya bağlı) hararet dışarıya yönelince, merkezinde yetecek kadar ruh kalmayıp, ansızın ölüme sebep olur.

Hulefâ-i râşidînden bazıları gazab halinde bir hükmü infaz etmekten, bir cezayı uygulamaktan çekinir-

lerdi. Çünkü gazab halinde bir ceza uygulanırken sırf Allah rızası için olmak gayesinden dönerek, nefse pay ayırmak ihtimâli vardır. Nitekim Ömer Fârûk (R.A.) bir sarhoşa ceza verirken, gazaba gelip birtakım kızgınlık eseri olan kötü sözleri söylemeye başlamıştı. Derhâl gazablı olduğunu düşünerek cezayı uygulamayı tehir etti. Ömer İbn-i Abdü'l-Azîz bir kimseye ceza verecekti. Gazaba gelmiş ve karşısındakini kötü sözlerle azarlamaya başlamıştı. Fakat durumunu hemen idrâk edip cezadan vazgeçti ve şöyle dedi: «Eğer beni gazablandırmamış olsaydın sana ceza verecektim.» Yunan filozoflarının büyüklerinden bazıları derler ki: «Fırtınalı bir rüzgâr, gürleyen bir şimşek ile deryâların arasından ve büyük ağaçlarla sair helâkedici şeyler arasından dönenlere selâmet ihtimâlini verir, necat ümidini tutarım. Zîra bunun kurtulması için kendisine tedbir ve ilâç uygulamak kolay olur. Lâkin, tutuşmuş bir gazabla hışımın şerli kıvılcımı ile dopdolu olan insanın selâmetine ihtimâl vermem, necatına ümit beslemem. Zîra gazab ateşiyle tutuşmuş insanın alevini teskin etmek mümkün değildir.»

Çaresizlere derman veren, deryâda dalgalar arasında mihnet ve belâ dalgalarını aşmak isteyenleri selâmet sâhiline ulaştıran, güven içinde olacağı bir kenara ulaşmasına yardımcı olan, kerîm olan lûtuf sahibi hazreti Allah'tır. Ama şeytanın yolundan yürüyerek, gazabın şerli kıvılcımıyla tutuşan, ateşiyle yanan kişi Allah Teâlâ'nın lûtuflarından uzaktır.

GAZABIN SEBEPLERİ (Kızmaya sebep olan haller)

Hiddetlenmeye sebep olan haller ondur:

1. Ucûb (Kendini beğenme)
2. İftihar (Övünmek)
3. Mira (Kavgacılık)
4. Licac (Övüngeçlik)
5. Mizah (Şakacılık)
6. Tekebbür (Büyüklenme)
7. İstihzâ (Başkalarıyla alay etmek)
8. Gadr (Ezâ ve cefâ etmek)
9. Daym (Çaresizlere eziyet etmek)
10. Münafeset (Egoistlik)

1. Ucûb: Kişinin kendisini beğenmesi, kendi vasıf ve hallerini iyi zannetmesidir.
2. İftihar: Övünmek ve kendini mükemmel kabul edip sevinmektir.
3. Mira: En küçük şeylerde bile münakaşa ve mücadele etmek, kavga etmek.
4. Licac: Övüngeç olmaktır.
5. Mizah: Şaka yapmaktır.
6. Tekebbür: Büyüklenmektir.
7. İstihza: Kendisinden başka bir kimseyi maskaralığa almaktır.
8. Gadr: Vefakâr davranılması gereken kimseye ezâ ve cefâ etmektir.
9. Daym: Zayıf ve fakir gördüğü kimseye zulmetmektir.
10. Münafeset: Mal ve buna benzer başı şeyleri başkalarından kıskanmaktır.

Bu on sıfatın hiddetlenmeye, kızmaya sebeb olduğu bilginler yanında bellidir. Zîra kendisinde ucub olan kişi kendini ve makamını yüksek görüp, nefsine daha aşağı bir durumu hafif görür, muzdarib olur. Sinesi gazabın kıvılcımıyla tutuşur. İftihar da bunun gibidir. En ba-

sit şeylerde münakaşaya, kavgaya yönelen ve övüngeç olanların da hiddet ateşiyle tutuşduğu apaçıktır. Büyüklenemeye gelince bu bellidir ki, gazab ateşini körüklemekte kendini beğenmekten de kötüdür. Başkalarıyla alay etmek, hizmet edilmesi gereken kişiye cefâ etmek, zayıf ve fakire zulmetmek de gazabı tutuşturan birer kıvılcımdır. Mal ve buna benzer bazı şeyleri kıskanmak, öfkeye ve hiddetlenmeye birer sebeptir. Bu hastalığa yakalanmış kişi, şeytanın sıfatlarına vâris olur. Nitekim Cenab-ı Peygamber (S.A.V.) ümmeti hakkında Allah Teâlâ'ya şirk koşmalarından değil, ama münaferet hastalığına yakalanmalarından korkmuştur. Ve bu hastalığın daha önceki ümmetlerin de helâkine sebep olduğunu beyan etmiştir. Bu beyan Resulullahın gaibe dair verdiği haberlerden ve muzice olan beyanlarındandır. Zîra, hele bu zamanlarda özellikle, dünyevî malı mülkü kıskanmak, akran arasında birbirini çekememek, iftira etmek, rîya o kadar çoğalmıştır ki, dil bunu söylemekten, el yazmaktan aciz kalır.

Gazabın ikinci derecede birtakım zararları da vardır ki, Hoca Nasîrî bunları yedi sınıfta toplar.

1. Nedamet (Pişmanlık)
2. Bir cezaya uğramayı beklemek
3. Dostların buğzetmesi, (Sevgilerîni yitirmeleri)
4. İnsanlardan birtakım reziller tarafından alay konusu olması.
5. Düşmana gülünç olmak ki, bu çok acıdır.
6. Mizacın değişmesi, bu da gazab anından doğar.
7. Eleme kapılmak, bu da hiddetlenince doğan bir haldir.

Ancak eleme kapılmanın, mîzacın değişmesi ile

ayrı şey olduğu görüşünü benimseyenler de olmuştur. İmam Fahr-i Râzî'nin dahi fikri budur.

Gazabın ilâcı:

Gazaba (kızmak ve hiddetlenmek) ilâç, buna sebep olan halleri gidermek suretiyle elde edilir. Çünkü hastalığın sebepleri tedbirle yok edilirse, hastalığın kendisi de ortadan kalkar. Bu sebepleri on tane olarak yukarıda belirtmiştik. Nadiren bazı şahıslarda sebepler gittikten sonra, gazabın tesirleri görülse bile bunun ilâcı kolaydır. Allah Teâlâ hiddetlenmeye ve buna sebep olan hallere karşı çare arayanlara muvaffak olmakta yardımcıdır.

Kendini beğenme ve ilâcı:

Ucub nedir? Yalan ve aldatıcı bir kanaate saplanarak, kendisinde olan fazîlet ve üstünlüğü, başkalarında o şekilde yok sanıp, kendisini yüksek vasıflara sahip bildiği için, yüksek mevkilere lâyık kabul etmektir.

İmam Gazâlî hazretleri der ki: «Kulda Hak'kın nimetlerinden çoğu bulunsa: İlim, âmel, fazl-u kemal, mal ve cemal gibi. Eğer kul o nimetin varlığının Hak'tan olduğunu bilir ve daima yok olmasından, korkarsa, onda ucub yoktur. Eğer bu nîmetlerin kaybolma korkusuna düşmeksizin, sevinçli olsa, ama bu sevinçi nimetin kendisinden olduğu cihetiyle değil de, Hak'kın nimet ve ihsanı olduğu cihetten ise, yine bu tutum da ucub değildir. Ama sahibolduğu nimetlerin yok olmasından korkarsa ve nimeti verenin sırf kerim olan Hak olduğunu idrâk etmeyip, kendisinde o nimetin varlığına sevinç duyar, kendinin acîz olup ve nimetin Hak vergisi olduğunu unutursa, bu hal ucubtur. O halde kul sahibolduğu nimetten dolayı sevinç

duyarsa, kendi aczini hatırlamalı, bunun sırf Hak vergisi olduğunu düşünmeli ve batıl sürûrla gururdan Allaha sığınmalıdır.»

Bazı kimseler nefsindeki kendini beğenmeyi giderdiği zaman bunu da kendinden zanneder, bu hâlin de Hak'kın bir fazl-ü ihsanı olduğunu anlamayıp, ucbu yoketme hareketiyle yine ucba, yani kendini beğenme hastalığına sebep olur. Ancak iblisin bozgunculuğundan uzakta kalıp, lâyık olmadığı halde, Hak'kın kendisine sayısız nîmetler verdiğini anlayabilen kişinin, kendini beğenmişlikten kurtulma çaresi ucba sebeb olamaz.

Çoğu defa ucbun sebebi nefsin kendine ait ilim ve kemal gibi fazîletleri tanıyıp; başkalarının sahibolduğu fazîletleri tanımamış olmasıdır. Zîra nefsin sahibolduğu yüksek değerler, kendisine ilm-i huzurînin nisbeti ile bilinir. Başkasının sahibolduğu yüksek değerler ise ilm-i husûlî ile malûmdur. Birinci ilimde nefis idrâk edici, zat idrâk edici nefsin malûmudur ve bilenin yanında hazır olur. İkinci ilimde idrâk edici nefs yerine bilen yanında onun sureti hasıl olur. Birinci ilim kuvvetli, ikinci zayıftır. Bundan dolayı kendi yüksek ahlâkını birinci ilimle bilir. Başkalarının değerlerini ise zayıf ilimle tamamen bilemez. Kendini görür, başkasının güzel davranışlarını görmez ve beğenmişlik, gurur, büyüklenme gibi çirkin huylara sahibolur. Ama aklı başında olanlar başkalarının üstün değerlere sahibolduğunu görür, kendi ayıp ve noksanlarını bilir, sahibolduğu iyi alışkanlıkları çoğaltmaya, şerefini yükseltmeye çalışır. Kendinde iyi hal anlayıp sıfatınla övünmeye kalkışma ki iyi hal budur!

Hünerim var deme hüner oldur
Anla noksanını! Kemâl budur!

İLÂCI: O halde kendini beğenme hastalığına yakalanan kimselere verilecek ilâç şudur: Akranından ve daha öncekilerden fazîlet sahibi olanların, övülen hasletlerini bilerek, onları kendisine ayna yapmalı. Bu aynada kendi kusurlarını görmeli. Bu kusurların sebeplerini düşünmeli, fazîlet yolunda kendisine ayna kıldığı kemâl sahiplerinin güzel huylarını kazanmaya çalışmalı. Şu, unutulmamalıdır ki, Hak Teâlâ varlıklardan her zerreyi bir özelliğe çıkış yeri yapmış, yaratılmışlardan her zatı özel bir isme mazhar kılmıştır. Hiçbiri bu sıfatta ona ortak, bu mazhariyette ona müsavi değildir. Alemin nizamı için her şeyin bir yönden medhali, her zatın bir yoldan diğerine geçmiş olduğu bellidir. Miskin birkaç sınırlı bilgiye vâsıl olsa, kalbinde birtakım gizli malûmat hasıl olsa, henüz vâsıl olmadığı fazilet ve maarif, hâsıl kılmadığı ilim ve meseleler, o kadar çoktur ki, bilmediği şeyler bildiklerinden binlerce defa daha fazladır. O halde kendini beğenmek hiç yakışır mı? Her kim ki fazîlet istiyor, kemâl istiyor, kendini yükseltecek değerlere sahibolmak istiyor, ilim istiyorsa samimi olarak yolunda yürümelidir. Bu yolda kendini beğenme hastalığına yakalanmışsa, rûhî terakkî yerine alçalışa doğru hızla düşer.

Mübahat ve İlâcı:

Övünmek demektir. Ruhî fazîletlerin dışındaki şeylerle övünmektir. Ya bedenle ilgili olur. Kuvvet ve güzellik gibi. Ya beden dışında olur. Makam, mal, mülk, mertebe gibi.

İlâcı: Vücudundaki kuvvetle, gençliği ve güzelliğiyle övünen kimse düşünsün ki, geçici, yok olucu bir yer-

de bulunuyor. Ömür bahçesi birgün ecel rüzgârı ile sarsılıp, hayat yaprakları dökülecek ve toprak olacaktır. Ecel, gençliğin güzelliğini, kuvvetini toz gibi uçuracak, sanki bir zamanlar hiç olmamış gibi bir kılığa büründürecektir. Güzellik denilen şey aslında fasit bir kandan ibarettir. Beşerin rikkati sebebiyle görünüşte bir güzellik ortaya çıkar. Hakikatte hakir görülen bir maddeden meydana gelir. Aslı bu olan varlıkla —birgün yok olması da kesin olduğu halde— övünmek akla uymaz.

Bilginlerden Tavûs-ı Yümnî Arap emirlerinden Yezîd b. Mihleb'i gençlik ve emirlik gururu ile dopdolu, büyüklenme kadehinden sarhoş olmuş, geçici olmak hakikatinden gaflete düşmüş görünce ona öğüt verir:

— Ey genç! Tuttuğun yanlış yoldur, haramdır, günâhtır. Hak Teâlâ'nın gazabını üzerine çekeceğin bir hata üzeresin!

Emir gururdan başını kaldırıp da bilginin nasihatine kulak asmaz ve «Sen benim kim olduğumu, makamımın yüceliğini biliyor musun?» diye cevap verince bilgin, hikmet dolu yüksek manâları içinde toplayan şu sözleri söyler:

— «Ben seni iyi bilirim. Evvelin dağınık pis bir nutfe, sonun pis bir lâşe ve sen bu iki hal arasında güçsüz bir pislik ve sidik taşıyıcısısın.»

Şafîi ulemasından Ebû Muhammed Bâki de bu yüksek manâ ve ince düşünceleri anlatan sözün tesiri altında kalarak, şu nazmı söylemişti: «Sûretiyle övünen kişiye şaşarım. Öncesi pis nutfe oldu. Güzel bir sûrete büründükten sonra da pis bir lâşe olur. Öyle onun büyüklenip övünmesi bu iki nokta arasında taşıdığı pisliktedir.»

Eğer övünme ve iftihar asılla, neseple, soyla, sopla ise —ki vaktiyle bilhassa Araplar arasında bu çok yaygındı— Allah Resûlü de buna işaret buyurmuşlar. Ümmetinin ölüler üzerine ağıt dökerek yüsek sesle ağlamayı, yıldızlardan bilgi çıkarmayı ve neseple övünmeyi terk etmiyeceğini beyan etmişlerdir.

Neseple övünmenin ilâcı şudur: Böyle bîr kişi dikkat etsin ki, iftihar edip övündüğü, heyecanlanarak sevinç gösterdiği şey kendinden başka bir zatın sıfatı, başka bir kimsenin ilim ve marifetidir. Halbuki başkasının sahibolduğu kemâl ile iftihar, gayret ve hamiyet sahibi kimselerce ârdır, ayıptır. Babalarla, dedelerle övünmek, onların sahibolduğu fazîletler benimdir demektir. Faraza onlardan bazıları sağ olsa ve kendisiyle övünen kimseye «övündüğün şey bizim kemâl ve sıfatımız, ilim ve marifetimizdir. Sen bizim sıfatımızla nasıl övünürsün?» deseler karşısındaki hakkı olmayan vasıflarla övünen kimsenin şaşırarak susması muhakkaktır, bu itiraza hiçbir cevap bulamaz. Şu kıtaya dikkat gerekir:

Ne sebden ucb eden gayet gabidir.
Tutalım anı kim nesl-i Nebîdir.
Eğer davasın isbat eylemezse
Nesep babında halkın ekzebîdir.
Eğer davasın isbat ederse
Anından fazl ve kendu ecnebîdir.

Eski Yunanda filozof Sokrat zamanında nesebi şerefli fakat kendisi şeref ve hayadan yoksun bir kimse vardı. Sokrat'a «Sen nesebinin asîl olmadığını hatırlayıp insanlar arasında utanç duymaz mısın?» Buna karşı kâmil feylesof şu cevabı verdi: Utanç duymağa

sen benden daha uygunsun ve hayadan çıkmaya sen benden daha yakınsın. Zîra sen şerefli bir nesebe malik olmakla beraber, kendin şerefli bir nesle malik olamadın. Ben ise Allahın fazlıyla şerefli bir nesle başlangıç oldum.

Eski Yunan reislerinden biri genç bir filozof'a yücelik taslayıp övününce fazîlet sahibi genç şu cevabı vermiş:

— «Eğer övünmenin sebebi güzel elbiselere geniş evlere sahibolmandan dolayı ise, o halde iyilik, güzellik, elbise ve evin kendisine aittir. Sen esasında iyilik ve fazîletin aslından yoksunsun. Merkep ve atlarla övünürsen hikmetten uzaklaşırsın ve tembel olduğunu açıklamış olursun. Zîra gayretli olmak atın kendisine aittir. Eğer birtakım kişilerin, dedelerinin ilim ve marifetiyle övünüyorsan, her biri sahibolmadığın, ama övündüğün yüksek değerleri birbir isterlerse, sen yalnız kalırsın, sonbaharda sararmış bir bahçeye dönersin.»

Bu konuyu şu şiirle sona erdirelim:
«İşte ben buyum diyen, gençtir.
Benim babam budur, böyledir diyen hakiki genç değildir.»

Mira ve İlâcı :

Mira; münakaşa, kavga mücadeledir. Ülfet bağının çözülmesine, buğz tohumlarının ekilmesine sebeptir. Kâinat binası ülfet ve birlik üzerine konulmuş olup, insanlık çadırı da mîzaçların uyuşması, insanların birbirine yaklaşmasına dayanmıştır. O halde kâinat binasının düzenini, salah üzere birlik sütunlarına dayanmış

nizam ve intizamını bozmak, hasletlerin en çirkini, rezîletlerin en aşağısıdır. Bu hali düşünüp bundan vazgeçmek lâzımdır.

Mizahın İlâcı:

Mizaha örfte lâtife derler. İtidâl derecede olanı makbûldür. Çünkü normâli aşmamak şartıyla yapılan şakalar, dostların gönlünü şen ve şakrak eder, onlara serinlik verir. Bu tarz şakalar, sahibini de dostlara kırgınlık verecek asık suratlılık ve büyüklenmeden alıkor. İtidâli aşan şakalar ise aklen ve şer'an kötüdür.

Aşırı şakanın âfetleri, zararları çoktur. Önce çok şakanın gayesi oturanları güldürmekse, bu aslında çirkin bir huydur, gaflet ehlinin ve cahillerin benimsediği çirkin bir haldir. Resulullah'ın da belirttiği hakikat «Çok gülmenin kalbi öldürmesi» hakikatidir. Çok gülen kişinin yüz tane kalbi olsa hepsi ölmeye mahkûmdur. Ayrıca şaka edilirken alaya alınan kimsenin mutlaka hatırı kırılır, neşesi söner, arkadaşları arasında şerefi lekelenir. Bu dereceye varan şaka mü'mine eziyet olduğu için İslâm Dininde yasaktır. Bu nev'î şakalar akran ve emsâl arasında kin, haset ve düşmanlık tohumlarının saçılmasına da sebep olur. Hattâ defalarca müşahede edilmiştir ki, bu nev'î şakalar münakaşalarla başlamış ölümle bitmiştir. Üçüncü olarak şaka yapan kimsenin vakarı gider, maskara olur, gülünç durumlara düşer. Cenab-ı Peygamber sadır olan tatlı sözlere mizah isminin verilmesi mecazdan sayılır. Bu sözler âfetlerden korunmuştu. Onlarda Ashâb-ı Kiramın ülfet ile kaynaşması, dostların sevgi ile kucaklaşması ile doğacak saadetin nizamı gaye idi. Nitekim Resulullah ihtiyar bir kadına tatlı bir ifadeyle «İhti

yarlar Cennete girmez» buyurunca zavallı kadın büyük bir üzüntüye kapılmıştı. Ümitsizliğe düşmüştü. Bu sırada Peygamber bir gonca gibi tebessüm ederek, ihtiyarların da gençleşerek Cennete girip rıdvan bahçelerinde gezineceğini belirtmişti.

Hz. Ali de çok şaka yapmakla meşhur idi. Yalnız sen bu zatların haline bakıp da şakaya caizdir deyip, bu konuda açık vermiyesin. Zîra dilin yürüyüşü sür'atli, söz meydanı geniş ve normal durumda kalmak imkânı güçtür:

Kibirlenmenin İlâcı:

Tekebbür, büyüklenmek demektir ki, sıfat olarak kendini beğenmek hastalığı olan ucub'a yakındır. Ucb sahibi, kendisinde üstünlük varlığına kanaat getirirdi. Büyüklenen ise başkasına karşı üstünlük taslar ve kibirlenmeye devam eder. Hattâ insan yalnızken de ucb sıfatı ile muttasıf olur. Ama büyüklenmenin meydana gelmesi için sair insanlara karşı olması lâzım. Yalnızken olmaz. Bu durumda kibir başkasına, ucb ise kişinin kendisine nisbet olunur. Ucuba sebep olan haller kibire de sebep olur. Ucbun en meşhur yedi sebebi vardır:

1. İlim ve marifet (Alimlik)
2. Amel ve taat (İbadet canlılığı)
3. Asl ve neseb (Soy—sop)
4. İyilik ve güzellik (Güzellik)
5. Mal ve mülk (Zenginlik)
6. Beden kuvveti (Kuvvetlilik)
7. Makam, şöhret, hizmetçileri, maiyyeti, binekleri gibi şeyler.

Ve halk arasında övünmeye sebep olan her hüner ve kemâl ile ucub doğabilir. Hattâ bazı âdî huylara

rezîletin nisbeti dahi kibir ve övünmeye sebep olabilir. Bazı sefihler ve fasıklar, topluluk arasında «Ben şu kadar içmişim, şu kadar zina etmişim, şu kadar faydasız lâkırdı etmişim» gibi sözlerle, yani yaptıkları kötülüklerle iftihar ederler.

Büyüklenmek halkı hakîr ve basit görüp, kendisinde büyüklük tasavvur ederek, aklın gerekli kıldığı şer'in vacip eylediği hakları çiğnemektir. Meselâ: Mütekebbir emir ve zalim bir vezir fakir bir fakîhin yanından geçerken, ona tam bir kibir ve gururla bakıp, onu hakir görüp, kendinin değerini yüksek tutarsa, her mü'mine şer'an vacip olan ve aklen münasip olan Hakkın selâmını ağzıyla söylemeye lüzum görmeyip, göz—kaş işaretiyle yetinerek, ondan kendisine iki büklüm eğilerek, saygı duymasını isterse bu hal çok çirkin bir kibirdir. Bu nev'î batıl kibir daha çok cehalet sebebiyle gelir. Böyle bir çukura düşmekten Allah'a sığınırız. Büyüklük Allah'a mahsustur. O'nun hakkıdır. Bu sahada Hak Teâlâ ile çekişmek ve büyüklükte O'nunla ortaklık iddia etmek büyük dalâlettir. Bu hal hasletlerin en çirkini, rezîletlerin en âdîsidir. Sahibinin de yakın zamanda Hakkın gazab ve intikamına sahne olur, mutlak kahredici olan Halik'in şiddetle tutmasıyla esir olur. Hakkı olmadığı halde emaneten sahip göründüğü şeref ve izzeti hakîki zillete çevrilir. Bilginler derler ki: «Her günâh ve isyanın cezasını Hak Teâlâ gizler, ya da Ahiret yurduna tehir edebilir. Yalnız kibir ve gurur sahibinin dünyada iken âcil olarak, ceza görmesi muhakkaktır. Ve ibret alıcı gözlere ibret olması mukadderdir.»

Ama bir insanın elbiselerinin ve eşyalarının güzel olmasını istemesi büyüklenme ve gurur sayılmaz. Ni-

tekim ashabtan bazıları Allah Resûlüne «Biz herbirimiz elbiselerimizin güzel olmasını istiyoruz. Büyüklenenler arasında sayılır mıyız?» diye sorunca Peygamber cevabında: «O kibir değil hubb-ı cemaldir» buyurmuşlardır. Demek ki, güzel şeylere sahibolmayı istemek, güzellik duygusunun gelişmesini sağlayacağından, mübah oluyor. Asıl kibir şımarıklık edip, hakkı kabul etmemek ve insanları tahkîr edip, küçük görmektır. Hak meydana çıkınca kibirli kişi gururundan onu kabule yanaşmaz. Hak Teâlâ'nn kullarını hafife alır:

Hor bakma kimseye kendinden asla, ta ki Hak
Rûz-i mahşerde sana tazîm idüp tevkîr ide. (*)

Kibrin ilâcı ucbun ilâcına yakındır. Çünkü kibrin sebep ve illeti, ucbun da sebebidir. Ucb kalkınca kibir de kalkar. İlâç olarak şu tatbik edilir: İnsan kendinin aczini, zayıflığım, hakir ve miskinliğini, Cenab-ı Hak'kın ise büyüklüğünü, azametini mutlak kahhar olduğunu ayırdetmeli. Şeytanın askerleri olan kibir ve gururu vücut yurdundan kovmalı. Bu dairenin sonu «nefsini bilen Rabbını bilir» makamıdır. Zîra, nefsini acz, zîllet, fakr ve yokoluş ile düşünüp tarîf eden, Rabbini kudret, izzet,, bakî oluş ve hiçbir şeye muhtaç olmamakla vasıflandırır.

Büyüklenme rezîletinden kurtulup, tevazu fazîletini elde etmek için herkesin kendi mertebesince düşünmesi yeter. O da şudur: İnsan düşünmeli ki, öncesi mutlak yokluktur. Yokluntan daha aşağı derecede hiçbir

(*) Kendinden başkasına hor bakma ki, mahşer gününde Cenabı Hak seni büyültsün.

şeyin olmadığı akılca bilinen bir şeydir. Bundan sonrası da pis bir nutfedir. Pisliğinden habersiz ve bir isimle kişi olarak anılmaya bu sırada lâyık değildir. Daha sonra kendisine insan bünyesi ve ruh verilince, yine de zarûrî ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarına muhtaç durumdadır. Gelişip büyüdükten sonra hayatın içine girince ne yapsa, yaşamada ve kazanmada tek başına kalamadığını görür. Her şeye sahibolsa da, çok az bazı şeylere sahib olmasa mihnet ve elem çekmesi, hattâ ölümün kucağında feryat etmesi normâldir. Bir muradına vâsıl olsa nicesine vâsıl değil. bazı emelleri hâsıl olsa çoğu hâsıl değil. Hergün vücudundan necaset ihracına mecbur, vücudunda fazlalık olan tırnak gibi şeyleri uzadıkça kesip gözetmezse sekilce hayvan gibi olur. İşin sonunda, ömrünün bitiminde, ölüm acısına esir, yokluk mihnetine müptelâ ve binbir zahmetle beslediği bedeninden ayrılmak zorunda. Dost ve ahbapları ölümünün görünüşünden ürküntü duyuyor, haşereler ise toprağa konmuş çok sevdiği vücudundan yiyor. Bu tablo insanın dünyevî halidir Bir de insanın uhrevî durumu vardır ki, bu şer-i mübînde beyan edilmiştir. Dünyada sahih itikâd ve salih amel işleyerek Ahirette hesabı, kitabı, şiddet ve azabı düşünen kişiler, elbette bu korkudan bu nev'î kederden uzaktadırlar. Ömürleri boyunca bir kere bile aklen ve şer'an yasak olan şımartıcı sevinçleri, aldatıcı aşağılatıcı neşeleri kalplerine almayanlar, kişiliklerini tanıyıp, yaratan önünde titreyenler, nasıl olur da çevresindekileri incitip üzerler? Ucb, gurur ve kibirin çirkin görüntüsünü kalbinin derinliklerine bir ok gibi sokup da kendilerini nasıl sonu gelmeyen acılara terkederler? «Ki onlar kendilerine bir belâ geldiği zaman

«Biz (dünyada) Allahın (teslim olmuş kulları)yız ve biz (Ahirette de) ancak ona dönücüleriz» diyenlerdir. (Bakare/156)

İstîhza ve İlâcı :

İstihza, bir kimseyi maskaralığa alıp hatırını kırmak, kalbini yıkmak demektir. Daha çok böyleleri devlet adamlarıyla, yüksek mertebe sahibi zenginleri güldürüp eğlendirmek için akla gelmedik maskaralıkları yaparlar. Bazıları ise kibir yoluyla istihzaya girerler. Akılsız cehaletin, sefîhane duyguların sürükleyip estirdiği bu kişiler, çirkin görünüşleriyle ilim ve edebin, hilm ve vakarın yüce kişiliğinden nasipsiz kalırlar. Devam ettikleri topluluklarda herkesi güldürmek için edepsiz davranış ve sözlerde bulunanlar, gûya herkesi güldürdükleriyle övünseler de, böyleleri ömürlerinin sonunda gülemeyecekleri bir hüzünle başbaşa kalırlar.

İstihza (çirkinlikte) mîzaha yakındır. İlâcı da mîzahın ilâcı gibidir. Akıl ve edebin, şahsiyet ve hürriyetin engin denizinde yüzebilenler, kimseyi maskaralığa, alaya almazlar. Kimse de onları alaya alarak hor ve hakîr düzmez. Hadis-i Şerif'te belirtildiğine göre, dünyada iken Allahın kullarını alaya ve maskaralığa alanlar, bu davranışlarının cezalarını görürler. İlkönce Hak'kın emriyle Cennet kapıları karşılarına açılır. Onlar da tam bir sevinçle girmeye hazırlanırlar. İşte bu sırada açık olan kapılar aniden suratlarına kapanır. Alaycı kişiler bu anda öyle kedere kapılırlar, ızdıraba düşerler ki, kalemin dili bunu anlatmaktan acizdir. Tekrar bir kapı açılır. Ve istihzacıların daralan göğüsleri açılıp, kapıdan girmek isterler. Fakat kapı yine kapanır. Onlar da eleme garkolurlar. Bu tablo şiddetli

bir azap olarak devam eder ve onlar sürekli bir ızdırapta kalırlar. Nitekim bu hadisi kuvvetlendirici olarak şu ayet nazil olmuştur.

«(Asıl) Allah onlarla istihza eder ve taşkınlıkları, azgınlıkları içinde serseri dolaşmalarına mühlet verir.» (Bakare/15)

Gadr :

Vefa'nın zıddıdır. Çok çirkin bir haslettir, kötü bir huydur. Bunun içindir ki, bir kimse asla vefasızlık ettiğini itiraf etmez. Kendi zannınca asla gadr işlediğini kabule yanaşmaz.

Sözünde durmamak ve alâkası olan çevreye olan vazifelerinde ihmâlkâr davranmak anlamını da içinde toplayan gadr, başlıca şuralarda olur: Malda, sevgi ve dostlukta, samimiyet ve dürüstlükte, ailesi, çoluk çocuğu maiyetindekiler, hizmetçilerinde olur. Saydığımız bütün bu nev'îler kötüdür. Özellikle devlet kademelerinde görev almış olanların gadr işlemesi çok ayıptır. Allah ve Resûlü mü'minleri zulümden, gadrden meneder. Ahitlerde, sözlerde durmayı emreder. Ahdi bozmaktan da meneder.

Daym :

Zulüm ve haksızlık yapmak, zayıf düşmüş çaresizlerden intikam almaya kalkışmaktadır. Daha önce de belirtilmişti ki, zulmetmek de uğradığı zulme karşı direnmeden razı olmak da çirkindir. Daym denilen haksızlık da bunlardandır. Aklı başında olan intikam ve zulüm yolunda yürümez. Özellikle gücü yeter olunca. Çünkü kudret ve kuvvetin şükrü suçluyu affetmektir. İntikam ancak terkedilmesi büyük bir zarar doğuracaksa caiz olur. O halde bu konuda dürüst ve sahih akla sahip kişilerle müşavere etmek bir de tecrübe-

lerden faydalanmak lâzımdır ki, sonunda pişmanlık doğmasın. İlim fazîletine ve hilm süsüne sahibolan kişide intikamı terk ile affa yönelmek kolay olur.

Münâfeset :

Değerli bir şeye kavuşmak hususunda çekişmeye ve çekememezliğe düşmektir. Bunun sebebi güzel şeyleri istemek ve değerli şeylere rağbet etmektir. Hükema derler ki, devlet erbabına ve güç kuvvet sahiplerine, dünyevî sebeplere rağbet ve istek•e hırslı davranmak yakışmaz. Orta tabakanın ise güç—kuvvet sahiplerine de yakıştıramadığımız hırsla dünyevî istekler için yırtınmaları hiç yakışık almaz. Büyük bir hükümdar veya devlet adamı dünyevî isteklerin peşinden hırsla doludizgin koşsa, acaba bu âlemin oluşunda var olan fesat ve hasedin ateşiyle devletini, hizmetini kaybetmez mi?

Hikâye olunur ki, bir padişahın eşsiz bir mücevheri vardı. Bu mücevher o kadar ilgi çekici ve değerli idi ki, bunun hususî bir sûrette muhafaza edilmesini, sadık hizmetçilerine emreyledi. Arasıra hazineden getirtir, seyreder ve ona olan muhabbetini gidermeye çalışır. Beraberindekilere her defasında sitayişle bahsederdi. Her sevilen ve istenilen şeye bir gün ziyan gelir. İşte bir gün bu meşhur mücevheri sadık hizmetçi düşürdü ve kırdı. Bu durumu haber alan padişahın gönlünde bir üzüntü alevlendi ki, beden sarayını yakıp kavuruyordu. Bir benzerini ne kadar aradılarsa da bulamıyorlardı. Padişah öyle bir hale geldi ki, memleketi idareden acîz kaldı. Din ve Devletin beklediği hizmetleri yapamaz oldu.

Yine devlet adamlarının dillerinden düşmeyen bir olay da şudur: Cihanda Şahların Şahı Sultan Süleyman

hazretlerine muhterem babalarından ve dedelerinden değeri biçilemeyen bir mücevher kalmıştı. Bunu boynuna takmış, sonra da hamama gittiğinde çıkararak hizmetçisine vermişti. Hizmetçi de avucuna aldığı mücevheri mermerin üzerine düşürmüştü. Mermerin sertliğinden mücevher kırılınca hizmetçinin de akıl cevheri aniden kırılmış, keder ve pişmanlık çukuruna düşmüştü. Sultan Süleyman mücevherin kırıldığı ve hizmetçinin de şaşkınlığını görünce, hiçbir keder alâmeti göstermemiş ve: «Allaha hamdolsun» diyerek şöyle konuşmuştur: Bu vefasız mücevher nice padişahı kırmış, nicelerinin haşmet külâhını ecelin taşında pestile çevirmiş! Allaha hamdolsun ki, kalbimdeki cevherim bu taşı kırıp, devletimin beka kubbesi onu yokluğa doğru sürüklemiştir. Ümit ederim ki, Sultanlık cevherim uzun yıllar saadet kılıcımda ve hükûmet ve eyaletimde asılı kalır.

Sonra da zerre kadar üzüntü eseri göstermiyerek, şöyle devam etmiştir: «Mücevheri düşüren hizmetçi asla kederlenmesin! Neşesi hüzünle solmasın! Vefasız dünya kayıtlarıyla bağlanmaktan kurtulmak ve can sayfasını hırsla dolu isteklerin ateşinden kurtarmak davâsını yürütenler bu yolu seçsin.»

Hoca Nasîrî der ki: Bu söylenilenler ekâbir içindir. Ama orta sınıf ve aşağı tabakayı meydana getiren kişilerin de herkesin göz diktiği eşyaya hırsla atılmaktan kaçınması gerekir. Zîra pekçok aç gözlerin atıldığı eşya, faraza fakir kişinin eline geçse bile, mütekallibe zümresi o malı onun elinden çıkartmaya çalışacaktır. Bunlara karşı def ve men hareketine girişirse bin türlü belâyla yüzyüze gelecektir. Eğer hepsini bağışlayıver-

se bundan duyduğu elem de onu yıkacaktır. Eğer aç gözlülerin, mütegallibenin ille de elde etmek için koşuştuğu bu eşyaya, vaktiyle o da hırsla koşmamış olsaydı, bu belâlar başına gelmez, bu üzüntülerle karşılaşmazdı.

Bu saydığımız konularla gazabın ilâcını duyurmak ve bu konudaki nev'ileri beyan etmekteyiz. Her kim ki, adaletin şartlarını gözetirse, ifrât ve tefritten kendini korursa, söylediğimiz ilâçları o kimse kolayca tatbik edebilir. Zîra ruh hastalığına müptelâ olmaz. Bazıları şiddetle kızıp hiddetlenme anındaki cesareti kahramanlık sanırlar. Ve bunu insan ruhunun meziyyeti kabul ederler. Halbuki bu fasit bir hayâldir. Zîra bu sahada yegâne fazîlet, şecaattır. Yoksa çirkin olaylara ve alçalmaya sebep olan hiddetlenme anındaki cesaret fazîlet olamaz. Bu bir rezîlettir. Bu türlü hiddetlenenlerin kendileri bundan azap çektikleri gibi, arkadaşları, dostları, aile fertleri, beraberinde çalışanların hepsi de rahatsız olurlar. Böylesine öğüt verseler o anda şiddet görürler, azarlayıp edeplendirmek cihetine gitseler yine hiddetlenen kişiden anlayış görmezler. Şecaat bedenen kuvvetli olmak anlamına gelmez. Cesur ve bahadır kişi hiddetlenme anında nefsini yenebilen kişidir. Öfkenin şiddetle kabardığı zamanda ruh gemisini sabır ve hilmle selâmet sahiline ulaştırabilen kimsedir. Nitekim Resûl-i Ekrem (S.A.V.) «Kuvvetli ve cesur kişi güreşte hasmını yenen değil gazap anında nefsine sahibolup onu yenebilendir» buyurmuşlardır. Yine bazı savaşlardan sonra Medine'ye döndüğünde sevgili Peygamberimiz Ashab-ı Kirama: «Küçük cihaddan büyük cihada döndük» buyurdular. Kâfirlerle gaza etmeyi «büyük cihad» olarak bilen ahsab: «Ya

Resûlallah! Büyük cihad nedir?» diye sorunca Allah'ın Resûlü şöyle buyurdu: «Nefsile cenk etmek büyük cihaddır.» Şu hadîs de bu konudaki rivayetlerdendir: «Senin en büyük düşmanın iki yanın arasındaki nefsindir» «Kâfirlerden size yakın olanlarla muharebe edin» (Tevbe/123) ayeti kerimesinde nefsile cihada dair bir işaretin olduğunu bazı ârifler birdirmişlerdir. Zîra mü'min olan ruha en yakın varlık kâfir olan nefs-i emmâredir. Bir insanın nefsi emmâresi nefs-i mutmeinne şekline intikâl etmezse, ona müslüman denmesi hakîkatte mecazdır ve tarikatte caiz değildir. Ruhunu güzel ahlâkla süslemeyen insanlardan bazıları kendilerini gazabın sultanlığına o kadar kaptırırlar ki, akıl ve fikir dairesinden çıkarlar. Çevresindeki bütün insanları, aile fertlerini, işçilerini dövmekle kalmayıp, dilsiz zavallı hayvanları bile dövüp sövmeye koyulurlar. Kendisinden haberi olmayan insan ve hayvanlara söyüp sayarlar. Lânet okumaktan, dinimiz kesinlikle meneder. Bir yolculukta iken bir kadın devesine lânet etmişti. Resulullah bundan çok müteessir oldu ve: «Bu lânetlenmiş deve bizimle yürümesin» buyurdu. Kadın bunun üzerine deveyi ayrı yola sürdü. Bazıları hiddetlenmede daha çirkin yollara düşüp, kendi kendilerine söverler. Herhangi bir malından gereken sonucu alamayınca «Ey filânın malı» yahut başkasından satın almışsa «Filânın sattığı» diye günâhsız satıcıya kızarlar... Hattâ cansız varlıklara bile kızan olur. Kilidi açamayınca ona kızar, istediğine göre sarılmayan tülbenti ayağının altında çiğnerler. İstediği gibi açılmayan kalemi kırar, mürekkebi koyu diye diviti fırlatıp atarlar. Halbuki bütün bu haller hakikette hiddetlenen

kişiyi gülünç duruma düşürür, akıllılar yanında rezîl-rusvay olmasına sebep olur.

Anlaşıldı ki gazap, şecaat ve fazîletten uzaktır. Bunu fazîlet sanan tamamen cahil ve mağdurdur, ahmaktır.

Bazı cahiller şehvetin esiri olduklarından, gazaba müptelâ olurlar. İştiha duyduğu şeye kavuşma harsı onu hiddetlendirir. Yine mal ve mülke hırsla koşuşan insanlar da bunlara ulaşıncaya kadar çalışan işçilere, aile fertlerine, hizmetçilerine kötü sözler söyleyip, hiçbir günâhları olmadan döverler çarparlar. Bu isteklerine ulaşmak için aklın ve şer'in caiz görmediği davranîşlara yönelirler. Allah'ın azabını hakedecek haram olan yollara girerler.

Bu türlü düşüncenin ilâcı şudur: Sahibolmak istediği şeyler bakî olmayan yokolucu şeylerdir. Belki haramdır, ilâhî azabı gerektirir. O halde onları kaybettiğinden, ya da sahibolmadığından dolayı ızdırap çekmemek ve gazabın ateşiyle tutuşmamak lâzımdır. Bilâkis böyle haram olan, azap ve sıkıntı getiren istekleri elde edemediği için şükretmek, hamdetmek gerek. Elde edilmek üzere hırsla koşulan şeye dair olan iştiha kalkınca ona tekrar koşmaya sebep kalmaz. O halde isteklerin kalkmasından dolayı duyulan elemle gazap ateşini alevlendirmenin ne gereği olur? Böylece düşünüp, kişi temkinli davranmalı, varyere—yokyere gazabın ateşine kendisini kaptırmamalıdır. Allah Teâlâ muvaffak kılıcıdır.

Korkaklık ve İlâcı:

Cesur, hamiyetli ve gazaplı olunması gerekli olan yerlerde asla hareket göstermeyip, korkaklık ifade eden acze düşmek. Böyle olan yerlerde sessiz ve kor-

kak davranmak, pekçok zararlara sebep olabilir. Çünkün gazap insanın kuvvetlerinden biridir. İnsan ruhuna hizmet eden kuvvetlerin en lüzumlularındandır. Bununda kullanma yeri ve hizmet sahası vardır. O yerlerde kullanılması ile nefse mühim hizmetler sağlanmazsa varlığa, olgunluk ve düzene, kazanç yolları, insan saadetinin kazanılmasına zarar gelir. Eğer gazap tamamen lüzusuz olsaydı, yaratıklarının hiçbirinde abes olmayan mutlak Hakim onu yaratmazdı. Hareket, cesaret ve intikam tarafına meyletmenin belli ve gerekli olduğu yerde susmak, hareketsiz kalmak ve korkmak doğru değildir. Kötü bir huydur. Bundan başlıca şu hastalıklar doğar:

1. Nefse horluk gelmesi.
2. Yaşama sebeplerine zarar gelerek kötü bir hayata düşmesi.
3. Halktan onun hakkında fasit bir tama, hâsıl olması.
4. İşlerde sebat azlığı.
5. Tembellik ki, rezîletleri çeker, fazîletlere engel olur.
6. Zulme sahne olmakta kuvvet tutması.
7. Aaile fertleri ve akrabasında çirkin hallerin zuhur etmesi.
8. Âdi kişilerin hücumuna uğraması, kötü söz işitip, dayak yemesi.
9. Arsızlığa sebep olması.
10. Bazı önemli sahalarda ilgisiz kalması.

İlâcı : Bunun da sebebini yoketmekle olur. O da şu yoldur: Kişi bilmeli ki, yerinde ve zamanında hareketli olmak gerektiği halde susar ve korkarsa, bun-

dan kendisine büyük zararlar doğabilir. Yukarıda saydığımız zararlar bundan meydana gelir. Bu hal hamiyyet ve gayretle bağdaşmaz. Böyle düşünerek ruhtaki gazap kuvvetini harekete getirmek lâzımdır. Çünkü herkeste bu kuvvet vardır. Ama bazılarında zayıf olur, bazılarında engeller sebebiyle çesitli olur. Yoksa, tamamen bu kuvvetin olmaması mümkün değildir. Zayıf bir ateşin nefesle üfleyerek canlanması gibi, gizli gazab da sağlam bir yolla canlılık kazanır. Bu ilâç şekli, hastalığa çözüm arayanlar için fayda sağlar.

Bazı filozoflar derler ki: Kimi korkaklar tehlikeli işlere ve şiddetli harplere katılır, büyük denizlere açılan gemilere binerlerdi ki sabır, sebat kazansın, feryattan, aczden kurtulsun! Bazıları da buna ilâç olarak şu fikri ileri sürmüşlerdir: Gazabı harekete getirmek için bazı kişileri hasım seçip mücadele etmeli. Yalnız itidâli kaçırmamalı. Yoksa zararı gerektiren anormâl bir sonuca varılabilir. Zîra gazabın harekete geçmesinden sonra artık onu itidâlde tutmak meselesi önem kazanır. Herşey ki haddini aşar zıddına çevrilir. Yani normâlinde kalmak fazîlet idi. Normâli aşınca rezîlet olur.

Korkunun Tarifi :

Korku öyle bir haldir ki, insana geldiği zaman kendisine kötü bir şeyin ulaşmasından korkar. Kendisine gelmekte olan kötülüğün def'ine güç yetiremez. Çünkü korku mahalli, kötülüğü gidermeye güç yetiremez. Kötülüğe karşı koymak için korkuyu atmış olmak şarttır.

Kötülük ya zarurîdir, ya da değildir. Zarurî olmayanın sebebi korkan kimsenin işi gibidir. Her iki halde

de korkuya kapılmak doğru değildir. Zarurî bir işte korkaklık göstermenin caiz olmayacağını şöyle açıklayabiliriz: Bir iş ki, takdir edilmiş ve meydana gelmesi kaçınılmaz ise, onun meydana gelmesinden nice zaman elem çekmenin hiçbir manâsı yoktur. Unutulacak bir mihneti korumanın sebebi nedir? Düşünülse; bu davranış belâyı çabuklaştırmaktan başka ne sağlar? Bu korku nice iyi işlerin tamamlanmasında, nice olgunluk ve saadetın kazanılmasında acizliği doğurur.

İş zarurî nitelikte olmayıp meydana gelmesi kaçınılmaz değilse ama başkasının fiili ise yine korkmak doğru değildir. Çünkü böyle bir korku verici kötü işin meydana gelmesi de, meydana gelmemesi de mümkündür. O halde meydana geleceğine kesin bir gözle bakıp korku elemine düşmek doğru değildir. Birinci bölümde mutlaka olacak çirkin bir işin bile henüz olmadan acısını çekmek, gama koşmak doğru değildir. Üzüntü çekilecekse önceden değil o iş geldiği zaman çekilsin. Peşin peşin elem çekmek akıllı işi değildir. Eğer kötü bir işin kendisine ulaşmasına sebep bizzat kendisi ise, bu korkutucu çirkin işe sebep olacak davranışlardan kaçınması gerekir. Çünkü sonu sıkıntıdır. Aklı başında olan tedbirini alarak bu sıkıntıya düşmez. Demek ki, olması da olmaması da mümkün olan işte korkuya düşmek yersizdir. Fakat tamamen de olma ihtimalini unutmayarak tedbirli davranmalıdır. Mümkünü olması kesin, olması kesin olanı da ihtimalli kabul etmek aklın kusuru, anlayış eksikliğidir.

Ölüm Korkusunun İlâcı:

Ölüm korkusu bütün korkuların üstündedir. Her insana gelir. Bu nev'î korkudan da kurtulmak şarttır.

Çünkü boş yere korku, kişinin ruhen yükselmesine engel olur. Boş yere vakit kaybı olduğu için saadet arayanlara ölüm korkusu yaraşmaz.

Önce şunu bilmek lâzımdır ki, ölüm kat'î olarak yok olmak değildir. Zîra insanın ruhuna helâkin, mutlak yokoluşun gelmesi muhâldir. Ölüm, cismânî kuvvetlerin işlemesini kaybetmesi, yeme ve içmeden ibaret gam ve mihnetle dolu bedenin yok olmasıdır. Yoksa beden köşkünün sultanı olan ruh bakîdir. Saadete aşinalık etmiş olan ruh, ten kafesinden uçmuş, Allah Teâlâ'nın dilemiş olduğu yere gitmiştir.

O halde ölüm korkusu başlıca şunlardan doğmaktadır:

1. Ölümü mutlak yok oluş, varolmayı da mutlak hayır sanıp varlığını kaybetmekten doğar.

2. Ölümde elem tasavvur etmekten doğar.

3. Ölümden sonra muhtemel olan azab ve ıkabdan korktuğu için doğar.

4. Evlâttan, arkadaş, dost ve ahbabtan; paralarından, mal ve mülkünden ayrılık sebebiyle üzüntü duymaktan doğar.

5. Ölüm ahvali ve Ahiretteki meydana gelecek işlerde şaşkınlığa düşüp kalbindeki düğümü çözmek için emek harcamadan hayret ve cehalette daimî olarak kaldığından doğar.

Halbuki sahih bir akılla ve normâl bir şekilde düşünülürse bu işlerden hiçbiri korku sebebi ve dehşet mahallî olmaz.

1. Birinci sebep ölümü kesin bir yokoluş zannetmekten doğuyordu. Daha önce de belirttik ki, ölmek sadece bedenin yokoluşudur. Ruh ölmez, bâkîdir. Allah Teâlâ onu dilediği bir yere uçurup gönderir.

2. İkinci korku sebebi ölürken elem ve ızdırap vardır diye tasavvura kapılmaktan doğuyordu. Halbuki ölüm hayatın ve hislerin yokolması halidir. Bu halde elem duyulmaz. Çünkü elem hayat ve hislerin canlı olduğu zaman duyulur. O halde ölümde cismânî elem olmaz. Eğer sekerat anındaki elemi düşünürsen ihtimâl ki bu sırada elem yoktur. Nitekim bazı hastalar konuşurken ruhlarını teslim ederler. Ve hiç elem hissetmezler. Eğer ruhu teslim ederken bir elem hali kat'î olarak varsa ki, şer'-i şerifte varid olmuştur, bunun ilâcı, umumî korkunun ilâcı ile olur. Eğer kerih bir halin gelmesi kesinse ve mukadderse, daha önceden duyulan korkuyu uzatıp gelecekteki elem haline bağlamak akıllı kimseden uzaktır.

3. *Ölümü olgunluğun ve saadetin bitişi, sandığı* için doğar. Bilmek lâzımdır ki, bu tasavvur batıl, bu tefekkür de cahilânedir. Bilâkis ölüm kemâli tamamlayıcısı, hakikî ve sürekli saadetin meydana gelmesine sebeptir. O halde ölüm nasıl olur da kemalâtın zevaline ve saadetin yok oluşuna sebep olur? Bu düşünüş cahilâne bir düşünüştür. Böyle düşünenler saadeti dünyada mal, mülk ve makam sahibi olmak sanırlar, bunlara sahip olanlara mesut insan gözüyle bakarlar. Dünya nimetlerine garkolmuş, şan, şöhret sevdalılarını görüp: «Ne olurdu, dediler, Karuna verilen (şu servet) gibi bizim de (malımız) olsaydı, o hakikaten büyük nasip sahibidir.» (Kasas/79)

Halbuki, h a b e r s i z miskin bilmez ki saadet Hakka ibadettir. Yükseklik ve mertebe sahibi olmak, gafletten uyanmaktır, Allahüzülcelâle takarrubdur. Bunun ilâcı düşünmek lâzımdır ki, ölüm saatin yok oluşu değildir. Bilâkis hakikî saadetin tama-

miyle gelişeceği bir yerdir. Bilginler ve akıllılar katında açıktır ki, dünyadan ahiret yurdu daha âlâ, daha güzeldir. Mihnet yüklü dar bir kafes olan dünyadan, ruhânî bahçelerin açtığı diyar daha üstündür. Bu mihnet dolu dünyaya hastalık derecesinde bağlananlar şuna benzerler: Ana rahmindeki çocuk, içinde bulunduğu daracık karından daha geniş bir yerin olacağını muhal görüp, daracık yurdunu terketmeye ve geniş dünyaya çıkmaya razı olmaz. Ama habersizdir ki, dışarısı daha geniş, daha güzeldir. Dünya evi daracık rahme nisbetle daha iyi, daha zînetlidir. Veya dünyadan ayrılmaktan mal mülk sebebiyle korkan kişiler kafes içinde doğup yaşayan bir kuşa benzerler. O kuş dışarıda baharın çiçeklerin güzelliğinden habersizdir. Bu yüzden kafesten çıkarsa dışarıda kendisini acıklı bir azabın beklediğini sanır. Böylece daracık kafesten vazgeçmez.

4. Korkunun sebebi ölümden sonra muhtemel olan azap ve ıkabdır. Haşr ve hesap gününün korkusu. Bunun ilâcı: Arayıp ve çalışarak çirkin fiillerden ve âdî ahlâktan kaçınmalı. Çünkü bunlar öldükten sonra azaba sebeptirler. Salih amellere koşmak ve güzel ahlâkla ahlâklanmak. Çünkü bunlar da ölümden sonraki hayatta felâh bulmaya, mükâfat kazanmaya sebeptirler. Ruhunu bunlarla süslemeli ki, Allahın evliya kullarını müjdeleyen «Haberiniz olsun ki, Allahın velî (kul)ları için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir» (Yunus/62) teşrifiyle müşerref «Gözünüzü açın ki, Allah fırkası (mensupları) umduklarına erenlerin tâ kendileridir» (Mücadile/22) saadetiyle mesut kılınanlar zümresine girsinler!

Bu korku aslında ölüm korkusu değildir. Kişiyi salih amelleri işlemeye, güzel ahlâka koşmaya ve çir-

kin huylardan, rezilâne işlerden kaçınmaya sebep olan bir korkudur. Bu korku sahibini iyiliğe koşmaya, kötülükten kaçınmaya sevketmezse, faydasız kalır. Hasan-i Basri (R.A.) zikir meclisinde halktan bağırıp, çağırıp ağlayanlara hiddetlenerek şöyle derdi: «Kadın lar gibi sesinizi yükselterek ağlayıp duruyorsunuz. Ama yiğit ve mertler gizi azmedip tevbeye ve salih amellere koşmaktan uzaklaşıyorsunuz.»

Demek ki, bu korkunun gaye ve çaresi, salih amelleri işlemek, güzel ahlâkı kazanmak, çirkin işlerden ve günahlardan kaçınmaktır.

5. Aile fertlerinden, akrabalarından, mal ve mülkünden ayrılmasından dolayı duyulan korku. Bunun ilâcı: Düşünmeli ki, bu dünyada bakî kalmaya hiçbir ihtimal yoktur. Zira ibretlerle dolu olan bu âlemde, her canlı hayatını takdir edilen zamana kadar yaşar ve Allahın tâyin ve tespit ettiği müddet gelince ölür, yok olur. Bu, aklen de gereklidir. Alemin nizamı için şarttır. Eğer ölüm olmasaydı, yeryüzü sayıları artan insanlığa kâfi gelmezdi. Zira bir kişi ve onun nesli hiç ölmese, bir gün yaşadığı yerler onlara yetmez olurdu. Bütün insanların nesilleri ölmese, bütün yeryüzü hepsine yetmezdi. Ekecek, dikecek nokta kadar yer kalmazdı herbirine. Anlaşıldı ki ölüm, insan neslinin yaşama ve geçinme imkânını bulması ve âlemin nizamı için gereklidir. O halde olması zarurî bir iş için üzülmek akıllı insanın kârı değildir. Hele hikmet sahibi faziletli kişilere hiç yakışmaz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, olması mukadder olan bir şey için önce-

den korkmak, elemi ecele olarak ve peşin peşin istemek demektir ki, kişi bundan dolayı kalbinin aynasını karalar, âhirette mesut bir hayatı kazanacak salih amellere koşmaktan geri kalır. Bu korku insanın olgunlaşmasına engel olur. Çünkü insanın saadet yolunda ilerleyebilmesi için korkunun ve dehşetin ızdırabından kalbin emîn olması lâzımdır.

Eğer insan gaye olarak fanî olan cihanda uzun bir ömre sahip olup, dünya işleriyle çok uğraşmayı seçmiş ise, düşünsün ki uzun ömrün faydası yoktur. Bilâkis musibetleri, tahammül edilmez elemleriyle, mihneti çoktur. Hele gençlik yıllarını çok gerilerde bırakıp iki büklüm ihtiyar olmuşsa, kişinin hüzün ve elemleri kat kat artar. İşin esası böyle olunca acaba uzun ömürden ve cihanda beka arzusundan ne fayda sağlanacaktır? Uzun ömrün mahzurlarından biri de şudur. Akraba, evlât ve eş dost belâsını çok çekmek, bir de düşmanların, hasetçilerin yükselmesi, aşağılık insanların mertebe sahibi olmasına şahit olmasıyla hüzünlere boğulmak...

Anlaşıldı ki, itidalden hariç ömrü istemek kemal sahiplerine yakışmaz. Sürekli olarak bu dünyada kalmak imkânsız ve uzun ömür istemek itidalden çıkmaktır. Akıllı kişiye gereken, fanî ömrü bâkî ömrün (âhiret ömrü) tahsiline harcamasıdır ki, âhiret yurdunun bahçeleri, inciten dikenlerden arınmıştır. Ağaçları kesilen yağmurlardan âzâdedir. Akıllı kişi dünyada iyi ameller peşinde koşar. Bir gün bunlardan ölümle ayrılacağını bildiği için, kalbini bağlamaz. Masivaya, faydası dokunmayan şeylere sevgi beslemez. Ebedî saadeti temin edecek hareketlerde bulunur. Hakikî mahbubun sevgisi ile dolar. Bir gün ölüm meleği kendisine gel-

diği zaman, gerisine bakıp teessüre kapılacak bir durum kalmaz ve âhiret şehrinin has gönüllüsü olur. Tasavvuf ehli «Ölmeden önce ölünüz» prensibine uymuşlardır. Hattâ Necmeddîn-i Kübrâ hazretleri bununla ameli, kemal ehline şart koşmuştur. Esasen hükemâ belli olan ölüme «Tabiî ölüm» demişler, varlık bağlarından sıyrılmaya da «İrâdî ölüm» demişlerdir. Ve âşıklar «Tam bir tecellîye mânîdir» diye beden alâkalarından kurtulmayı istemişlerdir.

6. Ahirette meydana gelecek olaylara ait kalbinde yakîn bilgi hâsıl olmadığından doğan şaşkınlıktan meydana gelen korku. Rivâyet olunur ki, tabib Calinus bedenin helâkinden sonra ruhun bekasına, saadet ve mihnet hallerinin öbür dünyadaki oluşuna ait yakîn bilgi sahibi olmadığı için —ki, bundan dolayı ismi filozof ünvanıyla anılmamıştı— ömrünün sonunda ruh kuşu ten kafesinden uçmaya hazırlanırken, müthiş bir hüzünle dermiş: «Bu âlemden ayrıldığımda ne olaydı yüksek, ferah verici bir menzile gideydim ve zaman zaman, oradan bu âlemi seyreyleseydim!» Mevlânâ Abdurrahman Câmî bunu mesnevî tarzında hikâye etmiştir.

Bu korkunun ilâcı: Hak olan inanca erişmeli enbiyâ ve evliyaya uymalı. Eğer kalbinde kesin bir imana istidat görmezse, enbiyayı, evliyayı taklit etsin ki, mukallidin îmanı da sahih olan kavle göre geçerlidir. Cehennem âteşinden kurtulmaya, cennete girmeye vesile olur. Hayret ve dehşet hâlinden bu münasebetle kurtulur. Korkusu bir miktar örtülür. Allah Teâlâ muvaffak kılandır.

ŞEHVET HASTALIKLARININ İLÂCI..

Şehvet kuvveti sebebiyle doğan ruh hastalıkları pek çoktur. Ama Hoca Nasîrî'nin belirttiğine göre en zararlıları dörttür:

1. Şehvetin ifrâtı
2. Betalet
3. Hüzün
4. Haset.

Bu dört hastalığın ilâcını bir bir açıklayalım:

Şehvetin ifratı ve ilâcı:

Eğer şehvetin ifratı yenecek, içilecek cinsten ise ilâcı şudur: Düşünmeli ki, yeme içmenin lezzeti bir anlıktır. Bununla beraber önce ve sonraları zararları sayısızdır. Meselâ: İllâ da şunu bunu yiyeceğim diye onu kazanmak için binbir meşakkate katlanır, rezîl kişilere minnet eder, bu sebeple haşmet, merabetini, vakar ve ağırbaşlılığını kaybeder, hafifliğe düşer zillete yuvarlanır. Salihler, filozoflar ve ârifler, yemek içmek için haysiyetlerini, vakarlarını kaybedip başkalarının minneti altına girmeyi, izzetini zedeleyip zillete düşmeyi dağru bulmamışlardır. Çok yemenin sonradan doğuracağı hoş olmayan sonuçlar da vardır. Anlayış eksikliği ve şaşkınlık gibi. Haber de gelmiştir ki: «Çok yemek anlayış ve aklı giderir.» Ayrıca çok yemek pek çok beden hastalıklarının da sebebidir. Tıp kitaplarında yazar: «Mide her derdin başıdır. Uzuvlara hastalık oradan ulaşır. Perhiz etmek ise her dermanın başıdır. Hastalıklara şifa ondan geçer.» Şer'î mübini şiâr edinmiş hekimler demişlerdir ki, tıp ilminin bütün meselelerini ve faydalarını şu üç kelime içine alır: «Yiyiniz, içiniz ama israf etmeyiniz» (Araf/31) Bazı zahidlere dostları ve ahbabı «Hiç taam yemezsiniz» deyince

şöyle cevap verdiler: «Dünya gözünde büyük bir lezzet olan nefîs şeyleri yeyip içmekle istirahatimizi bozup, sonra da iyileşmeye çalışmak ve kazurat yoluyla temizlemeye uğraşmaya değmez.»

Menâkıb-ı mevlevîde hazret rivayet eder ki: «Emîr Muinüddin Pervane Hazreti Mevlânâ'ya muhabbet eden bir devlet başkanıydı. Büyük bir sema' tertipleyip Mevlânâ ile arkadaşlarını ve ahbabını davet etmişti. Bir ara sema' yapanlara kâselerle içilecek bir şerbet sunuldu. Hazır olanlar sema'a ara vererek yemek içmek istediler. Ama Mevlânâ hiç de o tarafa meyletmiyordu. Buna fazlasıyla müteessir olan Emîr kâseyi eline alarak emsalsiz şerbeti Mevlânâ' hazretlerine tekrar tekrar ikram ediyor, «Buyurunuz, helâldir» diyerek yalvarıyordu. Hazreti Mevlânâ bardağı eline alıp ağzına yaklaştırıyor, fakat yine içmiyordu. Maarif ve hakikatlerin beyanına devam ediyordu. Bu durum gecenin sonuna kadar böyle devam etti. Sabah yaklaşınca Mevlânâ Hazretleri bardağı eline alıp şöyle dedi: «Ey mü'minlerin emîri! Benim beyaz sakalımdan utanmazmışsın ki, beni abdesthaneye girmeye dâvet edersin!»

Hadîsi Şerîf'te gelmiştir ki: «İnsanoğlunun doldurduğu en kötü bardak kendi karnıdır.» İmam-ı Şafiî hazretlerinden rivâyet edilir:

Her kim ne girse cûfuna ol oldu himmeti
Her ne çıkarsa cûfundan ol ola kıymeti

(Kimin himmet ve gayreti midesine giren şeye aitse, kıymeti de karnından çıkan kadar olur.)

Hâsılı, çok yemenin çirkin bir iş, kemâl ve saadet arayanlara kesin bir engel olduğuna dair evliyanın, zahidlerin, mürşidlerin sözü çoktur ve hepsini burada belirtmeye ihtiyaç yoktur. O halde anlaşılmıştır ki çok

yemek içmek ve yemeyi içmeyi gaye edinmek bir hastalıktır. Saadete manî olur. Akıllı olan böyle bir hastalığa yakalanmaktan kaçınır.

Cinsî alandaki şehvete gelince, bu konuda da normali aşmak, şer'an ve aklen mübah ve doğru olan mertebeden sapmak faziletin kazanılmasına zıttır. Saadetin gelişmesine aykırıdır.

Bilginler derler ki, bu nev'î şehvetin insan üzerine musallat olması iki faydayı sağlamak içindir:
Birincisi: Cennetteki bu nev'îden olan lezzetten haberi olması için. Çünkü dünyadaki meşrû lezzetlerle âhiret lekini mukayese edip cenneti hak edecek işlere koşar. Nitekim dünyadaki elemlerle yanıp tutuşmak esas büyük elemlerin işâretidir. Cenâb-ı Hak dünyada ateşi yaratmış ki, âhiretteki cehennem ateşi ile insanlar mukayese imkânını bulsun.
İkincisi: Neslin devam etmesidir. Cenâb-ı Hak tarafından âlemin nizamının bekası ve âdemoğlunun neslinin devamı için en mükemmel bir şekilde cim'a lezzeti konulmuştur. Bu lezzet konulmasaydı insanların çoğu rağbet etmez ve ölümlerle yok olanların yerini doğanlar doldurmazdı ve dünyada âdemoğlunun nesli kesilirdi.

Hemen belirtelim ki, bu kuvvetin ifratından doğan dinî, dünyevî, maddî, mânevî zararlar aşırı yeme içmeden meydana gelen zararlardan daha çoktur. Kat kat fazladır. Zira bunun çok kişilere musallat olduğu ve ekseri insanların buna meyyal olduğu, terkine sabrının az olduğu bellidir. O halde hikmet gereğidir ki, bunun ifratından doğacak âdî hastalıkların vahametini düşünerek bundan sakınmaya çalışmak lâzımdır.

İlâcı: Düşünmeli ki, bu fiil haddi zâtında çirkinlik-

le muttasıf olduktan başka, bundan ne kadar zararla rın doğacağı âşikârdır. Bizzat çirkin olması bunun bir necaset ve kazurat kirliliği mahiyetini taşımasıdır. Doğuracağı zararlara gelince, haram olması, her haramın pek çok zararlar doğurduğu ve günah yüklediği gerçeğidir. Her gün cima' da harama sürüklenmek, dine, cisme, ırza ve namuza pek vahîm zararlar açar. Eğer helâl yoldaki aşırılık ise, bunun da beden kuvvetine, dimağa, akla zararları vardır. Fazîlet ve olgunluğu elde etmeye engeldir.

Cinsî şehvetde ifrat üç yolla olur:

1. Hayvan ve bu kabilden tab'an münasip ve mahal olmayan yerlerde şehvet çukuruna yuvarlanmak.
2. Kadınlardan nikâhsız olarak, yani şer'an câiz olan sınırı geçerek fuhşiyata dalıp, günahlarda boğulmak.
3. Çok nikâhlanma ve cariye edinme yolunu tutmak. Her ne kadar taaddüdü zevcata şer'an imkân verilmişse de, aralarında adaleti gerçekleştirmek korkusu varsa, birle yetinmesi Cenâb-ı Hak tarafından Kur'an'da beyan edilmiştir. Birle yetinmenin adaletin yokluğuna değil de, adaleti takakkuk ettirememek korkusuna bağlanmış olması şunu gösterir ki, bir kimse adli tatbik edememek ihtimalini kendisinde görürse, Kur'an'a göre bir evlilikle yetinmesi ona vaciptir. Birden fazlası haramdır. Meğer ki, kendisinin adl üzere davranacağına kesin olarak inanmış ve her hususta zulmetmeyeceğine kanî olmuş ola! İşte o zaman birden fazlası ile evlenmeye şer'an ruhsat verilmiştir. Ama iyi düşünmek lâzımdır ki, adl göstermekte ve zulümden uzak kalmakta kat'iyyet derecesinde tatbikata girmek son derece zordur. Eğer bir insan adaletli davranmaya gücü yettiği halde ilk evlendiği hanımına gam çektirmemek için

birle yetinip sabrederse bol ecir ve sevap alacağını şeriat uleması bildirmişlerdir.

İşte bu sahada şer'in hududunu geçmeyerek, itidalde kalmak akıllı kişinin yapacağı bir iştir. Ahiret uleması bu sahadaki zühdde ihtilâf etmişlerdir. Kimisi yeme ve içmede zaruret miktarıyla yetinmeyi seçtiği gibi, bu sahada da fazlasına gücü yettiği halde azla yetinip burada da zühde sarılmışlardır. Bazı meşayihse bu görüşe katılmamışlardır. Meselâ Sehl b. Abdullah Tüsterî, «Nikâh konusunda zühd muteber değildir» demiştir. Zira zahidlerin efendisi, abidlerin senedi Hazreti Muhammed Mustafâ (S.A.V.) bu konuda zühd ile amel buyurmamıştır. Eğer nikâhta zühd efdal olsaydı o zât bunu terk ile amel eder ve ümmetine örnek olurdu.

Zâhidlerin çoğu ve meşâyihin ekseriyeti her ne kadar helâl yolda bunu işlemenin mümkün olacağını belirtmekle beraber, zühdü seçmenin fazilet ve kemalâtın kazanılmasında yardımcı olacağını belirtmişlerdir. Zira bu konularla fazla meşguliyet kemale mani olur demişlerdir. Tam bir ihlâsla celâl sahibi Rabbımıza teveccühe mani olur şeklinde düşünmüşlerdir.

Cinsî yakınlaşmada aşırı gitmenin bedene, akla ve dimağa zararlarının pek çok olduğu kesin olarak bellidir. İbn-i Sînâ bunu belirtmiştir. İmam-ı Gazalî hazretleri de cima'da aşırı giden kimseyi hükümdar ve vezirin isteklerini, emirlerini çiğneyerek milleti soyan, vurguncu vergi memuruna benzetir. Bunun gibi şehvet kuvveti de bedende mutlak otorite olup akıl ve temyiz gücünün sultanlığına uymazsa, yani fazilete, iffete bağlı kalmazsa, beden azalarında bulduğu kuvveti isteği yolunda harcayarak sinirleri zayıflatır, dimağın kuvvet-

lerini hasta eder. Eğer adalet sultanının tedbirleri ve akıl vezirinin tavsiyeleri üzere sarf ederse vergiyi adalet üzere toplayıp maslahat üzere harcayan dürüst bir vergi memuruna benzer.

Geçmiş zamanlarda cima'da israfa gitmek yüzünden helâk olan sultanlar ve insanlar çok olmuştur, hem de genç ya da orta yaşlarda. Ve de en güçlü ilâçlar en âlim doktorlar bir şifa sağlayamadan.

Bir insanın evinde hanımı varken başka evlerdeki kadınlara göz dikmesi, kendi mutfağında kaynayan yemeği bırakıp başka evlerin mutfağına göz dikmek gibidir. Bu sırf alçaklıktır. Akılsızlığın, delilidir. Nitekim acem şâirlerinden biri demiş «Bir insanın evinde ay yüzlü biri (zevcesi) varken, dışarıya yönelmesi divanelikten başka bir şey değildir.»

Şehvetin ifratının zararlarından biri de erkeğin veya güzel bir hanımın âşık olması ve âşıkına sahip olarak bu yolla şehvetini giderme isteğidir. Bunun zararları pek çoktur. Bütün saadet yollarını kapar. Hemen tedbirine yönelmek lâzımdır. O da kişi kendisine şahsiyet verecek olan değerli bilgilere, san'at ve tefekküre, âlimlerle, faziletli kimselerle sohbete yönelmek ve geçici aşk hikâyelerinden uzaklaşıp meşrû nikâhı altında olan helâli ile yetinmek suretiyle hastalığına tedavi yolları bulabilir.

Kişinin helâli olmayan kadınlara bakması ve süzmesi de fitne doğurur. Hadîs-i Şerîfte varid olmuştur ki «Bakış, iblisin oklarından zehirlenmiş bir oktur». Hazret-i İsa'dan rivayet edilen bir söz ise şöyledir: «Nâmahreme bakmaktan sakınınız. Kalbe şehvet tohumlarını eker ve fitne olarak yeter!»

«Zinhâr! Etme çehre-i nâ mahreme nazâr

Zîrâ ki, çeşm-i kalbine tohum-u fesad eker.»

Hazreti Dâvûd, Süleyman Peygamber'e nasihatında şöyle demiştir: «Arslanın ve siyah yılanan ardında yürü! Ama kadının ardında yürüme!»

Yolda yürürken, geçitlerden geçerken karşılaşılan bir kadına zarurî olarak bir defa bakmak, yani karşı karşıya gelince ilk bakış affolunmuştur. Ama ikinci ve üçüncü defaki bakışlar câiz değildir ve insana zararlıdır. Kalbe fitne açıp, şeytanın oklarından birini yerleştirir. Ve o kişinin çok bakmak sonunda aşık olmak ihtimali belirir. Sonra da şehvetini o vasıta ile gider meye çalışır. Demek ki birden sonraki ikinci ve üçüncü bakışlar ne büyük zararlar doğurur. Eğer kendine sahip olamayıp şehvetini giderirse, küçük günah olan bakış, büyük günaha çevrilir, ırzı, namusu lekelenir. Allah korusun büyük günaha yuvarlanır. Eğer buna teşebbüs edemezse yine kalbindeki fitne daima uyanık olacak ve çok nâmahreme bakışın haram yönünden ruhta doğurduğu zararlar kolayca silinemeyecektir. O halde akıllı olanın bu çirkin işten kaçınması lâzımdır.

Bazı sâlikler derler ki bazı mecazî aşklar güzelliğine bakıp şehvetini tatminden uzaktır. Mutlak güzelliğin müşahedesine yol olur. Ehli tasavvufun şeyhlerinden bazıları bununla mevsuftur. Evhadüddin Kirmânî, Mevlânâ Abdurrahman Câmî sülûklarında bununla meşgul olmuşlar. Ama sonra bundan nehyetmişlerdir. Çünkü bu yol gayet zor ve dakiktir. Bütün şehvet eserlerinden ve beşerî sıfatlardan soyunmuş olmak ve bunun için son derece mücahede ile riyazat yapmış olmak gerekir. Böyle olmazsa nefs ve şeytan tasavvufa yeni girmiş sâlikleri esfel-i sâfiline yuvarlar. İlk zaman (mütekaddimin) şeyhleri müritlerini bun-

dan kat'î olarak men etmişlerdir. Ve mürîde bundan zararlı bir şey yoktur demişlerdir. Hayatları boyunca mücahede ve riyazatla meşgul olan büyük insanlarda bile bu yoldaki beşerî sıfatlar silinemiyor. Gençlerde ise çok hareketli olan bu kuvveti kontrol altında tutmak şarttır.

Tembellik ve ilâcı:

Tembellik cahillere göre baldan daha tatlıdır. Lâkin olayların sonucunu düşünen aklı başında kimselere, fazilet arayan mesut kişilere göre öldürücü zehirden beterdir. Zira tembellik ebedî saadetten mahrum bırakır, iki cihanda kişinin hayal ettiği isteklerini boşa götürür. Şu bir hakikattir ki, hayatı kazanmak için yapılması gerekli dünyevî işlerde tembellik ve ihmalkârlık, başarıya götüren sebeplerden uzaklaşıp gafil davranmak, yaşamada güven ve emelleri yıktıktan başka, şahsın helâkine, neslin kesilmesine sebep olur. Ahirete ait işlerde de durum bundan farklı değildir. Uhrevî işlerde tembellik, çalışmayı ve ameli terk, Hakka yakınlaşma saadetinden mahrumiyeti doğurur. Çeşitli nimetlere garkolacağı cennetin güzelliğini kaçırdığı gibi, cehenneme girmesine sebep olur. Bunun böyle olacağını, Kur'an-ı Azîm, Allah Resulünün hadîsleri, ashab-ı kiramın, evliyânın, tarikat şeyhlerinin mürşidlerin eserleri gizlenemeyecek kadar açık ve sayılamayacak kadar çok derecede bildiriyorlar. Kur'an âyetlerindeki va'd ve vâid düşünülse, bütün konularda cennet dereceleri ve âhiret saadetinin t e m b e l l i ğ i n terkine, yani çalışmaya ve amel etmeye bağlı olarak kazanılacağı meydana çıkar. Nitekim Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki:

— «Hakikaten insan için kendi çalıştığından başkası yoktur.» (Necm/39)

— «Artık irtikâb etmekte oldukları (günahın) cezası olmak üzere» (Tevbe/82-95)
— «Artık onlar için, yapmakta olduklarına bir mükâfat olarak...» (Secde/17)
— «Herkesin kazandığı (hayır) kendi faidesine, yaptığı (şer) kendi zararınadır.» (Bakara/286)
— «Bizim uğrumuzda mücahede edenler(e gelince) Biz onlara elbette yollarımızı gösteririz.» (Ankebût/69)

Hiçbir işte çalışmaksızın kendiliğinden başarıya erişileceğine, çalışmadan cehennemden necat bulup cennete girileceğine dair hiçbir delil yoktur. Dünyevî işlerde sadece tevekkül vardır. Gariptir ki, avamın çoğu yanlış bir telâkki içinde âhiret işlerinde tevekkül edip: «Günahları affedici, keremi bol, ayıpları örten merhamet edicidir» diye çalışmayı ve ameli terkile tembelliğin yolunu tutarlar. Ve tembelliklerine de bazı şâirlerin şiirlerinin zahirini delil getirirler.

Ama ehl-i tahkik olanlar ve basiret gözleri açık olanlar katında bu nevi ümit istenilen bir şey ve tevekkül kabule şâyân bir tutum değildir. İmanın hakikatına ulaşmışlar katında uhrevî işlerde tembelliği tercih edip, bunu da bazı delillere bağlayış büyük bir derttir ve Allaha karşı gurur bundan ibarettir. Kur'an-ı hâkimde «Çok aldatıcı (şeytan) da sakın sizi Allah(ın hilmi ve imhâli) ile aldatmasın.» (Faatır/5)
buyurulduğu bundan ibarettir. Uhrevî işlerde ihmalkâı davranıp tembel hareket edenler, dünyevî işlerde, maişet, mevkiye ulaşma vasıtalarına tırmanmak, yükselmek ve dünyada şerefi yüce olmak gibi hususlarda ise Hakkın keremine itimad ve tevekkül etmezler. Halbuki bu çalışmanın yarısını âhiret işleri ve Hakka yaklaşmak için yapsalardı, evliyâ ve asfiyâ kullardan olur

lardı. Tüccar mal topiamak, ticaret yapmak için vadileri aşar, tehlikeleri göze alırlar, zenaat erbabı bir saatlerini bile boşa harcamazlar. Bu derece hırsla dünyaya dalış, nefsi ummârenin isteklerine, hilekâr şeytanın yoluna uygundur. Akıllı kişi düşünsün ki, hırsla kazanılan bütün bu mallardan bir gün ayrılmak kesindir. O halde dünyaya dalan kişi uyanıp gafletten dönüşe hazırlanmalı, âhirete dönüşe, kendini hazırlamalı. Ve bilsin ki; hiçbir yüce mertebe çalışmaksızın hâsıl olmaz. Hiçbir ebedî sevap ve ecir gayret olmadan tamamlanmaz. Şundan anlaşılmaz mı ki, dünyevî bir maksada, bir mevkiye, bir lezzete ulaşmak için binlerce gayret gösteriliyor. Çalışmadan meydana gelmiyor. O halde pek yüce makamların, ebedî hakîkatlerin yer aldığı manevî mertebelere çalışmaksızın nasıl ulaşabilir? Ahiret işlerinde tembel davranıp da dünyevî işlerde dakika kaybetmiyerek fânî cihanın gâfilâne lezzetinden kanan kimseler acıklı bir azaptan kurtulmak için günâh tarlasına, her türlü eksik sıfatlardan münezzel ve kemâl sıfatları ile muttasıf olan Hak'kın affını eksin! Yüksek mertebeler, yüce muvaffakiyetler çalışanlara verilir. «(Dünyada) geçmiş günlerde takdim ettiğiniz (iyi ameller)in karşılığı olarak âfiyetle...» (Haakka/24) müjdesiyle sevaplara garkolur. Yüksek makamlara ulaşır. Ve o vakit pişmanlık ve kederi ne mertebe olur. «(O azab günü) her nefsin Allah yanında işlediğim taksîrlerden dolayı vay hasret (ve nedamet) ime!» (Zümer/56) ondan ne kadar çıkar? «Öyle ya, biz müslümanları o günâhkârlar gibi yapar mıyız hiç? Size ne oluyor? Nasıl böyle hükmediyorsunuz?» (Kalem/35—36)

Bugün azaların sağlam, kuvvetin yerinde, fırsat var iken güzel amelleri işle! Ruh kuşu beden kafesin-

den uçar, kalıp kalpten ayrılır, zaman tez geçer, fırsat elden gider. Fırsatı kaybetmiş olanlar o vakit pişman olurlar. Bu günü kâr bil ki zaman çok değildir. Ertesi gün zaman uzun, kâr yoktur.

Böylece tembelliğin zararları, çalışmanın faydaları bilenler katında meydana çıkmıştır. Bu hususta sözü uzatmaya ihtiyaç yoktur.

Hüzün Hastalığı ve İlâcı :

Hüzün rûhî bir elemdir ki, istenilen ve sevilen bir şeyin geçmişte ele geçmeyişinden, kaybından; ya da gelecekte menfûr ve çirkin bir şeyin kendisine geleceğinden doğar. Sebebi çoğu defa; Cismânî iştihaların peşinden şiddetle koşmak, bedenî lezzetlere hırs ve tamah göstermek, dünyevî hazinelerin kazanılma ve devam ettirilmesine gereğinden fazla değer vermek ve bütün gayretini geçici faydaların, paydâr olmayan cihanın bâkî olmayan lezzetlerine kavuşmak ve devamı için ısrarla çırpınmak isteğidir.

Bu hastalığın ilâcı : Düşünmek lâzımdır ki, bu varlık ve fesad âleminde yaşaya ninsanların burada bâkî olması, ebediyen isteklerine kavuşmuş olarak orada yer tutması boşuna bir hayâldir. Bu hüküm, aklı başında olanlar yanında güneşten daha parlak derecede bir doğruluk ifade eder. Bekâ, ebedilik ve devamlılıkla süslenmiş olan yokluk ve geçicilik kendisinden uzak olan uhrevî mertebeler, saadetler ve manevî isteklerdir. Sultan olan rûhun çadırı vücut memleketinden göçer, fakat, yok olmaz. Dünya harabesinde bozulan çadır âhiret diyarında kurulur. Bu diyar, saadet diyarı, nûr yurdudur, semtine hasar uğramaz. O halde akıllı olan, himmet ve gayretini bu ebedî saadeti elde etmeye yöneltir. Ve arzularının en büyüğü olarak bu manevî

murada naîl olmayı benimser. Bir yaz bulutu gibi geçici, bir kılıç şakırtısı gibi kaybolucu olan bu âleme gerektiğinden fazla itibâr göstermekten kalbini uzaklaştırır. Hiçbir şeyin kaybından üzülmez, hiçbir şeye kavuşunca da mühimsemez, gururlanmaz. Feragat yollarında gidip gam ve perişanlık tanımayan fânî hayata ihtirasla kalbini bağlamamış mert kişi gibi olur. Kalbi bir takım emellerde örülmekten sade ve himmet boynu zillet şevkinden, fânî olan şeylerle ilişki kurmaktan imkân nişbetinde âzâde olmak gerek ki, insanların ellerinde olan varlıktan dolayı keder, ümitsizlik kaplamasın. Kalp zenginliği denilen şey de bundan ibarettir. Bunu elde eden rıza mertebesine kavuşur.

Eğer dersen: «Bu âlemden tam bir tecerrüd ve bağlardan kurtulmak kaç kişi için mümkün olabilir? Bu dünyada yaşayanların hemen hepsi bu hastalığa tutulmuştur. Fânî alâkalardan soyunabilen, kurtulabilen pek azdır.»

Lâkin kelimenin tam mânâsı ile nefsinin dizginlerini eline alıp âzâde ve özgür olamazsan bari devrin hırslı isteklerinin, zamanın belâ yağmurlarını yediği gibi, kendini hırs ve sefahet vadisine salma! Sebeplerin toplu halde oluşunu hırsla toplamaya sebep sanma! Bu sebeplerden, mallardan, makam ve ikbâlden (ergec) ayrılmak kesin olduğunu düşün! Tâ ki bu derece isteklerde aşırılığa, ifrâta gitmenin istenilen bir hal olmadığını, akla uymadığını tefekkür edesin. Tâ ki, himmet ve gayretlerini hayret ve şaşkınlık vadîsinde ovalanıp eğlenmekten, kalp gemisinde dünyanın istek dalgaları arasında boğulmaktan kurtarasın!

Akıllı olan düşünsün bakalım: Dünyada bir insan bütün isteklerine kavuşabilmiş midir? Bu mümkün

değildir, hiç kimse fânî cihanda isteklerinin sonuna varamamıştır. Her ne türlü çalışsa, bütün sebep ve âletleri vasıta kılsa, en son ulaştığı hedeften daha çoğunun tasavvur edilebilir ve ondan daha üstünü mümkündür. Eğer makûl ve münâsip ölçüler içinde günlük kısmetine; makam, mevkî ve mertebesine kanaatla yetinmeyip tamahkâr dilenciler ve kanaat bilmeyen hırslı kişiler gibi hergün bir başka biçimde, doymak bilmez bir şekilde, gerçekleşmesi mümkün olmayan istek derya ve çöllerinde, sonu gelmeyen bir işte boğulur acı duruma düşmüş olur. İnsanların çoğu düşünüp ve insaf eylese; sahiboldukları yer, makam, sebepler ve nimet hususunda kendinden daha aşağı derecelerde binlerce kişi vardır. Ve bunlar bu çeşit insanların mevkî ve sahibolduğu nimete yetişmeyi kendileri için imkânsız görürler. Büyük bir devlet ve büyük bir izzet sayarlar. O halde lâyıkdır ki, insaf mıdır ki, kendisine özlemle bakanların haline dikkat etmeyip, sahibolduğu nimete karşı şükretmeyerek, kendinin üstünde olan birkaç kişinin makam, malk, mülk ve mertebelerine dalmak suretiyle boynundan kanat ve rıza örtüsünü atsın! Ve her lâhza:
«Keşke karun'a verilenin bir misli de bana verilseydi!» desin! Bu yakışır mı?

Üstelik mal—mülk toplamak makam ve mevkî sahibi olmak daima fikr ve endişe, çalışma ve isteği san'at ve öne almaya dayalıdır. Ve her çalışan, her hırslı ve istekli kişi mal—mülk toplayamaz, makam ve mertebe sahibi olamaz. Nicelerini biliriz ki, hayatın harmanında hırsla dövülmeyip maddî manevî başarılara ulaştılar. Niceleri hırsla sarıldıkları zahmet yolunda başarısızlığa düşüp aşırı isteklerin peşinde bo-

ğulup kalmıştır. Gördük ki nicelerinin hırsla koşması ona mahrumiyet getirmiş, haddinden fazla çalışması noksanlık doğurmuştur.

O halde akıllı kişi sabır ve kanat dergâhından tamamen ayrılmalı. Varlık ve yokluk gamının ateşi ile dimağının kubbesini yıkmalıdır.

«Eğer bu mertebeye ulaşmak mümkün müdür? Yoksa imkânsız mıdır?» diye sorarsan cevap olarak deriz ki: Bir kere sınıf sınıf halkı düşün! Cins cins insanlara bak! Herbirinin istek ve geçim mertebelerinin birbirinden farklı olduklarını anlarsın. Bunların çoğu günlük kısmetine razı ve kanaatkârdır. Cemiyetin içine yayılmış her san'at sahibi kendi san'atını sever ve istekle çalışır. Tüccar ticaretini, derici kendi san'atını sever ve kendine ait olan bu mertebeyi diğerlerinden üstün bulur. Hattâ —neûzu billâh— sözünde durmayan yemin bozucu hilesiyle delil getirir. Kavat kavatlığıyla iftihar eder. Herkes hüneri kendi san'atına ait kılar. Fazîleti kendi san'atında ilerlemekte görür. Kişi kendi san'atından habersiz olanı hünersiz, kendi mesleğini bilmeyeni cahil ve noksanlıkla itham eder. «...Her zümre, nezdlerinde olanla böbürlenicidirler.» (Rum/32) O halde açıkça ortaya çıktı ki, her daire ile yetinmek mümkün ve her hale sabır ve kanaat düşünülen bir şeymiş! Her külhânî demez ki: «Ben elbette hamamcı dairesini bulayım ve her kalfa, demez ki; ben herhalde üstad mî'mar olayım!» Çünkü hayatı kazanmakta beliren mertebelerde bu nev'î kanaatlar var. O halde sen de içinde bulunduğun kanaat dairesine razı ol! Düşün ve dikkat et! İstek dizginlerini hemen kötülüğü emredici olan nefsin eline verme ki sürekli bir keder içine düşmeyesin! Fikirlerini, gayretlerini dünyevî sahalar-

da ilelebet esir kılmayasın, nefs-i emmare ile şeytanın maskarası olmayasın.

İslâm filozofu İshak El-Kindî, «Def'u'l-Ahzân» isimli kitabında demiştir ki: Hüzün zarurî olmayıp, yani kendiliğinden, zorunlu olarak doğan bir durum olmayıp; bilâkis insan onu iradesini kötüye kullanarak kendine çeker. Buna delil şudur: Bir şeyin kaybından, ya da elde edememesinden mahzun olan kişi şöyle düşünsün: Niceleri vardır kaybettikleri, ya da kazanamadıkları pek çok şeyler vardır ki, bundan dolayı hiçbir hüzün duymazlar! Eğer hüzün zarurî olsaydı, herkesin mahzun olması gerekirdi. Faraza bir kimse bir mevkiye ulaşamadığı için elem çekiyor. Niceleri de vardır ki, aynı mevkiye ulaşmak onun için imkânsızdır ve ona ne ulaşmayı düşünür, ne de ulaşamayacağı için üzülür. Yine niceleri vardır ki, bir şeyi kaybettikleri için o kadar üzülür, anlatılamaz. Sonra bunu zamanla unutur. Günlük işine tekrar neşe ile çalışmaya ve dostlarıyla şakalaşıp gülmeye başlar. Eğer hüzün kendiliğinden doğmuş olsaydı bu durumda böyle bir kişiden hiç gitmemesi lâzım gelirdi.

Anlaşıldı ki, iradeyi kötüye kullanmak hüzne sebepmiş! Düşünmemek elemin gelişini sağlarmış! Akıllı olan kişinin kendi kendisine şuurlu olarak düşünmekle hüzünden kurtulması kabil ve tefekküre itibar ile defetmesi mümkün imiş!

Cahiller kendilerini hüzne kaptırdıkları zaman hayvanlar misâli zamanla unutup sabır ve sükûna dönerler. Akıllı kişiler ise işin sonunu düşünerek tabitlarındaki mevcut hataya kayma durumunu sabır ve rıza sınırında tutmayı başarmak suretiyle hüzünden kurtulurlar. Dünyevî maişet vasıtalarının bir kimsede bâkî

kalması mümkün değildir. Bu sebeplerin daima tedavülde olması ve elden ele dolaşması ezelde takdir edilmiştir. Eğer bir nimet bir kimsede daim olsa, önce ona nasıl ulaşacaktı? Mülk, sahibinde bâkî kalması mutad olsaydı o mülk kendisini edinen kimsede nasıl hâsıl olacaktı? Dünyada sahibolduğu bir nimetin zevalinden melûl ve mahzun olmayı şuna benzetirler: Bir topluluk bir mecliste otururken, bir kimse bir deste gül getirip takdim eder, herkes bir miktar kokladıktan sonra başkasına verir. Herkes bu hal üzere devam eder ve gül elden ele gezinirken, sıra birisine gelir. O, güle karşı çok istekli davranır ve kendinin olmasını ister. Gülün sahibi bu kişinin elinden alıp yanındakine vermeye teşebbüs edince, bu şahsı garip bir hüzün sarar. Ve şöyle der: Bir miktar elimde tuttuğum desteyi niçin elimden alıyorsunuz? Sonra da elinden gül destesini almaya yeltenen kişiye aşağılık sözler söyler, kızar, ağzını bozar. Bu şahsın bu tutumu, arkadaşlarına nasıl müstehçen ve çirkin gelirse, fânî dünyanın payidâr olmayan ve aslında bir emanet olan sebepler, kazançlar kişinin elinden alınıp, başkasına verilince eleme garkolup huzursuz olan kimsenin tutumu da çirkindir, emanete hıyanettir. Çünkü iyice düşünülürse anlaşılır ki, bu emanetlerin elden ele geçişi, birinin verip diğerinin almasını hikmete ve âlemin nizamına uygundur. Zîra bunsuz nev'in bekâsı, neslin devamı, âlemin îmarı ve Ademoğlunun huzuru, salâhı mümkün olamaz. O halde eğer istediğiniz herhangi bir şeyin bizden kaybolmasından ve muradamıza kavuşamadığımız her şeyden dolayı hüzünlenir, kederlenirsek, tasavvur etmeliyiz ki, istekler, muratlar çok ve herbinin husûl ve devamına imkân yok. Buna göre sonu gelmeyen hü

zün ve elemlere dalmış ve sürekli bir eleme dûçar kalmış oluruz. Hırs kuvvetine yapışarak devamlı emel peşinde koşar, Hakkın verdiğine, günlük kısmetine kanaat etmezsek, nihayete kadar sonu gelmeyen istek vadisinde, ordan oraya koşup dururuz. «Ademoğlunun iki vadi dolusu altım olsaydı bir üçüncü vadiyi de isterdi. Onun karnını ancak toprak doldurur.» Fazîlet sahiplerinden bazıları derlerdi ki: «Eğer dünyanın emanet olduğundan gayri hiç aybı olmasa, himmet sahibi olanlar ona yine de iltifat etmezlerdi. Teveccühlerini ona reva görmezlerdi. Zîra insanların en olgunları, himmet sahipleri mertler meclisine gelseler, emanet bir kıyafete bürünürler mi? Hakikatte ayıp ve ar olan başkasının elbisesiyle övünürler mi?» Nitekim şöyle demişler: «Devlet ehline kendisine ait olmayan elbiseyi giymek ardır.» «Zamanın merasına konuklarına havası pis suyu kötüdür. Bâkî olmayan kubbe ile övünme emanet elbise yine sahibine geri verilir.» Sokrat'a sorarlar: «Niçin daima güler yüzlüsün, neşeli olursun ve vakitlerin sevinç içinde geçer? Gam keder niçin sana musallat olmaz?» Filozof şöyle cevap verir: «Ben hiçbir şeye gönlümü bağlamam ki, kaybından üzüntü duyayım! Hiçbir dünya metaını hırsla istemem ki, kavuşmadığım için elem ve mihnet girdabında kalayım!»

Buraya kadar bu konuda yazdıklarımızı aklı başında olanlar iyice okuyup düşünür ve fikr ve iz'anla uygularsa, kalpten dünyevî gam ve hüzünleri atar, sineye çöreklenmiş hırs ateşinin alevlerini söndürürler Kalbine gam deryasının dalgalarından necat hâsıl olur, itmînan, kanaat ve hakkına razı olmanın güvenle dolu sahiline ulaşırlar.

Hased hastalığının ilâcı: Malûm olsun ki, hased hastalığı insan ruhunun hastalıklarının çoğunu ve nefsin isteklerinin hepsini içine alır. Bu hastalığa çoğu ruhlar yakalanmıştır ve bundan kurtulmuş olmak da pek nadir bir durumdur. Nitekim hadîs-i şerifte şöyle buyurulmuştur: «Üç haslet vardır ki, hiç kimse ondan necat bulamaz. Sûizan, kötü hareket ve hased.» (*)

Yine şöyle buyurulur: «Sizden evvel geçen ümmet ve topluluklarda olan dert size de bulaştı. O da haset ve buğzdur» Bu çirkin huy sahibinin din ve dünyasına zarar verdiği için bu hastalığın hakîki mahiyeti, meydana gelmesi, varlığının sebepleri, bunun tedbir ve ilâcı, huyu düzeltmek yoluyla şifa bulmaya dair çok şeyler yazıldı. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Hased, bir kimsede var olan nimetin varlığından huzursuz olup, nimetin o kişiden gitmesini istemektir. Nimet sahibinden nimetin gitmesini istemek üç şekilde olur:

1. Mücerret olarak nimetin ondan gitmesini istemek. Eğer bu nimetin ona gelmesi mümkün olmayıp, kendisinin o kimsenin sahibolduğu mertebeden dolayı kederli olduğu kesin ise, bu hal hased mertebelerinin en çirkinlerindendir.

2. Nimetin kendisine gelmesi mümkün iken, gelmediği ve gelmiyeceği kesinleşirse: «Bari ondan da git-

---

(*) Hacer-i halk demiş üç haslet
Bulamaz râh-ı necat ondan ehad
Sû-i zan dahî tadyir yani
Fâl-i bed etmek, üçüncüsü hased.

sin de beraber olalım, onun benden üstün tarafı olmasın» diye temennide bulunmak.

3. Nimetin bir kişiden gitmesini, kendisine gelmesi ümidiyle istemek.

İkinci mertebe birinciden daha aşağı, üçüncüsü ise her ikisinden de aşağıdır.

Bir şahıstan nimetin gitmesini istemeyip, aksine kendisinin de onun gibi nimete ulaşmasını temenni etmek haset olmaz. Buna «gıbta» denir. Bu şekil temennide bulunmak, dinî işlerde mendup ve sevilen bir istektir, dünyaya ait işlerde ise bu nev'î isteklerde bulunmak mübahtır. Eğer bu istek haram ve günâha sebep olan nimet hakkında ise, haramdır.

Hoca Nâsırî der ki: haset hastalığı bilgisizlik ile aç gözlülüğün birleşmesinden doğar. Zîra, bütün iyiliklerin, nîmetlerin bir şahısta toplanmasının imkân dairesinin dışında olduğu, Hak'kın verdiği nîmetin, halkın isteği ile gitmeyeceği nüktesini hasetçi kişi bilseydi, hasedin mihnetinden kurtulmuş olurdu. Nefsinde başkalarının nimetine karşı aç gözlülükle, hırsla sahibolmak gibi sonsuz bir arzu yer tutmazdı. Kısaca ruhu, haset mübtelâsına düşmezdi. Anlaşıldı ki, haset bilgisizlik ve aç gözlülükten doğan ve nefiste bunların galip gelmesiyle kuvvet bulan bir huy imiş!

Hasetçinin isteği Hak'kın ihsanının, çekemediği kişide kesilmesi, sahiboldugu nimetin son bulmasıdır. Halbuki Hak'kın nimetinin son bulması ve filânın istegi üzerine feyz ve ihsan kapısının kişilerden kesilmesi mümkün değildir. O halde çekememezlik hastalığına düşen kişi sürekli elemden, kederden, üzüntüden kurtulamaz. Gazap ve kin fırtınasından kurtulamaz. «El-Hasûd Lâ yesûd» dediklerinin manâsı budur. Hikme-

tin iktizası o yolda cereyan etmektedir ki, tecrübelerle anlaşıldığına göre hasetçinin hasedi haset ettiği kişinin nimetinin artmasına, mertebece yükselmesine, kendisinin ise o nimete sahibolamadığı gibi mertebece düşmesine sebep olmaktadır. Zîra hasetçinin hasedi Hak Teâlâ'nın işini red, ezeldeki taksim sonucu kula ihsan ettiği kısmete itirazdır, müdahale etmektir. Bu durumda haset edilen kişi günâhsızdır, mazlumdur. Hasetçi bu mazlum kişiye eza-cefâ ettiği için bedbahttır. Bazı büyük zatlar bu konuda şöyle demişlerdir: «Beni çekemiyen kişiye söyle: Kime karşı edepsizlik ettiğini bilir musun? Sen Allah'ın (yapmış olduğu) işine karşı edepsizlik ediyorsun. Zîra sen Allah'ın bana verdiğine razı olmadın.

Gayret-i İlâhî ve sonsuz hikmetin hükmü gereğince, çekemiyen kişinin işinden bereket kalkacak, işleri çıkmazdan, başı belâdan kurtulmayacaktır. Haset edilen günâhsız ise, daima huzur içinde olup, başarıdan başarıya koşacaktır. Hoca Abdullah Ensârî'nin fârisi beytini şöyle çevirdik:

«Çünkü zülmeylemedi kısımda kassâm-ı kaza
Hâsid-i dún ne içün virmeye ol hükme rıza»

Çünkü hasetçi, Cenabı Hak rızıkları taksimde zulmetmediği halde Allah'ın emir buyurduğu nimet'e zulmetmiştir. O alçak hâsid niçin o ilâhi hükme razı olmaz.

İmam-ı Gazâlî buyurur ki: Hasedi doğuran müstakil yedi sebep vardır:

1. Düşmanlık,
2. Kuvvetli, üstün ve yüce olmak isteği,
3. Büyüklenme,
4. Kendini beğenme (taaccüb)

5. İsteklerini elinden kaçırma korkusu,
6. Ululuk taslamak, ululanmak tutkusu, (Riyaset sevgisi),
7. Kişinin tabiatının alçaklığı ve nefsinin pisliği.

Düşmanlık: Bir kimse diğer bir kimseye düşman olunca onun sahibolduğu nimetlerin kaybolmasını ister. Meselâ: Bir kimse diğerine eza-cefâ etse, o da öbürüne düşmanlık yoluyla buğz edip haset ederek, intikam almaya yönelir. İntikamını eliyle almaya güç yetiremeyince, onun nimetinin elinden gitmesini ve ona belâ yağmurunun yağmasını ister. Böylece haset doğar.

Kuvvetli, üstün ve yüce olmak isteği: Yani, haset edilen kişi makam, ilim ve hikmet veya mal ve servet sahibi olsa, çekemiyen kişi onun bu sahalardaki üstünlüğünü düşününce, onun bu yükselmesine tahammül edemeyip, nimetinin gitmesini ister ki, onun nimeti gidince kendisine üstün ve kuvvetli olma ihtimâli yaklaşır.

Büyüklenme: Çekemiyen ister ki, kendisi büyük olup büyüklensin, çekemediği kişi de küçük düşsün, zelil olsun. Çekemiyenin isteği olan nimet ve şeref, çekemediği kişiye geçince ve ona karşı olan büyüklenmesi suya düşünce, bu hale düşmekten kederlenir, o kişinin nimet ve şerefinin yok olmasını isteyerek, tekrar büyüklenmeyi temenni eder. Bundan önceki madde ile bunun arasındaki fark şudur: Öncekinde çekemiyenin gayesi çekemediği kişiden büyüklüğün gitmesini istemektir, hattâ büyüklükte çekemediği kişi ile baraber olmaya bile razıdır. Burada ise muhakkak ondan daha büyük olmak ve büyüklenmektir, eşit olmaya razı değildir.

Taaccub: Hazreti Muhammed (S.A.V.)'e nübüvvet şerefi verildiğinde kâfirler taaccub ederek:

«Allah bir beşeri mi peygamber gönderdi!?» diyip, nübüvvet şerefinin ondan gitmesini isterlerdi. İmam Gazalî gerçi böyle demiştir. Ama bakılınca bu nev'î hasedin ikinci guruba girdiği anlaşılır. Zîra Hz. Muhammed (S.A.V.)'e nübüvvet verilmekle şeref ve izzet bulmuş, kendilerine ise itaat ve boyun eğme gerektiği için zillete yönelmişti. Bunun için Allah Resûlünden nübüvvet nimetinin gitmesini istemişlerdir.

İstekleri elinden kaçırma korkusu: İki şahıs ve çok kişiler aynı gaye ve aynı isteğin peşine düşmüşler. Bu isteğe herbirinin kavuşması imkânı yoktur. Bu hal aynı isteğin peşine düşmüş olan kişilerin kalplerinde haset hastalığını doğurur. Bu guruptan haset; birden fazla evli erkeklerin hanımları arasında, sultanların, devlet reislerine yakın olanlar, ya da yaklaşmak isteyenler arasında, üstadların öğrencileri arasında çok görülür.

Riyaset Sevgisi: Bu hususta haset şu şekilde belirir. Bir kimse düşününüz ki, ilim ve kemâl, câh ve celâl veya servet ve malda eşi olmayan bir reis olup adeta bu sahanın rüzgârı olmak ister. Diğer bazı kişiler arasında kendisine ortak olan veya o sahadaki tek adam oluşuna müdahalede bulunanın var olduğunu anlasa, o kişinin nimetinin yok olmasını, kendisinin tek oluşta ve o sahanın yegane otoritesi olmakta devam etmesini ister. Bu durumda hiç şüphe yok ki, bu kişinin kalbinde haset hastalığı belirmiştir. Ve bu kişi pis bir çekemiyenin derecesine inmiştir. Bunda; düşmanlık, kuvvetli ve üstün olma isteği, büyüklenme, taaccup ve isteklerini elinden kaçırma korkusu düşü-

nülmemiştir. Bunun sebebi mevkide, malda veya ilim ve kemâlde tek olma sevgisidir. Daha çok bilginler arasında görülen haset bu nev'îdendir.

Huyun kötülüğü ve nefsinin âdiliği : Bu guruptan da çekememezlik hastalığına yakalanmış kişiler çoktur. Bazı rezîl kişiler hiçbir sebep yokken, birtakım âlim, fazıl, mal-mülk sahibi kişileri topluluklar arasında dillerine dolarlar, nimetlerinin yok olmasından sevinç duyarlar. Halbuki haset ettiği kimselerle aralarında ululanma, büyüklenme veya bu mertebelere talip olmakta ortaklıkları yani isteklerinin çatışması diye bir şey de yoktur. Belki haset ettiği kişilerle yüzyüze gelip onları doğru-dürüst tanımamıştırlar bile. Hasedinin sebebi, sırf tabiatın haset etme temayülünü daima benimsemiş iğrenç varlığıdır. Bu nev'î nefse sahibolan kişiler sürekli olarak azap içinde kalırlar. Diğer kişiler yükseldikçe, nimet sahibi oldukça, bunlar alçalır ve azaptan kıvranırlar. Cenabı Hak'kın sonsuz kerem ve nimetlerinden kişilere isabet eden her mevki, mal, nimet karşısında bunlar binbir mihnet ve sıkıntı içinde bunalırlar. Bu kısım hasedin ilâcı zor. Böyle mizaca sahibolanlar kolay şifa bulamazlar. Zîra bunun sebebi zâtîdir. Kendi nefsinin pisliğinden doğmaktadır. Başka bir sebeple doğmuyor ki, sebebini kaldırıp, maddesini defetmekle hastalık da kalksın.

Bazı kerre de bu sebeplerin hepsi bir kişide toplanabilir. Böyle kişinin haset hastalığının da şifa bulması güçtür.

Hasedin Kaynakları :

Çoğu zaman haset aynı yaştaki, aynı meslektekiler ve akrabalar arasında olur. Bir topluluk arasında ilişki ve ortaklık ne kadar çok olursa, haset de çok olur.

Meselâ: Şarkta yaşayanlar garpta yaşayanları haset etmez. Ama bir vilâyette olsalar haset daha fazla olur, aynı şehirden olsalar daha çok ve bir mahalleden olsalar daha fazla haset olur. Bunun gibi ilim ve san'at alanında da guruplar arasında haset daha çok olur. Meselâ: İlim peşinde koşanlarda bu hastalık kendiaralarında çok olur, hiçbir ilim sahibinin bir tüccara haset ettiği pek görülmez. Tüccar tüccara daha çok haset eder. Zîra zikrettiğimiz haset sebeplerinden düşmanlık, üstün olmak isteği, büyüklenme, sahasında tek olma isteği, bir gayeye ulaşma isteği bir meslek erbabı arasında çok görülür. Yaşıtlar arasında olan haset kolay tedavi edilemez. Ömrün sonuna kadar sürebilir. Hattâ haset edilen kişi, öldükten sonra bile hasetçinin hasedi devam eder.

Yabancılar ve birbirine uzaklar arasında haset az olur. Şayet büyük bir mevkî sahibi olursa, bu alanda kendi mevkiine yakın olanları haset edebilir. Muarız ve mevkîde müsavî bildiği kişilere haset eder. Bunun sebebi dünya ve içindekilere olan aşırı sevgidir. Ahiret vurdundaki bâkî nimetlerde itişip—kakışma olmaz. Buna ilmi örnek olarak gösterebiliriz. Meselâ bir kimsenin isteği Allah'ın zat ve sıfatını tanımaksa ve sair maarif ve ilimlerde ilerlemekse, bunu elde etmek isteyen başka istek sahiplerine haset eylemez. Zîra ilim ve marifette itişip kakışma olmaz. Bir bilgiye binlerce kişi sahip olsa caiz, bir marifete nice kimse arif olsa mümkün, her biri bildiğinden ötürü neşeli ve sevinçli olur. Bundan dolayı aynı bilgiye sahibolan, bir başkasının ilim ve lezzetine hiç eksiklik vermez. Bilâkis bilgin ve ariflerin çokluğu ile ifade, istifade, ünsiyet, ispatlama daha kolay olur. Yüksek nimetler, Ahiret saadetleri, «ol dedimi her şeyin birden olurver-

diği» Allah'ın cemâlini müşahede gibi Ahiret saadetinde hiçbir çekişme—itişme olamaz. Nitekim Cenab-ı Peygamber şöyle buyurur:

«Muhakkak Rabbınızı göreceksiniz. Tıpkı ayın ondördünde (gökyüzünde) ayı hiçbir itişip kakışma olmadan (berrak bir şekilde) gördüğünüz gibi.»

Mimin şeddesiyle olan rivayet dikkate alınırsa son kelime «damme» lâfzından olur. «bazınız bazınıza bitişmezsiniz.» Şeddesiz rivayet dikkate alınırsa, o zaman kelime «daym»dan türer ki «ğam» anlamına gelir. Yani «Bazınız, bazınıza yer darlığı ve görme imkânsızlığı sebebiyle engel olamazsınız.» Her iki hal de sahihtir ve yüce bir tecelliye işaret etmektedir. İtişip—kakışmanın olmayacağını belirtmektedir. Diğer uhrevî saadetler de bunun gibidir. Hiçbir çekememezliğe mahâl ve konu olamaz.

O halde Ahiret yurdunun talipleri istekleri arasında haset yok olur; ilim ve marifet elde etmeye çalışan, zühd ve ibadet ehli olmak yolunda koşanların kalplerinde çekememezlik hastalığının şerli kıvılcımı söner. Bu sebeptendir ki bilginler ve şeyhler talebelerini; öğretmek, irşâd etmekle çok meşgûl olurlar, kıymetli vakitlerini davet ve müridlerinin yetiştirilmesine sarfederler. Bunlar mes'ut kişilerdir Bir de ilmini ve şeyhliğini irşâd ehline benzetme, iki yüzlülüğü içinde dünyada mevkî, mal—mülk sahibi olmaya uğraşanlar vardır ki, Bunlar arasında çekişme, itişme, çekememezlik ve zıtlaşma görülür.

Çoğu kere haset ortaklar ve kardeşler arasında zayıf, mal, mülk ve mevkî sahipleri arasında kuvvetli olur. Bilhassa bunlar arasında mevkileri küçük, mal—mülkleri az olanlar isterler ki, kendine galip olanın ni-

meti azalsın da mağlûp duruma düşsün. Hiç olmazsa eşit duruma gelmesini ister ki, kalbi onun galebesi eleminden kurtulsun. Mağlûp daima galibin kötü yönlerini araştırır. Ayıplarını bulup, yaymaya çalışır, hattâ yalan ve iftiralarda bulunur.

Haset hastalığından cesedi ve kalbi temizlemek hakkında son sözler:

Anlaşıldı ki, haset kalbe musallat olan büyük bir hastalık, zor bir dert imiş. Bunun ilâç ve devâsı ilim ve yaptığı şey sana yeter. Zîra sen mutlu iken haset onun âmelle olur. Faydalı ilim odur ki, önceden işaret ettiğimiz gibi, gerçeğin gözüyle bak ve yakînen bil. Zîra haset, sana dünya ve Ahirette büyük zarar getirir. Haset edilen kişi ise hem dünyada hem de Ahirette tamamen zarardan uzak kalır. Hattâ çekememizliğin sebebiyle onun canibine dünya ve Ahirette faydalar, koşar, gider.

Hasedin Ahiret için büyük zarar doğurduğu açıktır. Zîra hasette fazîlet dağıtan, adil hâkim olan Hak'kın hükmüne, kazasına razı olmayıp itiraz ve müdahale vardır. Haset etmekte bu isyana düştün. Rahman, Rahîm ve Hâkim olan Allah'ın kulları arasındaki ezelî taksimini ayıpladın, tenkid ettin. Bundan büyük küstahlık olur mu? Buna benzer bir günâh hiç kuldan sadır olur mu? Tevhid ehliyim diyen kişiye bu lâyık mıdır? Îman iddiası edene bu iş yakışır mı? Bir Müslümana hiç sebepsiz hıyanet eyledin. Emanetinde olan iman ehlinin hepsine nasihatı terkile emaneti terkettin. Hadîs-i Şerîfe göre, Allah için, Resûlü için ve bütün Müslümanlar için nasihat gerekli iken, sen bu hustaki vacibi terkettin Adetleri bütün îman ehline hayır sunmak ve iyiliklerini istemek olan Enbiya, Ev

lıya ve Allah'ın hayırlı kullarından ayrılmış oldun. Adetleri, istekleri mü'minlere belâ ve keder ulaştırmak olan kâfirler ve mel'un iblis fırkasına katıldın.

Hasedin dünyadaki zararı da apaçıktır: Haset edilen kişinin işleri düzgün gidip, emellerine ulaştıkça sen ızdırap ve elemlere garkolur, hüzünler içinde boğulup gidersin. Nitekim bazı bilginler şöyle söylemişler: «Hasetçi kişinin; sen sevinçli iken kedere boğulmuş olması sana yeter!»

Fakir derim ki: «Hasedin; haset edenin kalbinde yaptığı şey sana yeter. Zira sen mutlu iken haset onun sevinç ışığını karartır, sen şeref ve terakki merdivenlerine tırmanırken o alçalır.»

Herşeyi yaratan ve her varlığın sahibi olan Allah Teâlâ çirkin işlerden bizi korusun!

Eğer bir adam kötülük ve rezîletler içinde yasak edileni diriltmek için çalışsa ve azap üzere olsa, hasetten dolayı kalbe hücum eden ızdırab buna bedeldir. Ve bundan kurtulmak için hasetten kaçmak, itişip—kakışmayı terketmek yeterdi. Haset, bütün iyi amelleri, yakıcı ateşin kupkuru odunları yok ettiği gibi yakar ve gecenin karanlığı gündüzün aydınlığını mahvettiği gibi yok eder. Hasedin akıllı kişide görülmesi en şaşılacak olaylardandır. Bir iş ki, hiçbir faydası yok, aksine zararı sür'atle gelirken, onu işleyip hem dünyada elem ve mihnet içinde kalmak, hem de âhirette acıklı bir azaba düşmek... Bu akıllı kişinin yapacağı iş değildir. Kötü amellerden herşeyin mâliki olan Allah Teâlâ'ya sığınırız.

Hasedin haset edilen kimseye dünya ve Ahirette bir zarar getirmeyip, aksine fayda doğurabileceği anlaşıldı.

Hasetçinin hasedi, haset edilenin nimetinin yok

olmasını istemekle, kendisine bir fayda sağlayamaz. Belki her nimetin bir zamanı ve her devletin bir muayyen miktarı vardır. O zaman tamam olmayınca, o miktar gelmeyince nimet gitmez, saadet yıldızı sönmez: «O'nun nezdinde her şey ölçü iledir.» (Ra'd/8) «Her zamanın (kulların maslahatlarına göre) yazılmış hükmü vardır.» Ra'd/38)

Eğer çekemeyen kişi: «Ne olaydı haset, haset edilenin nimetinin yük olmasına sebep olsaydı?» derse. Biz deriz ki: Bu çok büyük bir cehalet eseridir, ehil olmayanın, hiçbir şey bilmeyenin, görgüsüz ve bilgisizin söyleyeceği bir söz olabilir. Bu istekle kişi kendi belâsını ister, kendi ızdırabına talip olur. Zîra haset edenin de nice mal—mülk gibi sahibolduğu nimetleri vardır ki, haset edilmektedir. Nimetinin yokolmasını isteyen hasetçiler de onun hakkında vardır. Eğer haset nimetin yok olmasına sebep olsaydı, hasetcinin dahî bütün nimetinin yok olup, belâya düşmesi gerekirdi. Hasetci istese ki: «Benim hasedim, çekemediğim kişinin nimetinin yok olmasına sebep olsa da, başkalarının benim hakkımdaki haset ve kötü temennileri geçerli olmayıp batıl olsa!» Biz deriz ki: Bu nereden bakılırsa bakılsın açık—seçik cehalet eseri olan bir sözdür. Zîra bu, ayırım ve tercih mümkün olmayan batıl bir istektir. Ahmak ve cahillerden biri senin gibi böyle imkânsız bir temennide bulunur. Fakat iftiradan, batıl temenniden ne olur? Nice kişilerin istekleri senin nimetini elden çıkaramaz. Senin dahi hasedin, çekemediğin kişinin nimetinin gitmesine sebep olamaz.

Ama hasedin, haset edilenin din ve dünyasına fayda sağladığı apaçıktır. Bir kere haset, haset edilen kişiye sevap kazandırır. Özellikle hasetçi gıybet yapsa

ve çekemediği kişinin ayıplarını araştırarak döküp saçsa ve yaysa, ona dinî faydalar sağlamış olur. Zîra hasedçinin iyilikleri haset edilenin defterine geçirilmekle, haset edilen kişi bol bol sevap sahibi oluyor. O halde onun nimetinin yok olmasını istediğin müddetçe, iyiliklerini hergün ona ithaf ve hediye etmiş olursun. Bu uhrevî faydasıdır. Ayrıca haset edilen kişinin dünyevî faydaları da vardır. Şöyle ki: Herkes düşmanının azab içinde kıvranmasını ister. Zelîl olmasını temenni eder. Hasetçi, hasedinden dolayı kendini ızdırap ve eleme düşürür. Haset edilen kişi için bundan kendi düşmanı olan hasedçiyi a z a p içinde kıvranır görüyor. Bundan dolayı haset edilen kişi kendisini çekemiyenin helâkini istemez. Uzun bir ömre sahip olmasını ister ki, daima sahibolduğu nimetinin eserlerini gördükçe gama düşüp, mihnet ve eleme müptelâ olsun» Geride geçtiği gibi hasetçi tarafından haset edilmek, servete, mala, şerefe ve fazîlete işarettir. Bazı değerli bilginler öğrencilerine şöyle öğüt verirlermiş: «Size düşman olanlara, sizi çekemeyenlere zarar vermek için hiç uğraşmayın. Kalplerinize de onların düşmanlık ve kötülük tohumlarım ekmeyin! Aksine çalışıp üstünlüğünüzü, fazl ve kemâlinizi çoğaltmaya, ilerlemeye çalışın. Böylece düşmanınızın ve sizi çekemeyen hasetçilerin bağrını kan ile doldurmuş olursunuz,»

Kûfeli İmam Ebû Hanîfe (Rahmetullahi Aleyh) hazretlerinin menakıbındandır: Bir gün bir kimse İbni Şeyremerden bir mesele sorar. Doğru cevab alamayınca Ebu Hanîfe hazretlerine varır. Sual soran doğru cevabı alır. Bundan sonra on kişi İbn-i Şeyreme'nin İmam

hakkındaki kötü sözlerini nakledince İmam Ebû Hanîfe şu beyti söyler:

«Allah'a yemin ederim ki, ben, haset edenleri kınamıyorum. Zîra benden önceki fazîlet sahibi kimseler de haset edilmişlerdir.»

Bir rivayette de şöyle anlatılır: Ebu Âsım hazretlerine ki —İmam Züfer'in talebelerindendir— sordular: Ebû Hanîfe'ye ta'nederler,, aleyhinde atarlar. Ne dersiniz? Bu zat bunun üzerine şu şiiri söyler: «Bir gence haset ettiler. Çünkü onun derecesine ulaşamadılar. İnsanlar ona düşman ve hasım oldular. Tıpkı güzel bir kadının üzerine gelen kumanın onun hakkında dediği gibi diyorlar. Kuma gelen der ki: «Senin güzelliğin tabii değil, sen süslenmekliğinle güzel görünüyorsun.»

Şu kıt'a da aynı şeye işaret ediyor:

«Kılıç çekilmeden düşmanlarını susturmak istersen seni yükselten şeyleri elde etmeye devam et. Düşmanların için bu, zamanın musibetlerinden daha şiddetlidir.»

Bununla ilgili bir şiir daha söylenmiştir:

«Düşmanların ölmeyip, ebediyen yaşasınlar! Sende nimet üzere haset edilenlerden olmaya devam et! Tâ ki seni, sahip olduğun nimet üzere görünce üzülsünler. Muhakkak ki, kâmil insan haset edilendir.»

İbnü'l—Mübarek hazretlerinden dahi rivayet edilir ki, İmâm-ı Ebû Hanife Hazretlerine ta'neden kimseleri işitince şöyle söylemiştir: «Haset edilmeksizin yaşayan kimsede hayır yoktur.»

O halde bir kimseye haset etmek, onun fazilet, olgunluk ile vasıflandırılmasının söylenmesi ve itirafıdır.

Buraya kadar saydıklarımız, hasedin bizzat zarar-

larıdır. Ama haset diğer birçok kötülüklere, kötü huyların doğmasına da sebep olur. Meselâ: Kişiler arasında düşmanlıklar doğar. Müslümanlara eza, cefa, dövme ve öldürme, soygun gibi iğrenç davranışlara haset sebep olur. Öyle ise akıllı olana gerektir ki, bu zararları düşünsün, saydığımız ilmî delilleri aklının lisanıyla tetkik etsin! Eğer bunu yaparsa, Allah Teâlâ'nın izniyle hasedin terkine ilmî deva bulunmuş olur.

Amelî çareye gelince, haset çoğunlukla kalpte yer tutmuş ve âdeta tabiat halini almış bir vaziyette görülür. Hattâ küçücük süt çocuğunda bile, yeni doğan öteki çocuk ile arasında olan ortak emme, vesair eşyadaki faydalanma yollarından ötürü haset doğar. Bu hasedin, çoğunu helâke bile götürdüğü görülür.

O halde akıllı kişi kendisinde hasede bir meyil doğduğunu anlar anlamaz, hemen hasedi doğuracak söz ve davranışların aksini yapmaya gayret göstermeli. Meselâ: Hasetçi, haset edeceği kişiyi kötüleyecekse derhal aksini yapmalı. Yani onu övmeye başlamalı. Haset edeceği kimseye karşı büyüklenme isteği belirmişse, derhal tevazu ile aksini yapmaya yönelmeli. Hasetten dolayı in'am, ihsân ve ikrâmı terk duygusu doğarsa, hemen in'am ve ihsânı ziyadeleştirip, her gün izzet ve ikramı yenilemeli. Tâ ki, nefis düşmanlık etmekten ümit kesip, gün be gün dostluk eserlerinin artması ile muhabbete alışsın! Haset edilen, haset edenin bu lütuf ve ikramını anlayıp dostluğuna vâkıf olunca, bunda da dostluk, sevgi, birlik fikri gelişir. «Uyanık olan gönül sahibi bilir ki, kalplerden kalplere yol vardır.», «Senin lûtfun dikenliklere düşünce dikenlikler güllük gülistanlık olur.»

Eğer şeytan, vesvese verip: «Haset edilene tevazu

ve ikram gösterir, topluluklarda onu övmeye başlarsan, aczine verir, nifaka düşürür, ya da kendisinden korktu diye tevil eder. Halk da filânı gör nasıl mağlûp oldu.. dese, kişi bu düşüncenin, iblisin bir vesvesesi olduğunu muhakkak bilerek, bunu üzerinden atmaya çalışmalı. Şunu da bilmeli ki, ona buna düşmanlıkla uğraşmak, ömrün kıymetli vakitlerini gam ve hüzün dolu, fasid ve bâtıl fikirlerle telef etmektir. Muhabbet, temiz yüreklilik ise bu dünyada düşmanlıktan daha faydalı, âhirette de derecesi daha yüksektir.

İşte bu anlattıklarımız hasetten kurtulmanın ilmî ve amelî çareleridir. Çok faydalı olup, hasedi def edecek kuvvettedir. Yalnız bu hastalığa yakalanmış olan kişinin nefsine, bu ilâçları uygulamak zor gelir. Acı gelir. Ama bu acılığa katlanmadan da bu güç ve zor hastalığı defetmek mümkün olmaz. Himmet sahibi, mert, dünya ve âhirette saadete ulaşmak isteyen dürüst kişiler, saydığımız ilâçları iyice dinlerler. Ne kadar acı da olsa alırlar ve Hakkın yardımıyla bu hastalıktan şifa ve necat, dünyada mertebeler, âhirette ise yüksek dereceler bulurlar.

Başkasının sahip olduğu nimetin ondan gitmesini istemek birkaç mertebedir:

Bazı haset haramdır, vebal ve günahı gerektirir.

Bazısı mübahtır, ruhsat verilmiştir. Günah değildir.

Bunları açıklayalım: Düşman, tabiatiyle menfurdur, zarurî olarak kerihtir, özellikle ezâ verici olursa.. Şu halde ezâ veren düşmanın nimetinin yok olmasına, mevki ve mertebesini kaybetmesini istemekten kalbi tamamen uzak tutmak, sîneyi tamamen tertemiz kılmak mümkün değildir. Düşmanın dahi hayrını istemek beşer havsalarından uzaktır. Nitekim demişlerdir ki:

«Kalbin cibilliyeti iyilik edene sevgi göstermek, kötülük edene buğz etmek esası üzerinedir.»

Haset edilen kişiden nimetin gitmesini istemekten ibaret olan bu kötü huy, bir kalpte meydana gelince, o kalp şu üç halden birine girer:

1) Şeytana yakın ve nefsin hilesine esir olmaktan dolayı kalpteki hasedin sahibi, duygularım söz ve uzuvlarıyla fiile döküp, haset edilen kimseye kötülük ederek zarar verebilir. Bu haldeki haset şüphesiz ki, haram olup, kalpte günah ve azaba sebep olacak çekememezlik meydana gelmiştir. Tevbe ve istiğfar etmek ve bu konuda ısrarı, zararlı olmayı terketmek gerek. Zor olursa önce zikrettiğimiz ilâçlarla gerekli tedbirleri almak lâzımdır.

2) Kalpten bir kimsenin nimetinin yok olmasını temennî etmekle beraber, söz ve lisanla haset ettiği kişiye bir zarar vermemek. Ama nimetin gitmesi için de «Yâ Rabbi, beni bu hastalıktan kurtar» diye nedamet gösterip, temennîde bulunmamak. Bu konuda İmam Gazali der ki, bu «kısımda da suç ve isyan meydana gelmiştir. Haset hastalığı doğmuş, itişip kakışma ortaya çıkmıştır. Zira haset kalbi bir fiildir, ruhî bir hastalıktır. Uzuvlara sirayet, söz ve işle takviye olunmak lâzım değildir. Söz ve fiil ki —haset edilenin kötülüğünü istemeye bağlı olur —başka günahlardır. Yalan söz, koğuculuk gibi. Bu kısımdaki kalpte karar kılmış olan haset de haramdır, günahı ve cezayı gerektirir.»

3) Kişinin kalbinde doğan haset edilenin nimetinin yok olmasını temennî hastalığı belirir belirmez, aklı başında olan kişi bunun sevilmeyen, rezil bir huy olan haset başlangıcı olduğunu anlar ve bundan nefret ederek, bu habis halden kalbini kurtarmaya çalışır.

Bu kişi, aklen ve şer'an, ayıplanmış değildir. En hafif mertebe budur. Bu hali aşmamak ve ilk iki kısma girmemeye uğraşmak lâzımdır. Böylece en şümullü ve en şiddetli ruh hastalığı olan hasedi şerh ve beyan ile ilâcını mümkün oldukça açıkladık. Bundan başka b'azı ruhî hastalıklar daha vardır. Yalancılık, cimrilik, riyâ gibi. Bunların dahi ilâçlarını açıklayıp, bunları kalpten çıkarma yollarını gösterelim. Hoca Nasırî bu makamda yalancılık, cimrilik ve riyânın ilâçlarını özet olarak belirtip, sözü bitirmiştir. Ama bu husus genişletme, şerhedip açıklama makamıdır. Ekserî nefisler bu hastalıklarla hasta ve ilâç yollarını bilmeye muhtaçtır. Bu sebepten biz filozofların ve bilginlerin kitaplarından tahsil ve tetkik ile elde ettiğimizi burada belirttik. Ümittir ki, kendi nefsimiz veya bir mü'min kardeşimiz bu hastalıkların bazısına veya tamamına çâre bulmaya muvaffak olur da, kötü huyunu düzeltmek suretiyle sevap kazanır, ecre ulaşır.

LİSAN'IN (Dilin) AFETLERİ VE İLACI:

Necat yollarına kavuşmak ve mânevî dereceler elde etmek isteyenler bilsinler ki, lisanın âfeti en şiddetli ve en korkunç âfetlerdendir. Çoğunlukla Ademoğlu «insanlar, dilleriyle tesirleri nisbetinde ölçülürler» buyurulduğu gibi, lisanın ve dilinin mihnetini çeker.

Lisan yırtıcı bir kuşa benzer, onu salıverip başıboş bırakan kişiyi parçalar. Yalan söz, vahşî kuşun pençeleri gibi yaralayıcıdır.

Aynı zamanda bu uzuv (dil) şereflidir. İnsana düşündüğünü anlattırır. Büyük bir nimet ve saadettir. Zira kerâmet ve saadetin en büyük sermayesi olan îman —ki, en yüce istek, en büyük gaye ve Hak Teâlâ'ya yakınlık sebebidir— Hazreti Rahmanı zikir, inzâl olunan

Kur'anı okumak ve sair salih ameller ve sevap işler bu uzuvla hasıl, bereket eserleri mükellefe bununla vâsıl olur. Sayılmayacak kadar çok ve gizlenmeyecek kadar açıktır. Hamd cevheri ki —kulun zîneti olduğu âyet ve hadîslerde belirtilmiştir— bu uzva mahsustur.

O halde lisanın faziletleri pek çok, menfaatleri sayısızdır. Ama zararları da hesapsızdır. Afet ve şerleri kitabın havsalası dışındadır. Bundan dolayı salihlerin ve ahlâkçıların çoğu susmayı, sessizliği tercih, zarurî olmayan yerlerde lisanı azaltıp dili tutmayı doğru bulmuşlardır. Bunlardan bazıları şöyle demiştir: «Kişinin güzelliği elbisesiyle değil, dilini tutmasıyladır.»

Fakîr şu fıkrayı nazmetmiştim: «Kişinin güzelliği güzel elbiseye sahip olmasında değildir. Lâkin dilini tutmasındadır.»

Cenâb-ı Peygamber (S.A.) Ashâb-ı Kirâm ve ulemanın büyüklerinden susmanın methine, çok konuşmanın kötülenmesine dair hadîsler, haberler ve hikâyeler sayısızdır. Bu cümleden olarak —şunları nakledebiliriz: «Susan necat bulmuştur.», «Susmak hikmettir. (Ne çare ki) bunu yapan da azdır.», «İki çene arasındaki ve iki ayak arasındaki şeyi koruyana cennet için vekîl olurum.»

«Bir kimse dilini ve fercini (namus ve iffetini) korursa ben ona cennet için kefil olurum.»

Yine buyurmuşlardır: «Selâmete kavuşmak istersen susmaya yapış!»

Yine rivayet edilmiştir ki: Ademoğlu sabaha ulaşınca bütün organlar da tamamen lisanı tuturak şöyle derler: «Ey lisan! Allahtan kork! Zira sen doğru yolda olursan, biz de oluruz. Sen eğri büğrü yollara girersen, biz de gireriz.»

KIT'A:

«Her sabah insanın uzuvları dile «Sus ki, sen dürüst olmayınca, ten selâmet bulmaz. Eğer sen istikamet üzere olursan biz (hepimiz) doğru oluruz.»

İbn-i Mes'ud (R.A.) Safa tepesi üstüne çıkıp derdi ki: «Ey lisan! Ya hayır söyle ki kazançlı olasın, ya da sus ki, selâmette kalasın. Eğer bu iki şeye yapışmazsan pişmanlık duyarsın.»

Hazreti İsa'dan rivayet edilir. Ashabı ona; «Bize bir amel tavsiye et ki, cennete girmeye sebep olsun. Buyurdu ki: «Asla ses çıkarmayın, söz söylemeyin!» Ashabı, «Buna gücümüz yetmez» deyince Hz. İsa, şöyle öğüt verdi: «O halde hayırdan gayri bir söz söylemeyin!»

Hz. Süleyman (Aleyhisselâm) buyurdu ki: «Eğer söz ham gümüş ise, sükût (susma) halis altındır.» «Sözün inci tanesi bile olsa sükût kıl ki, sükût hem kıymetli (leal) bir taş, hem inci hem de yakuttur.»

Eğer sual olunursa sükûtun bu kadar faziletine sebep nedir: Cevap veririz ki: Sözde âfetler, helâke götürücülük ve korkunç tehlikeler vardır. Bunları saymamız gerek:

Bu âfetlerin çoğu kötülüğü emredici olan nefse iştihalı ve istekli gelir, şeytanın kandırması ile kalbe hoş ve lezzetli görünür. Üstelik lisanın hareket haline geçmesinde bir güçlük de yoktur. Ve bu âfetlere nefs ve şaytan gibi davet ediciler de çoktur. Bunların zararlarından çok kişi gafildir, sonucunun kötü olacağından habersizdir. Söz, dalgalı bir deniz gibidir. O denize dalan pişmanlık duyar. Sükût ise, içine dalana tehlike getiren dalgalı denize göre sahil (kenar) gibidir. Gü-

ven yeri ve selâmet yurdudur. Aynı zamanda sükût, ibadete, zemin hazırlayan bir fikir, bin zikirdir, vakarı korumadır, şahsiyeti ayaklar altında çiğnetmekten, hakir düşmekten kişiyi korur. Rivayet olunur ki Davud Aleyhisselâm, herşeyi bilen yüce Allahın öğretmesi ile cübbe ve zırh yapma sanatıyla meşgul oluyordu. Bir gün aniden Lokman Hekim onun yanma geldi. Lokman Hekim Davud Aleyhisselâmm yaptığı şey hakkında «Acaba bu nedir?» diye sormayı geçirdi içinden. Fakat yine de sormadan vakar halini koruyarak bekledi. İşi bitince Davud (A.S.) «Harpte canı korumak için iyi bir şeydir» deyince bunun üzerine Hz. Lokman «Susmak hikmettendir» buyurdu. «İlim zînet, sükût selâmettir. Konuşmaya başladığın zaman çok söyleyici olma (uzatma!) Zira sükûttan bir kere bile pişmanlık duymuş değilsin. Halbuki konuşmaktan kaç defa pişmanlık duydun.»

Erbâbı sülûka beş şey tavsiye edilmiştir:

1. Susmak.
2. Açlık (sabah vakti)
3. Seherde uyanık olmak.
4. Uzlet (Halktan uzaklaşmak).
5. Zikre devam.

Bunlara uyan, dünyada tam kâr sahibi olur.

İmâm Gazalî der ki: Susmanın gerekli bir iş olduğuna delil şudur: Söz dört kısımdır:

1. Sırf zararı olan.
2. Sırf faydası olan.
3. Zararı da faydayı da içine alan.
4. Faydası da zararı da olmayan.

Zararı muhakkak olanı konuşmak caiz değildir. Çünkü zarar vereceği hakkında hiç şüphe yoktur. Zararı ve faydası olan söz de bunun gibidir. Çünkü zararı faydasına değmez. Ne zarar ne de faydası olmayan sözü de söylemek câiz değildir. Zira bu açıkça abes bir şeydir, boşuna vakit kaybetmektir, pişmanlıktan başka bir şey doğurmaz. Bunlardan başka sadece «Faydalı olan söz» kaldı. Demek ki, sözün üçünü söylemeden susmak, sadece birini yani «Sırf faydalı olanı» söylemek münâsipmiş. Bu birinde de gizli âfetler olması (Riyâ, gıybet, san'atkârâne konuşma tutkusu gibi) ihtimal dahilindedir. Bundan anlaşıldı ki, Cenâb-ı Peygamber Efendimizin «Susan necat bulmuştur» hadîsinin ne kadar doğru olduğu ve büyük önem taşıdığı meydana çıkar.

Şimdi de âfet olan sözleri, sebeplerini, alâmetlerini, ilâçlarını, İmam Gazalî hazretlerine uyarak, önce hafif olanlarını, sonra daha kötü olanlarını, en sonunda da en ağır olanlarım anlatalım:

İmam Gazalî'nin belirttiğine göre ilk taksimde yirmi âfet belirteceğiz:

Birinci âfet: Malâyânîdir. Yani din ve dünya için faydası olmayan sözü söylemektir. Bunlar yalan, gıybet ve fuhş ise haramdır. Bunlardan kaçınmak lâzımdır, şarttır. Mübah olan hususlarda bile olsa, fazilet yolunda koşan, kemal ehli olanlara terki münasiptir. Zira vakit öldürmektir. Vakit öldürmek ise hüsran ve pişmanlığa sebeptir. Malayanî ile öldürülen vakit içinde, Cenâbı- Hakkın azameti ve celâli hakkında tefekkür olunsa, Haktan nice atıyyeler, ihsanlar verilirdi ki he-

saba gelmezdi. Dilin boş yere yorulmaz, amel yazan kâtipler boş yere zahmet çekmez ve amel defterin abes ile dolmazdı. Sözün zikr, tesbîh ve hamd olsaydı, nice büyük sevaplar hâsıl olurdu. O halde bunun gibi faydaları, onun gibi lüzumsuz faydasız şeylere değiştirmek akıllı işi midir? Nitekim hadîs-i şerîfte «Din ve dünyaya faydası olmayan şeyi (malayaniyi) terk, kişinin müslümanlığının güzelliğindendir» buyurulmuştur.

Rivayet olunur ki, Ensârdan bir genç, Uhud gazâsında şehid oldu. O açlıktan göğsüne taş bağlamıştı. Annesi yüzünden tozları silip «Cennet sana mübarek olsun» deyince, Hz. Muhammed (S.A.V.) «Nerden bildin? Eğer (sağlığında malayani söylüyor idiyse?» dedi. Bu da malayanînin dinimizde ne derece zararlı bir şey olduğunu gösterir. İmam Gazalî der ki: Malayaninin haddî şudur: Söylemediğin takdirde hiçbir zarar çekmemen. Meselâ: Bir toplulukla konuşurken, onlara başından geçen birtakım olayları, gördüğün dağları, denizleri, gördüğün genç ve yaşlı insanları anlatman. Eğer bu sözleri söylemeseydin, dinî ve dünyevî hiçbir zarar görmezdin. Bunları söylerken, her ne kadar bazı kişileri kötülemekten, gıybetten, gezip gördüğün yer ve olaylardan dolayı şahsında doğacak böbürlenmeden sakınsan da, zamanını öldürmen, dilini zikr ve tesbihten uzak tutman hüsran değil midir?»

Bütün malayanî, haram olan şeyleri sormaktan doğar. Yanındakine «Bugün nerdeydin, nerden gelirsin» demekle, vakti boşa geçirdiğin gibi, ona zahmet vermiş de olabilirsin. Eğer bir yerden geliyorsa sana söylemesi uygun olmayabilir. Ve sen sorduğun için söyle-

mek zorunda kalırsa bundan elem duyabilir. Yalan söylese günah işlemiş olur. Susarsa cevap vermedi diye sen huzursuz olursun. Yahut sorduğun şey, bilmediği bir şeyse, bilmiyorum demekten kaçınıp yanlış bir cevap verebilir. İbadetinden sorarsan meselâ «Bu gün oruçlu musun» desen o da «Evet» dese, şayet ucub, riyâ hastalığı varsa bu günahı işlemiş ve üstün olan ibadetin gizli derecesini açığa vurarak indirmiş olur. Bütün bu âfetlere lüzumsuz sorularınla sen sebep olursun. Eğer fuzulî kelâmı ve malayanî sözü terketseydin, bu âfetlerden yanındaki arkadaşın kurtulur, sen de endişe veren şeylerden uzak dururdun. Eğer lüzumsuz söz yerine zikir ve tesbih etseydin nice sevaplar bulurdun.

İlâcı: Düşünmek gerektir ki, insanın en büyük sermayesi olan nefesleriyle, ölmeden önce saadeti kazanmak mümkün iken, kaybetmek ne büyük hüsrandır? «Ömrümden sayılıp da faydasız geçip giden geceler acaba hüsrandan değil midir?»

Bu ilim yönünden düşünülecek bir ilâçtır. Amel bakımından bunun ilâcı uzleti (yalnızlığı) tercih etmek ağzına taş almak veya sükût etmeye büyük bir gayretle çalışmaktır ki, alışkanlık sonunda susmak bir meleke haline gelebilsin. Fakat insanlarla her zaman bir arada bulunan kişi için lisanını, din ve dünyası için faydası olmayan sözlerden koruması çok zordur.

İkinci âfet: Lüzumsuz sözdür. Yani bir şeyi anlatırken, ihtiyaç kadar konuştuktan sonra, sözü uzatmak, yahut söylediği bir şeyi tekrar etmek, veyahut da özet olarak, ya da topluca ve kısa anlatmak mümkün iken, sözü uzatıp genişletmektir. Bu da malayanîye yakın,

belkî ondan bir kısımdır. Bazı sahabeden rivayet olunmuştur ki; «Bana bazı kişiler söz söyler. Ona cevap verme isteği hararet zamanında soğuk su isteğinden daha fazla olur. Ama konuşmam, zira fuzulî söz olmasından korkarım.»

İlâcı: Bunun ilâcı, birinci âfettekinin aynıdır. Yani din ve dünyaya hiçbir faydası olmayan sözlerden kaçınmak için belirttiğimiz ilmî ve amelî tavsiyeler, bu âfet için de aynıdır.

Üçüncü âfet: Bâtıla dalmaktır. Yani bâtıl (boş ve asılsız) şeyleri işlemek, yapmaktır. Meselâ: Haram olan aşk hikâyeleri, sarhoşluğa dair sözler, refah ve ulaştığı maddî nîmetleri anmak, fuhş söylemek gibi şeyler bu gruba girer. Bu âfet öncekilerden daha yıkıcıdır, zararlıdır. Zira öncekilerin terki evlâ (makbul) idi. Bunu işlemek ise haramdır. Nitekim bir hadîs-i şerîfte şöyle buyurulur: «Kıyamet gününde hatâ ve günahları çok olan dünyada bâtıla çok dalandır.» Kur'anı Kerîmde de «Biz de (bâtıla) dalanlarla beraber dalardık» (Müddesir—45) buyurulur.

İlâcı: Şöyle düşünmek lâzımdır: Bir iş ki —terkolunması makbul, münasip ve efdaldir, ömrü boş yere harcamış olmakla birlikte hatâ yapıp günah işlemektir— öyle ise bu iş terkolunmalıdır.

Dördüncü âfet: Mirâ ve cidaldir. Şer'an yasaklanmış olup, hikmet noktasından da çirkindir. Hadîs-i şerîfte şöyle buyurulmuştur: «Hak elinde iken cidal ve husumeti terkedene cennetin ortasında ev yapılır.» Mirâ ve cidâl, başkasının sözüne, müdahale ve itiraz ile «Öyle değildir» diye reddetmektir. Mirâ kişiler arasında nefreti doğurur. Bunun da sebebi büyüklenmedir, üs-

tünlüğünü açığa vurmakla başkasına cebretmektir. Halbuki lâyık olan şudur: Bir insan bir söz söylese, hak ise tasdik ve kabul edilmeli, bâtıl ise bu yanlış söz dünyayı ilgilendiren hususlarda ise, sükût edilmeli, dinî işlerde ise yumuşaklıkla nasihat verilmeli, mücadele ve ihtilâfa düşülmemelidir. Bilginler demişlerdi ki: «Bir kimse bir toplulukta hatâlı söz söylese, ya lâfız, ya da mânâ cihetinden o toplantıda onun hatâsını yakalayıp açıklamak suretiyle doğrusunu söyleme! Çünkü senden minnetsiz öğrenir, hem de sana düşman olur» Bu âfetin sebebi büyüklenmek ve yüksek görünmektir. Bunların ilâçları daha önce geçti. Bakılsın, buna da ilâçtır. Ayrıca burada anlattığımız fayda ve zararları da düşünmek bu konuda yardımcı olur.

Beşinci âfet: Husumettir ki, bu mirâ ve cidâlden şiddetlidir. Zira mirâ ve cidâl, sırf toplulukta bir kişinin sözünü red ve onunla münakaşa etmektir. Bunda sürüp giden muhalefet yoktur. Ama husumette önceden beri süre gelen muhalefet ve düşmanlıklar vardır. Sünnîlerle Râfızîler arasındaki husumet gibi. Yine dünyevî işlerde husumet ve ihtilâfları olduğu için söz ve yazı ile birbirlerini tezyif eylemek de buna girer. Bâtılda olduğunu bilen, ya da hakkın hangi yanda olduğunu bilmeyen kişi için bu tutum haramdır. Bu şartlar altındaki dâvalara vekil olmayı âdet eden kimseler gibi. Bilmeden dahi vekil olmak. Haklı olan kimsede, yeteri kadar konuştuktan sonra edep ve vakarını koruyarak, fuzulî söz, küfr, hasma ezâ gibi hususlara yeltenmezse, husumet câiz olur. Bazı kimseler sırf galip gelmek ve hasmı zelîl, hakir düşürmek için husumet eder. İsteğine kavuştuktan sonra hak ettiği şeyi

kabul etmeyîp, başkasına verir ve «Maksadım bunu almak değil, galip gelmekti» der. Bu çirkin bir huy, bâtıl bir davranıştır. Bu gibi husumete teşebbüs eden ahmak ve cahildir. Sebebi ise büyüklenmek ve tecebbürdür. Husumet, dünyada hatırın yıkılmasına, ayrılıklara sebeptir. Ahirette ise azaba yol açar. Terki ise hem dünyada, hem de âhirette huzur ve saadete sebeptir. Birliği arttırır, kişileri feragatkârlığa alıştırır.

Altıncı âfet: Sözü normalin dışında (san'atkârâne) konuşma şekline sokma hastalığı (kelâmla tasannu'): Yani söze fazlaca secîler, istiâreler, deyim ve istılâhlar katmaya hırslı olmaktır. Bu da fazîlet isteyen, sevab kazanmak emelinde olanlara câiz değildir. Zira vaktin boşuna geçirilmesi olduğundan başka, şer'an kötülenmiştir, aklen de doğru olmayan bir şeydir. Hadîs-i şerifte şöyle buyurulmuştur: «Ben tekellüften beriyim. Ümmetimin muttakileri de berîdirler.»

Yine şöyle buyrulumuştur:

«Sizin bana en buğuzlu ve benden en uzak olanınız (aranızdan) sarsârûn, mutefeyhıkûn ve muteşeddikûn (takımları) dır.»

«Sarsar» bâtıl ve çirkin hususlarda çok konuşan kimselerdir. «Mütefeyhik»: Sözü yüksek sesle ve sert söyleyen kimseler. «Müteşeddık»: Fasih (düzgün) söz söylemek için ağzını eğerek, fesâhatini göstermek için fesahatta güçlüklere girişenlerdir. Bu hadîsten anlaşıldı ki, böyle yapan kişiler Hazreti Muhammed (S.A.V.) tarafından reddedilmiş, kendilerine buğzedilmiş olup, saadet meclisine girmekten uzaklaştırılıp kovulmuşlardır. Bu hadîs, duada dahi cesi' ve tekellüfün mekruh olduğunu teyid eder. Bir kimse seci' ile zorlayıp dua ederken imamlardan biri dinlemiş. Sonra demiş ki:

«Ne yapıyorsun? Rabbine fesahat mı satıyorsun?» Ama zorlama olmaksızın dua esnasında kendiliğinden seci' olursa bunda bir kerahat yoktur. Nitekim bazı tesirli dualar olagelmiştir. «Allahım! Faydasız ilimden, ürpermeyen kalpten, doymayan gözden ve kabul edilmeyen duadan sana sığınırız.»

Yine bilginlerin, hatiplerin kitaplarında işlediği konularda kullandıkları fasih kelimeler, seci' san'atının kullanıldığı sözler, ediplerin beliğ ifadeleri, yasak sayılan kısma girmez. Zira bunların gayesi kalpleri inceltmek, ve anlatılanı kabul cihetine teşvik ve tahriktir. Çünkü sözün letafeti, güzelliği, tatlılığı nasihatın kabulüne, va'zın tesirli olmasına büyük bir yardımcıdır. Ve kalbi çirkin işlerden çevirmek iyi işlere sevketmekte çok faydalıdır. Kur'an âyetlerinde lâfızların fesahat noktasından en ileri derecede olmasının, terkipler, teşbihler, tenâsüb ve fasılaların gözetilmiş olduğunun parlak bir hükmü ve değerli faydalarından biri budur. Ama yasak ve çirkin olan konuşma ve hitaplarda yeteri kadar ve gaye tahakkuk edinceye kadar konuşurken fasahat, zorlama, seci', tâbir ve ıstılâhlar teşbih ve istiâreler yapmaktır. Yani bu zorlamaları günlük hayatta anlaşmak için zarurî olan bölümlerle yapmak, işte bu çirkindir. Zira bu alanda zorlama faydasız, san'atlı konuşmak soğuktur, üstünlük iddiasını açığa vurmaktır, riyâya, gösterişe yönelmektir. Böyle bir kişi muhataba büyüklük taslamış ve elem vermiş olur. Bunu devamlı olarak yapan kişiler ağır, soğuk yüzlü kişilerdir. Çoğunlukla komedyenler bu gibi kişilerin taklidini yaparak insanları güldürürler. Şu halde bu hal ta-

mamen zararlıdır, faydası yoktur. Aklen çirkin, şer'an da açıkça yasaktır.

Yedinci âfet: Kötü sözler söylemek, pis kelimeleri ağza alıp küfretmek. Bu nev'î sözler yalansa haram olup günahı gerektirdiği apaçıktır. Yalan değilse dahi aklen çirkin, şer'an haramdır, söylenen günâhkârdır. Sebebi bu nev'î sözler tabiatı itibariyle pis, âdî ve cibilliyet noktasından habistir. Hadîs-i Şerâfte böyle buyrulur: «Çirkin (olan söz)den sakınınız. Muhakkak Allah Teâlâ fuhşu (çirkin sözü) sevmez.»

Yine Peygamber Eefndimiz hakikî mü'minin çırkin söz söyleyemeyeceğini de belirtmiştir.

Rivayet olunur ki, Yahudilerden bir taife (Allah onlara lânet etsin) Allahın Resulü Hazreti Muhammed (S.A.V.)'in yanına gelip «Esselâmü Aleyk» der gibi, «Essâmü Aleyke» dediler. «Sâm» onların dilinde ölüm mânâsmaydı. Allah Resulü «Aleykum» diye cevap verdi. Ayşe (R.A.) sabredemeyip onlara kötü söz söyleyince Resulullah menetti: «Sana gereken mülâyim olmandır» buyurdular. Ayşe (R.A.) «Yâ Resulullah, dediklerini işitmediniz mi?» deyince, Allah Resulü «İşittim, lâkin Aleyküm demek suretiyle reddettim» buyurup şöyle dedi. «Muhakkak Allah rıfk sahibidir, her işte yumuşak davrananları sever».

Güzel ahlâk ve hikmet sahibi kişiye ve aklı başında mü'mine çirkin sözlerden, hezeyandan uzaklaştırıp lisanını süslemek için bu hadîs yeter. Muğıre oğlu İbrahim'in şöyle dediği rivayet edilir: «Çirkin söyleyen kişi kıyamet gününde köpek suretinde haşrolunur» Bunu anlamak için uzunca düşünüp incelemeye hacet yoktur. Zira bir insan dünyada hangi çirkin huy ve pis

gidişat üzerine olursa kıyamette bir hayvan şeklinde diriltilir ki, o özellik o hayvanda vardır. Çünkü söz söyleyen kişi dünyada herkese havlayıp, herkesin eteğine yapışarak ezâ ve hakaret eden köpek gibi olur. Buna göre kıyamette o surette haşrolunması uzak bir ihtimal değildir.

İmam Gazalî (Allahın rahmeti ona olsun) der ki: Fuhşun haddî ve hakikatı, çirkin işleri açık sözlerle anıp söylemektir. Meselâ: Cima' ve organını açık sözle, çirkin lâkaplarla söylemektir ki, fesatçı kişiler arasında yaygındır, dürüst kimseler ise ondan kaçınırlar. İşte bu nev'î sözleri gizlemeyip, açıkça söylemek fuhştur. Yine meselâ: Küçüksu ve büyük abdesti bile açık lâfzıyla bile söylemek fuhştur. Kur'an-ı Azîmde cima'ın «Mes lems, duhûl ve sohbet» kelimeleriyle tâbir buyurulması bu edebe riâyet içindir.

Bu nev'î sözler kişiler tarafından çoğunlukla fuhş sadedinde söylenir. Bazısı bazısından çirkin olmakta daha fazladır. En hafifleri bile mekruhtur. Ağırları ise haramdır. Kadınlar ve haremi olanlar topluluklarda, onlardan isim olarak değil de, kinâye olarak anmalıdırlar.

Fuhşun sebebi ya başkasına ezâdır, ya âdîliklerle karışma haline girmektir ve fısk ile lisanı fuhşa alıştırmaktır.

İlâcı: Çirkinliğini hatırlamak, buna dair hadîs ve haberleri düşünüp, dilini edepsizce sözlerden uzak tutmaya çalışmaktır.

Sekizinci âfet: İnsana, hayvana veya cansız varlıklara lânet etmek. Lânet, «Hakkın rahmetinden uzak olsun» demektir. Bunun yasak olduğuna dâir hadîs-i şerîf çoktur. «Mü'min lânet edici olamaz» gibi...

Bazı rivayette gelmiştir ki: «Mü'minin lâneti katline müsavidir.»

İmam Gazalî hazretleri der ki, lâ'n üç mertebedir:

1. Allahın lâneti kâfirlerin üzerinde olsun» cümlesinde olduğu gibi umumî bir ifade kullanmaktır.
2. «Allahın lâneti Yahudiler ve Râfızîler üzerine olsun» ifadesinde olduğu gibi hususî bir lâfız kullanmak.
3. «Allahın lâneti Ebû Cehil üzerine, Yezîd üzerine olsun»'daki gibi muayyen bir lâfız kullanmaktır.

Bunlardan birinci ve ikinci mertebe câizdir. Lâkin bu hususta, bid'at ehli hakkında lânet tehlikelidir, dikkatli davranmak gerek. Zira bazı fırkalar ğulattan olmamakla, lânete müstahak olduklarında şüphe vardır. Bu sebeple bu sahalarda fazla bilgisi olmayan avam tabakasının, bundan men olunması lâzımdır. 3. mertebeye gelince, eğer şer'an küfr ile öldüğü sabit ise (Firavun, Ebû Leheb, Ebû Cehil gibi) «Allah onlara lânet etsin!» demek câizdir. Yok eğer bir insan diri ise veya bir grup ölmemişse lânet câiz değildir. Zira küfr ile öleceği belli değildir. Böyle ölmüş olsa bile lânet etmemesi daha münasiptir. Hele îman ile ölenlere hiç lânet edilmemelidir. Ayrıca kâfire lânet etmenin de hiçbir sevabı yoktur. En azından bu hal abes olan işler grubuna girer. Hattâ bir kimse iblise lânet etmese, vâcibi terketmiş olmaz. Lânet edeceğine diliyle «Subhanellah ve lâilâhe illâllah» dese çok sevap kazanır.

Yezîd'e lânet etmek de böyledir. Zira Hüseyin (R. A.)'ın ve sair ehl'i beytin ölümüne rıza gösterdiği kesin değildir. Razı olmuşsa bile belki tövbe etmiş olabilir. Nebî (A.S.)'ın amcası Hamza'yı öldüren Vahşi îmana

gelip tövbe etti, tövbesi kabul olundu. Lânet etmemekte zarar yok, lânet etmekte tehlike vardır. O halde terketmek daha faziletlidir. Buna karşılık tesbihle (Sübhânallah) meşgul olmak daha münasiptir.

Bu söz İmam Gazalî'nindir. İhyada yazılanlar ve sağlığında kendisine sorulan sorulara verdiği fetva mahiyetindeki cevaplar bu yöndedir. Ama Şafiî bilginlerinden ve Gazali'nin muasırlarından bazı zatlar kendisine mektup yazarak, yukarıda zikredilenlere lânet etmeye cevaz verdiklerini bildirmişlerdir. Son devir bilginlerinden, bilhassa bunlardan hakikatleri kesinlikle ifade etmekte üdtad olan Sadettin Taftezâni, «Yezid'in kâfir oluşu ve sapıklığı, yalan söylemesine aklen imkân olmayan, çok sayıda topluluk tarafından haber verilmiştir» diyerek ona lânet etmekte şüphe etmemişlerdir. Nebî (A.S.)'in Ehl-i Beytini dağa götürüp Hüseyin'in mübarek dişlerine ağaç dalı ile vurdukları görülmüştür. Orada hazır olan yaşlı bir sahabe dedi ki: «Dişlerine sopa ile vurulan bu şerefli ağzı Allah Resulünün öptüğü görülmüştür. Al-i âbâ bahçesinin bu iki gülü olan Hasan ve Hüseyin hakkında «Bu ikisi dünya bahçelerinin iki çiçeğidir» buyurduğu işitilmiş, haklarında Allah Teâlâ «Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister» (Ahzâb-33) buyurulmuştur.

Ehl-i Beyt hakkındaki rivayetler ayrı ayrı ahad haber ise de toplamı mütevatirdir. Ehl-i Beyti katl ve tahkîr, özellikle Ebe'l Kasım Muhammedini'l Mustafa bahçesinin iki çiçeğini bu şekilde zelîl kılmak ve Al-i Mustafâ'nın hoş kokulu gülünü Kerbelânın zehiri ile keder ve belâda yerle bir etmek, mücerret kebîre (büyük günah) mertebesinde kalmaz. Belki Cenâb-ı Ri-

sâlet penahet-i tazîme zıt olduğu için küfr mertebesine ulaşmıştır.

Bazı fazilet sahibi kimselerden bu husus sorulunca şöyle demişlerdi ki, fetva kitaplarında yer alır: Bir kimseye «Hazreti Resulullah (S.) kabağı severdi» deseler, o da ona uymamak kastıyla «Ben sevmem» dese kâfir olur. Allah Resulünün Hazreti Hüseyin'e olan muhabbetinin derecesi ile bunun hiçbir ilişkisi yoktur. Öyle ise Hüseyin'e hakaret edip, aşağı düşüren kişi Muhammed (A.S.)'a ne yapmış olur?

Ehl-i Beyt ve Hz. Hüseyin öldürülürken şu şiiri söyleyenler olmuştu:

«Hazreti Hüseyin'i öldürenler kıyamet gününde dedesinin şefaatini nasıl umarlar? Bu hal, masiyet üzerinde olduğu halde sevap bekleyen kişinin hali gibidir.»

Bazı şâirlerin Ehl-i Beyt'i konu edinen değerli kasîdeleri vardır.

Lâkin ben fakîr derim ki, her ne kadar bunları lânetlemeye cevaz varsa da, efdal ve evlâ olan lâneti terktir. Zira Yezîd'e lânet etmek, vacip ve mendup değildir. Belki lânete cevaz olmadığına dair bir ihtimal de var. O halde lisanı lânete alıştırmayıp Râfızilere benzemekten nefsi uzaklaştırmak en mükemmelidir. Fazilet ve saadet arayanlara bu yol efdaldir.

Yine bilmek gerektir ki, bir kimseye beddua etmek de aklen çirkin, şer'an yasaklanmıştır. O kimse zalim olsa bile beddua etmemek gerek. Zira beddua etmekle mazlum da ona zulmetmiş olur veya onun seviyesinde olur. Ahirete sevabı kalmaz. Yahut da beddua eden, zulüm noktasında çok daha ileri gider ve kazandığı sevaplarından da mahrum kalır. Bu mânâda Hadîs-i Şerîf

vârid olmuştur. Resulullah Hz. Ayşe'yi zalime bedduadan menetmişlerdir. Eğer bir insan zalimden intikam almak isterse, söz ve fiille lâlettâyin taarruz etmeyip, Hak olan Hâkime ve Kahhar-ı mutlaka havale etsin. Birazcık sabredip beklesin. Zulme uğrayan intikam duygularını terkedip, zalimi zamana bıraksın. Zira zamana hâkim olan ulu Allah zamanla zalimin cezasını verir.

Büyüklerden bazıları demişlerdir ki: «Mazlumun duası ekseriya tehir olunur.» Hadîs-i Kudsîde şöyle buyurulur: «İzzet ve celâlin hikmeti budur ki, beşerin tabiatında var olan bir husustur: Kişi zulme uğrayınca çok kere muzdarip olur. Fiille, sözle intikam almaya kalkışır. Aczini anlayınca Cenâb-ı Hakka havale eder. Havalede tehir olduğu için icabette de tehir görür. Eğer o işte kesinlikle intikama yönelerek, Cenâb-ı Hakka havale edip, kalbini teslim etseydi, icabete o anda vâsıl ve mazlumun muradı tehirsiz hâsıl olurdu.

Dokuzuncu âfet: Şarkı ve şiir söylemektir. Bir insandan veya başka bir şeyden işitilen güzel sesten telezzüz etmeye sema' denir. Vecd ve sema'dan meydana gelen hareketler ölçülü, ya da ölçüsüz olur. Ölçülü olanı «Tasfik ve raks», ölçüsüz olanı «Izdırap» olur.

«Vezn» bir haldir ki, tab-ı selîm onu anlayıp ölçüsüz olanından ayırdeder. Sema'ın helâl veya haramlığına gelince, bu konuda Muhammed ümmeti ihtilâf etmişlerdir. Dört İmamdan haramlığı ve mekruh oluşu naklolunmuştur. Ama mutlak olarak güzel sesi dinlemek ve bundan lezzet almak icma ile belirmiştir ki, haram değildir. Meselâ: Güzel bir sesle Kur'an-ı Kerîm

okunsa ve bunda fesad niyeti olmasa mübahtır, belki mendup ve müstahsendir. Nitekim Hadîs- Şerîfte şöyle buyurulur: «Kur'an okurken nağme yapmayan bizden değildir.» Yine şöyle buyurulur: «Allahu Teâlâ nağme (makam) ile Kur'an okumaya izin verdiği gibi hiçbir şeye izin vermemiştir.»

Ama meşhur ğına, nağme ve terennümlerle şiirler okumaktır. Bu konuda Hanefi İmamlarının cevapları şöyle: Eğer vahşetin defi için kendi kendine şarkı söylerse bazı şeyhler katında câizdir, bazı zahitlerden vâkidir. Ama başkalarını eğlendirmek, boşa vakit geçirtmek, lezzet vermek ya da mal — mülk almak için şarkı söylerse haramdır. Fakihlerin çoğunluğu bu görüştedir. Diğer bazı fakihlere, mutasavvıfların hepsine ve başta İmam Gazalî'ye göre câizdir.

İmam Gazalî der ki, beş şey vardır ki, bunlar olunca güzel bir sesi dinlemek haram olur:

1. Sesin sahibi ecnebî kadın olup sesini duyurmaktan fitne ihtimali olursa. Güzel bir erkek de aynı hükme girer. Zira müzik yapan sesin sahibinin şehvetin tahrikine büyük tesiri vardır. Özellikle güzel ses, ölçülü nağmelerle birleşirse.
2. Şiir çirkin, vakit öldürücü ise, bir de fısk ehline mahsus âletler eşliğinde okuyorsa. Böyle olmazsa mübahtır. Meselâ: Def gibi. Zili de olsa. (Ama Hanefi ulemasına göre zilsiz deften başkası mübah değildir.)
3. Seste fuhş şiirleri ve mü'minle alay eden ifadeler varsa.
4. İşitende şehvetin galebesini doğurup heves ve süflî arzularının peşine düşürürse. Zira bu nev'î tahrikler sonunda dinleyen hevâ ve hevesinin peşinde, şehveti alevlenmiş olarak koşar ve bunun işleyeceği günaha söy-

leyen de iştirak eder. Bazı bilginler bu anlamda «Sefîhâne şarkılar zinaya yaklaştırıcıdır» demişlerdir.

5. Eğer dinleyen kişi avamdan olup, kalbi Allah sevgisi ile dolu ise ve şarkı böyle kişilerin şehvetini tahrik etmeyecekse ve fitne izlerini kalbine ekmeyecekse, mübah bir lezzet dahi sayılsa, buna devam vaktin ziyanı ve mühim işlerin ihmaline sebep olacağından yasaktır. Sahibinin şahadeti reddolunur. Çüçük günahlar devamlı işlenince büyük günahlara dönüştüğü gibi, mübah dahi devamlılıkla küçük günaha dönüşür. Nitekim kalbi rahatlatmak ve gönlü ferahlandırmak için satranç oyunu mübah ise de, devamlı oynanırsa ibahati kalkar, haramlığa dönüşür. Bu, güzel bir kimsenin haline benzer.

Bir tane ise güzelliği efsaneleşir. Ama her tarafa bakılınca onun gibi olanlar çoğalmışsa o kişi de kara yüzlü olur. Herkesten farkı kalmaz.

İmam Gazalî (Rahmetullahi Aleyh) musıkînin mübahlığına aklen şöyle delil getiriyor: İyi bir sesle musıkî yapmak haram değildir. Zira işitme duyusunun idrâk ettiği şeylerden telezzüz etmek, görme duygusunun idrâk ettiği şeylerden telezzüz etmesi gibidir. Çiçeklerden, ağaçlardan, yeşilliklerden, nehirlerin müşahedesinden lezzet duymak gibi. Koklama duyusu güzel kokulardan zevk aldığı ve dokunma duygusunun yumuşak yerden mütelezziz olduğu gibi. Yine akıl kuvvetinin yakîn ilmî bilgilerden, hakikî malûmattan heyecanlanıp, lezzet bulduğu gibi ki, bunlar haram değildir. Aksine Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Azîmde «O yaradılışta ne dilerse (onu) artırır» (Faatır—1) âyeti iyi sesi medh ü senâ ve insana minnet ve atâ eyledi. Haram ile minnet

ve onu medh ü senâ olmaz. Hazreti Dâvûd Aleyhisselâm, Enbiyânın güzel sesle medholunanlarındandır. Hazreti Muhammed (A.S.) Ebû Musa'l Eş'ari'ye güzel sesi olduğu için «Muhakkak sana Dâvûdoğullarının neylerinden bir ney verilmiştir» diye medhederdi. O halde ses güzel olmakla onu dinlemek haram olmaz. Bu birinci derecedir. İkinci derece oldur ki: Güzel sesle ölçü bitişirse güzellik artar. Ölçülü ses üç kısımdır:

a) İnsan hançeresinden çıkandır.

b) Hayvanların hançeresinden çıkandır. Bülbül ve kumru gibi.

c) Cansız varlıklardan çıkan ses. Saz gibi, ud gibi. Ve bunların benzerleridir. Üçüncü kısmın haram veya mübahlığı şer'i nassa göredir. Önceki ikisi mübah olmaktan bakîdirler.

Üçnücü derecede ölçülü şiir de haram değildir. Cenabı Peygamber (S.A.V.) manzum şiirler dinlemişlerdir. Hattâ şâirlere mükâfat bile vermişlerdir. Meselâ Ka'b b. Züheyr bir kasidede Hz. Peygamber-i mescid-i şeriflerinde medhediyordu. Hazreti Ka'b bir beyte gelince Allah Resûlü arkalarından abalarını çıkarıp ona verdiler. Bu abayı muâviye Ka'b'ın varislerinden yirmibin akçaya satın almıştı. Sonra Abbâsî halifelerine de geçip halifeliğin şiarı oldu. Halifeden halifeye geçiyordu. 656 da Hülagû'nun Bağdad'ı yakması ile kayboldu.

Nabia-i Ca'dî Hz. Peygember'e kasîde söylemiştir. Kasîde söylenip bitince Allah Rasûlü ona: «Allah senin ağzını kurutmasın!» diye düâ buyurdular. Ravî der ki: «Bu duâya alan zatın yaşı yüzelliye doğru geldiği halde dua bereketiyle bir tek dişi düşmemişti.» Yine bu

zat birgün şu beyti söylemişti: «İyi vasıflarımız semaya ulaştı. Daha bunun üzerinde de bir mazhariyet temennî ediyoruz.»

Resulullah ona: «Nereye kadar Ey Ebâ Leylâ» dedi. O da «Cennete...» deyince Hz. Resulullah: «İnşallah Ey Ebâ Leylâ!» buyurdu. Sahabeden ve hulefa-i Râşidinden şiir söyleyenler pek çoktu. Meselâ Lebîd meşhurlardandır. Şu beyit onundur: «İnsanlar onların bereketinde yaşayıp gittiler. Bense develerin derileri gibi (faydasız) sona kaldım.»

Hz. Aîşe'nin, Hz. Ebû Bekir'in ve Bilâl'in inşâd ettikleri (söyledikleri) şiirler vardır. Hattâ bazı edipler şöyle derlerdi:

«Sahabe nazım ve nesîr söyleyip yazmışlardır. Bunu idrâk etmeyen topluluktan Allaha sığınırız.»

Ancak Allah Resûlü şiirden masundur, şiir söylemedi. Fakat bu hal şiirin batıl olduğunu götermez. Bunun sebebi —Allah bilir— müşrikler, Hazrete inen Kur'an'a kâh sihir, kâh da şiirle iftira ederlerdi. Allah Resûlünün şir söylememesi bu töhmeti silmek içindir. Aslında icazı şiire muhtemel tutmak şiirin fazîletine parlak bir delildir.

Dördüncü derece güzel (ölçülü) sesin kalpta yer tutup yüksek sevgilere, ya da heva ve hevesleri tahrike sebebiyet vermesine göre, helâl veya haram oluşu malûm olsun ki, ölçülü nağmelerle ruh ve nefîs arasında ruhânî ilişki vardır. Bu sebepledir ki, nağmeler kalplere ve ruhlara tesir eder, ...sılacak infiâl verir. Bazı sesler ferah ve sürur, bazısı hüzün ve ağlamak, bazısı gülme veya uyku getirir. Nitekim «Hakim-i kamil ve muallim-i sânî» olarak tanınan Ebû Nasr Farâbî bir

gün Seyfû'd-Devle'nin meclisinde hazırdı. Muğannîler saz çalıyor, şarkı söylüyordu. Filozof buna iltifat etmeyip nağmelerine itiraz edince, Seyfü'id-Devle filozofa «bu ferden haberin var mıdır?» dedi. O da evet dedi ve yanındaki bir kaptan çıkardığı parçaları birleştirip bir saz yaptı. Çalınca herkes güldü. Onu bozup, âleti başka bir şekilde birleştirerek çalınca herkes uyudu. Filozof topluluğu bu halde burakıp gitti. Güzel ses ve nağmeler insanlara değil, hayvanlara bile tesir eder.

Buna göre musikinin hali mutlak olarak malûm helâl veya haram oluşu muayyen bir hükümle mahkûm değildir. Eğer dinleyenin kalbi ilâhî sevginin cevherleri ile dolu ve kalp aynası riyazet ve mücahede cilâsı ile cilâlı ise, onun hakkında musiki helâldir.

Eğer dinleyenin kalbinin derinliklerinde nefsânî istekler toplanmış ise musiki onun içindeki kötü istekleri tahrikle günaha vesile olup, makruh ve haramdır.

Ancak hadis-i şerîfteki «Bazı şiirler vardır ki, hikmettendir» ifadeleri ile faydalı şiirler haram olmayıp, Din ve mukaddesatla alay eden, içki ve şaraptan bahseden, sefîh eğlenceleri tasvir eden şiirleri haramdır. İşte «Sizden birinizin karnının irinle dolması şiirle dolmasında daha hayırlıdır»'dan kastedilen şiirler bu nev'îdekilerdir, demişlerdir edipler.

Onuncu Afet: Mizah (Şaka)'dır. İfratından kaçınılması gereklidir. İlâcı daha önce geçti.

Onbirinci Afet: Tasahhur ve istihza. Başkalarının söz ve fiillerini hikâye etmek ve taklit de buna girer. Bu da önce geçmiştir.

Onikinci Afet: Başkalarının sırrını yaymaktır. ki, sahibi bundan elem duyar, zarar çeker. Hadis-i Şerif'te bu manâ anlatılmıştır. Söylenilen bir söz bir kişiye

yönelirse bu bir emanettir. İfşâ edilmesi hıyanettir. Hasan-i Basri (Rahmetullahi Aleyh) der ki« Kardeşimin sırrım ifşâ etmen hıyanettir.» Bazı hayırlı kişilere arkadaşları bir söz söyler. Sonra da sorar. O kişiler o sırrı söyleyene bile gizlerler. Kimi unuttum der. Bunun için demişlerdir ki: «Yüksek ruhlu kişilerin kalpleri sırların kabirleridir.» Bazıları unutmayı bile az bulmuşlardır. Sır için sır olup sırrı, sırrını sağladıkları kişiden bile saklama cihetini tutmuşlardır.

Onüçücü Afet: Va'dinde durmamak. Va'dinde durmak mü'mine vaciptir. Âyette: «Ey iman edenler, bağlandığınız ahitleri yerine getirin.» (maide/1) buyurulur. Bununla ilgili hadîs-i şerîşler de çoktur.

Rivayet olunur ki, Hz. İsmail Aleyhisselâm bir kimse ile bir yerde konuşmayı vaadetti. Hazret o yere gidip o şahıs gelinceye kadar üç gün bekledi. Bir rivayette yirmi iki gün. Bu sebepten Hak Teâlâ onu övdü: «— O, vaadinde sadıktı, Resûl bir Peygamberdi.» (meryem/54)

Ahlâklı bir insan «inşaallah» diyerek söz vermişse sözünde durması gerekir. Durmazsa günâhkâr olur. Yabancı sayılır. İstisna sigası ile söz verse de dinleyen kat'î anlar. İmam Gazali'ye göre, yine sözünde durması vaciptir. Meğer ki, gelemediğine özürü olsun!

Ondürdüncü Afet: Yalan (kizb)dır. Yalan ayıp olan çirkin sözlerden ve günâh olan kabahatlardandır. Aklen sakınılması gerektir, şer'an mahzurludur. Bunun haram oluşunu bildiren çok âyet ve hadîs vardır. Bu cümleden olarak şöyle buyurulmuştur: «Bir kimse ya-

lan söylese ağzından bir koku çıkar ki, melekler onun pisliğinden bir mil uzaklaşırlar» Buna benzer haberler çoktur, va'z ve hadis kitaplarında hepsi bulunur. Burada hepsini nakletmeye ihtiyaç yoktur. Lâkin şu bilinmelidir ki, yalan bütün dinlerde haram kılınmıştır. Aklen de çirkindir, nefreti gerektirir. Bazı faziletli kişilerden işittim ki, yalan Hak Teâlâ hazretlerini yalanlamaya döner. Zira Hak Teâlâ eşyayı halk ve icadedip hadiseye, onun zıddı olmuştur diye şahadet etmiştir. Çünkü yalancılar olana olmadı, ya da olmayan oldu diyerek, Hak'kın şahadeti ve hilâfına şahadet etmiş olur. Yine yalancı kişi, yalanına karşısıdakini inandırmak ister. Böylece mü'mine sebepsiz yere hıyanet etmiş olur. Bu mertebedeki yalanın başka bir zararı olmasa da hıyanet ve habaset olması kesindir. Ama bunlardan başka yalanın beldelerin tahribi ve kulların helâki gibi büyük zararları da vardır. Yalanla bazı müslümanların malı ve ırzı telef olmaktadır ki, yalanlar zarara sebep olmak suretiyle adîlik ve haramlıkta bazısı bazısından şiddetlidir. Bazı yalanlar da var dır ki, mübahtır, ruhsat verilmiştir. mendub ve müstehaptır.

Haramlığı şiddetli ve çok çirkin olan yalan ıkı nev'îdir:

1) Tabiatındaki habaset sebebiyle şiddetli olan yalandır ki, zararı çoktur. Bu kısmın en âdisi Hazreti Muhammed (A.S.) üzerine yalan isnat edip, şerî prensipleri değiştirmeye ve inanç esaslarını bozmaya yönelmektir. Bunun içindir ki şöyle buyurulmutur:

«Kim bana kasten yalan isnad ederek, söylemediğim bir sözü söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın!»

2) Yalancıya râcidir ki, yalana hiç ihtiyacı yokken yalan söylemesidir. Nitekim hadîs-i şerif de gelmiştir:

«Allah Teâlâ yalancı melik, büyüklenen fakir ve ihtiyar zâniye bakmaz» Bilginler bu hadîs-i şöyle izah ettiler. Yalan söylemeye hiç ihtiyacı olmadığı halde yalan söyleyen melik, kendisine büyüklenmek uygun düşmediği halde büyüklenen fakir, şehveti kırılmış olduğu halde zina kendisine hiç reva olmayan ihtiyar zinacı, bu üç kişinin yaptığı şeyler en büyük suç, en çirkin isyan ve şenaattir.

Murahhas, mübah, mendup ve müstehap olan kısım ise yalanı müslümanların arasını ıslah ve bozguncuların zararlarını defetmek için söylemektir. Meselâ: Bir zalim bir salih kişiyi öldürmek için kovalasa, bir yere düşürse ve oradaki kişilere gördünüz mü diye sorsa sorulan kişinin salih kimseyi korumak gayesiyle burada yalan söylemesi mendup, belki de vaciptir. Yine iki kişi arasında düşmanlık olsa, bunu gidermek için yalan söylemek müstehaptır. Karı kocayı bir birine sevdirmek ve aralarını ıslah için yalan caizdir. Harp halinde düşmanın zararını defetmek için de caizdir.

Yalnız bütün caiz olan bu hususlarda yalan söylerken iki yönden ihtiyatlı davranmak lâzımdır:

a) Yalan söylemeye gerçekten zaruret var mıdır? Buna dikkat etmek gerekir. Bazı kişiler kendilerine dünyevî bir menfaat sağlamak için yalan söylemeyi de caiz olan yalan olarak hayâl ederler.

b) Ta'rîz ile zarûret gidince yalana yönelmemek gerek. Nitekim İmam Şa'bî'den hikâye olunur ki, bazıları kapısını çalıp istediğinde kendisiyle görüşmek üzere çıkmak istemeyince, cariyesine o kişiler gelince «evde yok de!» diye emrederdi. Buna benzer davra-

nışlara mearız derler. Bunlarla zarureti def' mümkün iken yalan caiz olmaz. Bunun için bilginler derler ki: «Ta'rîz ile söylemekte yalandan korunma vardır.»

Onbeşinci Afet: Gıybettir. Gıybet bir kimsenin işittiği takdirde incinme ihtimali olan şeyi söylemesidir. Gerek bedenine, gerek nesebine, yaratılışına, dinine, elbisesine eşya ve yiyip içeceklerine dair olsun. Söylediği şey o kimsede var ise gıybettir. Yok ise iftiradır. Nitekim bir kere Allah Resûlünün hizmetindeki bir kimse için filân kişi âcizdir, dediler. Buyurdular ki: «Arkadaşınızı gıybet ettiniz» Onlar dedi: Ya Resûlullah, dediğimiz o kişide vardır. Bunun üzerine Resûlullah: «Olmasaydı iftira etmiş olurdunuz» buyurdu.

Gıybetin haram olduğuna dair şer'î nass çoktur. Kur'an'da «Müslümanı gıybet etmek onun ölü etini yemektir» buyurulmuştur. «Kiminiz de kiminizi arkasından çekiştirmesin. Sizden herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz...» (Hucûrat/12)

Bir hadis de şöyledir: Bir kimse zina yaptığını itiraf edip recmolunmuştu. Ashabdan bazısı Hazret önünde o kişiyi hakaretle andı. Sonra bir merkep lâşesinin yanından geçiyorlardı. Hazret «Hani filân kimse gelsin bu merkep lâşesinden yesin» buyurdu. Dediler ki: «Bu lâşedir nasıl yiyelim?» Hazreti Resûlullah buyurdular ki: «Bundan daha pis rayihalı olan kardeşinizin etinden yediniz!» Yine Ebû Hüreyre (R.A.)'dan rivayet edilen bir hadîs'e göre, bir kimse dünyada kardeşinin etini yese yani gıybet etse, kıyamet gününde onun etini önüne getirirler. Dünyada diri iken nasıl yedinse bugün ölü iken de ye derler. Eğer gıybetin nekadar çirkin bir huy olduğunu bildiren hadîs ve haberlerin

hepsini sıralarsak söz çok uzar. Bu sebeple biz gıybetin sebeplerini ve ilâcını zikredelim:

Gıybetin sebepleri çoktur. Bunlardan sekizi avam, (halk) üçü de havas (okumuşlar) içinde yaygın olan onbir sebep hemen hemen hepsini içine alır.

1. Kinini gidermektir. Yani bir kimse bir kimseden incinmiş olur. Onun ayıplarını, kötülüklerini araştırıp yaymakla kinine ve gazabına şifa hâsıl edip, intikam almayı düşünür. Özellikle bundan başka bir yolla intikam alamayacağını bilince, bunu kolay bir yol olarak hayâl eder ve bu günahı işler.

2. Bir kimseden kendisine düşmanlık ve zarar geleceğini anlayınca ayıplarını anmaya başlar ki, o kimse işiterek bunun pisliğinden ve şirretliğinden korksun ve buna gerekli tâzimi göstersin. Böylece düşmanlığından çekinsin. Bir mevkîye göz diken bir insanın, bir başkasının da aynı dünyevî mevkiye göz diktiği veya göz dikene yardımcı olduğunu sanınca, halk arasında onun gizli ayıplarını yayarak, o kimseyi korkutup, mevkîye göz dikmeden veya göz dikene yardımcı olmaktan vazgeçirir. Bu gıybet bu nev'îdendir. Ve bu sebep, içinde yaşadığımız zamanda çok yaygındır. Zîra ekseri akran, kendilerindeki cehalet ve noksanlığı anlayarak, fazîlet, dindarlık mevkîinde ilerliyemiyeceğini anlayınca bu yola yönelir. Akran ve emsâl içinde bu sıfatla yayılmak isterler ki, kimse onlarla itişip kakışmasın ve kevkiye ulaşmak isteyen başkalarına yardımcı olmasın. Böylece hak etmedikleri mansıp ve mertebelere ulaşsınlar. Bazısı bu sûretle toplumda, pisliğinden herkesin çekinmesinden dolayı, tâzim görmek ister. Ve: «Allah

katında insanların en şerlisi, şerrînden korkulup kendisinden sakınılan kişilerdir» hadîs'inin işareti içine girerler. Zamanımızda bu o kadar yayılmıştır ki, âdeta ayıp ve ar olmaktan çıkmıştır. Bu çirkin huyların sahipleri bununla övünürler, iftihar ederler, «Bizim dilimizden korkmak gerek. Biz adamı dilimize aldıktan sonra işini tamam ediriz» derler. Hattâ bu habislerden bazıları kendilerine nasib olarak verilen zekâlarını, insanların gizli ayıplarını bellemeye yöneltip, hile ve tedbirle öğrenir, saklar; sonra da meclislerde değerli lâtifeler söylemek kabilinden bunları söyleyip kendisine büyük bir kemâl, iftihar edilecek bir hüner sayarlar. Ve halk arasında «filândan sakınmak gerek» diye işitince sevinir, iftihar ve gurur duyarak pis huyundan ve çirkin işinde âdîlik yönünden rezalet cihetinde ilerlerler. Birinden rencide olsa onun ayıplarını yayarak bundan lezzet alıp «Beni inciteni neylerim, nasıl intikamımı alırım?» der. Cahil pis, bilmez ki bu, intikam almak değil, belki düşmanına mağlûp olup, hakir düşmektir. İyilikleri varsa düşmanına verir, yoksa onun kötülüklerini de alır. Ayıbını yaydığı kişilerin umumiyetle rütbesi artar, makamı yüksek olur. Kötülük yayan kötü kişi ise alçalır, rütbe bakımından düşer ve onların mertebelerine ve isteklerine, düzenli bir şekilde kavuşmalarına hüzün ve teessüf duyar.

3. Tabiatının pisliği, cibilliyetinin âdîliği basîretini örtüp insanların ayıplarını söylemekten lezzet duyar ve zevk alır. Bazı kişiler akran ve emsâlden arkadaşlarının hatırı için ve onları neşelendirmek için insanların aybını söyler dinini takvasını berbat eyler. Dostları bir kimseden incinince ve kızınca bu da onlara kızıp, on-

ların aybını söyler. Özellikle kızan kimse mevkî sahibi olup ondan rızkını isteyici bir durumu varsa «ona hoş gelsin ve benim dostuma dost, düşmanıma düşman imiş» desin diye o kişinin namus elbisesini yırtıp, kendisini helâk eyler.

4. Bazı kişilere haset eden insan, halk onu övmeye başlayınca, — onu çekemediği için— kötülüklerini anıp yaymaya teşebbüs eder ki, onun ayıpları yayılıp halk da övmekten dönsünler. Bunun birinci ile farkı şudur: Birincide kişi düşmanlığını üzerine çektiğini sandığı kişiden kendisine zarar geleceğini vehmetmek sureti ile gıybete sebep oluyordu. Hasette ise böyle bir durum yoktur. Aksine iyilikler bile görmüştür, nice nimetlerini yemiş olsa da hased derdi can ve cesedine işleyip yine kötülüklerini yaymıştır.

5. Başkasının aybını yaymakla, kötülüleyip, hicvetmekle fazîlet ve kemâli kendi elinde tutmak ister. Akran ve emsâlin, hattâ selefin faziletlilerinden bahsedilse, herbirini kırar karalar; kimisine anlayış kıtlığı ve ilim azlığı, kimisine malûmat eksikliği ve belledikl̇erini unutmak isnad eder. Böylece, fazîlet ve kemâli kendine ait kılar, ya da kendisi gibi olup, onlarda da üstünlük olmadığı anlayışı yayılsın ister.

6. Kendisinde bazı ayıpların olduğunu anlar, fakat bunları bir türlü kabul etmiyerek, o ayıpla dolu sandığı kişiler anar ve kendisinde o ayıpların olmadığı kanaatini yaygınlaştırmak ister.

7. Mizah ve halkı gülüştürmek için halktan bazılarının ayıplarını secili, ölçülü sözlerle anıp, tavır ve hareketlerini taklit etmektir. Çoğunlukla bazı gurup, mevkî sahiplerini gülüştürüp «nefs-i emmâre»lerinin isteklerine kavuşmak gayesini güderler.

Malûm olsun ki, bu sebeplerden ikisi—üçü bir adamda toplanırsa, onda gıybet müstahkem bir huy halini alır, giderilmesi güç, ilâcı imkânsızlaşır.

İmam Gazali'nin deyimiyle havas ve din ehli arasında olan gıybetin üç sebebi ise şunlardır:

a) Bir günâh ve bir kötülüğün meydana gelmesinden teaccüp edip «filân kimse ne acaip iş işlemiş, ve filân âlimden ne acaip kabahat sadırolmuş!» der. Her ne kadar bu teaccübün menşei kötülüğün inkârı ise de, şeytan sahibine bunu bu aslından ayıplanmaya dönüştürür. Gayesi mücerred teaccüp olsaydı, o zaman o kişinin adını anmaması lâzımdı. Dinî bir bir faydası olmayınca teaccübü halk yanında dememesi gerekirdi. İmam Gazalî der ki: «filân eşini çok sever, halbuki çirkindir. Filân kimse filânın önüne diz çöker, halbuki cahildir» demesi de bu kabildendir.

b) Acımaktır. Bir kimse bir günâha müptelâ olunca, acıyıp: «miskin ne acaip günâha müptelâ oldu? Dertli kişiden ne hata meydana geldi?» der.

c) Kızmaktır. Bir kötülüğü duyunca kızarak «filân niçin böyle yapar?» der.

İşte bu sebepler seçkin kişileri onun bunun kötülüğünü yayma alışkanlığına, bilmiyerek, alıştırır. Bunlar böyle olursa cahil avâm ne yapsın?

Gıybetin İlâcı: Evvelâ toplu olarak zikrettiğimiz ayet ve hadisleri düşünüp pislik yemeye, ateşe girmeye müstehak olmayı tefekkür etmeli. İyilikleri varsa o kişiye geçecektir. Yoksa onun kötülüklerini de yüklenmek akıl kârı mıdır? Düşünmeli. Hasan-i Basrî'ye bir kimse dedi ki, «Sen beni gıybet eder mişsin» Cevap verdi: «Senin benim yanımda bu kadar izzet ve rağbetin

yok ki iyiliklerimi sana hîbe edeyim. Gıybet etsem anam ve babamı gıybet ederdim. Çünkü gıybetle iyiliklerim gıybet ettiklerime verilir. Bari onlara verilsin.»

Gıybetin dünyada da zararları çoktur. Başta gıybet eden kişinin gıybetini, edilen işitir ve ona zarar vermeye gücü yeterse verir. Buna gücü yetmezse o da ötekini gıybet eder. Bazı çirkin huylu kişilerin onun bunun aybını söylemek adetleridir. Halkın çoğu da bunları gıybet eder ve kötüler. Gıybet eden kişinin kendisinde de birtakım ayıpların olduğu kesindir ve bu ayıpların başkaları tarafından anılmasından dolayı üzüntü duyar. O halde düşünmek lâzım: Halkın ayıplarını yaymaya koşmakta ne fayda varmış?

«Ey kendi ayıbının hammalı olan kişi
Niçin başkalarının ayıbını kınıyorsun?»

Geniş olarak ilâcına gelince zikrettiğimiz sebepleri düşünüp kendisine şöyle demek gerek: «Kötülüğü zikretmekle kini gidermek düşmana fırsat vermektir. Akla uygun mudur ki, iyiliklerimi ona verip amellerimi hediye edeyim, kötülüklerini yükleneyim. O halde o mağlûp iken bana galip geliyor, ben onun nimetini almak isterken o benimkini soyuyor. Bu göz göre göre hüsrandır, yenilgidir, pişmanlıktır, zelil olmaktır, rezil olmaktır.

Bazı mü'minleri kendisi ile aynı mevkîye göz dikmiş gibi yarışta görürse sabır ve rıza lüzumlu olduğunu düşünüp: O dahi nasibini arar. Ne suçu var ki aybını yayayım?» diye zikretmek gerek. Faydası yok. Eğer nasibi ise «nasibin elbet seni bulur» Benim yanımda günâh ve isyana dalarak, zarara girdiğim kalır, demek

lâzımdır. Mücerred zevk için, arkadaş ve dostlara yaranmak için bu çirkin huyu işlemenin büyük bir hüsran olacağını, yaratılmışları memnun etmek için, yaratıcıyı küçük görmenin büyük bir eşkıyalık olduğunu, nefsini gizlemek için başkasını gıybet etmekte halkın kininden kaçıp Hak'kın gazabını seçmek olduğunu düşünmeli. Halbuki halk yanında başkasını kötüleyen kişinin kendisini temize çıkarması şüpheli, ama kendisinin Hak'kın gazabına müstehak olması kat'idir. Övünmek ve üstünlük taslamak için gıybet etmek batıl ve hayırdan uzaktır. Nefsine demen gerek ki «Gıybet ile Allah katında fazîletin yok olur. Belki insanlar yanında bile üstünlüğün yıkılır.»

Hased için gıybet eden düşünsün ki, gıybet etmekle ona zarar vermeyi kastedip kendisine hem hasedin, hem de gıybetin azabını çekip toplamış olur. Öyle ki gıybetle haset edilenin üstülüğünün yok olacağı da kesin değildir. Aksine çoğu zaman çekemiyenin gıybeti haset edilenin övülmesine sebep olur. Nitekim şöyle demişlerdir. «Allah bir kimsenin fazîletini yaymak isteyince ona haset edicilerin lisanını dolandırır.»

Beni zem itmeden hasûde nesûd
Kendinin zişt hûyı zâhir olur.
Zem olundukça neşrolur hünerim
Ezseler müşki bûyi zahîr olur. (*)

(*) «Beni kötülemek isteyen hasetçi bundan ne fayda görcektir?
Bunu yapmak kendisinin kendi huyunu meydana çıkarır.
Kötülendikçe hünerim, faziletim yayılır.
Zîra miski ezdikçe güzel kokusu meydana çıkar.»

Alay ve maskaralık için gıybet etmek büyük bir cehalet ve ahmaklıktır. Zîra o sanıyor ki, insanlar yanında günâhsız birkaç kişiyi tahkîr ediyor. Ama aslında kendisi Allah, melekler ve hazır olanlar yanında ne derece zelîl olur? Gıybet ettiği kimse hoş —nihayet bir iki kişi yanında gizli olur— kendisi mahşer gününde, önceki ve sonrakiler arasında cihanın rezili olur. Özellikle dünyada beğenmeyip maskaralığa aldığı kişi, ceza gününde yüksek makama çıkarsa ona hasretle, mertebe sahibini güneşle—aya bakar gibi seyreder. Hasenatı var ise beğenmediği kimse alır. O yükselir bu hor ve zelîl kalır. Bu duruma düşen zelîl kişilerden Allaha sığınırız. Hak Celle ve Âlâ buyurur ki «Ey îman edenler, bir kavm diğer bir kavm ile alay etmesin.» (Hucûrat/11) yine şöyle buyurulur: «Küfredenlere dünya hayatı pek süslendi. Îman edenlerden kimiyle eğleniyorlar. Halbuki takvaya eren (o mü'min)ler kıyamet gününde onların üstündedirler.» (Bakare/212)

Havas arasındaki gıybet —ki sebebi teaccüp, acıma ve Allah için gazaptır— Akıllı olan onu düşünür ki, bu hareket başkasının ıslahını kendi nefsinin ise ifsadını; kendini yıkmakla başkasının mamur olmasını kastetmektir. O halde teaccüp ederse kendi nefsinden etsin. Acırsa kendisine acısın. Kendisi için kızıp, başkası için kızmayı terketsin ki, gıybet günâhına müptelâ olup, can ve tenini belâ girdabından korusun. Zillete düşmekten pâk ve temiz, iyiliklerini hediye ile, pişman olmaktan kurtulsun.

Hasan-i Basrî Hazretleri Haccâc-ı Zalim'in zulümlerini hatırlayıp zemmîne dalmak cihetine yönelseler buna muvafakat etmeyip şöyle derdi: «İhtimâldir ki,

o kişi tevhitle necat *bulur ve gıybet yoluyla kötülüğünü* zikretmekle de helâk olur» Haccâc-ı Zâlimin kötülüğünü zikretmekten sükût iyi bir görüş olursa, düşünmeli ki bazı zelle (küçük hata) ya müptelâ olanı gıybet nîce olur? Ben derim ki: «Aslında Haccâc gibi zâlimlerin zulmünü anmak gıybet günâhını yüklemez. Lâkin imamın bu sözü dinleyenleri güzel ahlâka alıştırmak ve onların lisanını gıybet, onun bunun kötülüğünü yayma alışkanlığından alıkoymak gayesini taşır. O halde saadet ve iyiliğe âşık olanlar, bu söylenilenleri can kulağı ile dinleyerek, şeytanın ığvasını yensin ki, vakitlerini müslümanları gıybet ile kaybetmesinler. Acıklı azaba kişiyi davet eden nefs ve mel'un şeytana itaat etmesinler.

Uyarma (I): Lisan ile gıybet haram olduğu gibi kalp ile de haramdır. Yani bir müslümanı içinden, kabahatlarla muttasıftır diye, bilmediğin halde, kalbe düğüm atarsan buna «sû-i zan» derler ki, haramdır «Çünkü bazı zan (vardır ki) günâhtır» (Hucûrat/12) *âyeti buna işaret eder. Ama tamamı malûmun olursa,* kalpte bir düğüm olması zarurî olup o vakit lisana getirmeyince günâh olmaz. Lisana getirip yayınca söylenilen şey olmuş olsa bile günâh olur. Gıybet olur. Bu da haramdır.

Uyarma (II): Bazı özürlerle gıybet caiz olur. Bu özürler İmam Gazâli hazretlerinin zikrettiği üzere altı tanedir:

1. Zulme uğramış kişinin şikâyetidir. Meselâ Bir kadıyı (hakim) zulüm ediyor, rüşvet yiyor diye anmak haram olan gıybettir. Lâkin hakikaten bir kimseye zulmetmişse ve haksız hüküm vermişse o kimsenin Sultan ve Vezire (Devlet adamlarına) halini anlatması,

o hakimin zulmünü belirtmesi, ya da hasmından rüşvet yediğini bildirmesi gıybet ve haram değildir.

2. Aklen ve şer'an çirkin olan bir şeyi değiştirip, fesadı gidermekte yardımcı olmak için. Meselâ: «Filân şöyle fesat eder. Gel onu bir yol ile defedelim» demek gibi.

3. Fetva istemek, çözüm aramaktır. Meselâ: «Filân bana şöyle yaptı. Buna karşı ne yapayım?» diye fetva istemek.

4. Müslümanları onun şerrinden sakındırmaktır. Meselâ: Bir âlim bilmeden bid'at ehlinden bir kişinin yanına gidip—gelince halk arasında o bid'at sahibi kişiye hürmet ve tazim ihtimâli olunca; o âlime «filan şöyle bid'atçı ve fasıktır» demek caizdir. Bir devlet başkanı müstehak olmayan bir kişiye bir mevkî vermek isterse, memleketin salâhı ve fesadın giderilmesi için «o kimse zalimdir. Yahut cahildir, o mevkiye lâyık değildir» demek gıybet ve haram değildir. Aksine şer'in ve islâm'ın diriltilmesidir, bir emirdir.

5. Bir kimsenin bir lâkabı olup, ihanet gayesi olmaksızın, sadece onu tarif için o lâkapla anmak. Topal, şaşı gibi. Caizdir. Ama imkân ölçüsünde bundan sakınmak lâzımdır. Kur'an'da «Birbirinizi kötü lâkaplarla çağırmayın» (Hucûrat/11) buyurulmuştur. Başka bir yolda tarif mümkün oldukça lâkaplarla anmamak gerek. Hadîsçilerden İbn-i Ulye namıyle maruf İsmail bu lâkapla söylenmekten üzülürdü. İmam Şafii bu zattan bahsederken «İsmâîl bin Ulye» demezdi İsmail ki ona «Ulye oğlu derler» derdi.

6. Fıskını ve zulmünü ilân edenler hakkında söylenilenler gibi. Meselâ: Sokakta, çarşıda sarhoş gezmeyi alışkanlık haline getiren fasık gibi. Nitekim hadîs-i

şerif'te şöyle buyurulmuştur. «Bir kimse haya örtüsünü nefsinden atarsa onun için gıybet yoktur. (Onun hayasızlıktan doğan iğrenç davranışlarını ananlar gıybet günâhına girmiş olmazlar.» Hazreti Ömer'den rivayet edilmiştir ki: «Hak yoldan sapan azgın hakkında (söylenilen sözlerde) yasaklık yoktur.» Buradaki facirden gayeleri, sapıklığını ilân eyleyenlerdir.

Hasan-ı Basrî'den rivayet edilir ki, üç zümreyi gıybet etmek caizdir:

a) Dînî hususlarda kendi arzularının peşinden giden «Rafîzî ve Harîcî» gibi bid'at mezhebinde olanları.

b) Fıskını bildiren fasık. (Günâhını ilân eden isyankâr.)

c) Zalim padişah (Devlet başkanı)

İmam Gazâlî der ki: «Bu üç gurup bir noktada beraberdirler. O da isyanlarını gizlemeyip, aksine onunla övünerek iftihar etmeleridir.»

Gıybetin keffareti: Gıybetin keffareti tevbe ve pişmanlıktır. Ve bir daha gıybet etmemeye kesin karar vermektir. Gıybet ettiği kimseden hellâllık istemek Hasan-i Basrî'ye göre gerekli değil istiğfar kâfidir. Amma «Ata»ya göre «Sana zulmettim. Gıybet ettim. Dilersen afveyle, dilersen hakkını al!» demek lâzımdır. İmam Gazâlî «Bu görüş esahtır»der. Fakir derim ki, «Helâllık dilediği zaman daha çok incinme ihtimâli varsa, genel olarak (istiğfar) ile helâllık dilemek gerek»

Onaltıncı Afet: Koyuculuktur. Büyük bir günâhtır. Kur'an'ı azîm'de «(Ötekini berikini daima ayıplayan, (gammazlıkla) lâf getirip götürmeye koşan... her kişiyi tanıma!» (Kalem/11) buyurulduğu budur. Hadîs-i şerif'te de şöyle buyurulmuştur: «Kovucu (kişi) Cenne-

te giremez.» Ka'b rivayet eder ki, İsrail oğullarına kıtlık gelmişti. Hazreti Musâ Aleyhisselâm kaç kere yağmur düâsına çıkıp düâları kabul olunmayınca, Cenabı Hak'tan vahiy geldi ki «İçinizde kovucu vardır» Musa Aleyhisselâm «Ya Rab! O kimdir?» diye münacaatta bulundu. Vahiy geldi: «Ben kovuculuktan kullarımı nehyederken mümkün müdür ki, kendim kovuculuk yapayım» Bunun üzerine hepsi tevbe ettiler. İstiğfardan sonra duâları kabul olundu.

Uyarma: Kovuculuk, sadece lisana has değildir. Her bir şey ki, müslüman oun açıklanmasından üzülür, işte bunu söz, yazı veya sembol ve işaretle ya da bunların dışında akla gelebilen herhangi bir yol ile onu başkasına bildiren, ulaştıran; böylece o müslümana zarar veren ve üzüntüye sürükleyen kişi kovucudur.

Kovuculuğun sebebi, ya kovuculuğunu ettiği kişiye buğz ve düşmanlık, kovuculuğu götürdüğü kişiye sevgi ve sadakat ızhar etmektir. Yahut da bunu yapan kişinin tabiatında, kovuculuk yapacağından dolayı duyduğu habîsane bir lezzet vardır. Buk işiler, ettikleri kovuculuktan kendilerinin zarar görmesi kesin iken, yine sabredemeyip pislik duygularını dile getirirler ve nicelerinin halini ifsadederler.

İmam Gazâlî şöyle der: «Kovucu sana bir kimseden kovu getirip, meselâ: «Filân kişi seni sevmez. Senin hakkında şöyle dedi, böyle dedi, senin işini bozmak veya düşmanınla işbirliği yapmak ister» derse şu altı şeye dikkat etmen lâzımdır:

1. Onu tasdik etmemelisin. Zira o kişi kovuculuk etmekle fıskı kesinleşmiş fâsık olmuştur. Fâsıkın

sözü reddolunur, kendisi kovulur. «Ey îman edenler, eğer bir fâsık size bir haber getirirse onu tahkîk edin...» (Hücûrat/6)

2. Ona nasihat etmek ve kovucukluktan menetmek, sakındırmaktır. Zîra Hak Teâlâ: «İyiliği emret kötülükten vazgeçirmeye çalış!» (Lokman/17) buyurur. Zîra kovuculuk kötülüktür.

3. Ona buğzetmektir. Zîra kovucu kişi Cenabı Hak'kın buğzettiği kişilerdendir.

4. Onun kovuculuğu ile o müslümana Sû-i zan etmemek gerek. Zîra Hak Teâlâ şöyle buyurur: «Zannın bir çoğundan kaçının!» Hucûrat/12)

5. Onun sözü hak mıdır, değil midir? araştırmak gerek. Zîra bu tecessüstür. Hak Teâlâ tecessüsten nehyedip «Birbirinizin kusurunu araştırmayın» (Hucûrat/12) buyurmuştur.

6. Onun kovusunu hiç kimseye anlatmamak gerek. Eğer böyle yaparsa kendisi de kovucu olmuş olur. Ve kendi nehyettiğini işlemek ardır. Nitekim şâir demiştir: «Benzerini yapageldiğin huylardan başkasını menetme. Zîra kendin yaptığın halde bunu başkasından yasaklaman sana büyük ardır»

Filozoflardan birisine bir dostu gelip «filân kimse sana şöyle dedi» deyince cevap verir: «Ey birader beni çoktandır ziyarete gelmedin, şimdi geldin, ama üç türlü hıyanetle geldin. İilkönce benim dostumu bana buğzedilecek bir halde gösterdin. Kalbim hür ve dinlenik iken kederle, düşünce ile işgal ettin. Üçüncüsü de benim yanımda emin bir kişi iken kendini lekeleyip güvensiz bir hale getirdin.»

Bilginlerden birisini bir Padişaha kovuladılar. Padişah bilgini azarlayınca, bilgin inkâr etti. Padişah

«bana bunu itimat edilen bir kimse nakletti» deyince bilgin: «Ey Emîr kovucu itimada lâyık olamaz» diye cevap verdi. O zaman Padişah: «Doğru söylersin» diyerek ondan razı oldu, kovucuyu da azarladı.

Ömer İbni Abdü'l-Azîz'e biri gelip bir başkasını kovulayınca buyurdu ki: «İstersen bu hususu inceliyelim, yalancı çıkarsın» «Ey îman edenler, eğer bir fâsık size bir habçr getirirse onu tahkîk edin» (Hucûrat/7) ayetinin işaretine girersin, «ötekini berikini daima ayıplayan, gammazlıkla lâf getirip götürmeye koşan...» (Kalem/11) sözüne dâhil olursun. İstersen seni afvedelim. Bunun üzerine adam: «Ey mü'minlerin Emîri! afveyle. Bundan sonra benden kovuculuk sâdır olmasın» dedi.

Arabın belîğlerinden Ziyad A'semîyi bir kimse Süleyman b. Abdü'l-Melik'e kovular. Süleyman emredip ikisini bir araya getirince Ziyad kovucunun yüzüne bakıp der:

«Sen öyle bir adamsın ki, gizli olarak sana itimat ettim. Sense bu itimadımı altüst edercesine açıkça ihanet ettin. Ve bu halinle hıyaneti ve günâhı açık olan kişilerin menzilesine düştün.»

Bazı filozoflar demişler ki: «Kovuculuk üç çirkin huy üzerine kurulmuş isyan suyu ve tuzlu zehirdir... Bu üç huy; yalan, haset ve nifaktır.

Hikâye ederler ki, bir kimse bir köle satar; yalnız satarken de kusurunun kovuculuk olduğunu söyler. Buna rağmen biri seçer, alır. Köle birkaç gün sonra beyinin hanımına varır: «Efendi seni sevmiyor, bun-

dan dolayı bir câriye almak istiyor. Ama ben bundan kurtarma yolunu biliyorum. Gece yatarken boğazının altından ustura ile birkaç kıl kes getir. Ben ona efsun yaparım. O zaman sana itaatkâr bir köle gibi olur» der. Hanım kölenin sözlerine kanıp onun dediğini yapmaya karar verir. Köle hanımı bu sûretle kandırdıktan sonra efendisine gider ve şöyle der: «Ben hanımının başkasına meylettiğini anlamış bulunuyorum. Seni öldürmeyi düşünüyor. Gece uyur gibi ol ki hakikati anlayasın.» Efendi böyle yapar. Gece uyur gibi olur, fakat uyumaz. Hanımının elinde ustura kesme yeri olan boğaz altına dayadığını görünce adam derhâl sıçrayıp kalkar ve tereddüt etmeden hanımını öldürür. Ertesi gün kadının akrabaları buna tahammül edemez ve adamı öldürürler. Hiç yoktan bu sebepten iki kabile birbirlerine savaş açar ve nice kimseler ölür.

Kovucunun bir sonu da şudur ki, çoğunlukla o kimseler gerçeği anlayınca kovuculuk edenle aralarında düşmanlık artar ve kovucu kişi hor ve hakîr düşer.

Bilhassa devlet erbabının, mevkî ve makam sahiplerinin kovucu kişilere kulak asmamaları çok önemli bir husustur. Zîra bu kapıyı kapamaz ve münâfıkın sözünü reddetmezse, kovucular güç kazanır, çoğalır. Nifakçıların kuvvet bulması sonunda dost ve ahbabı arasında ayrılıklar doğar. Kendisine hizmet edenler vesair kişilerle devletine hastalık illet olur, saadet eşiğine düzensizlik girer. Sonra da devlet sarayı ile ikbâl şerbeti yok olur gider.

Onyedinci Afet: İki yüzlü veya iki dilli olmaktır. Meselâ: İki düşmanın arasına girip herbirine bir türlü

söyleyerek aralarındaki düşmanlığı kuvvetlendirmektir. Bazı muhaddisler rivayet ederler: «Dünyada iki dilli olan kişiye Ahiret günü cehennem ateşinden iki dil verilir.» Başka bir hadîste de Ahirette Allah'ın katında en şerli kulların dünyada iki dilli olan yani bir guruba bir türlü, başka bir guruba öbür türlü söyleyenlerin olduğuna işaret edilir.

Bir insan birbirine düşman olan iki kişi ile dostluk kursa ve her biriyle normâl olarak konuşup iki yüzlülük yapmasa, ve birinden diğerine lâf taşımasa o zaman iki dilli olmuş olmaz. Aksine bunun adı makbûl olan «müdâra» olmuş olur. Bu sûretle aklı başında olan kişiler, bu uslûbu benimseyerek, iki tarafı da idare edip, ikisinin de düşmanlık ve kinlerinden uzak kalırlar. Yoksa her ikisiyle kemâl-i sadakat üzere dostluk kurmak mümkün değildir. Zîra hakiki dost onun düşmanına da düşman olur. Her ne kadar iki tarafa da tam bir sadakat müyesser olmazsa da iyi muamele etmek münasiptir.

Onsekizinci Afet: Övgüdür ki, bazı konularda bu yasaklanmıştır. İmam Gazâlî der ki: «Övgüde altı afet vardır. Dördü övene, ikisi övülenedir.

1. Övgünün çokluğu, övenin yalana sapması sonucunu doğurur. Fakir derim ki şâirler bu afete müptelâdırlar. Çünkü en iyi ve en yalan sözleri bu meslek erbabı zaman zaman söylemişlerdir.

Belki bazılarında bu hal cehalet ve takva azlığı sebebiyle küfre kadar varır. Arap şâirlerinden Mütenebbî bu vartaya çok düşmüştür.

2. Riyâdır. Zîra övmek sevgi dâvâsında bulunmaktır. Gerçeğe uygun olmayınca riyâ olur.

3. Anlaşılması, tahkîkî mümkün olmayan konulardadır. Bu âfet mutlak vasıflarla medhetmekte olur. Meselâ: «zahiddir, velîdir, vara' ehlidîr» demek gibi. Zîra zühdün hakîkati ve velayet ve vara'ın bir kimsede muhakkak varlığını bilmek müşkildir. Ama özel vasıflarda ilim mümkündür. Meselâ: «Filânı gördüm: Teheccüd namazı kılar. Sadaka verir» demek caizdir. Çünkü görülen, hissedilen bir iştir.

Bu âfetten sakınmak için Cenab-ı Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: «Bir kimseyi övmek ve tezkiye etmek muhakkak lâzımsa —benim zannımda böyledir— Hak Celle ve Âlâ'ya kimseyi medh ve tezkiye etmem deyin.»

4. Bir fâsıkı övmekle onun ferah ve süruruna sebep olmaktır. Hadîs-i Şerîf'te şöyle buyurulmuştur: «Günâha dalıp giden isyankâr kişiyi övene Allah Teâlâ gazap eder..»

Fakir derim ki; öven kişiye bir âfet de şudur: Zîllete düşmesi lâzım gelir. Mü'mine gerektir ki, zîllete düşmekten sakına! Bilhassa övgü dünya tamaı için olursa... Özellikle bu zamanda cömertlik, cûd ve kerem tamamiyle yok olmuş, fasîh övgülerle yıkılmış olup, methedeni dinlemek, vîran bir köşk gibi çökmüş bir ortama girmiştir. Zamanın emirleri, bir şâirin elinde kasîde görse, canı başına sıçrar ve belâgat sahibi biri, kıtasında inciler döktürüp sunsa, ızdırabından ecel terleri döker.

Övülen kişi için doğan âfetler:

1. Övülende büyüklük ve ucûbun meydana gelmesidir. Hikâye olunur ki, Arabın büyüklerinden Cârûd-ı

Abdî Hazreti Ömer (R.A.)'ın meclisine gelince oradakilerden bazıları «Bu gelen Rabîa kabilesinin efendisidir» dediler. Cârûd yaklaşınca Hazreti Ömer (R.A.) ona bir değnekle vurdu. O zât «Ey mü'minlerin emîri! Ne kusur işledim» deyince «Dediklerini işitmedin mi?» dedi Hazreti Ömer. O da «Bundan ne lâzım gelir» dedi tekrar. Bu sefer Hazreti Ömer şöyle buyurdu: «Sana kibir ve ucûb gelmekten korkup seni bu yolla zelîl ettim.»

2. Övülen, hakkındaki övgüleri işitince bunları kendisinde hakikaten var sanıp, daha fazla fazilet elde etmek için gayret etmekten vazgeçip tembelliğe düşmesidir.

Bu iki âfetten dolayıdır ki, Cenâb-ı Peygamber (S.-A.V.) huzurunda bir kimse başkasını övünce «Boynunu kestin buyurmuşlardır ve Hazreti Ömer «Övgü boğazlamaktır» buyurdular.

Ulemadan Mutarraf derdi: «Hakkımda yapılan övgüleri dinlemedikçe aslâ ruhen küçülmedim. Dinlediğim zaman ise küçülmüşümdür.»

Ziyad b. Ebî Müslim demiş ki: «Bir kimse medh-u senâsını dinlerken muhakkak şeytan orada belirir. Ama mü'minler böyle zamanda tedariklidir.»

Abdullah b. Mubarek «Bu iki söz haktır» derdi. Mutarraf'ın dediği havassın kalbidir. Ziyad'ın dediği avamın kalbidir.

Fakîr derim ki, bu sebepten mürebbîler salih bir vak'a görüp, salik keşf ve keramet arzeylese onu silip, «Bu, makamların aşağısı ve kerametlerin en zayıfıdır» derler ve mürîde aferin demezler ki, nefsi kuvvet bulmasın, azmasın. Bir mürîd anlatır: İyi bir vak'a görüp pîrime arzeyledim. Övüp dua etti. Ben de dizini öptüm. Bu anda gördüm ki, siyah bir kedi de benim dizime

ağzını sürüp öpüyor.

O halde övgüsünü dinleyen kimse gayet uyanık olması lâzımdır. Nefsine bakıp ucub ve kibirden kurtulmalı, tembellikten, ameli azaltıp, azmini kırmaktan uzaklaşmalıdır.

Bazı bilginler asla övgü dinlemezlerdi. Dinleyenler de durumun tehlikesini bilir, ucub ve riyâya karşı son derece uyanık olurlardı. Ve «eğer bu öven kişi beni hakikati üzere bilseydi, övmek değil, benden şikâyet ederdi» derlerdi.

Ondokuzuncu âfet: Sözde meydana gelen ince hatâ ve kusurlardır ki, bundan sakınmak zordur. Bunun için «Çok konuşan çok hatâ eder» denilmiştir. Özellikle söz din ve tevhîde, Hakkın zât ve sıfatına dair olursa ve söyleyen de âlim, ya da öğrenici olmazsa. Nitekim bu zamanda böylelerini çok görürüz. Hadîslerin ve vaazlardan bir iki sayfa gören, kürsîlere çıkıp avama va'z eder, Kur'an-ı Mecîdi fasid zannı üzere nakl ve tefsîr eder. Bir şahsa bir iki gün hizmet eden ümmî, hakikat ve marifet söylemeye başlar. Ümmîler için bu nev'î sözler sırf hatâ ve günahtır.

İmam Gazalî der ki: «Fesahata, beyan ve belâgata kadir olmayanların hatâ ve kusuru çok olur. Lâkin Cenâb-ı Hak, cehilleri özrü ile af buyurur. Nitekim Hadîs-i Şerîfte şöyle buyurulmuştur: Bir kimse «Allah diledi ve ben de istedim» demesin «Allah diledi. Sonra ben de istedim» desin ki, kendi dilemesi «sümme» (sonra) ile tehir ifadesine bürünsün de edâ etmekte kul, kulluğunu itiraf ve tezellülde bulunsun. Bu kula gereklidir. İlk edâda (söylenişte) helâk sebebi olan müsavat ve iştirak tevehhümü vardır. Bundan dolayı birinci nehyedildi, ikinci ise emrolundu.

Ve meşhurdur ki, bir kimse Hazreti Peygamber (S.A.V.)'in huzurunda «Allah ve Resulüne itaat eden kişi doğru yolu bulmuştur. Bu ikisine isyan eden kişi ise azıp sapmıştır» demişti.

Allah Resulü iştirak sigası ile «Bu ikisine isyan ederse» ifadesini kulluk edebine aykırı bulup «Hatip ne kötü söylemiştir: Sen de ki: (Allah'a ve Resulüne isyan ederse..)» buyurmuşlardır.

Yine şöyle buyurmuştur: «Sizden biriniz kulum ve ümmetim demesin. Hepiniz Hak'kın kulusunuz.»

Ve Hadîs-i Şerifte yine buyurulur:

«Münafık kişiye «ey efendimiz» demeyin.

Eğer o sizin efendiniz olursa muhakkak Rabbımzı kızdırmış olursunuz.»

O halde kâfir olanlara tazîm ifadeleriyle hitap haramdır, mahzurludur. Hattâ bazı Hanefî fetvâlarında vardır ki, bir kimse bu Mecusîye (ateş tapana) «Ey üstâd!» dese kâfir olur. Zamanımızda Yahudilere «Hoca filân» demek hatâlıdır. Selâm hakkında dahi alimler ilk önce onlara selâm verilmesin, onlar selâm verirse «Ve aleykum» denilsin ve buna bir şey ilâve edilmesin dediler. Ancak bir mü'min bir zimmîde bir ihtiyacı varsa önce selâm vermeye ruhsat verilmiştir.

Bazı lâfızlar vardır ki, bunları söylemenin küfrü gerektirdiği bu ümmetin fakihleri tarafından belirtilmiştir. Bunlardan çok sakınmak lâzımdır. Aksine bu zamanda da çok yaygındır. Dostlar, arkadaşlar bu lâfızları lâtife olarak söylüyor, dinleyenler de gülüşüyorlar. Söyleyen de dinleyip gülen de dinden habersiz kalıp, dalâlete doğru koşarlar. Bazı cahiller küfr olan kelimeleri, cehaletleri sebebiyle söylerler. Bilginler buna «bilmemezlik özür değildir» demişlerdir.

Bazı kişiler yemin konusunda mübalâğa ederler: «Eğer öyle değilse Allahı inkâr edeyim!» derler. Bazıları da karşılarındakilere «Bu işi yapmazsan kâfir ol» derler. Bazıları «Allah Teâlâ bilmektedir ki, bu iş ben den sadır olmamıştır» derler. Halbuki o iş ondan meydana gelmiştir. Bütün bu âfetler, tehlikeler ve belâlar lisandan çıkmaktadır. Ve söyleyen ya fâsık, ya kâfir olur. Hadîs-i Şerîfte şöyle buyurulmuştur: «Bir kimse arkadaşlarını gülüştürmek için bir söz söyler, bu söz onun yanında önemsizdir, aldırış etmez, ama bilmez ki o söz sebebiyle yetmiş yıl cehennemin içine düşer».

Küfr kelimesinin bir müşkülü de şudur ki, bunu söyleyen kişi mücerred «şahadet kelimesi» ile yeniden İslâma gelemez. Bilginlerimize göre, bizzat o sözden tövbe etmesi gerekir. Halbuki nice kişiler küfr kelimesini söylerler de tövbe etmeyi hatırlarına bile getirmezler. Allah korusun, ebedî şekavette kalırlar.

Bu müşkülün çaresi her sabah ve akşam şu duayı okumaktır:

«Allahım! Herhangi bir şeyle şirk koşmaktan sana sığınırım. Bu hususta bilerek veya bilmeyerek işlediklerimden affını diliyorum. Zira sen gaibleri bilicisin.»

Bilginler demişlerdir ki, «Bu duayı okuyan lisana. geçmişte gelen küfr kelimelerini siler, tövbe ve istiğfar olur, gelecekte de küfr kelimesinden Hak Celle ve Âlâ lisanını korur.»

Yirminci âfet: Avamın, ilmî incelikleri, Kur'andaki müteşabihleri, kader ve kazanın sırrını, şeriat ve hikmetin sırlarının müşküllerini sormasıdır. Aslında onlara lâzım olan îman edip amele gayret göstermesi-

dir. Lâkin nefs-i emmârenin âdeti üzere kişiye faydalı olanı yapmak acı ve ağır gelir, malayanî, faydasız ve fuzulî olan şeyleri yapmak şirin ve hafif gelir. Bilhassa avama bunun gibi gereksiz bilgilere dalmak pek hoş gelir. Zira şeytan ona şunu telkin eder: «Sen de bilgili ve fazîletli kişilerdensin. Rüsum ehlinin istılâhlarından bazılarını bilmemekliğin sana zarar vermez. İlimlerin hülâsası, maarifin özü bunlardır. Sen bunları zahir ulemasından daha iyi biliyorsun.» Özellikle tasavvuf ehlinden bazılarının sohbetinde bulunup Mantıkuttayr-ı Attar, Gülşeni Râz ve Zübde-i Ayni'l-Kudat-ı Hemedânî'den bir iki beyit okumuş ise kendini nüktedan ârif, derin bir hakikatşinas, ve şerîat uleması bâbında tahkiksiz zâhirî olur. Bazı ilimlerden birkaç mesele öğrenir yahut Türkçe kitaplarından veya bazı kişilerin ağızlarından bazı şeyleri alıp bununla bazı bilginleri imtihan ederler kendi ezberledikleri cevaba uygun değilse, onların cehline hükmederler.

Bu hastalık; üzerine düşeni yapmaktan öteye geçen kişilere ve dalâlet yolunun davetçilerine daha çok gelir. Kaza ve kader şüphesi fisk-u fucura dalmış kişilerin pâk olmayan cibilliyetlerinin eseridir. Bunlar şer'i emir ve yasakları düşünerek iyiliği emr ve kötülüğü nehyeden mü'minlerin sözlerini işitince cin ve iblis şeytanlarının kendilerini saptırdığı istikamette şeytanlaşarak, şu tevzîratı ortaya atarlar ve sâf zihinleri de bozmaya çalışırlar.

«Bütün hadiseler, oluşlar levh-i mahfuzda toplanıp da yazılı olanın mahvolması mümtenidir. O halde sen mecburî ve zorunlu bir fiil üzeresin. Orada yazılı olanlardan sana ait olanlarını yapmak mecburiyetindesin.

Mecburî ve zorunlu fiillerin azab görmesi hakikî adalete uygun düşmez, zulüm ve cevr olur. Bu suretle fiillere azap mümkün olmaz.» Nitekim Ömer Hayyam'a nispet olunan bir rübâîde «Kendisinin ve başkalarının mey (şarap) içmesi, Hakkın bilgisi dahilinde olduğu, eğer içmeyecek olursa Allahın ilminde cehl husule geleceği» ifade edilir.

Bu şüphe ile mutlak cebre inanırlar ve onlara göre peygamberlerin şerîât ve davetlerini(va'd, ve vâid. sevap ve ceza, salih ameller) fasit bir daire üzerine yorumlarlar. Aslında bâtıl yoldadırlar, zâhirî cebr olan şâirlerin beyitlerini temsil ederler. Bu görüşte olanlar beyitlerinde yukarıdaki fikirlerini zaman zaman işlerler. Zamanla telkin yoluyla insanların fikir yönünden zayıf olanlarının akîdelerini bozmaya yeltenirler. Bu fakîr de ilim ve marifetten uzak olan biri ile karşılaştı. Bir Ramazan akşamıydı. «Bazı müşküllerim var. Çözümünü isterim» dedi. Ben de oruçtan, teravihten ve namazdan başka meseleler soracağını hayâl ederek tam bir kalb genişliği ile «Buyurun» dedim. Başladı kader ve kazaya dair az önce bahsettiğim şüpheleri saymaya. Ben ona şöyle dedim: «İlkönce kader ve kazanın sırrını araştırmak yasaklanmıştır. Zira kaderin sırrı ince ön bilgilere mebnîdir. Tam mü'mine ve iyi kula gereken odur ki. padişahın kesin bir fermanını yerine getirmeye acele olarak yönelmektir, bahane ve illet arama eşiğinde oturmamaktır.

«Nasıl ve niçin»'den, «Oldu, olmadı»'dan dem vurmamaktır.

Meselâ: Sen cihân padişahının işini yapan görevlileri arasındasın. Sana bir emir gelip şu vazifeyi yapacaksın

bu ferman niçin böyle geldi. Ve benim buna uymaya gücüm ne cihettendir? diye araştırmaya mı başlarsın. Eğer ikinci yolu seçersen, ilkönce memurluktan uzaklaştırılırsın, ikinci olarak cezayı hak edersin. Cihan padişahının fermanına karşı gelen bu cezayı hak eder.

«Onun birliğine Lâ Raybe (şüphesizlik) sayfası hüccettir.»

Bu dergâhta bahane arayıp fermanını dinlemeyen ne derece azaba düşer ve nasıl rezîl ve zelîl olur? Düşün!...

Rivayet olunur ki, bir kimse Ömer İbn-i Abdül-aziz hazretlerine kaderin sırrına dair sorunca şöyle buyurdu:

«Muhakkak ki Allah Teâlâ sizden kaza ve kadere dair bir şey isteyecek değildir. Ama emrettiği ve yasak ettiği şeylere (uyup uymadığınızdan) soracaktır.»

İkinci olarak şunu bil ki, kader: İlm-i İlâhînin, kulun kudretinin bir fiili yapması veya yapmaması tarafına ait olacağına dair ezeldeki takdirinden ibarettir ve levh-i mahfûzda yazması buna işarettir. Fiil kul için zorunlu ve kul fiilinde mecbur olmak lâzım gelmez. Zira hiçbir şüphe taşımayacak şekilde apaçıktır ki, kulun fiili, ateşin yakıcılığı ve suyun soğutuculuğu gibi zorunlu değildir. İstekle olan beden hareketi ile, hastalık sebebiyle olan beden hareketi arasındaki farkın apaçık olduğunu akıllılar değil, çocuklar ve deliler bile anlayabilirler.

İlm-i ezelînin bir tarafa ait olması, kulun istemesi ile o tarafı seçmesindendir. Yoksa kulun o tarası istemesi ilm-i ilâhî, o tarafa müteallik olduğu için değildir. Zira ilim malûma tabidir. Malûm, ilme tâbi değildir. Nakkaşın duvara atın suretini o şekilde yapması, aslında ve hariçte atın o surette olmasındandır. Yok-

sa atın hariçte bu şekilde olması, nakkaşın duvara böyle resmetmesinden dolayı değildir. Yine bunun gibi, ilm-i ezelîde bir fiilin bir tarafına müteallik olduğu, mükellef ihtiyarı ile o tarafı seçeceğinden dolayıdır. Yoksa müteallik olduğundan değildir.

O halde ilm-i ilâhîyi isyana nisbet ve illet etmek son derece cehaletten, cibilli noksanlıktan doğmaktadır. Nitekim Hayyam'ın rubaisine cevap olarak Hoca Nasire nisbet edilen rubaide şöyle denilmiştir:

«(Hayyam) bir rubai söyledi ki: «Günah bence işlenilmesi kolay bir şeydir..» Halbuki ezelî ilmî isyana günaha sebep yapmak, aklı başında olanlara göre büyük bir cehalettir.»

Şüphenin cevabı bu üslûp üzere tavzih olundu ve hak mezhep bu parlak beyan ile doğrulandı. Ve bana bu şüpheleri yönelten fuzulî kelâm sahibi kişi isteyerek veya istemeyerek sustu, intizamsız sözlerini kesti.

Malûm ola ki, sunduğumuz bu bilgi şeriat ulemasının ve ümmet imamlarının yazılarından alınmıştır. Ama tasavvuf şeyhleri ile hükema bu makamda bir takrir sundular Biz bunu da belirtelim ki, kitabımızı okuvup inceleyenler melikü'l-Allâm olan Allahın yardımıyla tam bir anlayışa ulaşıp, zulmetin şek ve şüphelerinden necat bulsunlar!

Önce şu bilinsin ki, hakimler hikmet kitaplarında belirttiler ki, her ihtiyarî fiil sahibinden sadır olur. Bunun da elbette prensipleri vardır. Bunlara uymak gerek ki, meydana gelsin. Bu prensipler hakimlerin çoğunluğuna göre dörttür. Ama hakim Şihabu'ddin Suhreverdi've göre üçtür.

1. Sadır olacak fiil ne nesnedir? O şekilde düşünmek gerek. Yine o fiilin faydası olduğunu tasdik etmek

gerek. Gerek tasavvuru mutabık ve tasdiki yakîn hükmü, gerekse tasavvuru muttabık olmayan ve tasdiki hayalî ve cehlî olsun.

2. Bilinen ve zikrolunan tasavvurdan doğan şevk ve meyildir. Bu şevk ve meylin ilmin dışında ve ihtiyarî fiilin prensiplerinden olduğu zaruri olarak vicdanen malûmdur. Nice kimse bir fiili tasavvur ve faydasını tasdik eyler. Ama o fiil tarafına şevk ve meyli doğmayıp o iş meydana gelmez.

3. İcmâ ve azimdir. Yani fiilin meydana gelmesi tarafına görüşünü toplamak ve niyet etmek, karar vermektir. Bunun da bir temel olduğuna delil şudur: Nice kişiler bir işi tasavvur eder, faydasına inanır, meydana gelmesi tarafına yönelir, şevk ve meyli vardır. Lâkin bir şey engel olup isteği varken feragat eder. Buna göre istekten sonra bir karar şartmış. Sühreverdi der: Bu «icmâ ve azim» dediğimiz şey gereklidir. Lâkin bu yine şevkin üstün gelmesi ve kuvvet bulmasıdır. Yoksa başka bir sebep değildir.

4. Vücut organlarının harekete geçmesidir. Bunun gerekliliği delile mhutaç değildir. O halde ihtiyarî fiil önce tasavvur ve faydasını tasdik, bundan istek ve meyil meydana gelerek karar mertebesine ulaşması, ondan da organların hareketi ile varlığa çıkarılmış olur.

İlim kendisine müteallik olmayan, ya da malûm ise istek ve arzunun tesiriyle olmayan fiil ıztırarıdır. Cansız varlıkların hareketi ve elin titremesi gibi.

Mü'mine lâzımdır ki, her an ve saat kendi kuvvetini düşürüp yok ederek bütün kuvveti Hak Celle ve Âlâya *isnad ve hasreylesin!* Lisân-ı hal ve kâl (söz) ile Hak Teâlâ'dan tevfik ve tâat hususunda imdat isteyerek hay-

ra ulaşmak için yalvarsın! Kendi kuvvet ve kudretine dayanmaktan sakınmalı. Eğer tâat meydana gelirse «Ya Rab! Sırf senin imdad ve yardımındır» diyerek şükredip, senâ etmek suretiyle onun artmasına uğraşsın. Eğer günah sadır olurda rezil mülhit gibi «Senin takdirin böyle imiş, benim ne günahım var?» demesin. Aksine kendi nefsinden bilsin, işlemiş olduğu bu kabahati nefs-i emmâresine dayandırsın. Kulluk edebi budur.

Bazı irfan sahibi kişiler şöyle demiştir: «Mükellef bir kul şu iki halden birinin dışında kalamaz. Ya hayır ve tâate mazhar olup sevilir, övülür; ya şerre yuvarlanıp kötülenmeyi hak eder, nefret edilir. Kulluk edebî oldur ki, şer işlediği zaman vücudunu Cenâb-ı Hakka siper etmeli ve ona hiçbir zem ulaştırmayıp, bütün kötülemeyi kendi nefsine yöneltmeli. Eğer Cenâb-ı Hakkın fazlı ve yardımı ile iyiliklere ulaşmışsa bu defa Hak Teâlâ'yı nefsine ve Âlâya yöneltmeli, nefsini hasrettiği medh-u senâdan uzak tutmalıdır. Kendini beğenmekten uzaklaşıp, kulluk tâcını giymeli. Bütün enbiyânın ve evliyânın yolu bu olup, bu süsle süslenerek bu edeple edeplenmişlerdir.» Nitekim Hazreti Muhammed Mustafâ (S.A.V.) buyurur: «Rabbim beni en güzel terbiye ile edeplendirdi.» Yine bu edep zincirindendir ki, Kur'an-ı Kerîmde İbrahim Halil'den hikâye eder: «(O Rabb)ki beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Bana yediren, bana içiren odur. Hastalandığım zaman bana şifa veren odur.» (Şuara/78-80)

«(O Rabb) ki bana hastalık ve şifâ verir» demedi, Cünkü hastalık elem veren, acı veren şerdir Bunun için bunu Hakka izafe etmeyip kendine izafe etti. Şifa ki, nimet ve hayırdır. Bunu Cenâb-ı Hakka izafe eyledi.

Ümmü'l kitap ve hayru'l-hitap olan fâtihâda da bu edebî gözetmeye işaret edilmiştir: «Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet, gazaba uğrayanlarmkine, sapıklarınkine değil» (Fatihâ/5-7) buyurup saadet ve hidayet ehline olan nimetleri sarih olarak Hak Teâlâya nisbet olunmuş olup «En'âmte âleyhim» buyurulmuş, dalâlet ehline gazap ve idlâl Hak Celle ve Âlâ'ya nisbet olunmamış, «Kendilerine gazap sapıklık verdiklerinden gayrilerinin yoluna» denmemiştir.

Cenâb-ı Hakkın kelâmında pek çok lâtîfeler vardır. Bu lâtif işaretlerden gaye akıllı kişilere edebi beyan edip edeplendirmektir. Bu yüzden bazı kemâl sahibi mutasavvıflar tasavvufu «Edepten ibarettir» diyerek tarif etmişlerdir.

«Ebed devletine ulaşmanın esası edeptir. Akıl sultanının şerefi edeptir.»

«Ey arkadaşlar, dostlar! Nefsinize edep veriniz. Zira aşk yolları tamamiyle edepten ibarettir».

Cebir ehli derler ki; «Şeytanın kötü yolu seçmekte ne suçu var? Lânetlenip kovulması mukadderdir. İyi lik yollarını terkedip kötü yolda gideni kınamamalı. Çünkü kulların fiilleri hayır ve şer cinsinden ezelî ilimde tespit edilmiş olup, levh-i mahfuzla bütün hâdiseler ve oluşlar yazılmıştır.» Bu sözü, iyiliği terkedip kötülükleri işlemeye sebep ve mazaret sayan dinsizdir. Bu kişi eğer itikat bakımından dalâlete düşmeyip, sırf ince gaye ve hakikatler dâvasının peşinde olup da kelâm etmişse, malayanî işlemiş, bid'at sahibi, gerekmeyen hususlarda uğraşan biridir. Eğer ansızın şüphenin karanlığına düşmüş ise yukarıda söylediğimiz cevabı oku-

yup yetinsin, şüpheyi defetsin. Muhakkak Allah Teâlâ hidayet yollarına kavuşturucudur.

Lisanın âfetlerinden bu kadarını açıkladık. Bu miktarla yetinelim ve biz de lisanın âfetlerinden sakınarak söze son verelim.

DİĞER REZİLETLER..

Üstünlük ve öğünme: Öğünmek ve kendisinde olmayan faziletleri var iddia edip haddinden fazla ve mertebesini, hakkı olan derecenin çok üstünde tutmaktır. Hakikatte bu çirkin huy, kendini beğenme ile yalandan mürekkeptir. Bu huya sahip olan kişi daima yüksek mertebelerde olduğunu iddia edip fazilet erbabını tahkir ederek küçük görür. Kardeşlerinin haklarını gözetmekte kusur işler. Şahsını büyük görüp kendinden başkalarını küçük görür.

Kendini beğenme ile yalancılığın ilâcı daha önce açıklamıştı. Bunun ilâcı da aynen onlarınki gibidir.

Cimrilik ve hasislik: Buhl'ün çirkin bir huy olup sehanın zıddı olmakla büyük bir rezilet olduğu malûmdur. Bunun çok çirkin bir huy olup sehanın da büyük bir fazilet olduğunu İslâm dini bildirmiştir. «Kim nefsinin (mala olan) hırsından ve cimriliğinden korunursa işte muratlarına erenler onların tâ kendileridir» (Haşr/9) Şuh, şiddetli bir cimriliktir. Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

«Allahın (fazlu kereminden) kendilerine verdiğini (sarf-u infakta) cimrilik edenler zinhar (sakın) bunun, kendileri için bir hayır olduğunu sanmasın(lar). Bilâkis bu, onlar için bir şerdir» (Alî İmran/180).

ve Hadîs-i Şerîfte şöyle buyurulmuştur: «Cimri, asla Cennete giremez.» Yine şöyle buyurulmuştur:

«Üç huy vardır ki, her birisi sahibini helâk eder: Birincisi: Nefsin kendisine uyduğu kalp ve ruha hükmü carî olmuş olan şiddetli cimrilik.. İkincisi: Nefsin tâbi olduğu heva, yani bâtıla meyletmek. Üçüncüsü: Kişinin nefsiyle ve kemaliyle övünmesidir.» İbn-i Abbas'tan rivayet edilir ki, Hak Teâlâ «Adn Cenneti»'ni yaratınca «Süslen» diye emreyledi, nehirleri izhâr et! Bunun üzerine Cennet de selsebil nehrini, kokusunu, serinliğini takındı. Bal, süt aktı. Hak Teâlâ yine buyurdu: «Üzerinde yatılıp oturulacak karyola ve sandalyelerini, hurilerini de göster!» Cenâb-ı Hak bunlara bakıp Cennete «Şimdi şöyle:» deyince, Cennet fasih bir lisanla şöyle dedi: «Bana giren kişiye ne mutlu!» Hak Celle ve Âlâ buyurdu ki: «İzzet ve celâlim hakkı için cimri kişiyi sende durdurmam.»

Eğer cimriliğin kötülenmesi ve cömertliğin övülmesi hakkında gelen âyet, hadîs, eser, haber ve şiirleri yazacak olursak söz haddinden fazla uzar. Şimdilik bundan feragat edip «Çirkin cimrilik» nedir? Bunu beyan edip ilâcını açıklayalım:

Cimriliğin çeşitli tarifleri yapılmışsa da en doğru tarife göre cimrilik, şer'an vacip veya mürüvvet yüzünden münasip olanı, gücü yettiği halde vermemektir. Meselâ: Bir insan şer'an gerekli olan zekâtı vermezse cimri olur. Şer'an gerekli olanı verip de mürüvvet yolunda lâzım olanı terkeylese, meselâ: Çok mala ve büyük nimete sahip olup akraba ve komşularından dar bir maişet içinde şiddetli fakirlik süren salih fakirlere yar-

dım etmezse, zekâtını vermiş olsa bile, bu kimse cimriler arasına girer ve cimriye isabet edecek azap ona da ulaşır. Mürüvvetin gerektirdiği yardımlar şahıs, zaman ve duruma göre muhteliftir. Meselâ: Bir fakirin cüz'î bir şeyi tutması mürüvvetine engel değildir. Ama zenginin tutması mürüvvetine manîdir. Ziyafetler de çok üstüne düşüp incelemek mürüvvetten değildir. Muamele ve alışverişlerde incelemek mürüvvete aykırı gelmez. Ancak haddini aşmamış olmaması gerekir. Kefen ve kurban alırken çok incelemek (ince eleyip sık dokumak) mürüvvete engeldir. Her hususta mürüvvetin belli bir ölçüsü yoktur. Lâkin selîm zevk ve sahîh akıl ile «Ne mertebe mürüvvete mani, ne mertebe değildir» bilinir. O halde bir kimse farz olan zekâtı vermese veya malının iyisinden değil, âdisini verse en çirkin bir cimridir. Bunları yerli yerinde verse de münasip olan yerde mürüvvet eylemese yine cimridir. Ama öncekinden hafiftir. Bunu da yapmazsa yani farz olan zekâtı, malının uygun olanından verse, münasip olan yerlerde mürüvvet eylese o zaman «Kim nefsinin hırsından ve cimriliğinden korunursa» (Haşr/9) derecesinin başlangıcı ona hasıl ve îsâr, bezl ve sehâ-yı nefs makamının evveline vâsıl olur. Lâkin cömertliğin ve îsârın mertebeleri farklı, cömertlik ve kerem sahipleri de ihsan ve in'am makamında nice tabakadır.

Îsâr, kendisine lâzımken sabredip başkasına vermektir. Nitekim Kur'an-ı Kerîmde şöyle buyuruldu:

«Kendilerinde fakr-u ihtiyaç olsa bile (onları) öz canlarından daha üstün tutarlar» (Haşr/9)

Îsâr, tahammül ve sabredip asla pişmanlık duymayanlar için yüce makamdır. Ama îsârdan sonra sabredemeyip pişman olmak ihtimali varda terki evlâdır.

Cimriliğin sebepleri: Hoca Nâsırî şöyle der: Düşünülürse cimriliğin 3 sebebi vardır: 1. Fakirlik ve ihtiyaç, korkusu. 2. İfrat derecesine varan mal sevgisi, 3) Kötü bir ruhî bünyeye sahip olmaktan dolayı başkasına bir hayrın ulaşmasını istememek.

İmam Gazalî, mal sevgisinin iki sebebi vardır der. 1) Uzun emeli içine alan zevk verici şeylere karşı olan sevgi. Meselâ: bir kimse uzun ömür hayal edip, uzun ömrü boyunca zevk verici şeylerden lezzet almak ve güzelliklerinden faydalanmak isteyince, bu zevk verici şeylere ve güzelliklere kendisini ulaştıracak mala sevgisi artması icap eder. Uzun emel sahibi olmasa: Meselâ: Ömrün göz açıp kapayıncaya kadar hattâ bundan daha az bir zaman içinde âhiret seferine çıkacağını düşünse, o zaman bir gün muhakkak ayrılacağını bildiği mala o kadar sevgi bağlamaz.

Bazı kişiler evlâdının var olmasını da kendi bekası gibi mal sevgisine sebep kılar ve mal biriktirme hırsına düşer. Bunun için Cenâb-ı Peygamber şöyle buyurdu: «Çocuk cimrilik ve korku mahallidir.»

2. Bizzat mal sevgisidir. Nitekim bazı kişilerin biriktirilmiş o kadar malı ve parası olur ki, normalin üstünde ömrü olsa her gün harcadığının ve infak ettiğinin kat kat fazlasını harcasa, yine de bir noksanlık gelmez ve bir taraftan da geliri sürekli olarak devap edip, fakir düşme ve muhtaç olması ihtimali yok olduğu halde, yine de bizzat mala ve paraya aşk ve dostluğunu devam ettirerek gerekli olan zekâtından bir tane, ne de mendup olan sadakadan bir kuruş verir. Belki kendisi hakkında bile çok azla yetinip, ekmek ve tuzla iktifa eder. Mallarını mirasçılara yer altında defneyler.

Hattâ bazıları bunlara intikalinden de kederlenip ah ü zâr eder. Bu gibileri çoktur. Bunlara dair haberler meclislerde söylenir durur. Bu söylenenleri anlatmaya ihtiyaç yoktur.

Bu hastalığın ilâcı pek zordur. Cimrilik hastalığına tutulan kişi şuna benzer: Bir kimse bir sevgiliye âşık olur, kendisini ona ulaştıracak elçiye de âşık olur. Zamanla asıl sevgiliyi unutup aracıya döner. Bu örnekteki asıl sevgili nefsin iştiha duyduğu şeylerdir. Bu iştiha verici şeylere kavuşturucu elçi mal olduğundan zamanla asıl sevgi mala dönüşür. Ve her zevk verici şeyden mal biriktirmek daha sevgili olur. Kendilerine cimriliklerini kınayıp «Gücünüz yeterken fakir gibi yaşıyorsunuz ve dünyada azap çekiyorsunuz» deyince şöyle cevap verirler. «Bize göre mal toplayıp biriktirmek bütün lezzet verici şeylerden daha tatlıdır. Bütün iyi şeylerden daha iyidir. Biz de dünyanın biriktirme nimetinden faydalanırız. Bu suretle yaşamanın sevinci içindeyiz.» Ama bu düşünüş, büyük bilgisizlik ve sapıklıktan doğmaktadır. Zira ihtiyaçlar giderilmez, isteklere erilmezse altın ile taşın ne farkı kalır?

Bu halde daha ızdırap veren, pişmanlık doğuran pislik var mıdır ki, dünyada fakirliğin mihneti, sıkıntısı altında ezilirler, âhirette ise zenginlik hesabına uğrar, azaba düşerler. Her ne kadar mal toplamak nefislerine gayet zevkli bir iş ve bu zevke ermeyi iyilik ve değerlilik zannederelerse de, bu davranışları necasetten lezzet almak, köpeklerin leşlerinden faydalanmak gibi nefsin pisliğinden, cibilliyetlerinin alçaklığındandır. Allah Teâlâ bizi bu halden korusun!

Cimriliğin ilâcı: Cimriliğin sebeplerinden birinin mal sevgisi olduğu ve mal sevgisinin sebepleri belirtildi.

Herşeyin zıddı ile ilâç olunur. Mal sevgisi kanaat ile, uzun emel de ölümü hatırlamakla normale döner. «Binlerce (kişi) meşakkat ve zahmet içinde mal topladılar. Sonra başkasına koyup hasretle gittiler.» Mal onların ecellerinden sonra bakî kalmalarına sebep olamadı. Şu dakika mallarını başkaları harcar ve onlar toprağın içinde elem çeker, teessüf eder. Evlât için hırs ve cimrilik çok büyük bilgisizlik ve ahmaklıktır. Onu yaratan rızkını takdir edip verir. «Yerde yürüyen hiçbir canlı hariç olmamak üzere rızıkları Allahın üstünedir.» (Hûd 6)

Nice kişilere baba ve anasından bir tane miras intikal etmez de yine Hakkın fazlından o kadar mal ve mülke sahip olur ki, baba ve dedeleri hayatlarında görmemişlerdir. Nice kişilere de baba ve anasından sayısız mal kalır da kısa zamanda biter, telef olur. Fakir ve zelîl olur. O halde vâris için hazine bekçiliği bâtıl bir hayal ve evlâdına bırakacağı mala güvenerek huzur duyan ahmak ve câhildir. Hikâye olunur ki, Sultan Mehmet zamanında Karun gibi zengin bir tüccar vardı. Saniyet öne alınması veya geriye kalması mümkün olmayan mukadder ecele uğradı, ölüp gitti. Sevgili oğluna sağlığında yüzyıllık ömür tasavvur edip, her bir güne bin dirhem harcayacak şekilde mal ve para bırakmıştı. Oğlu insafsız bir israf ile bu bitmez gibi görünen serveti berbat eyledi. Tüfekleri altın - gümüşten işletir ava gider, kese dolusu paraları saçıp çevresindekilerin kapmasını kahkahalarla seyrederdi. Bundan zevk alır, günde yüzlerce kese parayı döküp saçardı. Nihayet depo bitti, genç solup kurudu, durakladı. Sultan Mehmet (Allah rahmet eylesin) duyunca o israfçı genci babası cimrilikle meşhur olduğu için çağırıp ona sermaye ver-

mek isteyince demiş ki: «Ey şah, yeryüzü devletiniz sayesinde emîn olsun! Bu kulu fakirlikten zenginliğe yükseltmek mümkün değildir. Zira peder bu hakîri celâl sahibi Allaha ısmarlamayıp mala ısmarlamıştır. Haktan başkasına ısmarlanan zelîl ve Allahın fazlından gayrisi hakîrdir, değersizdir. O halde bu çocuk için himmet eteğini yırtma. Fâsık olursa fâsıka âlet fesattır. Ona yardım etmek günahta ona katılmaktır.»

Azizlerden birisine altmış bin dirhem ulaşmıştı. Hepsini sadaka verdi. Bunun üzerine demişler ki: «Bir miktarını evlâdına biriktirsen olmaz mıydı?» Bunlara şöyle cevap vermiş: «Hayır! Aksine o dirhemlerin hepsini Allah Teâlâ katında nefsime azık ve Allah Teâlâ hazretlerini de evlâdıma azık kılarım.»

Bu söylediklerimizi ve sâir cimrilerin hallerini Allah ve insanların yanındaki çirkinliklerini düşünüp kendine zorla riyâ olan cömertliği yükle. Yani gösteriş gibi de olsa cömertliğe kendini zorla! Sonra bu huyla ahlâklanıp riyâyı da defetmeye çalış. Bu ilim ve amel çareleri ile mizacını ıslâh eyle! Allah böylelerini başarıya ulaştırıcıdır.»

CÖMERTLERDEN HABERLER...

Şimdi de cömertlerin hallerinden haberler, hikâyeler verelim: Ümit ederiz ki: cömertlik sıfatının elde edilmsine ve cimrilikten kaçınılmasına sebep olur.

Hazreti Muhammed (A.S.)'a ulaşan Arap kabilelerinden Benî Haşim cömertlik konusunda çok adam yetiştirmiştir. Emevî ve Abbâsî halifelerinin çoğu da bu hususta âdeta birbiriyle yarış etmişlerdir. İlk İs-

lâm devrinde yaşamış müslümanlar da bu huy ile ahlâklanmışlardı. Bunların başında Abdullah b. Câfer Tayyar gelir. Kendisi Muaviye'nin yakın dostlarındandı. Her yıl yüz kere yüzbin dirhemi fakirlere, muhtaçlara, yetimlere verirdi, dağıtırdı. Hattâ bazılarına da borçlu kalırdı. Muaviye'ye «Abdullah b. Câ'fer'e devlet hazinesinden para vermek doğru değildir» denilince Muaviye: «Ben bunu Abdullah'a değil, Medine fakirlerine veriyorum, araştırın» dedi. Bunun üzerine araştırdılar. Hakikaten Abdullah hepsini fakirlere, yetimlere, dul olup muhtaç durumda olanlara talebelere vermiş, dağıtmış, kendisi fakir düşmüş! Daha önce Abdullah'a ta'nedip söylenti çıkaranlar inceledikten sonra bütün devlet hazinesini ona vermenin fakirlere vermek anlamına geldiğini itiraf ettiler.

Bir gün Abdullah bir kaybını araştırmak için yola koyulmuştu. Bazı hurma bahçelerinin yanından geçiyordu. Gördü ki, siyah bir köle bahçede çalışırken ona üç öğünlük azık getirdiler. Aniden bir köpek bahçeye girip kölenin yanına vardı. Bir öğünlük ekmeği ona verince hemen yedi, köle sonra ikincisini de verdi. Köpek onu da yeyince üçüncüsünü de verdi. Onu da yedi. Abdullah yaklaşarak seslendi:

«— Ey köle, niçin bir günlük (üç öğünlük) yiyeceğinin hepsini verdin, îsâr ettin, kendin muhtaçken ona verdin? Ve kendin açlığı seçtin?»

Köle cevap verdi:

«— Gördüm ki bu köpek gariptir, uzak diyardan gelmiştir. Açtır ve nasibini aramaktadır. İşte bundan dolayı onu mahrum etmeyi cimrilik telâkki ettim.»

«— Peki bugün ne yiyeceksin?»

«— Aç kalacağım ve sabır arkadaşım olacak.»

Abdullah görüp işittiklerinin pek tesiri altında kalarak «Halk beni cömert bilir. Halbuki bu siyah köle benden daha cömerttir» dedi. Köleyi ve hurma bahçesini sahibinden satın aldı. Köleyi azad etti. Hurma bahçesini de bütün âletleriyle ve ağaçlarıyla onun mülkiyetine verdi.

Abdullah'a dediler ki: «Sen ondan daha cömert oldun. Zira onun verdiği üç öğünlük yemek, seninki ise değerli bir köle ile, değerli bir hurma bahçesidir.» Abdullah da bunlara şöyle dedi: «Ne yazık ki, onun verdiği, sahip olduğu mülkün hepsi, benimki ise sahip olduğum şeylerin bir kısmıdır.»

Bir gün Abdullah hazretlerine dediler ki: «Cömertlikte ifrata gitmekten ve çok vermekten birazcık feragat etseniz de borcunuz ödenip, ehlinizin gönlü hoşnut olsa!» Abdullah buna da şöyle cevap verdi. «Hak Celle ve Alâ bize veriyor, biz dahi Hakkın kullarına dağıtmayı âdet eyledik. Korkarım ki, ben âdetimi değiştirirsem Hak Teâlâ dahi âdetini değiştirerek verdiğini bizden kesmekle hem iflâs ederim hem de infak ve ihsandan mahrum kalırım.»

Hazreti Ayşe'ye İbn-i Zübeyr'den yüz seksen bin akçe geldi. İşâreti üzerine döktüler. Tabak tabak Medine'nin fakirlerine dağıttı. Sonra Ümmü Zere: «Getir yiyeceğimizi iftar edelim» dedi. Allahın sevgilisinin evinde gıda olarak ekmek ve zeytin vardı. Câriye «Bize de iki dirhem verseydin de et alıp iftar etseydik olmaz mı idi?» deyince Ayşe (R.A.) «Eğer deseydin verirdim» buyurdu.

Peygamberimizin iki torunu Ebû Muhammed Hasan Ebû Abdullah Hüseyin ve cömertler halkasının

başı Abdullah b. Câfer Tayyar ile Hacdan geliyorlardı. Çölde şiddetli bir yağmurla rüzgâra tutuldular. Sonra bir Arabın çadırını gördüler ve içeriye girdiler. İçeride yaşlı bir kadın vardı ki, fakirlikleri belli idi. Develeri bile kalmamıştı. İçecek bir şey istediler. Çadırın yanında bağlı olan keçiyi göstererek «Sütünü sağın da için» dedi. Yiyeceğin var mı dediler: «Bu keçiyi kesin de size yemek pişireyim» dedi. Öyle yaptılar. Hâsılı, yaşlı kadın onlara büyük izzet ve ikramla cevap verdi. Sabahleyin hava açınca —Eğer ihtiyacınız olursa Medine'de bizi bulun— deyip atlarına binip yola koyuldular. Akşam olup kadının ihtiyar kocası sahradan gelip de, keçiyi yerinde bulamayınca durumu sorup öğrendi ve «Bilinmeyen bir topluluk (Biz Kureyşteniz) demekle geçim sebebimiz olan keçiyi telef etmişsin» diyerek kızdı. Bir zaman sonra ihtiyarın fakirliği arttı. Medine'ye gelerek sırtlarında yük taşıyarak geçindiler. Bir gün İmam Hasan (R.A.) otururken yaşlı kadın tesadüfen oradan geçiyordu. İmam onu tanıdı ve «Gel ey Allahın kulu, acaba beni tanıyor musun?» deyince o «Hayır» dedi. Bunun üzerine «Ben senin misafirin değil miyim?» dedi. Bunun üzerine «Bildim, seni tanıdım» dedi. İmam Hasan, bin dinar ve bin koyun vererek İmam Hüseyin'e (R.A.) gönderdi. İmam Hüseyin de bin dinar ve bin koyun vererek Abdullah b. Câfer Tayyar'a gönderdi. Abdullah b. Câfer iki bin dinar ve iki bin koyun bahş etti.

Mervanilerde Mihleboğulları, Abbasîlerde Bermekokulları kerem sahiplerinin başında gelir.

Yezîd b. Mihleb'i Horasan Emirliğinden Haccâc azledince «Memleketin malını gizledin» diye her gün azap

verdi. Yezîd her günün azabını yüz bin akçe vererek gideriyordu. Bir gün topladığı akçeyi yanına gelip şiir sunan şaire verdi. O günün azabına sabretmeye karar verdi. Olay Haccâc'ın kulağına kadar varınca Yezîd'i davet edip şöyle dedi: «Ey Horasanlı! Bu hale müptelâ iken nasıl cömertlik yapıyorsun? Bu derece nasıl kerem sahibisin? Madem öyle ben de sana bu günün ve bundan sonraki günlerin azabını verdim.»

Bermekoğullarının cömertiliği de pek meşhurdur.

Cafer b. Yahya-i El-Bermeki Hacca giderken, Medine yakınında Vadiy-i Akîka'dan geçiyordu. Karşısına bir kadın çıkarak, bir şiir sunmuştu. O kadına büyük ihsanda bulunda. «Akîk vadisinden ve onun sakinlerinin yanından geçtim. Bana bahar yağmurunun az olduğundan yakındılar. Ama Cafer oradan geçtiği için ilkbahar onlara zarar vermedi.» Cafer b. El-Bermekî bu kadına büyük ihsanda bulundu.

Yine bir gün kendisine gelerek iki şiir takdim eden şâire onbin dirhem bahşiş vermişti.

Ubeydullah b. Mansûr anlatıyor: Bir gün Fazl b. Yahya El-Bermekî'nin bulunduğu bir toplulukta idim. Kapıcı «Ansızın kapıda bir genç belirdi. Benim emîr ile geçmiş hukukum var diyerek izin istiyor» dedi' Fazl «İzin ver gelsin» dedi. Az sonra bir gencin geldiğini gördük: Görünüşü fakirâne idi ve yüzünde güzellik ışığı parıldıyordu. Genç edeple selâm verdi. Otur manâsına gelen işareti görünce oturdu. Heyecanı gidip söz söylemeye gücü gelince, emîr Fazl «Hâcetin nedir?» diye sordu. Bunun üzerine genç «Kuvvetimin zayıflığı görünüşümün fakirliği asıl muradımın ne olduğunu gösterir.» Fazl «Peki dedi, ya bizimle geçmişteki hukukun nedir?» dedi. Genç cevap verdi: «Doğumum emî-

rin doğum gününe rastlamıştır. Evim de emîrin sarayına komşudur. İsmim de emîrin isminden türemiştir.» Emîr konuştu: «Ev eve yakın olabilir, isminin ismimden türemesi de mümkündür. Ama doğum zamanımıza doğumunun rastladığını nerden bildin?» Genç tekrar cevap verdi: «Annem her zaman derdi ki: «Sen dünyaya geldiğin gece Emîr Yahya'nın bir oğlu olup adını Fadl koydular. Sana da Fudayl ismini verdik, emîr adından türeterek. Lâkin onların bizden önce ismi koyup bizim ondan türeterek sana ondan sonra isim verdiğimizin delili Fadl'ın küçültülmüş ismi (ism-i tasgir) oluşudur. Onların fazîletleri yüksek olsun!» Fadl tebessüm ederek dedi ki «Senin yaşın ne kadardır?» Genç: «Otuzbeş yaşındayım» dedi. Fadl «Doğru söylüyorsun benim doğum tarihim buna muvafıktır. Ama bu kadar zamandır bize niçin gelmedin?» deyince genç şöyle cevap verdi: «Zâtımda âmîlik vardı ve yaşım meliklerle, devlet büyükleriyle sohbete engeldi» Fadl gencin davranışını iyi görüp, hazinedarına emretti ki: «Bu gencin ömrünün her senesi için bin dirhem, elbiselerimizden güzel giyecekler, iyi binekler verin Hali muntazam olsun!» Emrine uydular. Genç Fadl'in sarayından çok mal ve bolluk içinde çıktı. Akrabalarını sevinç içinde bıraktı. Fadl devlette oldukça genç düzenli bir hayat sürdü. Bu ihsan da Bermekî tarihinde tespit edilip kerem sahibi Fadl anıldı durdu.

Bir sene Mısır'da büyük kıtlık olmuştu. Bu sırada Mısır Emîri Abdü'l-Hamîd b. Sa'd idi. Şöyle dedi «Vallahi şeytana bildireyim ki, ben onun düşmanıyım.» Sonra da ne kadar fakir ve muhtaç varsa nafakalarını kendi malından verdi, Tâ ki, kıtlık—açlık tahammülü güç bir şekilde şiddetlenince gücü yetmez oldu. Tüc-

cara fakirlere yardım için bir milyon dirhem borçlanmıştı. Borcu ödeyemeyince beş milyon değerinde olan eşyasını rehin bırakıp gitti. Sonra rehini kurtarmaya da gücü yetmeyince mektup gönderdi. Şöyle haber yolluyordu: «Bıraktığım beş milyon değerindeki rehin satılsın. Borcum olan bir milyon ödensin. Geri kalan dört milyon benim sıla, arkadaşlık ve dostluğuma ulaşamayan kimselere dağıtılsın!» Dediği gibi yaptılar. Allah ona rahmet etsin!

Arabların cömertlerinden biri de Mîan-i Şeyh-Bânîdir.

Bir gün bahçesinde su kenarında oturuyor ve geçip gitmekte olan ömrünü düşünüyordu. Bir türlü bahşişe imkân bulamayan bir şâir bir kâğıda şu şiiri yazarak suyun üzerine bıraktı:

«Ey Mîan'ın keremi! Benim hacetimi mîan'a dile getir. Zîra senden başka halimi Mian'a haberdar edici kimse yoktur!»

Akarsu aldı kâğıdı Mian'ın önüne doğru sürükledi. Mîan'm gözü ona ilişti. Alıp okuyunca yazanı çağırıp bahşişte bulundu. Sonra yaygının altına yerleştirdi. Ertesi gün tekrar çıkarıp okudu. Şâiri tekrar çağırıp yüzbin akçe verdi. Şâir bunu da alınca bunun elinden geri alınmasından korkarak kaçtı, kayboldu. Ertesi gün Mîan tekrar çıkarıp şiiri okudu ve yüzbin akçe verdi. Lâkin aradılar, şâiri bulamadılar. Mîan şöyle söylendi: «Havsalasının havfı vücudumuzun feyzine elverişli değilmiş! Yoksa benim himmetime; hazinemde bir dirhem ve bir dinar kalmayıncaya kadar o şâire vermek farz olmuştu.

Bu zatın cömertliğine dair daha çok hikâyeler anlatılır.

Mervânî devletinin emîrlerinden Saîd b. Halid çok cömert ve fazîletli bir kişiydi, infak edip, yardım edecek malı bulunmasa isteyenlere, cömertliğine ulaşmak isteyenlere borçlu kalır ve borcunu tescîl ettirirdi. Yani «Ey kişi! Benden şu kadar alacağın olsun!» der ve bunu delillendirirdi. Bir gün Süleyman b. Abdü'l-Melik'in huzuruna girerek şu beyti getirdi:

«Sabaha karşı bir münâdî şöyle nida ediyordu: Acaba şu gencin ihtiyaçlarına kim yardım eder?»

Melik dinledikten sonra «Ey Saîd! Hâcetin nedir?» dedi. Saîd cevap verdi: «Ey mü'minlerin emîri! Otuzbin dinar borcum vardır» Melîk Süleyman dedi: «Emreyledik ki, borcun ödensin, bir o kadar da ihtiyacın için verilsin.»

Mervânî ve Abbâsî devletlerinin cömertlik defterlerinin sonu gelmez. Geniş geniş anlatılması uzun olur. Kadı Muhsin (Tanavvuhı'l-Mustecâd min fi'lâti'l-Ecvâd) adlı kitabında bir miktar nakletmiştir. Bu devletin tarih sahnesinden yok olmasından sonra, her ne kadar cömertlik pazarına kesat düştü ise de, Âdemoğlundan zaman zaman cömert kişiler gelmekte devam etmiştir. Atabekîler'den «Cömert vezir» Lâkabı ile meşhur olan Cemâlüddin Isfahânî kerem sahibi kişilerin başında gelir. Muâsırı olan İbn-i Esîr der ki: «Cemâlüddin, insanların en cömertlerinden ve en güzel huylularındandı. Mekke-i müşerrefede «Hanefî mescidi»ni o yaptırdı. Kâbe'nin çevresini süsletti. Arafat'a havuzlar yaptırıp su getirtti. Yine Arafat dağına çıkılacak merdiveni de o yaptırdı. Önceleri halk buraya çıkmak için o kadar mal harcadı ki, hesabından acze düşülür. Bağdat halifesine, Mekke emirine çok değerli hediyeler göndermiştir ki, bu hayratı yapmaya müsaade etti-

ler. Medine'ye ve bazı şehirlere surlar, mescitler yaptırdı. Alimlere, salihlere ziyafetler verdikten başka her gün kapısı önünde fakirlere yüz dinar sadaka verilirdi. Hattâ ülkenin en ücra köşelerinde yaşayanlara varıncaya kadar sadakası ulaşırdı.

İbn-i Esîr der ki: Onun bir hikâyesini annem anlatırdı. Cemâlüddîn'in sofrada bir adeti vardı. Sofraya gelen yemek ve helvanın iyisinden birazını ayırırdı. Biz bunu zevcesi için ayırır sanırdık. Bir gün çadırında duruyordu. Halbuki zevcesi şehirde idi. Yine sofrada bir miktar ayırıp görünmeyen birine bahşetmişti. Sofra kalkıp herkes dağılınca beni çağırıp: «Sana önemli bir şey diyeyim» dedi. «Ben her zaman bu ayırdığımı bizzat muhtaca verirdim. Şimdi çadırdayım. Bunu yapamadım. Bu hisseyi al! Atma bin! Yolda bir fakir görünce in ve ona ver!»

Ravî der ki: Evime gitmek için atıma bindim. Gözü görmez, çoluk çocuğuyla oturur bir fakir gördüm. Atımdan indim, yemeği önüne koydum. Çoluk çocuk ile güzelce yediler. Ve ben kendimi bildirmeyip «Filânın evine gel sana Vezîr Cemâlüddîn'den ihsan alıvereyim» deyip gittim. Vakit ikindiyi bulunca yine Cemâlüddîn'e vardım. «Sana verdiğimi ne yaptın?» diye sordu. Ben, devlete müteallik bazı işleri sorar zannederek cevabını söyledim. «Sana onları demem, verdiğim yiyeceği sorarım, onu müstahak fakire ihsan ettin mi?» dedi. Ben de fakir bir aileye ihsan ettiğimi bildirince buna çok sevindi ve «O fakiri bize getirseydin de ihsan etseydik» diye ilâve etti. Ben de «Ismarladım, gelse gerek» deyince bu defa daha çok sevindi. Sabahleyin fakir gelince onun hizmetine koştum. Kendisine, çoluğu-

na, çocuğuna yiyecek ve giyecek verildikten başka Vezîr bir de ona vazife buldu.

İbn-i Esîr der ki: Cemâlüddîn ölürken tabutunun Medine-i Münevvere'de yaptırdığı Ribatta defnolmasını vasıyet etti. Öylece yaptılar. Musul'dan Medine-i Münevvere'ye varınca Bağdat'tan, Kûfe'den Mekke'den ve daha pekçok şehir ve kasabalardan, sayılamıyacak kadar çok mahşerî bir kalabalık toplanmıştı. Namazını kılıp, dualar ederek ağladılar. Bir ara genç bir kişi yüksekçe bir yere çıkarak, onun cömertliğini, iyiliğini yadeden beyitler okudu.

Râvî der ki: O gün gördüğüm ağlamayı hiçbir cenazede görmüş değildim. Cenazesini beyt-i haramı tavaf ettirip, Arafat'ta vakfe yerinde durdurup, nihayet Medine-i Münevvere'ye defneylediler. Râvza-i nübüvvet ile kabri arasında onbeş zirâ' vardır. Allah ona bol bol rahmet etsin!

Anılan cömertlerden biri de Amîdü'd-Din Es'ad'dır. Atabek Sa'd b. Zengî'nın veziri idi. Kemâl ve fazlından başka cömertliği de dillere destandı. Pekçok muhtaçlara, fakir şâirlere yardım ederdi.

RİYA VE İLÂCI :

Riya kötü bir huy ve çirkin bir sıfattır. Riyanın kötülüğünü bildiren pekçok Kur'an âyetleri ve hadis-i şerifler vardır. «...namaz kılan (munafık)ların vay haline ki, onlar namazlarından gafildirler. Onlar riyakârların tâ kendileridir.» (Mâûn/4—6)

Sahabeden bir kimse Cenab-ı Peygamber (S.A.V.)'e sordu... «Ya Resulallah! Ben Halk Celle ve Âlâ için ibadet ederim. Lâkin halkın bundan haberi olursa da

haz duyarım» Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: «Artık kim Rabbine kavuşmayı ümid (ve arzu) ediyorsa güzel bir âmel işlesin ve Rabbına ibadette (hiç bir kimseyi ve hiç bir şeyi) ortak tutmasın.» (Kehf/110)

Ve Resûlallah'dan rivayet olunur ki, «İçinde zerre kadar riya olan ameli Allahu Teâlâ kabul etmez.» Yine bir kimse Allah Resûlüne sordu: «Kıyamette cehennem azabından kurtuluş, cennette yüksek dereceler kazanmak nerdedir?» Peygamber (A.S.) cevap verdi: «Necat, halkın rızası için değil, Hakkın rızası için yapılan ibadettir.» Hazreti Peygamber bir hadîs-i şeriflerinde de şöyle buyurmuşlardır: «Benim sizin hesabınıza en çok korktuğum şey küçük şirktir.» Ashab sordu: «Küçük şirk nedir ya Resûlallah!» Peygamberimiz buyurdu ki: «Riyadır.»

Allah Resûlü riyâyı «küçük şirk» olarak isimlendirmişlerdir. Zîra büyük şirk —Allaha sığınırız— ulûhiyyet sıfatında Hak Celle ve Âlâ'ya şerîk (ortak) isnad etmektir. Ulûhiyyet sıfatı üç sıfata râcidir:

1. Vâcibü'lvücût olmak sıfatıdır ki, varlığı kendinden olup, başkasında olmayan, daima varolmaktan ayrılması muhâl olmaktır. Bu husus, akıllı kişilerin ittifakı ile Hak'kın zatına mahsustur. Onda başkasının ortaklığı mümtenîdir. Mecûsî olan mel'un Seneviye fırkasından başka bu sıfatta ortak isnadeden olmamıştır.

2. Hakkıyet-i ecsâm-ı cevâhir: (Cevherlerin cisimlerini yaratma sıfatı). Bu da Hak Celle ve Âlâ'ya mahsustur. Akıllılardan hiç kimse bu konuda Cenâb-ı Hak'ka ortak ileriye sürmemişlerdir Yine bu sıfatta Seneviye (dualistler) şirk koşmuştur. Bunlara göre, âlemin yaratıcısı ikidir: Yezdan (Hürmüz) ve Ehrimen, yahut

nur ve zulmet ilâhıdır. Bazı zahiri felsefeciler de, «Hak Celle ve Âlâ akl-ı evveli (ilk akıl) yaratmıştır, ilk akıl da iki şeyi icadetmiştir: Birisi Akl-i sânî (ikinci akıl) diğeri felek-i tasi' (Dokuz felek) Buna kıyasla her akıldan bir akıl ve bir felek meydana gelmiştir. Nihayet onuncu akla gelince ondan yeni bir akıl ve felek meydana gelmemiştir. Bundan anasır-ı erbaa (dört unsur) hâsıl olmuştur. Ve bu sürekli olarak iş halindedir. Beşer nefisleri ondan sâdır olmaktadır, bunun için ona «akl-ı fa'âl» denilmiştir» diye bir görüş ortaya atmışlardır ki, bu görüşte olan topluluk hakîkatte tevhid ehli değildirler.

Tahkîk sahibi felsefecilerden bazıları ise bütün eşyanın Hak'tan sâdır olduğunu kabul ederek, tevhîd ehlînden olmuşlardır. Böyle olanlar müşrik değildirler. Yine bunun gibi mü'tezile topluluğu kulların fiilleri hususunda; fiillerini kul kendisi yaratır, derler. Bid'at ve dalâlettir. Lâkin küfr ve şirk değildir. Zîra cisim ve cevherleri yaratmak Hak'ka mahsustur, derler.

3. Üçüncü ulûhiyyet sıfatı ise Cenabı Hak'kın ibadet edilen bir yaratıcı olmasıdır. İbadet olunmak ancak Hak'ka mahsustur. Ondan başkasına melik, yıldız, felek, nebî velî her ne olursa olsun ibadet etmek batıldır: «Rabbin kendinden başkasına kulluk etmeyin... diye hükmetti.» (İsra/23)

Bu sıfatta tevhîd edenlere Hanefîler: «...Rabbim beni... İbrahim'in Hak'ka yönelmiş (tevhit) dinine iletmiştir. O, (hiç bir zaman Allaha) eş koşanlardan değildi.» (En'am/161) âyeti buna işarettir derler. Enbiyanın davetinin çoğu bu tevhîd üzeredir. Bu sıfata aykırı

olarak, putlara, güneşe, ateşe ve bunun gibi varlıklara tapanlar, her ne kadar «Cisim ve cevherini yaratmak Hak'ka mahsustur» deseler ve «Taptığımız varlıklar bizim şefaatçilerimizdir» deseler bile yine de müşriktirler.

İşte bu üç sıfatta tevhîd etmemek büyük şirktir. Ama bu tevhîdi ettikten sonra şeytana uyup riyaya saparak, sırf Allah rızasını gütmeyip başka gayeler düşünmek küçük şirktir. Allah Resûlünün lisanından zikrolunan ve «Sizin hakkınızda korkuyorum...» diyerek nitelendirilen huylar çok çirkin huylardır ve nübüvvet nuru ile ümmetin bu hallere düşeceğine işarettir. Zaten O ne demişse hepsi olduğu gibi çıkmıştır.

Riyanın hakikatinin beyanı :

Riya kelimesi «rü'yet»ten yani görmekten türemiştir. Din yönünden riya; kulların ibadet ve iyiliklerini gizlemeyip, halka göstermek suretiyle ve bunun tesiriyle tazîm ve ikram gibi övgü duymak isteğini, zenginlik, mal, mevkî gibi hedeflerine ulaşabilmek gayesini gütmeleridir. O halde içinde halka göstermek ve açıklamak hedefi olan her ibadet riyadır. Bunu yapan kişiye «mürâî» denir. Riyasını göstermek istediği kişiye «mürâyâleh = kendisine riyâ yapılan», riyâ mânâsı olan her ibadet ise «mürâyâ bih» = «Kendisi ile riya yapılan» denir.

İmam Gazalî (Allah ona rahmet etsin!) der ki: Kendisi ile riya yapılanlar beşdir: Beden, şekil ve görünüş, söz, iş, ve kalabalık.

Beden cihetinden riya: Bedenin riyazatı, hüznü, Âhiret korkusu, geceleri, kıyamı belli olsun diye halka gösterip, sesini hafifletmek, hareketlerinde yavaşlamaya yönelmek, vakar ve korku ehli görünmek için gu-

rur ve satvetini gidererek, salâhını açıklamak gibi hususlardır. İmam Gazâlî hazretlerine göre bu, din ehlinin riyasıdır. Dünya ehli ise bedenleri canlı, kuvvetli, temiz ve saf çehreli görünmek çabası içinde riyâ yaparlar.

Şekil ve görüş bakımından riya: Sakalını iyice uzatıp, parça—bölük elbise giyip, sûfî ve dervişvârî hırka giymek sûretiyle, salâh ehli görünmeye çalışmaktır. Bunun için seleften imamlar, elbise giymekte iki şeyden sakının, demişlerdi: Bunlardan biri: Gayet güzel olduğu için dünya ehlinin şöhretine bürünmek, ikincisi de giyimde gayet hasîs olmakla riya ehlinin şöhretine bürünmek Nakş-i Bendî tâifesi muratları gizlilik üzere ihlâsa sarılmak olmakla beraber, adî elbise giymekten men olunmuşlardı. Ve parça—bölük, delik deşik derviş kıyafetini de aralarında yasak etmişlerdi.

Giyimde aslolan temiz ve iyi giyinmektir, zaruret halinde yama vurulabilir. Fakat bu hâli salâh ve takva ehli olup, kıyafete değer vermeyen bir kişi hüviyetine bürünmek için göstermek doğru değildir, riyadır.

Hikâye olunur ki, Emîr Buhârî hazretlerine İstanbul'da yamalı hırkalı bir derviş gelip, kendisine tabi olan silsileye katılma isteğini belirtmişti. O zat buyurmuş ki: «Derviş! Bu yamalı hırkayı çıkar da sana bir çuha alıversinler» Derviş demiş: «Sultanım ben bununla ondan bundan helâl ve haram bir mal istemiyorum» O zat şöyle demiş: «Sen istemezsin ama hırkan ister.» Ne güzel demiş! Yamalı kıyafetler daima başkasına el açıp istemeyi hazırlar. Nitekim sahte bir sofiye demişler ki: «Yamalı hırkanı bize ver!» o da demiş

ki: «Avcı, âletini başkasına verirse neyle avlasın!» Bazı şeyhlik taslayanları görürüz ki, değişik renkli çuhaları parça parça edip, birbirine eklettirerek hırka diktirirler. Bunun masrafı da, emeği de yenisinden daha çok olur. Bu, din ehli riyasıdır. Dünya ehlinin bu alandaki riyâsı ise ya giyilmesi haram olan maddelerden, ya da helâl olmakla beraber, görülmesi fakirlerin hasret, hüzün ve kıskançlığını celbedecek kıyafetlere bürünmek ve bu suretle insanlar arasında şöhret bulmaktır.

Söz riyası; va'z eden kimselere mahfil ve kürsîlerde hadis, tefsir, maarif, hakîkat ve ince meseleleri söyleyenlere ârız olur ki; gayesi nasîhat, vukuâtın beyanı ve sırf irşâd değildir. Gaye hadîste, tefsirde fıkıhta tarih ve haberde, belâgatta ne derece üstün olduğunu gösterip, sair insanlardan daha büyük bir fazîlete malik olduğunu açıklamaktır. Bu riyadan ulemânın fazîletleri, şeyh ve hekîmlerin büyükleri tam bir şekilde uzak dururlar.

Ama bu fakir gibi ayıp ve masıyet deryasında boğulmakta olanların halâs bulması ihtimali var mıdır? Necat bulması düşünülebilir mi? Dışı noksan, içi eksiklerle dolu... Sözü işine uymaz, dışı içine uygun düşmemekle isyan üzere isyandadır. Billâhi'l-azîm nehyettiğim günâhların çoğunluğu bende vardır ve ben bu söylediklerimin aslâ ehli olmadığımı itiraf ediyorum. Lâkin, şayet Hak Teâlâ ilâhî affına mazhar kılarak, yazdıklarımdan bana ve başkalarına bir fayda sağlar ve günâhlarımızın, isyanlarımızın bazılarından kurtulursak ne saadet! Durumum bundan ibarettir.

«Günâh işlemeden geçen hiçbir gün ve gecem yoktur. Günâhkârım, fakat af-u ümidini kaybetmiyorum.

İçi haram dolu sürahîleri kırmaktayım. Secdeye kapanıyorum. Lâkin bu secdenin ruhundan uzağım.»

Bu nev'î korku sebebiyle çoğu muhakkıklar kendilerinden va'z ve tezkîri kaldırmışlar, başkalarını da bundan menetmişlerdir. İmam Gazâlî der ki: Bir âlim azizlerden birisine sormuş: «Ben va'z ediyorum ne niyetle edeyim?» Âlim cevap vermiş: «Masiyet edermişsin. Günâhta niyet mi olur? Ne niyet edersen et!».

İmam Gazâlî yine nakleder: Bir azîz, şeyhimizle konuşup, hakîkat ve marifetlerden çok söz söylediler. O azîz: «Ben bu meclisten çok fayda umarım» deyince Şeyh buyurdu ki: «Ben bu meclisin çok zararından korkarım» Niçin öyle söylersiniz denilince cevap verdi: «Sen bilgilerinin en iyilerini söylemek gayesiyle bu sözü söyledin. Ben de malûmatımın en güzellerini söyledim. Bundan daha büyük riya mı olur?»

Söz ile yapılan riya pek çoktur. Hattâ kürsîde harflerin mahreçlerinde mübalâğaya kaçan ve kıraat nakletmek isteyen Hâfız-ı Kur'an da bile kavlî riyâya düşmek ihtimâli vardır.

Fiil ve amel riyası: Halkın arasında namazı uzatmak, secdede, rukûda çok beklemek, başını eğip murâkebe pozisyonuna bürünmek, iki yanma bakmayıp sükûn ve vakârla gitmek... Hattâ bazıları yol tenha ise işleri için acele acele giderler. Ama üçbeş kişi gördüler mi hemen yavaşlayıp önlerine bakarak yürürler. Ve her nev'î hayır işlerini başkasına göstermek sûretiyle maddî fayda sağlamak gayesini güderek riya yaparlar. Dünya ehli riyası ise bunun zıddıdır. Onlar fiil ve hareketlerinde haşmet ve büyüklük göstermek isterler.

Kendisine uyanların çok olmasında riya: Mürit, dost ve ahbabın çok olmasını istemektir. Bilhassa âlimlerden, âmirlerden vezîrlerden olmasına dîkkat eder ki, «filân vezîrin sohbetinde bulunmuş, filân âlimin ahbabındanmış» desinler diye. Şeyhin çok mürîde hırs göstermesi de bu nev'î bir riyadır.

Azizlerden birisi der ki: Şeyhimizle sahrada gezerdik. Sûfîyeden bir cemaat gördük ki, bir harman üzerine eteklerini açmışlar harman sahibinden bir miktar sadaka beklerler. Bunların bu derece istemeye tama' göstererek tasavvuf yoluna verdikleri hafiflik ve zarar bize gayet ağır ve çirkin geldi. . Şeyhimize sorduk. «Bunlar hangi edebi terketmekten bu mihnet ile ceza gördüler?» Buyurdu ki «Bu hal, şeyhlerinin çok mürîde ve tabi olanlarının fazlalaşması hususunda hırslı davranmasının cezasıdır. Her şeyh ki; sırf arkadaş, dost, m ü r î t ve tâbîlerinin çoğalmasına hırs gösterirse; mürît ve tabileri böyle zelîl olur, hafif düşer, Allah ehli olanların yolundan mahrumiyetle kovulur, hüsran ile ceza görürler.» Bu zikrolunanlar riya nev'îlerinin açıklanmasıdır. Mürâîler de birçok tabakalara ayrılmıştır.

Riya'nın mertebeleri :

Riyanın mertebeleri birbirinden farklıdır: Zîra riya karışan ibadette ya sırf dünyevî bir gaye ve halkın görmesi vardır. Yahut iki gayeyi de içine alır. Hak'km rızası ve halkın kabulü vardır. Ama bunlardan biri galip olur veya ikiside müsavî olur. Burada akla gelen ihtimâller dört derecedir.

1. Sırf halkın kabulü için olur. Öyle ki, kimsenin görmek ihtimâli yoksa o ibadeti asla yapmaz. Bu gayet çirkin bir riyadır. Amelin sevabı tamamen uçup

gittikten başka, bir de gazaba ve Hak'kın buğzuna müstehak olması katidir.

2. Hem Hak'kın rızası, hem de halkın kabulü için olsa, ama halkın kabulü ciheti galip gelse, yalnızken o ameli işlemez. Bu da ilk derecedeki gibi çirkindir. Hak'kın buğzuna müstehaktır.

3. İki gaye de müsâvî olursa. Yani Hak'kın rızası ve halkın kabulü cihetinin şiddeti bir olursa. Bunda sevap yoksa da buğz ve ıkab dahi yoktur. Başbaşadır. Ne aleyhine ne de lehinedir.

4. Hak'kın rızası ciheti halkın kabulünden galip olursa. Her şeyin hakîkatini Allah Teâlâ bilir. Bilginler dediler ki; bu derecedeki ibadetin sahibi ibadetinin sevabından tamamiyle mahrum kalmaz. Lâkin halkın görmesini de düşündüğü için ceza da görür.

Riyaya sebep olan amel :

Riya, ya işin başında, ya amel işlenirken ya da işlendikten sonra, amele katışır.

a) Peşinen amele riya katılır ve buna devam edilirse âsî olur. Ama amel esnasında tevbe ve pişmanlık duyar, istiğfar ederse bazı ulema yine «ondan geçmez» demişlerse de, doğru olan şudur ki, eğer gayesi başlangıçta mücerret halkın kabulü ile veya halkın kabulü mülâhazası Hak'kın rızası isteğine galipse ameli riyaya karışmıştır. Ama iki gaye müsavî olursa, yahut riya ciheti galipse, sadaka ve kıraat gibi fesat ve butlana kabil olmayan bir amelse niyet hayırsa sevap bulur, niyet riya ise ceza bulur: «İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyor (idiy)se onu (n sevabını) görecek. Kim de zerre ağırlığınca şey yapıyor (idiy)se onu (n cezasını) görecek» (Zilzal/7—8) Namaz ve hac

gibi fesada kabil olup da nâfile ise fâsittir. Farz ise borcunu yapmış olmaz.

b) Yani amel esnasında ârız olan riyâdan eğer mücerret amel ile sevinmek şeklinde ise bu zarar vermez. Lâkin amele sebep olan istek = riya olmayınca o ameli yaptırmayacak nitelikte ise o amel boşa gitmiş olur.

c) Amelden sonra ârız olmaktır. Eğer kendisi açıklamadan ortaya çıkmışsa, bu zarar getirmez. Eğer amelini kendisi açıklarsa ve açıklamaktan başkaca önemli bir gayesi yoksa, amelin boşa gitmesinden korkulur.

İbn-i Mes'ud (R.A.)'ın yanında bir kimse «dün gece Bakara sûresini okudum» deyince İbn-i mes'ûd (R.A.) «Senin ondan nasîbin hemen bu söylediğinden ibarettir» dedi. Bir kimse Cenabı Peygamberin huzurunda «Ben ömür boyu sürekli oruç tutum» dedi. Bunun üzerine Allah Resulü buyurdular ki, «Ne oruç tuttun ki, sevap kazanasın! Ne iftar eyledin ki, dünyada zahmet çekmiyesin!» Bazı bilginler orucunu açığa vurduğu için Peygamber (S.A.V.) böyle buyurdu, dediler. Ama bazı bilginler de, ömür boyu aralıksız oruç tutmak mekruh olduğu için böyle buyurdu, dediler. Her ne hal ise muhtemeldir ki, Hazreti Peygamberin ve İbn-i Mes'ûd'un yanlarında amel izhar edilince böyle buyurmaları, onu riya nev'inden kabul etmiş olmalarıdır.

Amel sahih olmuşsa ve açıklayıp duyurmak bundan sonra gelmişse, amele birşey olmaz. Ancak açıkladığından dolayı, ilâhî takîbata uğrar.

Süfyân-ı Sevrî'den hikâye olunur. Bir tüccar onlara ziyafet hazırlar. Davet esnasında adam hizmetçisinden bir tabakta yiyecek ister. Sonra da ikinci hac dö-

nüşümde getirdiğim tabakta getir, diyerek ilâve eder. Böylece iki kere hacce gittiğini açıklamış olur. İmam, arkadaşlarına bakarak «miskin, bir sözüyle iki haccını birden boşa giderdi» der. Bu zatın bunu söylemesi, bu amelde riya olduğunun anlaşılması içindir.

Anlaşılıyor ki, amelleri gizlemek çok lüzumlu ve ihlâs, amelleri gizlemeye devam imiş! Bunun için seleften bazıları derlerdi ki: «Amel etmekten, onu korumak daha güçtür» Tasavvuf erbabının amelleri gizlemeye ne kadar önem verdikleri, gizli zikri açık yapılan zikirden daha üstün saymaları bundandır.

İhlâs; amellerin hülâsası, hallerin özü, saadetin sermayesi, isteklerin zinetidir, süsüdür. İhlâsla yapılan az amel, ihlâssız yapılan çok amelden Allah Teâlâ katında çok çok üstündür.

Zeynüddin Hâfî Vasâyây-ı Kudsîye'sinde zikreder ki, Medine-i Münevvere'de bazı temiz kişilerle toplanmıştık. Biri bana «Bin yıl ömrün olsa neye sarfederdin?» diye sordu. Cevap verdim «Bu kadar yıl namaza, bu kadar yıl oruca ve bunun gibi ibadetlere sarfederdim.» O ise şöyle dedi: «Benim bin yıl ömrüm olsa dokuz yüz doksan dokuz yıl ihlâs tahsîl eder, bir yıl ihlâslı ibadet ederdim. Şeyh Zeynüddin bu sözü çok güzel buldu ve dedi ki «Din kapısında doğru bakış, açık hakîkat budur!»

Riya rezîletinin ilâcı: Anlaşıldı ki riya amellerin boşa gitmesine sebep olmaktadır. Allah Teâlâ'nın da buğzuna muhatap olmaktadır. Büyük günâhların analarından olup, riyada hakiki şekavet vardır. O halde zararını aynel yakîn görüp giderilmesi için güçlüğe tahammül edip, mücahede yapmak gerek.

Kişi küçük bir çucuk olup henüz aklı zayıf iken, çevresindekileri taklit etmek alışkanlığına sahiptir. Görür ki, çevresindekiler yaptıklarıyla övünmek ve işlerini açıklamak isterler. İşte bu sıralarda riyanın ne olduğunu tanırsa, zararını anlarsa kalbinde riyaya karşı bir nefret ve mücadele doğar. Çevresindekilerden kendi kalbine de aynı alışkanlıklar yerleşirse, o zaman giderilmesi için mücahede gerektir.

İmam Gazâlî der ki: Riyanın ilâcında iki makam vardır:

Birinci makam: Riyanın asıllarını, köklerini temizlemektir. Zîra bölümleri, şubeleri bu kökten türer gider. Bu asıllar da üç şeydir: Biri: mevkî ve şöhret sevgisi. Bundan maksat halk yanında makbûl ve mükerrem sayılmaktır. İkincisi: Medh-u senâ sevgisi, kötülenmekten ise nefret. Üçüncüsü: Halkın elinde olana tama'dır.

Bu üç şeyin tabiatında ne kadar hoşluk—şirinlik olsa da, def'ine çalışmak gerek. Onlarda olan büyük zararı düşünmek sûretiyle hoşluğun mutlaka acılığa dönüşeceğini hatırlatmak gerek. Nitekim tatlı balın öldürücü bir zehir olduğu bilinse elbette yenmeyip sabredilir.

Şu halde riyanın sonunda olan acıklı azabı düşünmeli, ihlâs ehli amelleri ile seçkinlerin seçkini olduğu gün kulların önünde riyakâra nîda edilir:

— «Ey fasık, ey fâcir, ey mürâî ve ey zalim amelini dünyevî maksatlar için ve kullara yaklaşmak için yapıp, onları büyükler, bizimle alay ederdin. Mahlûka ikram, Hâlıkına zarar verirdin. Mümkini acize yaklaştırmakla kabullerine vâsıl oldun. Bizim gazab ve

buğzumuza müstahak oldun» Amellerinin mükâfatına şiddetle muhtaç olduğun bir zamanda: «Biz onların herhangi bir amel (ve hareket) yaptılarsa (hepsinin) önüne geçdik de bunları saçılmış (ve hiçbir değeri olmayan) zerreler yaptık.» (Furkan/23) muktezasınca eline hiçbir şey geçmediği gibi, aksine buğz görür.

Bütün bunlarla beraber gaye güttüğü insanların yanında kabul görmenin de gerçekleşeceği kat'î olmaz. «İnsanları razı etmek, ulaşılmayan bir gayedir» hükmünce bir topluluğa makbûl olursa, nicesine kötü olmak vardır. Belki de insanlar yanında riyası bilinip reddolunmak, küçük düşmek de kesindir.

Halkın övmesi, ya da kötülemesi hakîkatte hiçbir şey ifade etmez. Hak katında kötü olup da halkın yanında övülen ne fayda görür ki? Âkıbet perde açılır ve gizli kabahatları yüzüne saçılır.

Eğer dersen ki, medh ve zemden kurtulmak nasıl mümkündür? Muttaki ve şeyhlerin kibarları bile zem ve gıybet olunsa huzursuz olurlar.

Biz deriz ki evet, bu derecenin insan tabiatına güç gelmesi akıldan uzak değildir. Lâkin kişi ibadetinde hiç değilse bu dereceye çıkamıyorsa da, mal tamaı ve halka hoş görünmek cihetini de düşünmemeli. Zira bu hal mutlak kerîm olan Hak'kın men'ettiği bir haldir. Ne gereği vardır ki, ibadet ve taatte bu fani dünya malı kastoluna!

İkinci makam: Şeytan amel esnasında, ya da amelden sonra insana, yanıltmak üzere, bir takım riyakâr davranışlara zemin hazırlamaktan hali kalmaz. Gafil olmak gerek! Zîra âbidin ibadeti ticaret sahibinin malı gibidir. Şeytan ona müdavim olarak haram

yolunu gösterir. Açıktan yapamazsa gizli yapar. Bir taraftan menolunsa başka taraftan gelir.

İmam Gazâlî der ki: Kalbî riya üçtür. Bazen hemen gelir. Bazen yavaş yavaş gelir.

1) Halkın kabulünü düşünüp hatırlamak,

2) Anılanın kabulüne nefiste şiddetli bir arzu hâsıl olmak,

Bu arzunun şiddetlenip karar tutması.

Kemâl budur ki, hatıra gelen ilk düşünceyi defedip, «halkın amelinden haberi olması nedir ki? Bundan Allah'a sığınırım» demelidir. İhlâs sahibi olan, tahkik ehli bahçesinde çobanlık etmişler; amellerini meleklerden bile gizlemeye gayret göstermişlerdir. İkinci derecedeki arzu doğarsa, yine bu söylediklerimizi düşünerek bundan vazgeçmek ve riyanın âfetlerini, ihlâsın yüksek derecelerini düşünmekle, birinden nefret edip, ötekine koşmak gerek. Bu ikisi hatırdan silinirse, üçüncüsü de —ki, bunlara bağlıdır— silinir, yok olur.

Çok olur ki, kul ihlâsla bir ameli yapmaya yönelmişken, iş esnasında kalbî riya üstün basar. Nefis de onu reddetmeyip, kabul ederse bunun sebebi nefsin övülmekten hoşlanıp, yerilmekten korkmasmdandır. Bu esnada riyanın âfetleri ve riyanın âkıbetine dair olan bilgisi hatıra gelmez. Zîra kabul kâsesinin fazlalığa ihtimali yoktur. Nitekim bazı kimse gazabın (hiddetlenmek) zararlarını ve hilmin (yumuşak huyluluk) faydalarını bildiği halde, onunla amel etmeye niyetlenir, ama gazap sebeplerinden bir büyük sebep ortaya çıkınca hiddetlenir, bu husustaki bilgisine de mahâl kalmaz.

Hatıra şeytânî riya doğunca bunu defetmek gerek. Ama bunda da dört vecih vardır:

a) Defettikten sonra şeytanı yalanlar. Bunu yaparken zor ve uzun bir mücadele eder.

b) Mücadeleyi uzatmada riyayı defeder.

c) Defettikten sonra şeytanı yalanlamaya bağlı kalmayıp, bilâkis zikr ve ibadet üzere olur.

d) Mücadele ve yalanlamaya bağlı kalmamakla beraber zikr ve ibadetini öncekinden daha çok yapar.

En zayıf vecih öncekidir. Zîra mücadele ile meşgûl olmakla zikr ve ibadetten kalsa gerek. Mel'un şeytanın esas gayesi de zikr ve Hak'ka yönelmekten alakoymaktır. «Şeytan ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek ister.» (mâide/91)

İkinci derece birinci vecihten ileridir. Zîra kavga ile vakit harcama yok. Ancak yalanlama ile uğraşmak da herhalde zikre, ibadete, engeldir.

Üçüncü derece ikinciden de üstündür. Zira bunda Allah Teâlâ'yı zikirden alıkoyacak hiçbir meşguliyet yoktur.

Dördüncü derece en üstündür. Bunda Allah'ı zikretmekten alıkoyacak hiçbir meşguliyet olmadığı gibi, daha çok teveccüh ve ihlâsa sebep olmak vardır. Bu derece üzere amel eden kimsenin hatırına şeytan riyayı getiremez. Belki yanında bile oturamaz. Zîra korkar ki şeytan bu derece üzere ibadet eden kişinin yanına gelirse gayesinin aksi olan ibadet ve ihlâs fazlalığı ortaya çıksın!

Tam bir ihlâs, âlim olup ilmiyle amel eden bir mürşid-i kâmilin hizmetine varmayınca, şerîat ve tarikât kanunu üzere ölü yıkayıcının elleri arasındaki meyyit gibi emrine itaatkâr olup boyun eğmeyince elde edilemez.

Riya rezîleti ve ilâcı hususunda bu miktar tafsîlâtla yetinelim.

Kitabın Sonu

Belli oldu ki, her çirkin huyun ilâcı, onun zararlarını. çirkinliğini ve yasaklığını bildiren ayet ve hadîsleri hakimlerin ve âlimlerin haberlerini hatırlayıp, zıddı olan fazîletin faydalarını, hakkında gelen âyet hadîs ve hikmetli sözleri düşünmekle gerçekleşir.

Amel cihetinden ilâcı ise bundan kaçınmak yolunda idman ve sabırdır. Zıddı olan ameli elde edip, onu benimsemektir, yapmaktır.

Bu yol ile ahlâkı değiştirip fazîlet kazanmak, bilginlerin ve hakîmlerin tavsiye ettiği yoldur.

Ama tasavvuf ehli olan sülûk erbabı ise derler ki: «Bu yol ile çirkin ahlâkı değiştirip fazîleti kazanmak zordur, belki mümkün değildir. Bir güzel huyu kazanıp bir çirkin huyu nefsinden silip atmak için nice güçlüklere katlanıp mücadele etmek gerek. Ekseriya ömür buna yetmez. Bir huyu atıp diğer huyu kazanmakla uğraşırken nice çirkin huyun meydana gelmesi ve nice güzel huyun kaybolması ihtimâli vardır.

O halde tevhîd kelimesinin zikrine bir mürşîdin telkini ile meşgûl olunmalı ki, kısa bir zamanda Allah Teâlâ'nın yardımı ile bütün çirkin huyları yakıp yok etmeye, nefsi temizleyip arıtmaya muvaffak olunsun! Güzel ahlâk bundan doğar.

Allah Teâlâ'nın yardımıyla birinci kitap (Ahlâk ilmi) tamam oldu.

İÇİNDEKİLER: